

LIVSFASERITER RELIGIONS- OG LIVSSYNSPOLITISKE UTFORDRINGER I NORGE

INGVILL THORSON PLESNER
CORA ALEXA DØVING (RED.)

samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn

FORORD

Riter og seremonier benyttes i de fleste religioner og livssyn til å markere viktige overganger i livet. Når et nytt barn kommer til verden, når en ungdom regnes som voksen, når en ny familie stiftes og når et menneske dør. Fra vugge til grav samler vi oss rundt det vi har valgt å kalle livsfaseriter i våre ulike familier og fellesskap. I ulike faser av livet vil hver enkelt av oss også ha kontakt med ulike institusjoner, etater og tjenesteytere når det gjelder fødsel, inngåelse av ekteskap, sykdom eller død.

Som oppvokst i en gjennomsnittlig dansk-norsk familie på sekstitallet, var det lenge bare en type riter jeg kjente til og visste om: Den norske kirkes. Senere ble jeg selv aktiv i Human-Etisk Forbund og lærte forbundets seremonier å kjenne.

Men Norge er så mye større, og har også blitt så mye mer mangfoldig siden jeg vokste opp, og det er mye jeg ikke vet om hvordan mange av mine medborgere markerer sine overganger i livet.

En stor del av dette mangfoldet er det Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) organiserer i dag. Det som skjer av religions- og livssynsutøvelse i medlemsorganisasjonene må norsk religions- og livssynspolitikke ta høyde for i dag og framover. Da er kjennskap og kunnskap viktig for å kunne behandle medmennesker på en skikkelig måte, og som grunnlag for politiske beslutninger.

Det er ikke minst kjennskap og kunnskap Samarbeidsrådet ønsker å bidra med gjennom å gjøre rapporten fra prosjektet «Livsfaseriter som religions- og livssynspolitisk utfordring» tilgjengelig i bokform.

Bakgrunnen for dette samarbeidet mellom STL og en gruppe forskere ledet av Ingvill Thorson Plesner, var at flere medlemsorganisasjoner og deres medlemmer rapporterte om utfordringer i forbindelse med utøvelse av sin religion eller sitt livssyn, særlig i forbindelse med gjennomføring av enkelte riter eller seremonier. Vi ønsket både en avklaring av hvor utbredt slike utfordringer er, og å få innspill til hvordan utfordringene kunne løses. Samtidig ønsket vi å kunne dele våre egne tradisjoner og måter å gjøre ting på, med hverandre. En viktig del av prosjektet ble derfor å sitte rundt samme bord og la hver enkelt fortelle om sine seremonier og riter, for deretter å kunne spørre hverandre om det vi lurte på.

Målsettingen for prosjektet har vært: Å kartlegge og analysere religions- og livssynspolitiske utfordringer forbundet med tros- og livssynssamfunns tilretteleggelse for sine medlemmers behov knyttet til riter, samt å vurdere hvordan

disse utfordringene bør håndteres i lys av retten til religions- og livssynsfrihet og prinsippet om likebehandling

La det være sagt med en gang: Dette er ingen syte- og klage-melding og intet krav om særbehandling. Det er en positiv grunn tone – og en iver etter å ville dele kunnskap om egen tradisjon, noe man er stolt over, med hverandre. Det handler om mange gode, praktiske løsninger og tilrettelegginger i det daglige. Det handler om mye god vilje fra mange aktører, og evne til tilpasning og fleksibilitet. Men så er det noen trykkipunkter, og det er fortsatt et stykke vei å gå før alle kan sies å få oppfylt sin rett til utøvelse av egen religion eller eget livssyn på en likeverdig måte. Det handler ofte om at normen eller malen som legges til grunn ikke passer for alle.

Mye kan avhjelpest med bedre informasjon, enkel endring av praksis, litt mer fleksibilitet. På noen områder bør lovverket endres, og kravet til likebehandling og ikke-diskriminering må ivaretas på en bedre måte enn tilfellet er i dag.

Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn håper med dette arbeidet å ha levert et viktig bidrag og grunnlag for informasjon, beslutninger, videre forskning og utredninger. Bruk boka som oppslagsverk, som kilde til kunnskap og til inspirasjon, på arbeidsplasser og i skole og forvaltning.

Til slutt. En særlig utfordring til det politiske miljøet: Rapporten viser behovet for en menneskerettbasert samlet religions- og livssynspolitikk. Vi håper rapporten blir brukt som en av flere kilder når man forhåpentligvis snart skal i gang med det viktige arbeidet som ligger i å utrede hvordan Norge skal håndtere sitt religions- og livssynsmangfold.

På vegne av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn vil jeg takke forskerne som bidro til å realisere prosjektet: Ingvill Thorson Plesner, Cora Alexa Døving, Njål Høstmælingen, Berit Thorbjørnrud, Nora Stene Preston, Inger Furseth, Oddbjørn Leirvik.

En særlig takk til Ingvill Thorson Plesner for god og inspirerende ledelse av arbeidet, og til Ingvill og Alexa som redigerte bidragene sammen til en enhetlig rapport.

Takk også til HL-senteret for positiv respons og håndfast oppfølging hele veien, fra da vi første gang lanserte ideen og fram til prosjektet var i havn.

Og takk til KKD som har bidratt med støtte til finansiering av arbeidet.

Bente Sandvig, leder

Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn

INNHOOLD

Forord	1	Den norske kirke	71
INNLEDNING	3	Den ortodokse kirke	73
1. Livsfaseriter som religions- og livssynspolitisk utfordring	3	Det Mosaiske Trossamfund	76
Avgrensninger og konkretiseringer	3	Hinduer	77
Framgangsmåter og tverrfaglige utfordringer	5	Holistisk forbund	79
Oppbygning av rapporten	6	Human-Etisk Forbund	80
2. Overgangsriter – fenomen og metode	7	Islamsk Råd Norge	82
Hva er overgangsritualer?	7	Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige (mormonerne)	86
Ritualer og endring	8	Kristensamfunnet	87
Metode for materialinnsamlingen	8	Sikker	88
		Sammenfatning – gravferd	90
PRAKSIS	11	6. Livsfaseriter på sykehus og sykehjem	93
3. Riter i barne- og ungdomsfasen	12	Utvalg av institusjoner	94
Bahá'í-samfunnet	12	Ansattes kompetanse	95
Buddhistforbundet	13	Riter ved livets begynnelse/fødsel	96
Den katolske kirke	15	Riter ved dødsleiet og etter dødsfall	98
Den norske kirke	17	Tilgang på religiøse ledere/eksperter	99
Den ortodokse kirke	20	Lokaler	100
Det Mosaiske Trossamfund	21	Livssynsmangfold innad i familien	101
Hinduer	23	Endringer i institusjonenes praksis	102
Holistisk Forbund	25	Sammenfatning: opplæring, kompetanse og veiledning	104
Human-Etisk Forbund	26		
Islamsk Råd Norge	28	VURDERINGER	105
Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige (mormonerne)	30	7. Juridiske vurderinger	106
Kristensamfunnet	32	Menneskerettigheter og norsk rett	106
Sikker	33	Felles spørsmål for ulike riter og faser	108
Sammenfatning: barne- og ungdomsfasen	36	Spørsmål knyttet til død og gravferd	117
4. Riter ved ekteskap og skilsmisse	39	Spørsmål knyttet til ekteskap og skilsmisse	121
Bahá'í-samfunnet	40	Spørsmål knyttet til riter for barn og unge	123
Buddhistforbundet	41	Avslutning	132
Den katolske kirke	43	8. Tiltak og religionspolitiske vurderinger	133
Den norske kirke	45	Menneskerettslige og religionspolitiske vurderinger	133
Den ortodokse kirke	46	Hovedkategorier av tiltak	134
Det Mosaiske Trossamfund	48	Informasjon, opplæring og kontaktformidling	135
Hinduer	51	Praksisendringer	136
Holistisk Forbund	53	Lovendringer	138
Human-Etisk Forbund	54	Lokaler	140
Islamsk Råd Norge	54	Økonomi	140
Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige (mormonerne)	58	Videre kartlegging og forskning	141
Kristensamfunnet	59		
Sikker	60	Vedlegg 1: Mandat for utredningsprosjektet «livsriter og	
Sammenfatning: Problemer på ekteskapsfeltet?	63	livsfaser som religions- og livssynspolitisk utfordring»	142
5. Riter ved dødsleie og gravferd	65	Vedlegg 2: Kort presentasjon av de ulike tros- og	
Bahá'í-samfunnet	66	livssynssamfunnene	143
Buddhistforbundet	67	Vedlegg 3: Religions- og livssynsrelatert lovgivning i Norge	145
Den katolske kirke	70	Litteraturliste	147

LIVSFASERITER SOM RELIGIONS- OG LIVSSYNSPOLITISK UTFORDRING

Ingvill Thorson Plesner

Norsk religions- og livssynspolitikk er mer enn statskirkeordningen. Bredt forstått kan religions- og livssynspolitikk sies å omfatte alle områder der myndighetenes lovgivning, offentlige institusjoners praksis eller annen politikk har direkte betydning for enkeltmennesker på grunnlag av deres religion eller livssyn. I mer snever forstand er religions- og livssynspolitikk kun de politiske felt som eksplisitt omhandler eller retter seg mot tros- og livssynstradisjoner og praksis knyttet til disse tradisjonene.¹ Uansett hvilket perspektiv vi anlegger, det bredere eller det litt snevrere, er det klart at religions- og livssynspolitikk omhandler langt mer enn statens forhold til Den norske kirke, slik de senere års utredninger og den politiske oppfølging av disse kan gi inntrykk av.² Det er et viktig politisk felt som omfatter norske myndigheters lovgivning og politikk overfor alle tros- og livssynssamfunn i Norge.

Den norske kirke er riktignok majoritetskirken med over 80 prosent av befolkningen som medlemmer, med en særskilt rettslig status og med særlig nære bånd til staten og til kommunene. Denne statusen som statskirke er utviklet gjennom århundrer, og er fortsatt definert gjennom Grunnloven, loven om Den norske kirke og annen lovgivning. Men Den norske kirke er ikke bare en statskirke. Den er også et trossamfunn på linje med Det Mosaiske Trossamfund, Bahá'í-samfunnet og Den katolske kirke. Den norske kirkes status som trossamfunn framgår blant annet ved at trossamfunnsloven også gjelder for denne kirken.

Mange religions- og livssynspolitiske utfordringer har sammenheng med den doble statusen Den norske kirke har som både statskirke og trossamfunn, eller med dens stilling som majoritetskirke. Praksis i ulike offentlige institusjoner har gjennom århundrer vært preget av at det store flertall av befolkningen har tilhørt og fortsatt tilhører Den norske kirke. De siste tiårs økning i religions- og livssynsmangfoldet har gjort det klart at en del slike praksiser må justeres dersom også minoriteters rett til religions- og livssynsfrihet og vern mot diskriminering skal sikres. Likevel er ikke

livssynsmangfold noe nytt fenomen. Gjennom de siste århundrene har ulike minoriteter, både kristne og andre, kjempet for sine rettigheter i møte med lovgivning og innarbeidet praksis ved ulike offentlige institusjoner som i stor grad reflekterer og imøtekommer majoritetens behov. Dette gjelder for eksempel innenfor skolevesen, helsevesen og gravferdsforvaltning.

Tanken om likebehandling på grunnlag av tro og livssyn har sitt grunnlag i menneskerettighetene, som blant annet fastslår den like retten til tros- og livssynsfrihet samt retten til vern mot all usaklig forskjellsbehandling på grunnlag av religion og livssyn.³ I menneskerettsvernet mot diskriminering ligger det at majoritetens og minoritetenes rettigheter skal sikres på lik linje. Diskrimineringsvernet innebærer også at ateister og agnostikere skal ha lik beskyttelse og like rettigheter på linje med de som har et religiøst livssyn, og dermed også at livssynssamfunn som Human-Etisk Forbund skal ha samme beskyttelse som trossamfunn.⁴

Avgrensninger og konkretiseringer

Mandatet for prosjektet sier følgende: «Utredningen bør ha et hovedfokus på tros- og livssynssamfunn som er medlemmer av STL. HL-senteret har ansvar for den nærmere avgrensning og konkretisering av prosjektet slik at det blir gjennomførbart innenfor de gitte økonomiske og tidsmessige rammer, og slik at arbeidet tilfredsstillende faglige krav til en forskningsbasert utredning. Den tematiske avgrensning og konkretisering av prosjektets problemstillinger skal skje i dialog med STL slik at utredningen skal få størst mulig nytteverdi for STL.»⁵

Utredningen ble dermed avgrenset til de 13 organisasjonene som er medlemmer i STL, jf. presentasjon av disse i siste del av dette kapitlet. Der det er paraplyorganisasjoner (som for eksempel Islamsk Råd Norge), ble det valgt ut to eller flere menigheter i samråd med representant for denne

1 Plesner 2009.

2 Jf. Bakkevig-utvalget 2002 («Samme kirke – ny ordning»), Gjønnnes-utvalget 2006 («Staten og Den norske kirke»), Stortingsmelding nr. 17 om staten og Den norske kirke (2007–2008), stat-/kirke-forliket (10. april 2008).

3 Innholdet i og grensene for religions- og livssynsfrihet som menneskerettighet og vernet mot diskriminering på grunnlag av religion og livssyn utdypes i kapittel 7 av denne rapporten.

4 Jf. kap. 7 og 8.

5 Se mandat for prosjektet som vedlegg 1 bakerst i rapporten.

paraplyorganisasjonen.⁶ Den metodiske framgangsmåten for denne delen av prosjektet er nærmere beskrevet i kapittel 3. En oversikt over tros- og livssynssamfunn som er med i STL og i denne undersøkelsen, følger som vedlegg til rapporten.

Utredningen fokuserer på ritualer som har en religiøs/livssynsmessig begrunnelse fra tros- og livssynssamfunnets side og eller er klart forankret i en religiøs/livssynsmessig tradisjon.⁷

Både av praktiske og faglige grunner var det naturlig å dele inn det empiriske fokus i tre faser, til livsriter i a) barne- og ungdomsfasen (dvs. ritualer ved livets begynnelse og i overgangen fra barn til ungdom)⁸; b) i forbindelse med ekteskap og skilsmisse og c) i forbindelse med livets slutt (dødsleie/død og gravferd/begravelse).

Det var også nødvendig, av hensyn til prosjektets omfang, å avgrense til de utfordringer som knytter seg til gjennomføring av riter/ritualer og andre særskilte markeringer i forbindelse med bestemte overganger i livet, altså ikke utfordringer som knytter seg til fasene i mer utvidet forstand. Eksempelvis: om utfordringer knyttet til gjennomføring av *ritualer* (som er begrunnet i en tros- og eller livssynstradisjon) forbundet med fødsel/navnemarkering / barns inntreden i trossamfunn, ikke om utfordringer knyttet til barndom/ungdom generelt; om utfordringer knyttet til gjennomføring av ritualer i forbindelse med dødsleie/død og begravelse/gravferd, ikke om utfordringer knyttet til alderdom generelt. Vi har i rapporten valgt å bruke termen «livsfaseriter» som knytter an til begrepene brukt av STL synonymt med fagtermen «overgangsriter».⁹

6 Som det fremgår av rapporten er bare Den ortodokse kirke tatt med blant Norges Kristne Råds (NKR) medlemmer. (Oslo katolske bispedømme er medlem av NKR, men er direkte representert i STL.) Dette er gjort i samråd med NKR i forståelse av at deres livsfasepraksiser i stor grad er sammenfallende med Den norske kirke og at de mer generelle utfordringene ville bli fanget opp i gjennomgangen av de andre trossamfunnene.

7 Jf. kap. 2 om ritebegrepet.

8 Den faglige begrunnelsen er at det er ulikt fra trossamfunn til trossamfunn når for eksempel ritualer som markerer inntreden i trossamfunnet, gjennomføres (jf. kap. 3). Den praktiske begrunnelsen er at de innledende samtaler tyder på at det er relativt like utfordringer i barne- og ungdomsfasen, og at det ikke er i denne fasen det er størst utfordringer.

9 Mer om dette i kap. 2.

Videre var det viktig, særlig for den videre analysen av data, å holde et hovedfokus på de riter og markeringer som det knytter seg særskilte religionspolitiske og eller menneskerettslige utfordringer til, jf. prosjektets mandat. Også av ressursmessige og tidsmessige grunner var det nødvendig å avgrense utredningens tematiske fokus.

Etter innledende samtaler med representanter for tros- og livssynssamfunn tilknyttet STL (møte på HL-senteret 4. desember 2007), samt med STLs ledelse, syntes det som det var grunnlag for å rette et særskilt søkelys mot utfordringer knyttet til gjennomføring av ritualer i forbindelse med dødsleie og død på sykehjem og sykehus, samt i forbindelse med begravelse og gravferd. Dette er et felt der samtlige tros- og livssynssamfunn nevner at de opplever utfordringer av ulike slag som kan være relevante for statens religions- og livssynspolitikk. Vi valgte derfor å gjennomføre en egen undersøkelse blant ansatte på enkelte sykehus og sykehjem for å kartlegge hvordan utfordringene kom til uttrykk der, i tillegg til samtaler med tros- og livssynssamfunnenes representanter, selv om dette ikke var etterspurt direkte i mandatet. Vi så det som hensiktsmessig å kontakte et (ev. et par) sykehjem og sykehus i noen ulike regioner i Norge ettersom type utfordringer for ulike grupper trolig varierer noe geografisk, for eksempel i Oslo, på et lite tettsted og i en mellomstor by.

Det syntes også – på bakgrunn av de innledende samtalene 4. desember 2007 – som særlig to områder opplevtes som utfordrende innenfor samtlige faser for flere trossamfunn: a) tilgang til egnede lokaler for gjennomføring av ritene, b) tilgang til religiøs betjening og mulighet for gjennomføring av ritualer ved opphold på institusjon, for eksempel under dødsleie og ved død (sykehjem og sykehus). Dette ble derfor et tema som eksplisitt er tatt opp med hvert enkelt tros- og livssynssamfunn; i tillegg kom det fram gjennom de utfordringer som bare enkelte tros- og livssynssamfunn har. Det ble derfor lagt til grunn for de videre undersøkelsene at det var viktig å fange opp mest mulig informasjon gjennom åpne spørsmål, slik at en kunne gå mer i dybden på ulike temaer innenfor de ulike tros- og livssynssamfunn, avhengig av hvor de opplever at utfordringene er størst.

Mandatets henvisning til «prinsippet om likebehandling»¹⁰ kan tolkes som en henvisning kun til det juridiske vernet mot diskriminering på grunnlag av religion og livssyn generelt og med hensyn til sikring av religions- og livssynsfrihet spesielt. Det kan også tolkes som et mer generelt religionspolitisk ideal om størst mulig grad av reell likebehandling på grunnlag av religion og livssyn. Vi har tolket STLs forespørsel og mandatet slik at vi skal se på utfordringer i lys av både det rent rettslige diskrimineringsvernet og i lys av likebehandling som et mer omfattende religionspolitisk ideal. Tilsvarende klargjør vi både utfordringer med utgangspunkt i de minstepandarder religions- og livssynsfriheten som menneskerettighet oppstiller, og i forhold til hva som kan gi en mest mulig trygg sikring av denne rettigheten. De rent juridiske betraktningene presenteres i et eget kapittel (kap. 7) mens de religionspolitiske vurderingene presenteres i et annet kapittel (kap. 8).

Framgangsmåter og tverrfaglige utfordringer

For at utredningen skulle gi et solid grunnlag for de vurderinger STL skal foreta, ville det være fruktbart med en tverrfaglig tilnærming. Dette la også føringer for rekruttering av medlemmer til prosjektgruppen. Gruppen besto – i tillegg til prosjektleder¹¹ – av en jurist¹², to religionsvitere¹³, en sosialantropolog¹⁴, en sosiolog¹⁵ og en teolog¹⁶.

Hovedperspektivet i de innledende undersøkelsene (hovedsakelig datainnsamling) om praksis og uttalte behov vil være et religionsvitenskapelig/religionshistorisk perspektiv og kvalitativ samfunnsvitenskapelig metode (intervjuer med intervjuguide, observasjoner etc.). Av metoder som er benyttet i denne delen av prosjektet, inngår:

- Dialogsamlinger med STLs representanter knyttet til STLs rådsmøter
- Separate intervjuer med representanter for de tros- og livssynssamfunn som er med i STL

- Intervjuer med avdelingsledelse, pleiepersonell og prester på sykehjem og sykehus

Videre var det nødvendig med juridisk (herunder menneskerettslig) kompetanse for å skaffe oversikt over eksisterende norske lover og regelverk vedrørende de aktuelle ritualene, finne fram til relevante menneskerettighetsbestemmelser vedrørende disse ritualene og vurdere praksis og uttalte behov i lys av dette rettsgrunnlaget.

I tillegg innebar prosjektet et religionspolitisk perspektiv, særlig i den avsluttende fasen med utredning av mulige tiltak som kan møte utfordringer som er kartlagt.

Metodiske premisser og utfordringer knyttet til de juridiske og religionspolitiske vurderingene presenteres også i de enkelte kapitlene. Metodiske opplegg og utfordringer knyttet til de separate intervjuene er omtalt nærmere i kapittel 2, om intervjuer i tros- og livssynsamfunn, og kapittel 6, om intervjuer på sykehus og sykehjem. Disse intervjuene utgjorde den sentrale delen av datainnsamlingen. Opplegget for dialogsamlingene omtales derimot kort her.

Dialogsamlingene tjente dels som kunnskapsutveksling og gjensidig læring mellom STLs representanter (noe som var viktig for STL), og dels som en ressurs for forskergruppen for å kartlegge og få en oversikt over sentrale riter/seremonier og utfordringer erfart av de ulike tros- og livssynssamfunnene. Disse fellessamlingene med STLs representanter ble gjennomført i hhv. desember 2007, mars 2008, juni 2008, september 2008 og mars 2009. Den første samlingen ga som nevnt over innspill til utarbeiding av prosjektskissen. De påfølgende tre samlingene (i 2008) fokuserte på riter og seremonier og utfordringer forbundet med gjennomføring av disse i hver av de tre hovedfasene i prosjektet, hhv. dødsleie og gravferd, ekteskap/partnerskap og barne- og ungdomsfasen. Forut for hver samling fikk representantene tilsendt noen felles spørsmål om riter/seremonier og om utfordringer erfart av eget tros- eller livssynssamfunn i denne forbindelse samt om hvordan de forsøkte å håndtere disse utfordringene. På samlingene fikk hver representant gi en kort presentasjon, og så var det åpent for korte spørsmål fra forskerne og de andre representantene. På den siste samlingen (mars 2009) la forskergruppen fram sine foreløpige funn og fikk kommentarer fra representantene til dette.

¹⁰ Se vedlegg 1.

¹¹ Ingvill Thorson Plesner (HL-senteret 2007/2008, Norsk senter for menneskerettigheter/SMR 2008/2009).

¹² Njål Høstmælingen (SMR). Høstmælingens oppdrag var å foreta den juridiske vurderingen som er presentert i kapittel 7.

¹³ Cora Alexa Døving (HL-senteret) og Nora Stene Preston (Institutt for kulturstudier og orientalske språk/IKOS).

¹⁴ Berit Thorbjørnsrud (IKOS).

¹⁵ Inger Furseth (Stiftelsen kirkeforskning/KIFO).

¹⁶ Oddbjørn Leirvik (Teologisk fakultet, UiO).

Oppbygning av rapporten

Rapporten følger den strukturen som ligger implisitt i både prosjektets mandat og i dens tverrfaglige karakter. Etter denne innledende delen, som også omfatter en klargjøring av ritebegrepet og av framgangsmåten for undersøkelsen i tros- og livssynssamfunn (kap. 2), følger første hoveddel (Praksis). Her gis en nærmere presentasjon av hovedfunn fra de empiriske undersøkelsene, blant henholdsvis representanter for tros- og livssynssamfunn (kap. 3–5) og helsepersonell ved sykehus og sykehjem (kap. 6). Annen hoveddel (Vurderinger) presenterer de juridiske spørsmålene som tas opp av informantene eller er relevante i forhold til de utfordringer de sier de opplever (kap. 7), gir en menneskerettslig og religionspolitisk drøfting og vurdering av disse utfordringene, og skisserer mulige tiltak som kan møte utfordringene (kap. 8).¹⁷

Rapportens innhold og form gjenspeiler utredningens todelte siktemål. Den skal gi innsikt i de ulike tros- og livssynssamfunns livsfaseriter/overgangsriter og utfordringer knyttet til gjennomføring av disse ritene. Samtidig skal den gi grunnlag for vurdering av aktuelle religionspolitiske tiltak for å møte noen av disse utfordringene.

Rapporten har flere målgrupper. Dette preger også dens form og innhold. Den skal være til nytte først og fremst for våre oppdragsgivere, tros- og livssynssamfunnene som er representert i STL. Men vi tror også den kan være til nytte for politiske beslutningstagere på ulike nivåer og offentlig ansatte generelt i ulike etater, særlig innen gravferdsetat og helsesektor. I tillegg håper vi rapporten kan være til nytte for studenter og lærere ved ulike høyskoler ettersom det ikke foreligger noen så vidtfavnende og systematisk innsamling og analyse av ulike tros- og livssynssamfunns praksis og erfaringer på dette feltet. De ulike målgruppene vil ha varierende grad av interesse for de forskjellige kapitlene, og vi regner ikke med at alle leser hele rapporten. Derfor er rapporten lagt opp slik at hvert kapittel skal kunne leses uavhengig av de andre kapitlene. Dette betyr at enkelte kapitler har repetisjoner eller oppsummering av hovedpoeng fra andre kapitler. Kapitlene viser også til hverandre, slik at det skal være lett å finne fram i rapporten.

¹⁷ Forfatter for hvert kapittel er angitt i rapporten.

OVERGANGSRITER – FENOMEN OG METODE

Cora Alexa Døving¹⁸

Hva er overgangsritualer?

Rituelle handlinger er symbolske og formelle handlinger. Ordet ritual¹⁹ kommer fra det latinske *ritus*, som betyr bruk, noe som understreker at ritualer først og fremst er en form for praksis. Et ritual kan nærmere defineres som et fastlagt mønster av kollektiv handling knyttet til en bestemt tid, hendelse eller sted, som i liten grad varierer fra gang til gang.²⁰

«Ritual» oppsto som et paraplybegrep på begynnelsen av 1800-tallet.²¹ Dette århundrets antropologi var preget av interessen for sammenligning av ulike religioner, og til dette trengtes klassifikatoriske begrep. Kategorien «ritual» ble igjen differensiert i flere undergrupper: offerritualer, magiske ritualer, årstidsritualer osv. Den største klassen av ritualer ble kalt overgangsritualer og er betegnende for livsfaseriter.²²

Overgangsritualer finnes i alle religioner og kulturer. De markerer en statusovergang i et menneskes liv. Ritualer knyttet til fødsel, pubertet, giftermål eller død er altså typiske overgangsritualer. Det er livets store motsetninger, eller opposisjonspaar – ufødt/født, barn/voksen, ugift/gift, levende/død – som forenes, eller behandles, gjennom overgangsritualene. Flere ritualforskere har pekt på hvordan disse ritualene skaper en tid og et rom der disse opposisjonene kan flyte i hverandre og dermed gjøre en overgang mykere.

Selv om overgangsritualer som fenomen er universelt, er det varierende i hvilken grad ulike livsfaser markeres i ulike tros- og livssynssamfunn. Ekteskaps- og gravferdsritualer er gjennomgående tydelige overganger, mens markeringer av faser i barne- og ungdomsårene er langt mer varierende og flytende. I denne rapportens kapittel om barne- og ungdomsriter er nettopp en slik variasjon med hensyn til hva som gjøres og i hvilken alder riter for barn markeres, svært synlig.

Etnologen van Gennep, som har skrevet den mest siterte ritualstudien, *Rites des Passage* (overgangsriter), fant at alle overgangsritualer har en tredelt struktur. Denne består av en adskillelsesfase, en liminalfase og en integrasjonsfase.²³ Adskillelsesfasen markerer at man mister sin gamle status (ofte gjennom renselsesriter). Liminalfasen beskrives som en fase der man ikke er sitt gamle jeg, men heller ikke har fått sin nye status (ofte markert ved rituell opplæring eller bønn/meditasjon). Integrasjonsfasen markerer at individet med sin nye status er medlem av en større gruppe eller et samfunn (ofte i form av rituelle måltider). Denne tredelingen fant altså van Gennep i fødselsritualer, dåpsritualer, pubertetsritualer, giftermålsritualer og begravelseriter; og den utgjorde hans argument for at disse tilhørte en spesiell gruppe ritualer. I denne rapporten har vi ikke organisert den deskriptive delen etter van Genneps inndeling, men den tredelte strukturen vil være godt synlig i de fleste av beskrivelsene.

Flere sosiologer har pekt på nedgangen i antall religiøse ritualer i flere land i det sekulariserte Vest-Europa.²⁴ Klassen av overgangsritualer er imidlertid et unntak. Selv om graden av gjennomføringen av disse ritene har variert, er dette ritualer som fortsatt markeres i stort omfang.²⁵ En av årsakene kan være at dette er en type ritualer som passer godt sammen med en individualistisk orientert kultur der familie- og slektstilhørighet fortsatt er sterke idealer.²⁶ Overgangsritene feirer et individ og et fellesskap på én gang: Alle overgangsritualene understreker individets plass i en større sammenheng, det være seg familien, samfunnet eller et religiøst fellesskap. En annen årsak til overgangsritualenes sterke posisjon er at de kan være sekulære. I denne rapporten er Human-Etisk Forbunds humanistiske seremonier

²³ Van Gennep 1960.

²⁴ Blant annet Bruce 2003. Det er imidlertid ganske store forskjeller mellom ulike deler av Europa. Sosiologen Grace Davie har skrevet mest utførlig om dette. En klassiker her er hennes bok: *Religion in Modern Europe. A Memory Mutates*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

²⁵ Et eksempel på variasjoner omkring gjennomføring av overgangsritualer kan finnes i artikkelen til Ole Gunnar Winsnes, 2001: «... jordens største under»? Bilder av Den norske kirke rundt århundredskiftet, KIFO Rapport 14, 103–163. Her vises det til nokså stabile tall gjennom 1990-tallet når det gjelder dåp og gravferd, mens gjennomføring av ekteskapsritualet og konfirmasjon innen Dnk har hatt tydelig nedgang.

²⁶ Døving 1995.

¹⁸ Thorbjørnsrud og Stene Preston har gitt innspill til innledningen om metode og metodiske utfordringer knyttet til materialinnsamlingen i tros- og livssynssamfunn.

¹⁹ Begrepene ritual og rite brukes om hverandre med samme innhold.

²⁰ Døving 2005.

²¹ Bell 1992.

²² Van Gennep 1960.

forbundet med de ulike livsfaseovergangene et illustrerende eksempel.²⁷

Ritualer og endring

Ritualer er svært konservative handlinger, men – i likhet med alle andre kulturelle uttrykk – er også de preget av endringer. Forholdet mellom *tradisjon og endringer* er spesielt tydelig for de tros- og livssynssamfunn som har kort historisk tid i Norge. Migrasjon handler i vesentlig grad om brudd og endring; så også i (re)etableringen av rituell praksis. I innsamlingen av dette materialet har det vært et bevisst metodisk poeng å spørre direkte om hvilke endringer ritualene har gjennomgått i møte med norsk jus og tradisjon.

Ritualer er omhegnet av institusjoner, normative tekster og kulturelle konvensjoner som sørger for at de blir utført slik de skal.²⁸ Dette betyr at ritualer er en *beskyttet* form for handling. Ritualer blir gjenkjent som *tradisjon*, et handlingsmønster som etablerer en kontinuitet med fortiden. At ritualer er definert som tradisjon, kan gjøre endringer problematiske. Forholdet mellom endring og tradisjon er i denne rapporten spesielt tydelig i materialet fra tros- og livssynssamfunn med relativt kort historie i Norge. Ritualer er betinget av historie og tradisjon, og for mange av STLs medlemmer må en slik kontekstuell betingelse dannes på ny. Empirien i denne rapporten viser at det er spesielt når endringer innebærer bortfall av flere rituelle elementer, at våre informanter opplever at tradisjonene trues. Inkorporering av nye elementer ser interessant nok ut til å være lite problematisk.

Studier av ritualer legger ofte vekt på ritualenes funksjon som meningsskapende handlinger fordi de gjør det mulig for individet å se sine erfaringer i sammenheng med et sosialt fellesskap.²⁹ Flere studier har handlet om i hvilken grad ritualer i det nye landet fungerer som de skal. Eksempelvis finnes det studier av begravelseritualer hos henholdsvis muslimer og hinduer i Nederland og England som viser at ritualene i mindre grad lykkes i det nye landet enn de gjør i opprinnelig hjemland.³⁰ I sin studie av over-

gangsritualer blant muslimer i Nederland introduserer for eksempel Nathan Dessing begrepet *ritual attrition* (rituell forvitring).³¹ Ved hjelp av dette begrepet, opprinnelig brukt i lingvistisk forskning, beskriver hun hvordan det rituelle repertoaret innenfor en migrasjonssetting blir redusert i størrelse og variasjoner sammenlignet med ritualene i det opprinnelige hjemlandet. Immigrasjonskonteksten har med andre ord ført til en reduksjon og fortæring av overgangsritualene, hevder Dessing. Dette begrunner hun med ritualenes nye kontekst, bortfall av rituelle elementer og et fravær av selvfølgelig kompetansepersonell.

Immigrasjon innebærer nødvendigvis endring, men ikke nødvendigvis en rituell forvitring slik Dessing beskriver. Under innsamlingen av data til denne rapporten var det slående hvor fleksibelt forhold flere rituelle ledere hadde både til egen rolle og til ritualenes formelle krav. Selv om de fleste representanter for migrantmenigheter kunne peke på klare forskjeller mellom rituell praksis i opprinnelig hjemland og her, var ikke dette nødvendigvis omtalt som noe negativt. Flere informanter pekte på den betydningen fellesskap, nettverk og tradisjoner fikk i et miljø med migrasjonsbakgrunn, og at overgangsritualene som feirer slike fellesskap, derfor ble tillagt en ekstra positiv betydning. Flere av våre informanter har også trukket fram den nye religiøse bevisstheten migrasjonen førte til. Når rituell praksis skal reetableres, studeres kildene, og menigheten får et nytt bevisst forhold til hvilken praksis som beskrives i de religiøse forskriftene og hvilken praksis som kan tilskrives nasjonale eller etniske tradisjoner. Rituelle ledere i ulike trossamfunn har pekt på at praksisen i Norge er i større samsvar med religiøs lære enn tilsvarende overgangsritualer slik de ble praktisert i opprinnelig hjemland. Det var også påfallende hvor positive mange informanter var til nye elementer (særlig av praktisk art). Bevarer vi Dessings analogi til språkvitenskapens begreper, kan man kanskje hevde at rituell praksis i motsetning til forvitring er del av en kreativ prosess – en ritualenes kreolisering?

Metode for materialinnsamlingen

Rapporten bygger på data samlet inn gjennom kvalitative intervjuer med rituelle ledere, seremoniansvarlige og eller styremedlemmer i ulike tros- og livssynssamfunn blant

27 Human-Etisk Forbund bruker begrepet seremonier fremfor ritualer. Årsaken er at begrepet ritual er allment assosiert med religiøs symbolikk rettet mot en bakenforliggende og transcendent virkelighet.

28 Smith 1982.

29 Berger og Luckman 1967:119.

30 Dessing 2001, Firth 1997 og Gardner 2002.

31 Dessing 2001:183, 186–190.

STLs medlemmer. I forkant av forskningsprosjektet hadde STL oppfordret sine medlemmer til å utpeke relevante informanter. Disse har i de fleste av tilfellene fungert som innfallsport til å arrangere intervjuavtaler. I tillegg har de enkelte forskerne tatt direkte kontakt med tros- eller livssynssamfunn utover STLs forslag. Dette gjelder særlig for de av STLs medlemmer som er paraplyorganisasjoner. Blant disse har forskerne valgt å intervju flere trossamfunn for å sikre en fremstilling der det mangfoldet organisasjonene representerer, er bevart (for Islamsk Råd Norge har vi for eksempel valgt ut både sjia- og sunnimenigheter og menigheter med ulik landbakgrunn). Det har generelt vært lett å etablere intervjuavtaler, og alle har vist stor interesse for prosjektet og egen deltagelse.

Intervjuene har tatt utgangspunkt i en intervjuguide som varierer noe alt etter hvilke av overgangsritualene intervjuet dreide seg om. Intervjuguidene har imidlertid hatt en felles oppbygning. Intervjuene åpnet med spørsmål om en generell beskrivelse av ritualene og en teologisk begrunnelse for hvorfor de utføres. Slik åpnet intervjuene med en beskrivelse av ritualene slik de ideelt sett burde gjennomføres i henhold til religiøse forskrifter. Det er imidlertid et kjent fenomen i kultur- og samfunnsforskning at ideal og praksis ikke alltid stemmer overens. De generelle og ideelle beskrivelsene ble derfor fulgt opp med konkrete spørsmål om hvordan ritualenes ulike elementer faktisk blir utført i praksis. For å fange opp dette ba vi gjerne om en detaljert beskrivelse av noen av de siste ritualene som tros- eller livssynssamfunnet hadde gjennomført. Konkrete spørsmål gir informanten assosiasjoner til erfaringer, og dermed fikk vi tilgang til et materiale basert på praksis. Forholdet mellom fastlagte normer og en fleksibel praksis er dermed blitt synlig i materialet. Avslutningsvis har vi spurt direkte om hva som oppleves som utfordrende og hva informanten synes om de generelle vilkårene for å utføre sine ritualer. I denne delen av intervjuet har vi også stilt spørsmål som tar direkte utgangspunkt i norske regler som relevant kontekst for ritualene. For eksempel har vi spurt om hvorvidt ekteskapsloven er en utfordring for vigselsetten, eller i hvilken grad gravferdslovens bestemmelser kan være begrensende. De aller fleste intervjuene har foregått i det enkeltes tros- og livssynssamfunns lokaler og har vart mellom 1 ½ og 2 timer. Til tross for en semi-strukturert intervjuguide er intervjuene preget av en uformell struktur.

Det har vært et viktig metodisk poeng å finne fram til hva representantene selv ville vektlegge.

I tillegg til intervjuer har STL organisert fire dialogsamlinger der medlemmene har presentert sine overgangsritualer for forskergruppen (se kapittel 1). På den siste av disse samlingene presenterte forskerne sine funn og fikk tilbakemeldinger fra representantene. Rapporten bygger altså på informasjon som er samlet gjennom ulike fora. Forskerne har også sendt sine tekster til informantene for korrigerings. De fleste har gitt tilbakemelding, og deres kommentarer er innarbeidet i rapporten.

I kapitlet om ekteskap har Thorbjørnsrud også tatt utgangspunkt i boken *Evig din? Ekteskaps- og samlivstradisjoner i det flerreligiøse Norge* (2005), som hun var redaktør for. Mange, men ikke alle av STLs medlemmer tilhører tros- eller livssynsgrupperinger hvis syn på samliv ble beskrevet her. Kopier av de relevante kapitlene ble delt ut på råds-møte i STL, og medlemmene ble oppfordret til å distribuere disse til de representanter for eget tros- eller livssynssamfunn som Thorbjørnsrud senere skulle intervju. I de tilfeller hvor informanten hadde lest teksten på forhånd, ble det innledet med at han/hun viste til eventuelle endringer og eller unøyaktigheter. Det kan være komplisert å beskrive ideer, regler og ritualer/seremonier man selv oppfatter som selsagte, for en utenforstående. Det viste seg derfor nyttig å ha en tekst å ta utgangspunkt i. Der det ikke har vært mulig, har det vært nyttig å sende den nåværende teksten til gjennomlesning fordi dette bidrar til at man selv lettere oppfatter mangler, feil og unøyaktigheter.

Forskerne ønsker å gjøre oppmerksom på at data er representative for et tros- og livssynssamfunns offisielle syn, og at en empirisk undersøkelse av medlemmenes erfaringer sannsynligvis ville gitt et mer mangfoldig materiale. Det vil si at vi har data som representerer de førende strukturene rundt overgangsritualene, ikke brukernes subjektive erfaringer. Forskerne ønsker like fullt å fremheve at alle informantene har lang erfaring som rituelle ledere eller som forstandere innen sin menighet, og at de på bakgrunn av dette har kunnet fortelle om ulike tilbakemeldinger fra brukere. Informantene ble for eksempel spurt direkte om hva de visste om medlemmenes erfaringer. Gjennom å ha fått dem til å fortelle om både den forrige begravelsen de hadde ansvar

for, en begravelse der det oppsto problemer og om hva slags tilbakemeldinger menighetene får fra sine medlemmer, mener vi å ha fanget opp en del av de utfordringene som også berører brukerne. Med hensyn til formålet om å kartlegge de ulike tros- og livssynssamfunnenes presentasjon av egen lære og praksis, har denne metodiske tilnærmingen fungert tilfredsstillende. Vi understreker imidlertid at i en mer omfattende undersøkelse ville det vært ønskelig å gå mer i dybden på forholdet mellom teologi/ideer og praksis, samt å fange opp medlemmenes egne fremstillinger av erfaringer og praksiser.

Alle forskerne erfarte tidlig i prosessen at fenomener som ikke kunne knyttes til selve ritualene, var relevant dokumentasjon: Utfordringer viste seg i de fleste tilfellene å være relatert til strukturer i samfunnet som ikke eksplisitt har med selve ritualene å gjøre (som økonomiske forhold, transnasjonale relasjoner eller juridiske regler). Det har derfor vært en metodisk utfordring å avgrense relevante kontekster.

Ritualer er lett gjenkjennbare handlinger og dermed avgrensbare. Det er like fullt slik at ritualene enten flyter inn i eller sammen med et ikke-rituelt univers. Vi har valgt å holde oss klart til «kjernen» av praksis i beskrivelsene av rituell handling, mens vi i forbindelse med dokumentasjon av utfordringer beveger oss over i et ikke-rituelt univers. Det har vist seg nødvendig å innlemme tiden forut for og i etterkant av ritualene og den generelle norske samfunnskonteksten i deler av beskrivelsene. Spesielt i kapitlet om barne- og ungdomsriter er dette tydelig, der fenomener som trosopplæring eller medlemsregistrering har direkte sammenheng med vilkårene for ritualene. Overgangsritualer har mange tråder til et ikke-rituelt univers, tråder som kommer tydelig fram i beskrivelsene av utfordringer.

På bakgrunn av både mandatet fra STL og selve feltets natur har forskerne i flere tilfeller funnet det nødvendig å stille spørsmål som kan ha virket ledende. Forskerne ønsker derfor å understreke at de kan ha blitt delaktige i etableringen av en økt orientering mot rettigheter og likebehandling. Det vil si at informanter som i utgangspunktet i liten grad var opptatt av en rettighetsdiskurs, aktivt ble bedt om å vurdere sine vilkår i lys av nettopp rettigheter. Følgende eksempel kan illustrere forholdet mellom felt og forsker: En prest i en av de ortodokse kirkene forteller om hvor

dyrt det er for pårørende å betale reise og opphold for en liturgisk leder til nattverd ved dødsleie eller til begravelse. Han avslutter med å si at slik er det for en liten menighet med en geografisk spredt medlemsmasse. Intervjuer spør hva presten synes om dette dersom han sammenligner med hvordan majoritetsbefolkningen har det, synes han for eksempel det offentlige bør sørge for støtte til reiseutgifter til prest ved begravelser? Presten svarer at han aldri har tenkt i de baner, men at når det nå påpekes, er det egentlig urettferdig at medlemmer av statskirken får de samme tjenestene kostnadsfritt.

Spørsmål som kan ha fungert førende, har imidlertid en metodisk legitimitet knyttet til selve feltet. Svært mange av representantene for de intervjuede tros- og livssynssamfunnene hadde en klar forståelse av utfordringer som en naturlig del av det å være minoritet. Erfaringer fra manglende likebehandling var i flere tilfeller derfor lite eksplisitt reflektert over, utover som en «selvfølgelighet». For å fange opp eventuelle synspunkter knyttet til minoritets- og majoritetsrelasjoner, var det derfor metodisk nødvendig å stille en del førende spørsmål som brakte temaet likebehandling opp til refleksjon. Et annet poeng er at intervjuene har foregått i svært ulike språklige og kulturelle institusjoner. Det vil si at spørsmål om utfordringer, konflikter, rettigheter og likebehandling i ulik grad var et etablert tema i de ulike tros- og livssynssamfunnene. For ikke å ende opp med et materiale som kun dokumenterte utfordringer i de institusjonene der det allerede var etablert en rettighetsdiskurs, så forskerne det som nødvendig i noen tilfeller å diskutere tematikken, informere om hva slags rettigheter andre tros- og livssynssamfunn har og på bakgrunn av dette be om direkte synspunkter. I presentasjonen av utfordringer under de enkelte tros- og livssynssamfunn har vi tydeliggjort de tilfeller der det har blitt stilt mulig førende spørsmål knyttet til likebehandling.

I de tre kommende kapitlene er beskrivelsen av overgangsritualene i hvert enkelt tros- og livssynssamfunn delt i to hovedavsnitt: Første del beskriver selve ritualene, andre del de utfordringer og ønsker det enkelte trossamfunn har. Fordi rapporten skal kunne brukes som oppslagsverk der både hvert kapittel og de enkelte avsnittene i hvert av kapitlene skal kunne leses uavhengig av helheten, vil en del tematikk gå igjen i flere av kapitlene.

RITER I BARNE- OG UNGDOMSFASEN

RITER I BARNE- OG UNGDOMSFASEN

Nora Stene Preston

BAHÁ'Í-SAMFUNNET³²

Bahá'í-troen har ingen obligatoriske ritualer i barne- og ungdomsfasen. Markeringer er opp til foreldre, både hvorvidt de utføres og hvordan de utføres. Noen fellestrekk er likevel mulig å påpeke.

Etter fødselen. Barnet vil ofte ønskes velkommen ved at en bønn hviskes eller synges i dets øre (på sykehuset). Bønnene velges av foreldrene og er gjerne hentet fra utvalget av «Bønner for barn» av Bahá'u'lláh eller 'Abdu'l Bahá.

Navn gis av foreldrene, og kan markeres ved en egen *navnefest*, vanligvis holdt hjemme. Mange kan ønske at en utvidet gruppe av slektninger skal være til stede.

“

Bahá'í-er fra 15 år og oppover får plikter til å leve et åndelig liv, noe som inkluderer bl.a. faste og bønn. Pliktene er like for begge kjønn.

”

Medlemskap.³³ Hvis kun én av foreldrene er medlem, må den andre forelderens tillatelse innhentes for at barnet skal bli registrert som medlem av bahá'í-samfunnet. Barn av medlemmer regnes som medlemmer til de ev. melder seg ut. Når de fyller 21 år, må de ta et valg. Bahá'í-samfunnet kontakter alle, og de som ikke etter eget ønske vil forbli i bahá'í-samfunnet, blir meldt ut.

Religiøs opplæring. Allerede ved «den første bønningen i øret» forplikter bahá'í-foreldre seg til å følge opp opplæringen av barna. De er hovedansvarlige for barnas oppdragelse,

inkludert den religiøse oppdragelsen. Der det er nok barn og ungdommer i et lokalsamfunn, har bahá'í-samfunnet klasser med organisert religionsopplæring. Det holdes også egne kurs for religionslærere. I religionsopplæringen lærer barn om bahá'í-troen. Respekt for medmennesker står sentralt, likeså normer som skal skape et godt og fredfylt samfunn. Innholdet i opplæringen oppleves av samfunnets egne medlemmer å være i overensstemmelse med de normer og verdier som storsamfunnet ønsker å fremme.

15 år. Alderen omtales som «modenhetsalder». Bahá'í-er fra 15 år og oppover får plikter til å leve et åndelig liv, noe som inkluderer bl.a. faste og bønn. Pliktene er like for begge kjønn.

At en Bahá'í blir 15 år, kan markeres av familien med et selskap. Foreldrene kan invitere forstander i bahá'í-samfunnet, men det er ikke påkrevet. Noen feirer hjemme, men i mai 2008 ble det holdt en markering i bahá'í-senteret for en bahá'í-ungdom med stort oppmøte av slektninger. I Oslo er det maksimalt ti ungdommer hvert år som er rundt 15 år. Det er ønskelig, men foreløpig ikke gjennomført av bahá'í-samfunnet, å lage et eget undervisningsopplegg e.l. for dem. Selve festen for 15-åringen kan få preg som minner om de norske konfirmasjonsfeiringene. Det at storsamfunnet har konfirmasjon/«ungdomsfester» for dem på ca. 15 år, kan være med på å styrke bahá'í-ers ønske om å markere dagen, og det blir oppfattet som en fordel for ungdommene at det er et sammenfall her mellom storsamfunnets tradisjon og bahá'í-troens tradisjon.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Dobbeltregistrering. Bahá'í-er er noe engstelige for at nyfødte barn ofte meldes inn i Den norske kirke (Dnk) selv om de ikke har foreldre som er medlem der. Denne innmeldingen fører til en dobbeltregistrering fordi barna også kan bli registrert som medlemmer av bahá'í-samfunnet. Dobbeltregistreringen oppleves som uetisk. Fra Fylkesmannen kommer det hvert år en liste med dobbeltregistrerte medlemmer som må sjekkes. Sjekkingen av dobbeltregistrerte oppleves som vanskelig, ubehagelig og tidkrevende. Problemet gjøres ekstra vanskelig fordi Datatilsynet ikke gir opplysninger om hvilket tros-/livssynssamfunn den dobbeltregistrerte er registrert hos. En er klar over at dette ikke nødvendigvis er i Dnk. For bahá'í-samfunnet anses problemet likevel som overkommelig fordi det dreier seg om

³² Teksten er basert på intervju med medlem av Nasjonal Åndelig Råd for Bahá'í-er i Norge og informasjonsmateriell fra bahá'í-samfunnet.

³³ Mange av tros- og livssynssamfunnene trekker fram medlemsregistrering/dobbeltregistrering som en av sine største utfordringer. Et avsnitt om medlemskap er derfor inkludert i presentasjonen av hver gruppe.

relativt få personer per år (ca. 20). Det blir heller ikke sett som et stort økonomisk problem innad fordi en regner med at en vanligvis får registrert dem en bør registrere.

Visum. Mange bahá'í-er har familie i utlandet. Ved dødsfall er det ofte mulig å skaffe korttidsvisum raskt, men dette ønsker en også for de markeringer som er nevnt her (og for bryllup). I dag tar det for lang tid å skaffe visum til at slektninger får være til stede ved feiringen av små barn og 15-åring.

Nøytrale seremonirom. Bahá'í-samfunnet ønsker generelt slike rom tilgjengelige der det bor bahá'í-er og eller andre grupper som ønsker slike rom. Det er mulig at dette ville føre til at 15-års markeringer ble feiret oftere i slike lavkost/gratis fellesrom.

Økonomi. Det ønskes at prinsippet skal være likhet og at alle gis det de har krav på. Bahá'í-samfunnet ser gjerne at storsamfunnet ser det arbeidet bahá'í-troen gjør mht. religionsopplæring av barn og unge, og at det legges økonomisk til rette for slik opplæring slik det legges til rette for trosopplæring i Dnk.

ØNSKER BAHÁ'Í-SAMFUNNET:

- 1) Bedre rutiner for registrering i Dnks dataregister slik at dobbeltregistrering unngås
- 2) Tilgjengelige opplysninger fra Datatilsynet om hvor de dobbeltregistrerte er registrert
- 3) Mulighet for korttidsvisum slik at slekt kan være til stede ved flere livsfasemarkeringer
- 4) Nøytrale seremonirom som kan brukes for glede- og sorgmarkeringer
- 5) Rettferdige økonomiske rammevilkår, for eksempel knyttet til arbeid med barn og unge

BUDDHISTFORBUNDET

Representert ved Den Thailandske Buddhistforening og Det Vietnamesiske Buddhistsamfunn³⁴

Buddhismen har ikke obligatoriske overgangsritualer for legfolk, men ulike markeringer kan likevel finne sted. For buddhister i Norge kan det være aktuelt å feire barnefødsler med ritualer som vil variere alt etter hvor familien har sin bakgrunn. Thai-buddhister kan også feire når et barn er stort nok til å prøve ut livet som novise for et kortere

tidsrom. Buddhister med bakgrunn i Vietnam kan feire ulike overgangsritualer for barn ved 13 år, og senere når barna er 15-16 år eller eldre. Hvorvidt dette utføres, vil være avhengig av det enkelte barn og av dets modenhet. Følgende opplysninger er knyttet til Thai-buddhister og theravada-buddhismen:

Hårklippingsritual for spedbarn. Mange markerer ikke fødsel på et religiøst, rituelt vis. Noen ønsker imidlertid å få utført ritualer som skal styrke barnet og gi det god helse. Foreldre kan be en munk lese *sutra*-er (hellige tekster) over barnet selv om dette ikke er obligatorisk. Lesningen kan skje i tempelet, men det er også vanlig å få det gjort hjemme. Mange har lang vei til tempelet, og det å invitere en munk hjem til seg blir dermed en god løsning. Munken leser *sutra*'er, klipper eller barberer barnets hår og binder en tråd rundt barnets håndledd. Håret oppbevares. Det er viktig at håret ikke kastes som søppel. Noen vil la håret flyte vekk i en elv eller i havet, eller de vil grave det ned under et tre. Ritualer er likt for gutter og jenter. Hvis munken kommer hjem til en familie, er det vanlig å ha en liten samling med familie og venner i hjemmet. Ritualer er ikke en navngivningsseremoni. Ved problemer i forkant av ritualer for spedbarn, for eksempel hvis den ene ektefellen ikke er buddhist og stiller seg skeptisk til at seremoniene i det hele tatt utføres, kan noen fra buddhistforeningen komme hjem til foreldrepåret og forklare hva som skal foregå. Slike problemer blir vanligvis løst underveis.

Følgende opplysninger er knyttet til Vietnam-buddhister og mahayana-buddhismen:

Beskyttelsesritual for spedbarn: «Å ta tilflukt i de tre juveler.» Ikke alle markerer fødsel på et religiøst, rituelt vis, men noen familier tar barnet med til tempelet. Der vil en eller flere munkers lese en bønn over barnet for at det skal bli beskyttet mot alt ondt. Munkene forklarer også for familien hva det vil si at barnet fra da av blir beskyttet av Buddha. Ritualer er likt for gutter og jenter. Det er ikke vanlig at munkene fra Khuong Viet-tempelet utfører dette ritualer hjemme hos familier. En hårklippeseremoni er heller ikke inkludert. Ritualer kan knyttes til navngivning av barnet. Barnet kan ha fått et offisielt hverdagsnavn, men vil i tempelet også få et buddhistisk navn fra en munk som har vært ordinert munk i minst fem år og som er representant for munkefelleskapet (som må bestå av minimum fire munkers). Dette buddhistiske navnet blir brukt i tempelet og internt blant buddhister når de er sammen. «Å ta tilflukt i de tre juveler» vil kort fortalt si at en tar tilflukt i Buddha, i Buddhas lære og i munkefelleskapet. Hele barnets familie er til stede under ritualer.

Medlemskap. Den Thailandske Buddhistforening: Barn kan bli medlem hvis en av foreldrene er medlem og den andre gir tillatelse. Det Vietnamesiske Buddhistsamfunn: Familier kan registrere sine barn når de ønsker og så snart personnummeret deres er kjent.

Buddhister kan ha ulike markeringer knyttet til det å tre

³⁴ Teksten er bygget på telefonintervju med representant for Den Thailandske Buddhistforening i Norge og intervju med en munk i Khuong Viet-tempelet i Det Vietnamesiske Buddhistsamfunn.

inn i ungdoms-/voksenlivet. I Den Thailandske Buddhistforening kan følgende markering være aktuell for noen:

Å bli innviet som novise. Innvielsen er starten på en periode hvor novisen praktiserer og lærer om buddhisme på et mer intenst vis enn ellers i året/livet. Innvielsen er ikke knyttet til en senere innvielse som munk/nonne. Det dreier seg om innvielse for en periode (én til to uker, en mnd. e.l.) hvor de innviede ikke lenger regnes som

Å ta tilflukt i de tre juveler» vil kort fortalt si at en tar tilflukt i Buddha, i Buddhas lære og i munkefelleskapet. Hele barnets familie er til stede under ritualet.

legfolk og derfor skal følge flere regler: Gutter blir noviser, eller viet til «treglersstanden», mens jenter kan bli viet til «åttereglersstanden». Jenter får en hvit kappe. Det er kun nødvendig med én munks tilstedeværelse for jenters overgang til denne midlertidige standen. I noen miljøer er det uvanlig med jenter som noviser, og for noen vil dette også være kontroversielt. Det er ingen bestemt alder som gjelder her, men en må kunne «klare seg selv», og de yngste er gjerne fra ti år og oppover. Det er mulig å være novise flere ganger i barne- og ungdomstiden. I Oslo har Thai-tempelet (Wat Thai) de siste somrene hatt mellom to og ti barne-/ungdomsnoviser. For noen vil det være viktig å ha vært gjennom en slik fase før de inngår ekteskap. En kan kun innvies til munk/nonne etter fylte 20 år. I Thailand legges novisetiden til regntiden, i Norge legges den til sommerferien. Dette er helt uproblematisk. Begge deler er like gode tider for å være novise.

Noviseinnvielsen av en gutt er en stor fest. Det må være flere munkar til stede, helst et odde antall (tre/fem/syv). Ved en høytidelig seremoni blir gutten overrakt en oransje kappe. Fordi Thai-tempelet i Norge ikke har nok munkar til denne seremonien, må munkene komme reisende fra nabolandene. Dette gjør det hele til et dyrt arrangement. Foreldrene betaler, eller de får hjelp til å betale fra fellesskapet knyttet til tempelet.

Hos buddhister med bakgrunn i Vietnam kan følgende markeringer være aktuelle for noen barn/unge:

Etter fylte 13 år. Fra 13-årsalderen regnes barn som modne nok til eventuelt å leve etter flere buddhistiske leveregler. De barn som ikke har «tatt tilflukt i de tre juveler» (se ovenfor), gjør dette nå, og kombinerer det med ytterligere fem leveregler. Kort oppsummert lyder reglene slik: «Jeg påtar

meg leveregelen om å avstå fra å ta liv, fra å ta noe som ikke er gitt meg, fra gal atferd knyttet til seksuelt begjær, fra å lyve, og fra berusende drikker som forårsaker ubesindighet.» En munk må være til stede ved en slik løfteavleggelse.

Etter fylte 15/16 år. Blant dem som er 15–16 år eller eldre, er det noen som er klare for å avlegge løfter om å overholde ytterligere leveregler (ca. 30). De som avlegger løftene, skal bl.a. være tilknyttet et tempel og gi støtte til munkene. De blir undervist i bodhisattva-stien på et høyere studienivå. Stien inneholder det besluttsomme ønsket om å bli en buddha slik at en kan hjelpe andre. Løftet er for livet, men det kan kombineres med ekteskapsinngåelse senere. Ingen har lov til å bli viet som munk før de er fylt 20 år. Den munken som må være til stede ved en slik løfteavleggelse, må være en seniormunk som har minst ti års munkeliv bak seg.

Religiøs opplæring. Dette er ikke obligatorisk i livets første fase, men det holdes frivillige kurs i både språk, kulturkunnskap og i buddhisme. Det barna lærer om buddhismen på skolen, anses i dag å være korrekt, men altfor lite. Munken fra mahayana-tradisjonen påpeker hvordan mahayana ofte forsvinner fra fremstillinger av buddhisme, fordi theravada får størst plass. Den organiserte buddhisme-opplæringen starter når barna selv eller deres familie finner det passende. Barn og ungdommer lærer også om buddhisme ved å følge familien til tempelet og ved å oppholde seg der. I skolens ferier arrangerer det vietnamesiske tempelet kurs hvor store grupper av barn og unge oppholder seg sammen i flere dager for å lære om buddhisme. I sommerferien kommer det også tilreisende barn og unge fra mange europeiske land.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Økonomi. Buddhister i Norge bor svært spredt, og templene kan ha problemer med reisekostnader for munkar både i Norge, til Norge og ut av Norge når disse skal ha ytterligere opplæring eller bli innviet til høyere grader. Å ha noen med høyere grader kan være nødvendig i et tempel, slik at for eksempel innvielser av yngre personer kan skje lokalt. Blant medlemmene av Den Thailandske Buddhistforening kan familier som ønsker en munk til et hårklippingsritual, få store utgifter. Å få munkar til Norge ved novise-innvielse er også dyrt. Vietnamesiske munkar finansierer seg selv ved å ha jobber ved siden av, ved tilskudd fra egen familie og ved gaver til tempelet. Deres økonomiske problemer oppfattes av dem selv mest av alt som private problemer. For begge gruppene er vedlikehold av tempelet kostbart. Tempelet er viktig som samlingspunkt og som sted hvor munkene kan bo.

Medlemsregistrering/dobbeltregistrering. Etter at systemet med tilskudd per registrert medlem med personnummer ble innført, har det vært vanskelig for Khuong Viet-tempelet å få registrert alle som bruker tempelet. Mange buddhister er ikke vant til at religionstillhørighet skal registreres, og mange er skeptiske til å gi fra seg opplysninger om personnummer. Det medfører stort merarbeid for tempelet å drive oppsøkende virksomhet for å holde oversikt over «medlemsmassen». At tempelet ikke får registrert dem munkene vet har tilknytning til buddhistsamfunnet,

oppleves som et større problem enn dobbeltregistrering og det etterarbeidet dette medfører. Den Thailandske Buddhistforening gir ikke uttrykk for at det oppleves som et problem at noen barn dobbeltregistreres i Dnk eller i andre tros- og livssynssamfunn.

Visum. Munker er helt nødvendige for utføring av ritualer. Munker fra Thailand kan ha et kontinuerlig problem med visum eller utvidet visum. Den Thailandske Buddhistforening ønsker større fleksibilitet fra myndighetene her. Det Vietnamesiske Buddhistsamfunn inviterer ikke munkere fra Vietnam til Norge, og de har ikke problemer med å få munkere til Norge fra andre europeiske land. For mange Thai-buddhister er det også viktig å få slekt hit, ikke bare ved dødsfall, men også ved hårklippingsritualer og novise-innvielser. Her er det store problemer med å få visum i tide. Den intervjuede munken i Khuong Viet-tempelet rapporterte ikke om store problemer med visum for slektninger.

Livssynsnøytrale seremonirom. Mangel på templer de fleste steder i landet løses nå ved at en bruker privathjem eller leier samfunnshus og lignende. Både Den Thailandske Buddhistforening og Det Vietnamesiske Buddhistsamfunn stiller seg positive til lokale livssynsnøytrale seremonirom.

ØNSKER BUDDHISTFORBUNDET:

- 1) Bedre økonomiske rammevilkår, for eksempel til støtte til reiseutgifter til munkere og eller vedlikehold av tempelet
- 2) Kunnskap hos offentlige myndigheter om at offisielt navneregister ikke nødvendigvis gjenspeiler reell medlemsmasse
- 3) Fleksibel praksis knyttet til munkers visum og slektningers korttidsvisum i forbindelse med feiring av ritualer
- 4) Livssynsnøytrale seremonirom som kan brukes til ulike rituelle markeringer

DEN KATOLSKKE KIRKE³⁵

I Den katolske kirke (DKK) knyttes livsfaseritualer til kirkens syv sakramenter: «De troendes liv preges av de syv sakramenter, (det vil si) grunnleggende kirkelige handlinger som er virksomme tegn på Guds nåde, der Kirken fortsetter Kristi gjerning og setter mennesker i vennskapsforhold med Gud» (Person 1997:151). Fire sakramenter kan inkluderes innenfor rammen av livsfaseritualer for barn og unge:

Dåpen. Dette regnes som det viktigste overgangsritualet. En katolsk dåp gir innlemmelse i DKK, og den ses som et nådemiddel som skal sette mennesket i stand til å vokse i hellighet og til å nå fram til frelsen. Kirken er derfor villig til å bruke mye av sine ressurser på å gjøre dåpen tilgjengelig, også for dem som bor langt fra en katolsk kirke.

I dag er spedbarnsdåp med overøsing av vann vanlig. Det må også være minst én katolsk fadder til stede (unntak ved nøddåp, se nedenfor). Vanligvis døpes barn i katolske kirker, men andre lokaler kan også brukes. Det er vanlig at foreldre selv tar kontakt med DKK for å avtale tid for dåp. Dåpssamtaler i forkant av dåpen anses som nødvendige. Foreldrene skal vite at de forplikter seg til å gi barnet en katolsk oppdragelse. I de tilfeller der ikke begge er katolikker, skal presten forsikre seg om at den ikke-katolske part ikke aktivt vil forhindre en slik form for oppdragelse. Eventuelle problemer løses vanligvis under slike samtaler. På dåpsdagen ankommer foreldre dåpslokalet sammen med barnet, fadder(e), slekt og venner. Dåpen kan skje innenfor rammen av en nattverdsgudstjeneste, eller uavhengig av denne. Barnet er ofte pyntet i hvite klær som et tegn på livet i Kristus. Prest, foreldre og faddere tegner korsets tegn på barnets panne. Etter Bibel-lesninger vigsler presten dåpsvannet. Presten nevner så barnets navn, heller litt vann over dets hode og uttaler ordene: «Jeg døper deg i Faderens, Sønnens og Den hellige ånds navn.» Etter dåpen blir barnet salvet med hellig krisma-olje i form av et korstegn på pannen, og familien overrekkes et dåpslys, tent fra det store påskelyset i kirken. Det er vanlig at familien avholder en familiefest etter dåpen.

I nødtilfeller kan alle (også ikke-kristne) døpe så sant de har rett intensjon (det vil si at de akter å utføre en kristen dåp) og bruker rett formular («Jeg døper deg i Faderens, Sønnens og Den hellige ånds navn»). Betenkning med kun én dråpe vann er mulig, men vann må alltid brukes. Dåp av eldre barn eller ungdommer og voksne er også mulig og kan skje hvis noen trer inn i DKK uten å være døpt fra før. Deres dåp må forberedes med ca. et års undervisning om troen.

Medlemskap. Døpte i DKK og konvertitter (de som går over til DKK og som allerede er døpt) registreres som medlemmer. Udøpte barn av medlemmer registreres ikke.

Religiøs opplæring. Opplæring er alltid knyttet til dåpen. Både hjemmet og kirken er involvert. Kirken i Norge driver organisert trosopplæring (katekese) fra og med skolebarn går i andre klasse. Det varierer lokalt hvordan dette foregår, men ofte brukes lørdag formiddag, for eksempel en gang per mnd. Katekesen varer fram til konfirmasjonsalder. I tillegg til organisert klasseundervisning bruker kirken leiropplæringstilbud. For dem som har problemer med å følge vanlig undervisning (for eksempel på grunn av psykiske handikap), er målsettingen å gi tilrettelagte tilbud, og alle er inkludert når det gjelder det å kunne ta imot nattverden og å bli konfirmert (se nedenfor).

³⁵ Teksten er basert på intervju med en prest i en av Oslos katolske menigheter og DKKs nettsider, www.katolsk.no

«Første kommunion» (første gang barnet mottar nattverden). DKK lærer at mennesker møter Gud i nattverden (eukaristien) idet de mottar forvandlet brød og vin. Brødet og vinen har blitt til Kristi legeme og blod under messefeiringen. Nattverden er derfor det aller helligste sakramentet. Før barn deltar i nattverdsfeiringen, anses det nødvendig at de får en grundig opplæring i hva de skal delta i. Katolske barn i Norge mottar vanligvis kommunion første gang når de er åtte-ni år eller går i 3. klasse. Ritualet følger et års intensivt katekese om katolsk lære og praksis. Like før førstekommuionsdagen er det vanlig at barnet skrifter, det vil si mottar forsoningens sakrament. Skriftemålet har

Katolske barn i Norge mottar vanligvis kommunion første gang når de er åtte- ni år eller går i 3. klasse. Ritualet følger et års intensivt katekese om katolsk lære og praksis.

form av en kort samtale mellom barn og prest, og etterpå kan barnet få i oppgave å be en bønn om Guds tilgivelse. På selve førstekommuionsdagen er det vanlig at barnet pynter seg. Noen familier har tradisjoner for at jentene pynter seg i hvite kjoler. Kommunionen deles ut som avslutning på en høytidelig messe hvor også familie og venner deltar. Det er vanlig å holde en familiefest etterpå. Ved alle messer etter førstekommuionsdagen mottar barna nattverden på linje med voksne.

Konfirmasjon/Ferming (begge ord brukes). I DKK er det kun biskopen som har myndighet til å konfirmere/ferme. Ordet konfirmere forstås som «bekrefte», og biskopen bekrefter at kandidaten er døpt i den kristne tro. Det stilles ikke krav til at de unge forstår eller kjenner alt ved kirkens tro og lære, men sakramentet anses som en nådegave som skal hjelpe de unge videre i livet.

Katolsk ungdom i Norge fermses i 15–16-årsalder eller i 10. klasse. Idealet er at de skal ha deltatt i katekese siden barndommen, men de som ikke har gjort dette, deltar i undervisning i 1–2 år i forkant av fermingen. De katolske biskopene i Norge fermer ved sine besøk til lokale menigheter. Hvis en biskop ikke har anledning til å ferme, kan han delegere myndigheten til lokale katolske prester. DKK ønsker ikke at katolske barn og unge skal motta nattverd i protestantiske kirker (pga. nattverdssynet og kirkesynet), men DKK vil ikke forhindre ungdommer fra å delta i Dnks konfirmasjon om de av ulike grunner ønsker det (dette kan være særlig aktuelt for dem som bor langt fra en katolsk menighet). Dnks konfirmasjon anses som noe annet enn en katolsk ferming, og katolikker kan la seg ferme i DKK

etter at de har latt seg konfirmere protestantisk. Slik DKK ser det, er det ikke om å gjøre at så mange som mulig lar seg ferme, men at de som gjør det, er klare for å motta dette sakramentet.

Selve fermingen skjer som en del av en katolsk messe. Etter at biskopen har bedt en bønn over konfirmantkandidatene, kommer hver enkelt fram til biskopen, som legger hendene på dem og salver dem med krisma-olje. Konfirmantene er pyntet, og det hele følges vanligvis av en fest for familie og venner. Hvis det ikke er mulig å ferme i en katolsk kirke, kan andre lokaler lånes eller leies.

For å gifte seg katolsk må den katolske part være fermet og dermed også undervist i forkant. Det kan imidlertid gis dispensasjoner, og undervisningen kan skje på ulike vis eller kortes ned i tid.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

DKK ser mange av sine utfordringer som interne problemer som den finner interne løsninger på. I det store og hele finner DKK praktiske løsninger og forventer ikke storsamfunnets hjelp. Noen utfordringer blir likevel særlig fremhevet under intervjuet:

Dobbeltregistrering. Dette anses som et stort problem. DKK er redd nyfødte barn ofte registreres i Dnk, selv om de ved dåpen i DKK også blir registrert som medlemmer her. Fra Fylkesmannen kommer det hvert år en liste med dobbeltregistrerte som må sjekkes. Sjekkingen av dobbeltregistreringer er vanskelig og svært tidkrevende. Bedre systemer fra myndighetenes side kunne gjort det lettere for DKK å etterprøve listene den får tilsendt.³⁶ Det uttrykkes samtidig forståelse for Dnks problemer. Angående nyfødte har DKK funnet en foreløpig løsning i et «dobbelt bokholderi», dvs. at et eget skjema oversendes Dnk med opplysninger om at barnet er døpt i DKK og ikke skal stå i Dnks tilhørighetsregister.

Et stort problem ligger også i at registreringen av medlemmers fødselsnummer og adresse har ført til et innviklet byråkrati for et så stort kirkesamfunn som DKK. DKK er i Norge organisert i tre bispedømmer, og disse blir i statlige henseender behandlet som tre ulike kirkesamfunn. Medlemsmassen er mobil, og mange flytter mye. Dette medfører at medlemmer må «meldes ut» og «meldes inn» når de flytter til et nytt bispedømme.

Manglende registrering. Kirken har et internt problem i og med at mange familier døper sine barn i utlandet og unnlater å registrere dem i Norge. Mange katolske innvandrere kan også være skeptiske til å fylle ut skjemaer med personnummer og adresse pga. erfaringer med myndigheter i andre land. Det største problemet i dag (2009) er sannsynligvis at DKK i Norge rommer et stort antall katolikker som arbeider her og betaler skatt til Norge, men som ikke

³⁶ For medlemsstatistikk se www.katolsk.no/norge/stats.htm

har personnummer. Dette kan dreie seg om over 100 000 personer, de fleste polakker. DKK har ansatt syv prester på heltid som utelukkende arbeider med den polsktalende gruppen. Systemet per i dag fungerer dårlig, og DKK opplever at norske myndigheter fremdeles ikke har funnet gode løsninger på problemene mht. registrering av katolikker i Norge.

Økonomi. DKK opplever at den har store økonomiske utfordringer, særlig fordi antallet som benytter seg av kirkens tilbud i Norge, er betraktelig høyere enn antallet som er offisielt registrert (se under punktet om manglende registrering).

Avstander. I Norge bor katolikker svært spredt. Utfordringen løses imidlertid internt. For at ritualene knyttet til barne- og ungdomsfasen skal kunne utføres, reiser familier til nærmeste menighet, eller prestene reiser til familiene. Ingen av ritualene er knyttet til bestemte lokaler eller innvierte rom, og prestene kan alltid transportere utstyret som behøves for å gjennomføre overgangsritualene som er nevnt her. Ofte lånes lokaler av Dnk. Flere av kirkens ritualer krever imidlertid forberedelsestid og undervisning, og dette er vanskelig å gjennomføre for dem som bor langt fra en katolsk menighet. Her tilrettelegges undervisning på ulike vis, og kirken samarbeider med hjemmene.

Nøddåp. Den intervjuede presten omtalte norske sykehus som «utrolig hjelpsomme» ved nøddåp: Vann skaffes til veie, det gis hjelp mht. kuvøser osv. Han var samtidig opptatt av at kunnskap om nøddåp må forbli en del av sykehuspersonnellets kompetanse.

ØNSKER DEN KATOLSKE KIRKE:

- 1) Ytterligere tilrettelegging fra staten knyttet til medlemsregistrering i DKK i Norge
- 2) Bedre rutiner for registrering i Dnks dataregister, slik at dobbeltregistrering unngås så langt det er mulig
- 3) Kunnskap hos myndighetene om DKKs utgifter i forhold til en stor medlemsmasse og til en stor gruppe innvandrere som benytter kirken uten nødvendigvis å være registrert som katolikker bosatt i Norge
- 4) Fortsatt kunnskap på sykehus om nøddåpens betydning i krisetilfeller

DEN NORSKE KIRKE³⁷

Ifølge Einar Molland er Den norske kirke (Dnk) en luthersk kirke hvor «kirkeskikker og kultusformer har en avgjort underordnet betydning» sammenlignet med lærespørsmål (Molland 1976:183). Han legger imidlertid til at det har vært lagt stor vekt på samstemmighet i sakramentsforvaltning. Kirken har to sakramenter: dåp og nattverd. Nettopp dåpssakramentet er kirkens viktigste overgangsritual.

Dåp. Dåpen ses som et gjenfødsels bad som gir delaktighet i Jesu død og oppstandelse. Dåpen kalles også en «frelsens port» idet Gud gir barnet troen i gave. At sakramentet gjøres virksomt, tillegges likevel ikke mottagers tro, men dåpsbefalingen fra Det nye testamentet: «Gå derfor og gjør alle folkeslag til disipler! Døp dem til Faderens og Sønnens og Den hellige ånds navn» (Matt. 28,19). I Dnk blir barn oftest døpt som spedbarn, vanligvis ved overøsing med vann. Det varierer fra menighet til menighet hvorvidt menigheten tar aktivt kontakt med familier som har fått barn for å informere om dåp i kirken, eller om foreldre selv tar kontakt. Uansett forberedes dåpen alltid av en dåpssamtale mellom prest og foreldre. Ulike problemer, for eksempel om foreldre tilhører ulike trossamfunn, løses vanligvis gjennom samtalen. Hvis en ikke kan komme til enighet, kan en mulig løsning være at kun én av foreldrene velger å være til stede ved dåpen. Ved dåpen skal barnet ha minst to faddere, men mellom tre og fem er vanlig. Det er ingen regler angående fadders kjønn. Ifølge informantene må de imidlertid tilhøre et kirkesamfunn som ikke forkaster barnedåpen.

Barn døpes vanligvis på søndager i en gudstjeneste. Barnet er ofte pyntet i en hvit kjole som tegn på renhet og det nye liv i Kristus. Presten doper, faddere og slekt og venner kan hjelpe til med ulike deler av seremonien. Barnet døpes idet presten tegner det med korsets tegn, øser vann over dets hode og uttaler: «Jeg doper deg til Faderens, Sønnens og Den hellige ånds navn.» Etter dåpen overrekkes familien ofte et dåpslys. Barnets navn nevnes ved dåpen, men dåpen anses ikke som en navngivning.

Dåp av ungdommer/voksne er ikke uvanlig i Dnk. Det samme ritualer følges som for spedbarn. Det er også åpnet for at den som ønsker det, kan bli døpt ved full neddykking. Alle kan døpe ved nødtilfeller (for eksempel like etter en fødsel) ved å bruke ordformularet nevnt over. En velsignelsehandling i kirken kan finne sted etter en nøddåp (stadfesting av nøddåp) hvis foreldrene ønsker en kirkelig markering.

Medlemskap. Dåp i Dnk gir medlemskap i Dnk. Hvis en av foreldrene er medlem, vil imidlertid barnet deres (opp til 18 år) anses å høre innunder Dnk med mindre barnet aktivt meldes ut. Se videre nedenfor.

³⁷ Teksten er basert på fire intervjuer med representanter for Den norske kirke, tre tilknyttet kirkens administrasjon lokalisert i «Kirkens hus», Oslo, og et intervju med ansatt i en lokalmenighet i Oslo.

Religiøs opplæring. Opplæring skal tilbys alle døpte barn og unge. Trosopplæring kan inkludere utvidede dåpssamtaler, foreldregrupper, invitasjon til familiesamlinger osv. Hovedfokuset er imidlertid barna og de unge selv, som tilbys en rekke ulike aktiviteter. En reform av trosopplæringen ble vedtatt av Stortinget i 2003. Reformen blir knyttet til FNs barnekonvensjon artikkel 27: «Alle barn har rett til åndelig utvikling.» Den knyttes også til det faktum at skolens religionsundervisning ikke lenger skal være kirkens dåpsopplæring. Kirken ønsker at barn og unge skal finne et språk i henhold til religion og religiøse erfaringer, og den satser derfor stort på trosopplæringsreformen.

Dåp i Dnk gir medlemskap i Dnk. Hvis en av foreldrene er medlem, vil imidlertid barnet deres (opp til 18 år) anses å høre innunder Dnk med mindre barnet aktivt meldes ut.

Nye ritualer for yngre barn. Knyttet til trosopplæringen har nye rituelle markeringer vokst fram. Satt inn i en kirkeleg ramme markeres ulike stadier i barnas liv. Kirkemøtet 2009 skal gi en retningsgivende plan angående markeringene, men lokale menigheter skal selv kunne bestemme innenfor denne planen. Den best kjente og mest populære markeringen hittil har vært utdelingen av Min kirkebok. Alle fireåringer i hver menighet inviteres til kirken for å motta en bok som omhandler temaer fra den kristne tradisjon, tilrettelagt for fireåringer. Flere steder feires det også seksårsfester (ved skolestart), åtteårsfestivaler («8 is Great») og eller en elleveårsmarkering («Lys våken»).

Konfirmasjon. Dette forstås som en velsigneshandling hvor Gud bekrefter sitt løfte gitt i dåpen til hver enkelt. Det dreier seg verken om at den unge bekrefter sin tro eller avlegger et løfte. Vanlig alder ved konfirmasjon er ca. 14–15 år eller når ungdommene går i 9. klasse. Konfirmasjonen forberedes av en periode med undervisning. Den kan legges opp som intensivundervisning, med leire eller helgeopphold, eller som undervisningstimer spredt ut over et semester/skoleår. Undervisningen skal gi konfirmanden mulighet til å «tenke selv, gjøre deg opp egne meninger. Stille spørsmål, finne egne svar. Lære mer om Bibelen. Snakke om kristen tro».³⁸ Ulike temaer som eksempelvis solidaritet med verdens fattige og miljøarbeid kan tas opp som en del av undervisningen. I løpet av undervisningstiden skal konfirmandene delta i minst åtte gudstjenester. Det er nødvendig å være døpt for å bli konfirmert, men det er ikke nødvendig å være medlem av Dnk. Dnk har en åpen praksis, og samarbeider

der i spesielle tilfelle med foreldre og andre kirkesamfunn om konfirmasjonsdeltagelse på tvers av konfesjonsgrenser.

Selve konfirmasjonsdagen møter de unge opp i kirken og får utdelt hvite kapper. Konfirmandene deltar i gudstjenesten. Det er vanlig at de i grupper kneler foran alteret, hvor presten/konfirmasjonslederen velsigner dem og ber for dem. Det er ikke lenger vanlig å legge nattverdsdeltagelse til konfirmasjonen, idet barn i dag kan motta nattverden i Dnk uavhengig av alder (alder ved nattverdsdeltagelse vil ofte være opp til familiers individuelle praksis). Familie og slekt møter opp, og mange holder en fest for ungdommen etter selve konfirmasjonen i kirken.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Nøddåp. Dnk ser gjerne at kunnskap om nøddåp opprettholdes, særlig på sykehus. I dag har sykehusprester høy bevissthet om dette, og de skolerer også i det å ha respekt for dem som ikke ønsker dåp. Intervjuet prest understreker at det er positivt om denne type kompetanse forblir til stede hos helsepersonell generelt.

Trosopplæring. Det anses som en utfordring for kirken at barn og unge har stadig mindre kunnskap om og erfaring med kristendom. Dette møter en ved mer organisert trosopplæring. Dnk ønsker imidlertid ikke at trosopplæring skal skje i SFO-tiden eller knyttes til skolen. I noen tilfeller vil lokale løsninger likevel kunne innebære henting av barn på SFO, eller bruk av skolen etter skoletid. Kirken ønsker å understreke at dette ikke er ment som misjonsfremstøt overfor dem som ikke vil delta i trosopplæring.

Å være majoritetskirke. Dnk er bevisst på at den er en majoritetskirke, og at det følger makt og privilegier med dette. Dnk ønsker ikke at denne makten skal misbrukes. Som majoritet har en derfor ansvar for bl.a. å bidra mht. dialog og arbeid for minoriteters rettigheter. Et eksempel vil være at kirken ved tilbud om skolegudstjenester ønsker å forsikre seg om at skolen har andre gode tilbud for dem som ikke skal delta under skolegudstjenesten. Dnk finner tidvis at skolegudstjenester ved jul og påske kan være en utfordring. Per i dag er staten positiv til skolegudstjenester, men samarbeidet kirke-skole varierer lokalt. Dette er et uavklart felt med mye uro, og flere skoler oppleves som fryktomme og redde for å trå feil mht. foreldrerett og religionsfrihet (både retten til kunne utøve et åndelig liv knyttet til Dnk og retten til å unngå dette).

Økonomi. Tilstrekkelige økonomiske midler kan være et problem også for Dnk. I denne sammenheng er det særlig aktuelt å peke på at utstrakt trosopplæring og konfirmandarbeid koster penger. For Dnk er det for eksempel et uavklart spørsmål om hva som skal gjelde som statlig eller frivillig arbeid når det gjelder konfirmandopplæring. Menigheter i Dnk opplever at frivillig konfirmandarbeid ikke alltid anerkjennes som frivillig arbeid av staten fordi Dnk er statskirke. Derfor har det for eksempel vært problematisk for menigheter i Dnk å søke om midler fra Landsforeningen for Norges barne- og ungdomsorganisasjoner (LNU).

38 <http://nordbergmenighet.no>

Offentliggjøring av navn. Dåp er definert av Kirkedepartementet som en åpen handling, og navnelister kan dermed offentliggjøres. Når det gjelder offentliggjøring av konfirmanter navn, har det skjedd en innskjerping fra Kirkedepartementets side. Hver konfirmant må ha godkjenning fra foreldrene før navnet offentliggjøres i aviser eller lignende. Navnelister skal være uten adresser. Det er en kjent sak at banker og lignende har brukt slike lister i vervingsfremstøt. Denne innskjerpingen oppfattes ikke som problematisk av Dnk.

Spesielle utfordringer knyttet til medlemsregistrering. Både Dnk og andre tros- og livssynssamfunn har sett problemer ved kirkens registreringsrutiner. Dette knyttes til flere forhold: Til tross for uttrykt skepsis fra Dnk besluttet Stortinget å ta utgangspunkt i Folkeregisteret ved opprettelsen av et fellesregister for kirken. Selv om kirken deretter har tatt ut av registeret dem en har vært klar over at ikke har kirkelig tilknytning, forblir mange feilaktig stående i registeret. Dnk mottar imidlertid ikke støtte per registrerte person, men får overføringer over statsbudsjettet og kommunale budsjetter.

Hvem blir så registrert med tilknytning til Dnk? *Barn anses å bære inn under Dnk fra fødselen av såfremt en av foreldrene er medlem. Hvis en av foreldrene ikke er medlem, kan han/bun melde fra til kirkebokføreren at barnet ikke skal anses å bære inn under kirken (kirkeoven § 3.2). Det å «bære inn under kirken» knyttes med andre ord til foreldrenes medlemskap.* Eget medlemskap gis ved dåpen. Fra 1993 har Folkeregisteret registrert medlemskap i Dnk med dåpsdato for hvert registrerte medlem. Dette registeret ble overført Dnk 1.1.2001. Dette vil si at fra 2011 (18 år etter 1993) vil alle som har fylt 18 år, tas ut av kirkens lister om de er registrert med tilknytning til Dnk, men ikke døpt i Dnk. Dette kan en ikke gjøre med tidligere årskull fordi en ikke har digitale lister over hvorvidt de registrerte er døpt i Dnk eller ikke. Slike opplysninger finnes kun i kirkebøker eller i lokale registre. Dnks lister «vaskes» imidlertid hvert år av Brønnøysundregisteret mot medlemslister fra andre trossamfunn, og det gis beskjed til Dnk sentralt om hvem som er dobbeltregistrert. De siste årene har dobbeltregistrerte blitt kontaktet for at de eventuelt kan bekrefte sitt medlemskap. Det opplyses at dette arbeidet kunne vært enklere om det hadde vært mulig å finne ut hvor de dobbeltregistrerte er registrert (dvs. i hvilke tros- og livssynssamfunn utenfor Dnk). Datatilsynet har nektet denne type innsyn.

Ifølge fødselsforskriftene skal Folkeregisteret sende et eksemplar av fødselsmeldingen til prest/forstander i det trossamfunn som er oppgitt på skjemaet «melding om fødsel», som må fylles ut og sendes Folkeregisteret etter en fødsel (blankett 2). Skjemaet kan gi opplysninger om foreldres trossamfunn, hvor det eksempelvis er mulig å krysse av for «statskirken» eller «annet» - med navn på registrert trossamfunn. Innenfor rammen av dette prosjektet har det ikke vært mulig å finne ut i hvor stor grad opplysningen om trossamfunn alltid fylles ut. Det er imidlertid mulig å

påpeke at få av representantene for de intervjuede tros- og livssynssamfunnene har fortalt at de har mottatt meldingsblanketter, mens det er standard for menigheter i Dnk å motta et skjema hvis en av foreldrene er registrert som medlem av Dnk. Dnk ønsker ingen særfordeler i dette henseendet, og ser gjerne at fødselsforskriftene blir fulgt. Noen tros- og livssynssamfunn utenfor Dnk har i forbindelse med denne rapporten uttrykt misnøye med det faktum at lokale menigheter i Dnk regelmessig mottar opplysninger om nyfødte barn mens de selv ikke gjør det, mens flere verken har hatt kjennskap til lovverket eller forventninger om å få slike opplysninger tilsendt fra Folkeregisteret.

Spesielle utfordringer knyttet til nye migrantkirker. Det er flere migrantkirker/-menigheter i Norge i dag som på ulike vis ønsker samarbeid med Dnk. Utfordringen for Dnk er at medlemmene i migrantkirker vanligvis er knyttet sammen ved felles bakgrunnsland og eller felles språk og ikke ved felles bostedsadresse. Dette passer ikke inn i det kirkerettslige systemet til Dnk, som er lokalbasert, etter ideen om sogn. Dnk har derfor begynt å engasjere seg i forhold til migrantmenigheter på flere måter. Dnks forhold til ulike migrantmenigheter og kristne innvandrere i Norge vil bli en prioritert sak på kirkemøtet 2009.

Et praktisk eksempel på hvordan problemer kan oppstå, er ved konfirmasjon. Unge fra migrantkirker kan ha et ønske om å la seg konfirmere i en lokal menighet tilknyttet Dnk. Dette er Dnk i utgangspunktet positiv til, samtidig som den har forståelse for at migrantkirker vil hegne om «sine», og at det kan være et problem innad i familier hvor foreldre ønsker å opprettholde bånd til egen migrantkirke. Dnk er åpen for ulike løsninger her, og ønsker ikke å «stjele» unge fra andre kirker. Samtidig ønsker den å være en åpen kirke som aktivt ønsker kristne innvandrere og deres barn velkomne. Kirken ser åpen dialog som den beste veien fremover i dette landskapet.

ØNSKER DEN NORSKE KIRKE:

- 1) Opprettholde kunnskap på sykehus om nød-dåpens betydning i krisetilfeller og eventuell tilrettelegging for dette
- 2) Opprettholde praksis med skolegudstjenester arrangert av Dnk, med parallelle likeverdige tilbud til dem som ikke deltar
- 3) Fortsatt tros- og livssynsdialog med alle grupper Dnk er i kontakt med
- 4) Klargjøring mht. økonomiske rettigheter overfor LNU
- 5) Fortsatt midler til nødvendig arbeid med registreringsdatabasen

DEN ORTODOKSE KIRKE

Representert ved Hellige Nikolai menighet³⁹

En rekke ulike ikke-obligatoriske ritualer kan utføres for nyfødte. Foreldre kan eksempelvis be presten komme hjem til seg for å velsigne barnet. Her er tradisjonene svært ulike, alt etter foreldrenes bakgrunn, og detaljer er ikke inkludert i denne rapporten. De viktigste tidlige livsfaseritualene for barn vil imidlertid være å delta i tre av kirkens sakramenter, dåp, krismering og nattverd.

Dåpssakramentet ses som en hellig handling hvor igjennom Guds nåde meddeles. Selve ritualet er fra Den ortodokse kirkes oldtid og opprinnelig beregnet på voksne.

Dåp, krismering og nattverd. Dåpssakramentet ses som en hellig handling hvor igjennom Guds nåde meddeles. Selve ritualet er fra Den ortodokse kirkes oldtid og opprinnelig beregnet på voksne. Liturgien er beholdt uforandret fra 300-tallet bortsett fra en bønn ved tonsuren (se nedenfor). I dag er det imidlertid vanlig å døpe spedbarn. Det legges ikke vekt på barnet som syndig vesen, tvert imot, barnet er som barn syndfri, det har «gudsbildet» i seg, men som menneske er det på vei mot døden. Dåpen, helst så raskt som mulig etter fødselen, er derfor av avgjørende betydning for alle ortodokse kristne. Ved dåpen trer barnet inn i et fellesskap med Kristi død og hans oppstandelse. Det blir et Guds barn, en del av Kristi legeme og Guds kirke.

Menigheten tar ikke kontakt med familier for å tilby dåp, men blir selv kontaktet av ortodokse som ønsker dåp. Det er kun prester som kan døpe (unntak ved nøddåp, se nedenfor). Barnet skal ha minimum én fadder, helst av samme kjønn som barnet selv. Det blir forventet at barn og fadder skal beholde et nært forhold livet igjennom. Fadderer deltar i dåpsritualet sammen med foreldrene og annen familie. Foreldrene bringer barnet til kirken eller dåpslokalet. Før dåpen uttales (på vegne av barnet og vendt mot vest) en forsakelse av djevelen, og presten leser en eksorsismebønn for utdrivelse av alle dødskrefter. Dette følges av at barnet salves med olje. Deretter leses trosbekjennelsen og en overgivelse til Kristus, vendt mot øst. Dåpsvannet innvies og barnet salves igjen. Selve dåpen skal i prinsippet skje ved hel neddykking tre ganger, men hvordan det skjer vil være avhengig av foreldrenes bakgrunn. Noen ønsker hel neddykking, noen ønsker kun overøsing, og begge deler prak-

tiseres av ortodokse i Norge. Hvis eldre barn eller voksne ønsker hel neddykking, skjer dette ute. Neddykking eller overøsing følges av at presten uttaler formularet: «Jeg døper deg i Faderens, Sønnens og Den hellige ånds navn.» Før dåp og salving er dåpsbarnet nakent. Etter dåpen kles barnet vanligvis i dåpskjole. Typen dåpskjole vil være avhengig av foreldrenes bakgrunn.

Dåpen følges umiddelbart av krismeringsritualet (teologisk tilsvarende vestlig kristendoms «konfirmasjon»). Ved dette sakramentet blir barnet ikledd «Kristi drakt» og opptas som en del av «det kongelige presteskap». Krismeringen gir en meddelelse av Den hellige ånds gaver til beskyttelse og styrking av det åndelige liv. Ritualet inkluderer salving med hellig olje (*myron*) og bønn ved tonsuren, dvs. at en hårlokk klippes og legges i røkelseskaret. Barnets liv og fremtid er nå i Guds hånd. Hellig olje skaffes fra Konstantinopel, der kirkens patriark har sete. Det er absolutt nødvendig å ha akkurat denne oljen for å få gjennomført krismeringsritualet. Dåp og krismering kan aldri gjentas, men etter disse to initiasjonsritualene har barn adgang til kirkens andre sakramenter. Det første av disse vil være nattverden. Nattverdsutdeling for det lille barnet (i form av at det gis en dråpe vin med en smule av nattverdsbrødet) skjer ofte samme dag som dåpen eller påfølgende dag. De tre sakramentsritualene er like for begge kjønn, bortsett fra at etter krismeringen bæres et pikebarn fram til alterrommet, mens guttebarn bæres *inn* i alterrommet (fordi de eventuelt kan bli prester senere i livet).

Barnets navn nevnes under ritualene, og det er ikke uvanlig å få et helgennavn ved dåpen. Det er ulike lokale skikker, og noen familier fortsetter å feire den valgte helgenens festdag hvert år med en familiefest med gaver og lignende til barnet. Ulike typer mat benyttes: Etiopiere baker eksempelvis ofte en bestemt type flatbrød som blir velsignet i kirken i forbindelse med dåpen.

Nøddåp kan utføres av hvem som helst, ved noen dråper vann og ordene: «Jeg døper deg i Faderens, Sønnens og Den hellige ånds navn.» En nøddåp, eller en dåp fra et annet kirkesamfunn enn Den ortodokse kirke, gis gyldighet ved krismeringen, som må utføres av en ortodoks prest. En er med andre ord helt avhengig av å ha egne prester for å få utført disse viktige overgangsritualene.

Medlemskap. Ved dåp og krismering blir de døpte medlemmer i Den ortodokse kirke og ført inn i den lokale menighets medlemsregister.

Religiøs opplæring. Etter dåpen er det foreldrenes og fadernes plikt å formidle det kristne budskap og sørge for en kristen opplæring. Dette inkluderer kunnskap om rett rituell praksis, eksempelvis om fasteskikker. Den intervjuede presten oppfordrer barn fra ca. tre år til å være fastende ved nattverdsmottagelse, slik voksne alltid er. Gradvis læres barn også om idealer som å følge fastedietter før kirkens høytider. Kirken skal hjelpe til med trosopplæringen. Graden av organisert opplæring varierer fra menighet til menighet.

³⁹ Teksten er basert på intervju med prest i Hellige Nikolai menighet.

Nytt livsfaseritual for ungdom. Den ortodokse kirke har ingen egne markeringer for ungdomsfasen. Som en del av arbeidet med trosopplæring og etter modell av Den ortodokse kirke i Finland har imidlertid Hellige Nikolais menighet innført en form for «konfirmasjon» for 14–15-åringene. Ritualer er ikke et av kirkens sakramenter, kun en forbønns- og velsignelsehandling for de unge som avslutter et opplæringskurs. Seremonien legges vanligvis til en søndag om våren.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Økonomi. Den intervjuede presten uttalte: «Vi klarer oss akkurat, men økonomien er alltid et problem.» I forbindelse med utføring av overgangsritualer for barn ble det å skaffe midler til trosopplæringen trukket fram. Størst vekt ble det imidlertid lagt på prestenes reiseutgifter i forbindelse med dåp. Ortodokse kristne bor spredt over hele landet, og mange er i livssituasjoner hvor privatøkonomien er presset. Flere er eksempelvis flyktninger. Er foreldrene til et dåpsbarn bosatt langt fra kirken, reiser presten ofte til dem. Foreldrene betaler for prestens transport og eventuelt andre kostnader. Lokale ortodokse menigheter har vanligvis få midler til å kunne hjelpe trosfeller. Den intervjuede presten uttalte: «Vi har ikke noe krav til staten om hjelp her.» Han uttrykte samtidig et håp om hjelp i fremtiden og en takknemlighet overfor lokale menigheter av Dnk som tidvis har hjulpet til, og nevnte at noen familier har fått «velferdsmidler» fra sosialkontoret fordi det ikke fantes noen kategori for «reiseutgifter for prest».

Dobbeltregistrering. Det er misnøye med norsk praksis for innmelding i trossamfunn fordi det virker som for mange blir registrert i Dnk. Hvert år får menigheten brev fra Fylkesmannen om at kirkens lister ikke er gyldige pga. dobbeltregistrering. Dette medfører irriterende og vanskelig merarbeid for presten.

Visum. Det kan være et praktisk problem at slektninger ikke får visum slik at de kan være til stede ved barnedåp.

Kunnskapsnivået i samfunnet. Kunnskap om Den ortodokse kirke er lav. Kirken arbeider for å bedre dette bl.a. ved å holde foredrag og seminarer, utgi bøker og ha utstillinger.

ØNSKER DEN ORTODOKSE KIRKE:

- 1) På sikt bedre økonomiske rammevilkår, særlig pga. store kostnader knyttet til prestenes reisevirksomhet
- 2) Bedre rutiner mht. registrering i Dnks dataregister, slik at dobbeltregistrering unngås

DET MOSAISKE TROSSAMFUND⁴⁰

Det å få og å oppdra barn er en viktig del av jødisk kultur. I det følgende er fokus rettet mot praksis i en ortodoks synagoge. Barne- og ungdomsfasen markeres her ved en rekke ritualer. Et av de viktigste er:

Omskjæring av gutter (brit mila). Anses som «et tegn og en pakt» (sitat fra intervju) mellom jøder og Gud, og som et viktig bevis på at en ønsker å bevare en jødisk identitet. Å la sønnen bli omskåret regnes som en av farens viktigste forpliktelser. Av de ritualer som har feste i Toraen (de fem første bøkene i jødisk skriftkanon), er omskjæring en av de praksiser som har holdt seg best, også blant jøder som ikke regner seg som religiøse.

Det anses som viktig at omskjæringen skjer akkurat den dagen gutten er åtte dager gammel. Ved helseproblemer hos gutten utsettes omskjæringen, men så snart han er frisk, skal inngrepet skje. En sakkyndig person, kalt *mohel*, utfører omskjæringen. Å være mohel kan være en fulltidsbeskjeftigelse. I Norge undersøker en lege gutten før inngrepet. Vedkommende er til stede under inngrepet og undersøker gutten dagen etter. Det finnes ingen *mohel* bosatt i Norge, og han må derfor tilkalles fra andre land. DMT i Oslo tilkaller vanligvis en *mohel* fra England. Omskjæringen kan skje på sykehus, hjemme eller i et festlokale, men det er viktig at et bestemt sett sterilt (engangs)utstyr benyttes. I Oslo oppbevares nå et slikt sett i tilfelle *mohelens* bagasje blir borte på veien. Noen familier i Norge reise til Sverige og får inngrepet utført hos en *mohel* der. Noen bruker ikke en *mohel*, men får omskjæring utført av leger i Norge. Ideelt sett skal ti jødiske menn være til stede. I noen familier utnevnes et ektepar som gudforeldre. Gudmoren henter barnet hos moren, gudfaren gir barnet til en *sandak*, som skal ha barnet i fanget under inngrepet. Disse rollene er kun knyttet til selve omskjæringsdagen, ikke til barnets videre liv. Seremonien har flere ledd og ulike bønner leses. Etter ulike lovprisninger legges barnet på en pute på *sandakens* knær, hvorpå for huden kuttes av. Etter inngrepet har noen (men ikke alle) tradisjon for å gi barnet et rent tøyestykke med noen dråper søt vin å sutte på, for å roe det ned. Omskjæringen er også dagen hvor gutten offisielt får sitt navn. Seremonien etterfølges ofte av en fest for slekt og venner. DMT dekker utgiftene til å få *mohelen* til Norge, mens familien dekker festutgiftene.

Offentliggjøring av jentebarnets navn. Jenter får vanligvis sitt navn offentliggjort ved første *shabbat*-gudstjeneste etter fødselen (dvs. første lørdag hvor det feires gudstjeneste). En jentefødsel følges også av familiefester, men de kan legges senere og er ikke knyttet til den åttende dagen.

Medlemskap. Etter barnets fødsel kan foreldrene registrere det i DMT. For noen barn skjer dette først når de begynner i den jødiske barnehagen eller på religionsundervisning. En del jøder i Norge ønsker av ulike årsaker ikke å være

⁴⁰ Teksten er basert på intervju med rabbiner i DMT, Oslo og DMTs hjemmeside.

registrert noe sted, noen pga. jødernes tragiske historie her i landet.

Pidyon ha-ben-ritualet. Dette ritualet utføres i noen familier for gutter på deres 31. levedag. Dersom familien til en gutt som har «åpnet mors liv», ønsker det, kan et kort ritual utføres av en fra presteslekt hvor barnets far symbolsk «kjøper» eller utløser gutten fra pliktene i (det nå ødelagte) tempelet i Jerusalem. Dette gjelder kun gutter som har «åpnet mors liv», dvs. førstefødte gutter hvis mødre ikke har abortert eller er blitt forløst ved keisersnitt. Gutter født inn i presteslekt (Kohen og Levy) skal ikke utløses.

Gutter blir automatisk «sønn av loven» ved fylte 13 år. Fra denne alderen av får de både religiøse rettigheter og plikter.

Bar Mitzva. Gutter blir automatisk «sønn av loven» ved fylte 13 år. Fra denne alderen av får de både religiøse rettigheter og plikter. 13-åringene kan regnes med i en *minyán* (minimumsantallet tilstedeværende for at en fullstendig gudstjeneste skal kunne utføres). En seremoni er ikke påkrevet for å markere denne overgangen, men det er i dag vanlig. Det er også vanlig med en fest for slekt og venner. *Bar Mitzva* feires vanligvis ved første *shabbat* etter fødselsdagen. Seremonien kan variere, men det er vanlig at gutten kalles opp i synagogen for å overvære lesningen av ukens Tora-avsnitt eller for å lese det selv på hebraisk. For å forberede seg til dette har han gått til individuell undervisning hos kantoren eller hos rabbineren.

Bat Mitzva. Jenter blir automatisk «datter av loven» ved fylte 12 år. Fra denne alderen av får de både religiøse rettigheter og plikter. Som for gutter er det vanlig med en fest i denne forbindelse, første *shabbat* etter fødselsdagen. Seremonien kan variere, men i den ortodokse synagogen i Oslo kalles ikke jentene opp til Tora-lesning, de leser i stedet en utlegning de selv har forberedt over ukens Tora-avsnitt. Verken *Bar Mitzva* eller *Bat Mitzva* regnes som overgang fra barn til voksen, heller som en markering av at de unge får religiøse rettigheter og plikter.

Bat Hayil («verdifull datter»). Dette er ikke et religiøst overgangsritual bestemt av den jødiske loven, men i Norge knyttes markeringen til en avslutningsseremoni i synagogen etter en opplæringsperiode av jenter som er 15–16 år eller elever i 10. klasse. DMT arbeider nå for å få til noe tilsvarende for gutter.

Religiøs opplæring. Jødiske barn er ikke forpliktet til å overholde jødisk lov, men oppfordres til å gjøre mest mulig som en forberedelse til pliktene de siden vil få. Opplæring i hva dette vil si, skjer først og fremst i hjemmet, men også i jødisk barnehage for dem som går der, i synagogen, på leiropphold og i organisert opplæring i DMT for dem som forbereder seg til *Bar, Bat Mitzva* og *Bat Hayil*. DMT har regelmessig *kbeider*-undervisning for skolebarn fra 1. til 10. klasse, noe som inkluderer opplæring i religion, språk og tradisjon. Kantoren har tradisjonelt vært svært involvert i denne undervisningen. I fjerde klasse mottar ofte barna sin første bønnebok (*siddur*) under en høytidelig seremoni hvor de selv fremfører en bønn på hebraisk.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Økonomi. DMT ønsker likhet og opplever seg ikke som helt likebehandlet med Dnk. Rammebevillingen knyttet til støtte til alle tros- og livssynssamfunn i Norge oppleves ikke som tilfredsstillende. For å klare økonomien betaler alle en høy kontingent. Konkrete utgifter knyttet til barne- og ungdomsfasen er bl.a. det å hente en *mobel* til landet ved omskjæring (for religiøse jøder kan ikke ritualet utføres av andre enn en *mobel*, og pga. åttedagersregelen kan det bli nødvendig å tilkalle en *mobel* flere ganger hvert år. DMT dekker alle kostnader), *kosher*-mat (se nedenfor) og videre religionsopplæring. DMT ønsker også mulighet til å søke støtte til opplæring av voksne religiøse ledere, også når opplæringen må skje i utlandet. Dnk har en fordel her fordi den kan utdanne sine ledere ved statsstøttede institusjoner. Den største utgiften ligger imidlertid i det å vedlikeholde synagogen. Bygningen er viktig som ramme om livsfasemarkeringene.

Omskjæring. Rabbineren opplyser at Helse- og omsorgsdepartementet er i gang med en utredning om omskjæring av gutter. DMT er generelt fornøyd med dokumenter de har sett (bortsett fra noen formuleringer) og de samtaler de har hatt med myndighetene i denne forbindelse. Rabbineren har oppfattet det slik at lovverket skal sikre retten til å kunne få omskjæringer utført i Norge, og at omskjæringen skal «trygges» ved at en lege alltid skal være til stede eller utføre inngrepet. Dette er allerede praksis for DMT og dermed ikke noe problem. Forslag om støtte fra folketrygden vil bli tatt vel imot. DMT setter pris på at det både tas hensyn til barnas helse og til trossamfunnets behov. Trossamfunnet er samtidig klar over at det pågår en debatt om omskjæring av gutter, og at noen er skeptiske til at dette i det hele tatt skal tillates. DMT vil argumentere for at omskjæringen ikke er traumatisk for barnet, og at tidspunktet ved åttende dag er et godt tidspunkt å gjøre inngrepet på.

Kosher-mat. Mange, også de som ikke spiser *kosher* til daglig, ønsker dette i forbindelse med høytider og livsfasemarkeringer. *Kosher*-mat, det vil bl.a. si kjøtt som er slaktet etter jødisk skikk, er svært dyrt å skaffe i Norge. DMT får hjelp av Mattilsynet og noe nedsatt tollsats, de har ifølge informanten en «god samtale» med myndighetene, men maten forblir dyr, og menighetens *kosher*-utsalg går alltid med tap. DMT

holder seg til norsk regelverk, men ønsker også at staten kunne være mer fleksibel på dette området.

ØNSKER DET MOSAISKE TROSSAMFUND:

- 1) Bedre økonomiske rammevilkår
- 2) Fortsatt mulighet til å følge egen omskjæringspraksis for gutter
- 3) Mer fleksibel praksis fra myndighetenes side mht. import av kosher-matvarer
- 4) Det er prinsipielt uheldig at det er forbudt å slakte i henhold til jødisk forskrift

HINDUER

Representert ved Sanatan Mandir Sabha-tempelet, Slemmestad og Sri Jeya Durgai Ammen-tempelet, Ellingsrudåsen⁴¹

Hinduismen er en religion med stor fleksibilitet og mange muligheter for individuell og lokal tilpasning. Rituelle handlinger kan utføres forskjellig og forstås på ulike måter. En særegenhet ved hinduisme i Norge (som i resten av hindu-diasporaen utenfor Sør-Asia) er at templene får større betydning. Templene blir viktige som fokus for egen identitet og som fysiske og kulturelle senter for hinduer i et område. Overgangsritualer som tidligere ble utført i hjemmet, kan i Norge i sterkere grad bli knyttet til tempelet. Ritualer utført hjemme kan følges opp av et ritual i tempelet. Samtidig har ikke hinduer noen religiøs forpliktelse til å besøke tempelet, selv om de kan anbefales å gjøre det. Religionen kan praktiseres i hjemmet, og noen foretrekker dette. Det er store variasjoner i Norge når det gjelder både hvordan ritualer utføres og hvordan de vektlegges.

Trosformuleringer knyttet til ritualene representerer ofte standardiseringer av et svært uensartet og komplekst forestillingsunivers. I denne rapporten er det ikke mulig fullt ut å gjøre rede for alle forestillingene som kan knyttes til livsfaseritene. Det må understrekes at ritualene slik de utføres i Norge i dag, er preget både av en arv fra Sør-Asia og av de globale og transnasjonale nettverk som hinduer er en del av.

Hinduismen har formelt 16 overgangsriter for et helt liv. Det er imidlertid de færreste som gjennomgår alle 16, og

det finnes også andre ritualer som kan være svært viktige for dem som deltar. Noen av de aktuelle ritualene for barne- og ungdomsfasen i Norge er følgende:

Navngivningsritual. Familien feirer normalt at et barn er født med et familieselskap. Dette finner ofte sted på en lykkebringende dag. Dagen regnes ut etter et oddetalls-system (for eksempel på den 11., 13. eller 31. dag). Presten i Sanatan Mandir-tempelet foretrekker dag 11. Ved hjelp av astrologiske beregninger knyttet til fødselen angir presten hvilken bokstav det vil være heldig at barnets navn begynner med. Foreldrene velger så et navn, og far hvisker dette navnet i barnets øre. I Norge lages det like fester for sønner og for døtre. Presten bes ofte om å komme hjem til familien for å lese bønner og bidra til en puja (tilbedelse).

Medlemskap. Foreldre som er medlemmer, kan registrere sine nyfødte barn.

Flere fester for små barn. Mens alle barnefødsler feires individuelt, kan sønner også bli feiret kollektivt ved et årstidsritual som faller i midten av januar. Ritualet (*lobri*) markerer at vinteren/«natten» er over og at sommertid/«dagen» har begynt. Det tenkes et bål i eller ved tempelet, delta-gerne kaster sesamfrø inn i ilden og går rundt den. Guttebarn som har blitt født det siste året, blir båret av sine slektninger i den seremonielle gangen rundt den hellige ilden.

Hårklipprite. Gutter blir rituelt klippet/barbert. Også her foretrekkes oddetallsalder, som ved ett, tre eller fem år. Det vil være en barberer som klipper, mens en prest er til stede og leser fra vedaene. Gutten er sentrum for oppmerksomheten, han har fått nye klær og pengegaver. Hos noen skal hans søster/søstre fange håret, og hun/de kan også få nye klær og pengegaver. Et slikt ritual kan også utsettes til et besøk i India, eller til besøk av slektninger som kommer til Norge.

Mange ønsker at jentebarn skal få hull i ørene tidlig, dvs. enten i løpet av det første eller de første leveårene. Dette har så vidt mine informanter kjenner til, ikke vært noe problem i Norge, selv om noen kanskje utsetter det fordi de bor her. Noen feirer også barnets første måltid fast føde (hvor barnet for eksempel spiser søt risgrøt) og eller barnets første tann. Mange ser slike markeringer i lys av sin religiøse tilhørighet, og noen knytter dem til et besøk i tempelet.

Å få den hellige snor. Ritualet gjelder kun hankjønn og kan være særlig viktig i brahminfamilier (prestefamilier). Ideelt sett skal riten utføres ved oddetallsalder, før gutten er elleve år eller i ungdomsalder, men guttene kan også være yngre (helt ned i småbarnsalder), eller det hele kan utsettes til like før ekteskapsvielsen. En egnet dag regnes ut etter astronomiske beregninger. Ritualet er omfattende og kan ta en hel dag. Det blir ledet av en brahminprest. En tynn, hvit snor knyttes over venstre skulder og under høyre arm. Snoren markerer at gutten/mannen er, ifølge min preste-

⁴¹ Teksten er basert på intervju med prest og legfolksrepresentant ved Sanatan Mandir Sabha-tempelet på Slemmestad (medlemmer i hovedsak fra Punjab i India) og med legperson fra Sri Jeya Durgai Ammen-tempelet på Ellingsrudåsen (medlemmer i hovedsak tamiler fra Sri Lanka).

informant «gjenfødt og trofast, opptatt av de hellige pliktene». Pliktene inkluderer *puja* etter hinduismens tradisjon og studier av hinduismen. Mens ritualet i Sør-Asia kan være en innledning på opplæringen som brahminprest, behøver ikke dette å være tilfellet i Europa. Seremonien kan utføres som en fellesfeiring for en større gruppe familier med sønner. Presten i Sanatan Mandir-tempelet uttaler at han i Norge først og fremst har overrakt den hellige snor som et privat ritual, og at han har gjort dette for flere guttebarn.

Mens alle barnefødsler feires individuelt, kan sønner også bli feiret kollektivt ved et årstidsritual som faller i midten av januar.

«**De små gudinner.**» Selv om jenter tilsynelatende har færre overgangsritualer enn gutter, kan de ha flere rituelle roller som markerer deres status som barn i motsetning til voksne. De anses som «rene barn» og kan være nødvendige deltagere under ulike seremonier for å bringe hell og lykke. Den intervjuede presten uttaler at han i Norge utfører ulike typer *puja* hvor han vanligvis ber fem jenter og én gutt (alle under pubertetsalder) om å være til stede som gudenes representanter. I kraft av sin alder er jentene «små gudinner» ved ritualet. Et overgangsritual for jenter kan også markeres ved:

Markering av første menstruasjon. Ikke alle feirer dette. For dem som gjør det, kan det aktuelle ritual ta mange timer, involvere en rekke ulike ledd og mange familie-medlemmer, både kvinner og menn. Min informasjon her stammer fra et intervju med en kvinne med tamil-bakgrunn. Hennes familie har tradisjon for å feire denne overgangen:

Ritualet feires hjemme. Den unge kvinnen som har nådd pubertetsalder, skal senkes ned i vann, og en bestemt blanding av vann, melk, krydder og urter/gress legges på hodet hennes. Et badekar fylt med rosenvann og rosenblader benyttes, og slektninger heller rosenvann over henne etter tur. Etterpå får hun for første gang rett til å kle seg i sari. Det utføres deretter en *puja* hvor gaver ofres foran familiens gudebilder/statuer. Den unge kvinnen får siden sitte på en stol dekket av et vakkert klede, og i tradisjonelle familier kan hun i dagene som følger bli gitt spesiell mat å spise. Ritualet er ment å skulle styrke henne i en fremtidig rolle som mor. Det finnes intet tilsvarende pubertetsritual for gutter.

Religiøs opplæring. Opplæring knyttes ikke direkte til de nevnte ritualene. Sanatan Mandir-tempelet forsøker å samle barn over ca. åtte år to ganger i året til opplæringsdager. I tillegg er det flere barn som deltar på hindi-kurs ledet av presten fra tempelet. Barna lærer først og fremst indirekte ved å delta i templenes aktiviteter sammen med sin familie.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Informantene understreker at forholdet til norske myndigheter og det norske samfunnet generelt er uproblematisk. Når det gjelder det å få utført de overgangsritualer som er tatt opp her, har hinduer i Norge ikke lenger noen problemer fordi de nå stort sett har tilgang til sine egne prester. Følgende utfordringer nevnes:

Økonomi. For Sanatan Mandir-tempelet har mye av den økonomiske belastningen vært knyttet til bygging og drift av tempelet, hvor nå to prester er fastboende. Selv om det ikke er obligatorisk å oppsøke templene, anses slike bygninger og aktivitetene der å være svært viktige (se ovenfor). Det anses også som svært viktig å ha prester i nærheten for å få utført ønskede ritualer. Tempelet er bygget ved frivillige gaver fra hinduer, men via norske venner ble gruppen klar over at den kunne søke arealtilskudd for bygningen. Denne ordningen er de svært takknemlige over. De to prestene som er knyttet til tempelet, tar ikke imot penger for sine tjenester, men når noen ønsker at prestene skal reise og foreta private ritualer, betaler de aktuelle familiene for deres reiseutgifter. For familier bosatt langt fra tempelet kan dette bli dyrt, men dette blir først og fremst omtalt som et privat problem.

Kunnskapsnivået om hinduisme i det norske samfunnet. Legrepresentanten uttaler: «Spør du ti hinduer om ting relatert til hinduisme får du ti ulike svar.» Han understreker at nordmenn ofte forholder seg til ting de har hørt, uten at de kjenner hele bildet. Dette kan også gjelde myndighetspersoner, som kan tro at hinduer er eller gjør «slik eller slik», basert på for lite kunnskap.

ØNSKER HINDUER:

- 1) Bedre økonomiske rammevilkår, for eksempel med klarere opplysninger om hvilke typer økonomisk støtte trossamfunn kan få (til å bygge templer og lignende)
- 2) Bruk av religionshistorikere som fagpersoner når myndighetene skal samle inn opplysninger om en religiøs gruppe som hinduer

HOLISTISK FORBUND⁴²

Holistisk Forbund (HoF) ser på ritualer ved livets overganger som viktige, og har siden 2003 arbeidet for å tilrettelegge for ulike typer ritualer. Disse skal imøtekomme medlemmers og andre interessertes behov for ritualer, særlig som et alternativ til andre etablerte ritualformer i det norske samfunnet. For barn og unge er disse to aktuelle:

Navnefest. Det anses som viktig å ønske et nytt barn velkommen, og at foreldre tilknyttet HoF kan gjøre dette på en måte som samsvarer med et holistisk livssyn. Mange familier velger derfor å lage sin egen private seremoni hvor de bruker de elementer som betyr mye for dem, og som de ønsker skal kunne bringe kraft og positiv energi til barnet. Holistisk Forbund arbeider med å lage et fellestilbud her som foreldre skal kunne benytte seg av om de ønsker. Arbeidet pågår fremdeles.

Medlemskap. Om foreldre ønsker det, kan barn meldes inn som medlemmer.

Holistisk konfirmasjon. Konfirmasjon skal bygge på holismens kjernepunkter, dvs. udogmatisk åndelighet preget av mangfold og ideen om at alt henger sammen. Konfirmasjonstiden skal være en trygg ramme hvor konfirmantene utforsker deler av seg selv, og den skal også fungere som en møteplass for likesinnede. Målsettingen er å tilby et holistisk overgangsritual for ungdommer som er på en reise fra barndom mot voksenlivet. Overgangsritualet skal være en anerkjennelse og feiring av denne reisen. Konfirmasjonen skal også gi konfirmantene spirituelle verktøy som de kan bruke i sin egen indre prosess. Holistisk konfirmasjon ble avholdt i Oslo i 2006, 2008 og 2009 og i Stavanger i 2009.

Forbundet har lokallag i mange av de større byene i Norge, men har ikke hatt ressurser til å arrangere konfirmasjoner der. Arbeidet er i startfasen og avhengig av frivillige. Tilbudet gjelder ungdommer i alderen 14–16 år. Det satses på undervisning i små grupper, og form og innhold i undervisningen evalueres kontinuerlig. Detaljene gjengitt her bygger på informasjon om holistisk konfirmasjon i Oslo i 2006 og 2008.

Deler av den holistiske konfirmasjonens ytre struktur ligner på flere vis på andre gruppers konfirmasjon. Festen legges til mai som en avslutning på ca. ti undervisningskvelder. HoF ønsker bevisst ikke å «skille seg for mye ut». Deler av undervisningen dekker temaer som miljø/økologi, etnisk pluralisme, rusproblematikk, identitet og seksualitet. Andre deler er mer særegne for holistene, som holistisk filosofi og etikk, drømmetyding, energiforståelse og spiritualitet. Det legges vekt på at undervisningen skal være opplevelsesrettet og uten fasitsvar.

Ulike ledd i konfirmasjonstiden er bevisst lagt opp etter religionshistorisk «klassisk ritualteori» (basert på fagfolk

som van Gennep og Turner) og ideen om at overgangsriter har fulgt menneskeheten siden urtiden. En vil synliggjøre ledd som løsriving (første undervisningsdag), liminalfase (undervisningstid) og reintergrasjon (selve konfirmasjonsdagen). Eksempelvis møter konfirmanten første gang opp med en foresatt. Det knyttes et tau mellom voksen og barn for å symbolisere båndet mellom dem, og barnet kutter tauet over. Dette markerer symbolsk at barndommen er over, og at reisen mot voksenlivet begynner. I mellomfasen/liminalfasen legges det vekt på påfyll av kunnskap, å teste enkelte egne grenser og å få en ny opplevelse av seg selv. Undervisningen avsluttes med en «visjonsvake», det vil si en helg hvor konfirmantene bor i lavvo i naturen. Det legges opp aktiviteter og øvelser som fører fram til den store styrkeprøven – en periode med stille, ensom meditasjon ute om natten. Det er voksne i nærheten. Neste dag etter

“

Konfirmasjon skal bygge på holismens kjernepunkter, dvs. udogmatisk åndelighet preget av mangfold og ideen om at alt henger sammen.

”

at alle har sovet, holdes en stor festfrokost, og deretter følger en felles samtale mellom konfirmanter og ledere og et (hemmelig) avslutningsritual før samtlige returnerer fra skogen. Etter denne helgen kommer festdagen. Dagen skal være vakker og høytidelig. Et festlokale pyntes og gjester inviteres. Alle sitter i en ring med blomster og lys i midten, konfirmanter og nærmeste familie innerst, flere sirkler med familie og venner utover. Programmet inkluderer kunstneriske innslag, og konfirmantene kan (hvis de vil) lese opp tekster eller komme med egne uttrykk. En av konfirmantlederne forteller et eventyr om det å legge ut på en reise og komme rikere tilbake, som en parallell til hva konfirmanter har vært igjennom. De unge blir ønsket velkommen tilbake fra reisen. Ritualet har en seremonileder, men det legges vekt på at alle er likestilt i seremonien.

På grunn av begrensede økonomiske midler i HoF må alle som deltar i konfirmasjonsforberedelsene, betale. Det gis en medlemsrabatt på kursavgiften.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Økonomi. HoF ønsker støtte som er rettferdig fordelt og lik for alle. HoF vil gjerne gjøre mer, som å lønne flere ledere (konfirmantledere), lage konfirmasjonsopplegg e.l. for dem som bor langt borte, ha råd til gode lokaler både for undervisning og for å avholde fellesritualer. Økonomien kan derfor være en utfordring. Samtidig opplyses det at HoFs økonomi er stabil, og forbundet er i vekst.

⁴² Teksten er basert på intervju med representant for Holistisk Forbund og HoFs hjemmesider.

Lokaler. HoF finner det vanskelig å finne gode og økonomisk overkommelige lokaler. Gode rom bør være «verdige og livssynsøytrale». Det må være rom uten symboler, eller med symboler som kan fjernes. HoF ønsker også åpning for å kunne bruke naturelementene i disse rommene, som ild (peis, stearinlys), jord og vann. Holister vil ikke kreve av staten at nøytrale rom skal skaffes, men støtter andre grupper i et felles ønske om dette, og eller å få støtteordninger i forbindelse med leie av rom for overgangsritualer. HoF ønsker samme tilgang til leie av lokaler i Oslo rådhus som HEF tradisjonelt har hatt, med samme prisreduksjon. Den intervjuede representanten for HoF opplyser at HoF for sin konfirmasjonsseremoni fikk avslag på en søknad om leie av rom i rådhuset.

Å være en ukjent gruppe. Det har hendt at unge har meldt seg på til holistisk konfirmasjonsundervisning uten å informere foreldrene. Noen foreldre har vært svært skeptiske. Dette har imidlertid løst seg rent praktisk ved samtaler.

Forhold til storsamfunnet. Holister er imot statskirkeordningen og opplever at de som gruppe blir diskriminert, særlig på det økonomiske området. Med støtte i ideen om menneskerettigheter argumenterer de for at alle tros- og livssynssamfunn må behandles likt.

ØNSKER HOLISTISK FORBUND:

- 1) Mer rettferdig økonomisk fordeling mellom tros- og livssynssamfunn
- 2) Økt tilgang på livssynsøytrale seremonirom (gratis eller med lav leie) som kan gjøre det økonomisk overkommelig for små tros- og livssynssamfunn å avholde sine seremonier
- 3) Avvikling av statskirkeordningen, noe som vil gi større rettferdighet for alle grupper

HUMAN-ETISK FORBUND⁴³

Human-Etisk Forbund (HEF) ønsker å tilby seremonier for viktige overganger i livet, også for barn og unge. Seremoniene skal markere høytid og fellesskap. HEF legger vekt på at seremoniene bør være forutsigbare, ha «en fast struktur, men være nåtids- og fremtidsrettet når det gjelder innhold» (sitat fra intervju). Det vil si at enkeltinnslag innenfor strukturen kan oppdateres. Religiøse innslag skal imidlertid ikke inkorporeres. HEF legger vekt på at seremonier for nyfødte

og ungdommer står sterkt i Norge, og seremoniene anses som kulturelle uttrykk for eksistensielle behov.

For barne- og ungdomsfasen er to seremonier aktuelle: Humanistisk navnefest og Humanistisk konfirmasjon. Det kreves ingen formell tilknytning til HEF for å delta i seremoniene, men det gis en medlemsrabatt (redusert pris om en av foreldrene er medlem). Ved betalingsproblemer kan familien få nedsatt pris. HEF opplyser at ca. 30 prosent av barn/unge som deltar, har en eller begge foreldre som medlemmer av HEF, mens av de øvrige 70 prosent antar en at en stor prosent er og forblir medlemmer av Dnk. Det er imidlertid viktig for HEF at begge seremoniene skal være åpne og tilgjengelige for alle som ønsker å delta. Det er derfor mulig å være medlem i et annet tros- eller livssynssamfunn samtidig som en deltar i HEFs seremonier.

Seremoniene skal være åpne, men de skal også foregå på HEFs premisser og være knyttet til et humanistisk livssyn, slik dette er formulert av HEF. De som deltar, må gjøre dette ut fra egen samvittighet og redelighetsforståelse. På ett nivå er seremoniene laget for HEFs medlemmer, og det anses som underlig om medlemmene ville velge dem bort, men deltagelse krever som nevnt ikke medlemskap og kvalifiserer heller ikke til medlemskap.

Navnefest. Navnefest feires for å markere at et barn er født og har fått sitt eget navn. Seremonien ønsker barnet velkommen til verden og gjør navnet «offentlig» kjent. HEF ønsker å lage «en vakker og glad seremoni på et humanistisk og ikke-religiøst grunnlag» (fra HEFs hjemmeside). Opprinnelig hadde HEF ingen slik seremoni. Organisasjonen oppfordret folk som ikke ville ha dåp til å lage en privat fest. En markering i regi av HEF var likevel etterspurt. Fra 1988 tilbød forbundet derfor såkalt borgerlig navnefest. Fra 2005 ble navnet endret til Humanistisk navnefest, uten at innholdet ble endret. HEF anbefaler nå folk å bruke deres offentlige seremoni som en del av forbundets humanistiske tilbud. På 1990-tallet ble det holdt ca. 1000 navnefester per år ulike steder i Norge. Antallet har økt og lå i år 2007 på rundt 2000 per år.

Seremonien legges vanligvis til helgedagene og hvis mulig til vakre lokaler. Dette er i tråd med ideen om at det skal legges vekt på estetikk i seremoniene. I Oslo leies et av rådhusets mindre rom. Rommet pyntes med blomster og lys. Foreldre møter opp med barn, slekt og venner. Barnets alder kan variere, men et sted mellom én måned og ett år er vanlig. Barnet er pyntet, og foreldrene velger selv det de synes passer. På HEFs hjemmeside er det lagt ut en spørsmål-og-svar-side om navnefest. Der opplyses det at en tradisjonell «dåpskjole» kan benyttes om foreldrene ønsker det. HEF vil ikke legge føringer angående barnets klesdrakt. Etter en intern debatt har HEF imidlertid lagt føringer når det gjelder det å bruke vitner («faddere»). Dette finner HEF at ikke hører hjemme på en humanistisk navnefest, da slike personer ikke har noen klar funksjon i seremonien. Selve navnefestseremonien varer rundt 50 minutter. Seremonien består av en prosessjon av foreldre med navnebarn, kul-

⁴³ Teksten er bygget på intervju med seremoniansvarlig i HEF og HEFs hjemmeside, www.humanist.no

turelle innslag som musikk, diktopplesning, velkomstord, tale og utdeling av navnetavle. En hovedtale leder opp til seremoniens høydepunkt, som er utdeling av navnetavlen. Denne er spesielt utformet for HEF og kun tilgjengelig for dem som deltar under navnefesten.

HEF står bak hele seremonien, men det behøver strengt tatt ikke å være mer enn én representant fra HEF som deltar i selve seremonien. Ofte er imidlertid flere personer fra HEF til stede for at seremonien skal ha et verdig preg og flyte lett. Hovedtaler behøver ikke være medlem av HEF, men må være villig til å tale innenfor HEFs rammer og i forhold til humanismen som livssyn. Hovedtalen har ingen bestemt mal, men de som inviteres til å holde tale, får et brev fra arrangørlaget med uttalte forventninger om sjanger og innhold. Det kan tales for eksempel om at barnet ikke eies av foreldrene, at foreldrene har barnet til låns, at det må få utvikle sin egen personlighet, få frihet til å gjøre egne valg, om barnets rettigheter knyttet til FNs barnekonvensjon og om barndommens betydning i seg selv. Det er vanlig at navnefestseremonien følges av en privat fest for slekt og venner.

HEF arrangerer ikke individuelle navnefester, men har gitt råd om hva foreldre selv kan gjøre for å lage en høytidelighet for eksempel for (døds)syke barn hjemme eller på sykehus.

Fra HEFs side opplyses det at navnefesten hittil har vært relativt lite prioritert i forbundet sammenlignet med konfirmasjonsarbeidet. En ønsker imidlertid at navnefesten alltid skal kunne feires der det er etterspørsel etter den, forutsatt at lokale frivillige har kapasitet til å organisere det hele. HEFs målsetning er at humanistiske seremonier skal være tilgjengelige for alle over hele landet.

Medlemskap. Medlemskap i HEF knyttes ikke til navnedag. Det er kun mulig for dem som har fylt 15 år å melde seg inn selv. HEF arbeider for barns livssynsvilkår, men har ingen aktiviteter for barn. Imidlertid kan medlemsforeldre føre sine barn opp (inntil de fyller 15 år) i et tilhørighetsregister slik at HEF kan motta offentlig støtte også for disse.

Konfirmasjon. Borgerlig konfirmasjon ble arrangert første gang i 1951 av den daværende Foreningen for borgerlig konfirmasjon. I 1956 ble HEF stiftet, i stor grad basert på denne foreningen. Fra 2005 har seremonien offisielt fått navnet Humanistisk konfirmasjon. I 2008 valgte ca. 15 prosent av alle 14–15-åringene i Norge Humanistisk konfirmasjon. Antallet har steget jevnt, særlig på 1990-tallet, og har så flatet noe ut fra 2004. 14–15-årsalderen, eller når ungdommene går i 9. klasse, regnes som en god alder for Humanistisk konfirmasjon, både fordi HEF vil legge seremonien parallelt med Dnks konfirmasjon, som et alternativ til denne, og fordi dette anses som en alder hvor ungdommer er på leting etter livssyn og gjerne vil diskutere livssynsmaer. Ordet konfirmasjon forstås i betydningen «støtte / gi styrke» og som en tradisjonell betegnelse på en seremoni for overgangen fra ungdom til voksen. Seremonien skal

være en verdig og høytidelig markering for ungdommer, og den skal også være med på å styrke humanistiske verdier i samfunnet.

“

Ordet konfirmasjon forstås i betydningen «støtte / gi styrke» og som en tradisjonell betegnelse på en seremoni for overgangen fra ungdom til voksen.

”

Før seremonidagen følger ungdommene et kurs som går over ca. ti kvelder, eventuelt som intensivkurs med deltagelse i helger. Dette legges ofte til januar-mai. Brevkurs vurderes som en mulighet for ungdom som ikke har et ordinært tilbud i rimelig nærhet. For ungdom med spesielle behov forsøker HEF å lage tilrettelagte opplegg. Kursene arrangeres lokalt, med et begrenset antall deltagere i hver gruppe (ideelt maksimum 15 i hver gruppe). Aktuelle temaer for ungdom diskuteres, som allmenn etikk, menneskerettigheter, livssyn, humanisme, rasisme, sex, rus, kjønnsroller og miljøspørsmål. Ungdommene deltar også ofte i en humanitær innsamlingsaksjon. Det legges vekt på at reglene for oppmøte må følges. Kurset avsluttes med konfirmasjonsseremonien, og det er kun de som har møtt opp på kurs som kan delta. Kurslederne går selv på kurs hos HEF, og de har et profesjonelt støtteapparat bak seg.

På selve seremonidagen møter ungdommene opp sammen med familie og venner i et festlokale. I Oslo leies rådhusets festsal. Ungdommene er pyntet. Seremonien varer ca. én time. Seremoniens ulike ledd består av prosesjon av konfirmanter, kulturelle innslag som musikk, diktopplesning, danseoppvisning, velkomstord, taler og utdeling av kursbevis. En hovedtale og en hilsen fra en av konfirmantene leder opp til seremoniens høydepunkt, som er utdeling av kursbeviset. En etter en kalles konfirmantene fram ved navn og overrekkes kursbeviset.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

HEF har et uttalt ønske om at Norges statskirkeordning skal opphøre. Denne ordningen oppleves ikke å gi like vilkår for de ulike tros- og livssynssamfunn i Norge. HEFs argumentasjon baserer seg på ideen om at FNs menneskerettigheter må ha forrang når det gjelder organiseringen av livssynsmessige og religiøse spørsmål i et land. Menneskerettighetene bør gi en basis for å oppløse statskirkesystemet. Når det gjelder markeringer i barne- og ungdomsfasen, er følgende utfordringer aktuelle:

Økonomi. HEF har arbeidet hardt for å opprette humanistiske livsfaseseremonier for barn og unge. På mange småsteder er det imidlertid ikke alltid mulig å arrangere verken navnefest eller konfirmasjon fordi HEF mangler lokale ledere, ressurser og mulighet til å leie passende lokaler. Seremoniene omtales som et underskuddsforetak. Problemet ligger ikke på familienivå, for HEFs satser kan justeres overfor dem som har problemer med å betale deltageravgift. Problemet er ofte knyttet til leie av lokaler og det å holde kurs for kursledere og seremoniledere, noe som alt i alt er dyrt for en stor organisasjon som HEF.

Nøytrale seremonirom. Det er svært ulikt hvor lett det er å leie lokaler til navnefest/konfirmasjon. Noen steder er det billig og enkelt, andre steder det motsatte. Politisk arbeid for at den enkelte kommune skal bygge eller finne verdige nøytrale seremonirom, er et av HEFs prioriteringsområder. I påvente av slike rom vil offentlig støtte til leie av rom bli tatt vel imot. HEF ønsker imidlertid ikke egne seremonirom som skal brukes kun for HEFs seremonier, organisasjonen vil dele slike rom med flere grupper. Hvorvidt det samme rommet skal benyttes til navnedag/konfirmasjon og ved gravferd, vil være et spørsmål om bygningsmessige forhold. Til navnefest og konfirmasjon vil flere typer rom være mulige å bruke så sant de inviterer til høytid og verdighet.

Dobbeltregistrering. Siden medlemskap i HEF kun er mulig for dem som har fylt 15, år ser ikke HEF det som ønskelig at nyfødte registreres med livssyns- eller trostilhørighet. Det oppfattes som et stort problem at altfor mange registreres som tilhørende Dnk. Det har også vist seg at mange urettmessig er blitt stående i Dnks register. Selv om Dnk forsetter å registrere barn ut fra foreldres medlemskap, ønsker ikke HEF å bli likestilt på dette området. HEF ønsker at Dnk får ryddet opp i sitt dataregister slik at dette viser reelle tall.

ØNSKER HUMAN-ETISK FORBUND:

- 1) Bedre økonomiske rammevilkår og offentlige midler for å kunne gjennomføre livsfaseseremonier flere steder
- 2) Livssynsnøytrale seremonirom og lett tilgang for ulike livsfaseseremonier
- 3) Dnk bør rydde opp i sine registreringsrutiner slik at ingen, for eksempel barn av foreldre der begge er medlemmer av HEF, urettmessig blir oppført som tilhørende Dnk

ISLAMSK RÅD NORGE

Representert ved Rabita-moskeen og Tauheed Islamic Center⁴⁴

Ifølge islam er alle mennesker ved fødselen i en tilstand av *fitrah*, dvs. renhet overfor Gud. Denne tilstanden varer så lenge en ikke er i stand til å ta avgjørelser selv og dermed bli ansvarlig overfor Gud. Små barn har derfor ikke obligatoriske overgangsritualer, men går vanligvis gjennom et utvalg ritualer som bekrefter deres tilhørighet til det muslimske fellesskapet: *al-umma*. De følgende tre ritualer omtales som religiøst anbefalt (*sunna*), men de er ikke obligatoriske:

Rett etter fødselen. Det første barnet hører, skal være et rolig bønnerop, *adhan*, som sies i barnets høyre øre. Deretter gjentas en nesten likelydende *iqamah* i dets venstre øre. Det er så *sunna* å si *bismillab* («i Guds navn») og gni barnets gane med en liten daddelbit. *Hadith*-fortellinger (historier om profeten) sier at Muhammed selv gjorde dette med nyfødte barn. I Midtøsten er daddel vanlig, mens muslimer fra andre områder kan velge andre søte frukter eller utelate dette. Det er mulig at noen foreldre kan ha valgt honning tidligere, men nå er det en økt bevissthet i Norge om at dette ikke er heldig for små barn. Barnets foreldre utfører ritualene. Det fremheves at barnets helse alltid går foran viktigheten av å utføre ritualene.

Medlemskap. Foreldre som er medlemmer i et registrert muslimsk trossamfunn, kan registrere sine barn i samme trossamfunn.

Navnefest. Ca. en uke etter fødselen holdes *aqiqa*, som er festen hvor barnet har fått navn. Tradisjonelt skal det slaktes dyr for den nyfødte. Dette vil si at idet slaktingen utføres, skal barnets navn nevnes. Sunni-muslimer lar slakte ett dyr for en datter og to for en sønn, sjiamuslimer lar slakte ett dyr for begge kjønn. Slaktet serveres under en stor familiefest som holdes for det lille barnet. Noen inviterer en imam til selskapet, men dette er ikke nødvendig. I Norge i dag holdes det store *aqiqa*-selskaper, men norske slakteregler hindrer familiemedlemmene i å slakte selv. Dette løses på ulike vis: Noen gir beskjed til sin familie i et land hvor det å slakte etter *balal*-regler ikke er et problem, og slaktingen utføres der. Mange erstatter slaktingen med å gi et pengebeløp som almisser til fattige. Uansett skaffes mat til veie til et stort selskap for familien. Slike fester holdes hjemme eller i moskeen.

Ved *aqiqa*-selskapet er det vanlig å barbere den nyfødtes hår, eventuelt klippe av en hårlokk. Det som tilsvarer vekten av håret i sølv eller gull, kan gis som almisser.

Barnets navn skal være klart, og barnet har en religiøs rett til å få «et godt navn». Navn som kan gi de rette religiøse assosiasjoner, veies ofte opp mot idealer om tilpasning

⁴⁴ Teksten er bygget på intervjuer med representanter fra to moskémiljøer tilknyttet IRN: Rabita-moskeen (sunn) og Tauheed Islamic Center (sjia).

til det norske samfunnet og ønsker om at barn ikke skal lide under navn som er vanskelige å uttale eller som kan stigmatisere barnet. Navnevalgutfordringen kan bli særlig aktualisert i familier hvor kun far er muslim. Paret kommer da til enighet om hvilket navn de skal velge.

Omskjæring av gutter (khitān). Dette blir «sterkt anbefalt», men er ikke obligatorisk. Det er imidlertid vanlig å få inngrepet utført. Omskjæring er sunna (tradisjon etter Profeten) og knyttet til ideer om helsegevinst for barnet. Det anses også å være en tradisjon som stammer helt fra profeten Ibrahims/Abrahams tid. Det er ulik praksis i Norge når det gjelder alder ved omskjæring, men det er vanlig at omskjæring skjer før skolealder. Noen miljøer foretrekker omskjæring like etter fødselen, andre ønsker at dette skal skje i en alder hvor gutten selv kan huske at han var med på festen, ble kledd i spesielle festklær, mottok gaver og var alles midtpunkt for en dag. For mange i Norge, særlig dem som bor utenfor storbyene, kan det være vanskelig å finne en som kan omskjære og som de stoler på at vil gjøre dette «på den riktige måten». De får derfor omskjæring utført i andre land, på feriereiser eller på besøk hos slektninger. Tidligere var det ikke uvanlig å få omskjæringen gjort på sykehus i Norge i forbindelse med barseloppholdet. Inngrepet ble dekket av folketrygden. Angående betaling ser noen det som naturlig at omskjæring i dag dekkes av den berørte familie, mens andre gjerne hadde sett en ordning med tilskudd fra folketrygden fordi kostnadene kan bli svært høye for den enkelte familie. Selve inngrepet krever ikke tilstedeværelse av religiøse eksperter eller spesielle lokaler, kun en omskjærer som er kjent med islamsk skikk. Festen etterpå er vanligvis en familiefest, arrangert hjemme eller i moskeen.

Imamer i Norge og Islamsk Råd Norge har gått ut med en felleserklæring om at omskjæring av jenter ikke er rett islamsk praksis og at de tar sterk avstand fra slik praksis.

Religiøs opplæring. De tidlige ritualene skal følges av religiøs opplæring og tilvenning til religiøs praksis. Idealet er at dette skjer gradvis. Både hjemmet og moskeene er involvert. Opplæringen inkluderer både det å kunne lese fra Koranen, kjenne bønnepraktis, venne seg til fastepraktis og å lære om islam generelt. Ofte kombineres religionsopplæring med undervisning i foreldrenes morsmål. Trosopplæringen er også et sosialt møtested for formidling av verdier og religiøse idealer til barn og unge. Med trosopplæringen som ramme feires i noen miljøer enkelte overganger for barn og unge, som når et barn første gang leser fra Koranen, eller når det første gang har lest gjennom hele Koranen. Andre miljøer har ikke slike markeringer. Det å begynne å delta i bønner eller fasten blir ikke markert som en overgang fordi idealet er at barn gradvis skal venne seg til islamsk praksis. Fra puberteten (*al-bulugh*) har ungdommer formelt en plikt til å faste under ramadan. Praksis varierer imidlertid fra person til person og fra familie til familie.

Festen for dem som har blitt hafiz. Den som har lært hele Koranen utenat, blir *hafiz*. Dette gjelder kun et fåtall gutter

og menn. Slike fester blir imidlertid også feiret i Norge når noen har klart å gå fra å være blant de mange som kan deler av Koranen, til å bli blant de få som kan *bele* Koranen utenat. Dette kan også gjelde barn og ungdom.

“

Det første barnet hører, skal være et rolig bønnerop, adhan, som sies i barnets høyre øre. Deretter gjentas en nesten likelydende iqamah i dets venstre øre.

”

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Dobbeltregistrering. Tidligere var dobbeltregistrering et problem for flere muslimske trossamfunn, men nå får lederne beskjed fra Fylkesmannen om kun få dobbeltregistrerte og dette rettes rutinemessig opp. De intervjuede lederne uttrykker at de er fornøyd med ordningen slik den er nå.

Økonomi. Det uttrykkes et ønske om like vilkår for alle tros- og livssynssamfunn. Når det gjelder det å få utført ritualer i den tidlige barndomsfasen, kan disse ritualene utføres uten at en moské eller en imam er påkrevet. Mange ønsker imidlertid kontakt med imamen og å bruke moskeen som ramme. Å finne, leie, kjøpe, vedlikeholde eller bygge egnede moskeer er derfor viktig, men svært dyrt for hver enkelt gruppe. Store utgifter er også knyttet til trosopplæringen, hvor både imamer og språklærere står sentralt.

Omskjæring. Den som omskjærer gutter, behøver ikke være muslim, men må gjøre det hele «på rett vis». Mange har problemer med å finne omskjærere i Norge, og noen har problemer med utgiftene dette gir. Omskjæring kan være et problem i blandingsekteskap, vanligvis pga. kunnskapsmangel hos den som ikke ønsker omskjæring eller hennes slektninger. Dette løses vanligvis ved informasjon om hva omskjæring innebærer og vektlegging av at inngrepet ikke vil være farlig for gutten.

Skolegang og fastepraktis. Mine informanter formidlet at mangel på kunnskap om islam viser seg mest akutt i skoleverket i forhold til barn som faster hele eller deler av ramadan. Dette er en form for praksis som har stor verdi for muslimer, men som de opplever at ofte aktivt motarbeides av mange skoler/lærere. Skolen glemmer å fokusere på det tålmodighets- og mestringsaspektet som ligger i det å faste. Skolemyndighetene har kontaktet IRN for å få opplysninger om når muslimer er pliktige til å faste. Etter at de fikk svaret at dette er f.o.m. pubertetsalder ville flere skoler forby barn under denne alderen å faste. Fokus på alder og regler ble problematisk fordi skolene ikke samtidig tok høyde for

idealene om en gradvis tilvenning til fastepraksis. Det er en stor utfordring å få hjem og skole til å samarbeide bedre her slik at skolen skjønner at barna deltar i noe de kan ha stor nytte av og ofte gleder seg til å delta i. Det bør være mulig for mange barn å faste og gå på skole samtidig, om ikke hele, så i alle fall deler av ramadan. Mine informanter understreket at barna vil bli fratatt en religiøs rett dersom de ikke får faste. De har opplevd at barn begynner å lure lærerne, later som om de spiser og kommer inn i onde sirkler. Informantene understreker imidlertid at skolen bør kommunisere til foreldrene at lærerne er opptatt av at barn får nok søvn, fordi dette vil være et prinsipp som ikke strider mot fasteforskriftene. Ramadan inneholder vanligvis mange kveldsaktiviteter i moskeene, men barn og unge bør ikke delta i disse hvis det går ut over deres skolehverdag. Muslimske menigheter bør oppfordre foreldrene til å være kloke og til å søke en god dialog med skolen. Både retten til å faste, for dem som ønsker det, og full oppslutning om skolegangen må være målsetningen.

Skolegang og bønnepraksis. Barn og unge som ønsker å be i skoletiden, har ofte mulighet til det ved å ta med bønneteppe og be i et hjørne. Dette oppfattes likevel ikke som ideelt. Et sted for bønn, særlig for eldre elever (som oftest vil være blant dem som ber i skoletiden), ville bli tatt vel imot.

ØNSKER ISLAMSK RÅD NORGE:

- 1) Bedre økonomiske rammevilkår, særlig for moskeenes viktige arbeid for barn og unge
- 2) Mer kunnskap i Norge om omskjæring av gutter, og flere muligheter til å få det utført
- 3) Bedre dialog med skolene angående barns og unges fastepraksis under ramadan
- 4) Vurdering av elevers mulighet til å be på skolen der det er aktuelt

JESU KRISTI KIRKE AV SISTE DAGERS HELLIGE (MORMONERNE)⁴⁵

Mormonere legger stor vekt på familielivet, og har flere markeringer for barn og unge som vokser opp innenfor dette trossamfunnet. Den første av disse er:

Spedbarnsvelsignelse. Mormonere har ingen arvesyndslære. Små barn anses som uten synd, og ergo er spedbarns-

dåp ikke nødvendig. Mange har likevel et ønske om å gi et nyfødt barn en kirkelig velsignelse. Ritualet er ikke obligatorisk og utføres derfor ikke på sykehus hvis et nyfødt barn er sykt. Da utfører en istedet en sykesalving.

Spedbarnsvelsignelse utføres vanligvis første søndag i måneden, som er mormonernes fastesøndag. Før søndagens vitnesbyrds møte begynner, bæres barnet opp til forhøyningen inne i kirkerommet, ofte av sin far eller en annen som innehar prestedømmet (se nedenfor). Én til tre familievenner som innehar prestedømmet samt vanligvis den lokale leder av menigheten (som i større menigheter har tittelen biskop) er også med. Barnets navn nevnes, og det bes en fri bønn som følges av en velsignelse. Dette er den offisielle navngivningen, og barnets navn føres inn i kirkens register. Er ikke far medlem av kirken, kan en annen som har prestedømmet, bære barnet og sørge for at velsignelsen blir utført.

Medlemskap. Hvis en av foreldrene er medlem av Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige, kan nyfødte barn føres inn i kirkens register. Fullt medlemskap gis først etter dåpen etter at barnet er fylt åtte år.

Religiøs opplæring. Mye av den religiøse opplæringen foregår i hjemmet. Kirken organiserer også undervisning i foreninger for barn og ungdom.

Dåp. Fra fylte åtte år går barnet inn i sin «ansvarsalder». Det har nå utviklet en samvittighet og kan skille rett fra galt. Fra denne alderen kan det inneha den tro og omvendelse som ligger som en forutsetning for dåp. Mormonerne lærer at Jesus selv har beordret dåp og ritualet anses som nødvendig for å komme inn i himmelriket.

Det er vanlig med dåp like etter eller helst på selve fødselsdagen når en fyller åtte år. Før dåpen har barnet en samtale med menighetens leder for at han skal forsikre seg om at barnet skjønner hva dåpen innebærer. Dåpen skjer ved full neddykking. Jenter kler seg i hvit kjole, og gutter i hvit bukse og skjorte. Den som døper, er også kledd i hvitt. Det er viktig at den som døper, innehar prestedømmet. I Norge brukes vanligvis en innendørs døpefont eller et svømmebasseng, men dåp ute er også mulig. Den som skal døpe og barnet stiger ned i vannet, presten nevner barnets navn og døper i «Faderens, Sønnens og Den hellige ånds navn». Det er viktig at alt ved den dømte er helt under vann, inklusiv alt hår. Etter dåpen skifter man til tørt tøy, og barnet gis ved håndspåleggelse «Den hellige ånds gave», det vil si retten til å motta Den hellige ånds veiledning i livet. Presten ber: «Motta Den hellige ånd.» Vitner er til stede og undertegner papirer på at dåpen har skjedd på rett vis. Barnet får utdelt en dåpsattest, og det er vanlig med en familiefest.

Innvielser til prestedømmet. Mormonere lærer at myndigheten til å handle i Guds navn, det vil si å utføre det som er nødvendig i en religiøs sammenheng, gikk tapt etter apostlenes død og i «frafallets tid» i kristenheten. Først i

⁴⁵ Teksten er basert på intervju med informasjonsleder hos Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige.

kirkens stifter Joseph Smiths tid (1805–44) ble prestedømmet gjenopprettet på jorden. Innvielser til de ulike grader i prestedømmet er nødvendig for å opprettholde kirken og for at den skal ledes på rett vis med rett myndighet. Prestedømmet er kun åpent for menn. Lavere grader er også åpent for gutter.

Fra gutter er 12 år gamle, kan de innvies til de laveste gradene av «det aronske prestedømme». Dette er ikke en rettighet, men et kall. Gutter/menn viser sin vilje til å tjene Gud ved å ta på seg prestedømmet. Det er snakk om gradvise ordineringer, som starter med at den enkelte gutt blir ordinert som diakon ved fylte 12 år. Deretter kan en bli ordinert som lærer ved 14 år, til prest ved 16 år og som eldste ved 18 år. Alle ordinasjoner blir forberedt ved samtaler med kirkens lokale leder, hvor han forsikrer seg om at gutten vet hva kallet innebærer. Innvielse til prestedømmet er ikke en offentlig handling (noe kirkens barnevelsignelse er). Innvielsen blir vanligvis gjort i kirken sammen med kirkeleder og nær slekt og venner, for eksempel på kirkelederens kontor. Prestedømmet gis ved håndspåleggelse fra en som allerede har de høyere grader av prestedømmet. Nesten alle gutter som er aktive i kirken, blir innviet. Det er imidlertid færre som innvies som eldste enn som diakoner. Arbeidsoppgaver for diakonene er for eksempel å dele ut nattverd og salmebøker, lærere kan i tillegg også bli «hjemmelærere», og to og to gå på husbesøk til andre mormonere (ofte en yngre i følge med en eldre). Prester får i tillegg også rett til å døpe og blir overdratt det melkisedekse prestedømme når de blir 18 år. Dette vil si at de får ansvar for åndelige aktiviteter. De kan bli kalt som misjonærer og senere bli menighetsledere. Vanlig alder for misjonærer er 19–21 år. Det oppfordres til at alle unge menn skal være misjonærer en periode før de stifter familie.

Overgang fra barneforening til unge menns eller unge kvinners forening. Innvielsen til laveste trinn i presteskabet ved fylte 12 år er for gutter en svært høytidelig seremoni. En høytidelig overgangsdag kan også bli markert ved fylte 12 år når et barn flytter fra «foreningen for barn» til «foreningen for unge». Denne markeringen vil være lik for gutter og jenter. Det praktiseres noe ulikt fra menighet til menighet, men i Oslo samles barne- og ungdomsforeningene i sine respektive lokaler på søndagen. Den som har fylt 12 år, går til sin barnegruppe og blir kalt fram av lederne. Ledere fra ungdomsgruppen kommer så inn i barnegruppen. Barnets barneleder sier noen ord om barnet og overlater det til ungdomslederen, som ønsker barnet velkommen til sin nye gruppe. Deretter går 12-åringen og ungdomslederen ut og over til ungdomsgruppelokalene. Barnets foreldre kan være til stede og bivåne overgangsmarkeringen.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Den intervjuede informasjonslederen uttrykte at mormonere er godt fornøyd med sine muligheter til å leve et religiøst liv i Norge, inklusiv å gjennomføre de overgangsmarkeringer som her er nevnt. Følgende temaer ble tatt opp i intervjuet:

Økonomi/usynlighet. Jesu Kristi kirke mottar av prinsipp ikke statsstøtte, heller ikke arealstøtte e.l. til bygging av kirker. De ønsker å være helt uavhengige av staten, også økonomisk. Medlemmene betaler derfor tiende, ti prosent av egen inntekt, som blant annet går til å dekke lokale utgifter, bygging av nye kirkebygg etc. I Oslo har kirken en deltidsansatt vaktmester/bygningsansvarlig som mottar lønn, men utover det får ingen kirkelig ansatte betalt.

“

Fra gutter er 12 år gamle, kan de innvies til de laveste gradene av «det aronske prestedømme». Dette er ikke en rettighet, men et kall.

”

Fordi kirken ikke mottar statsstøtte, kan den tidvis oppleve å falle utenfor lister over trossamfunn utenom Den norske kirke. Dette kan medføre en form for usynlighet i det offentlige rom som kirken ikke ønsker. Jesu Kristi kirke er derfor svært fornøyd med å delta i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.

Kunnskapsnivået i storsamfunnet. Mormonere opplever at andre ofte har manglende eller direkte gal informasjon om hva de står for. De blir gjerne «tiet i hjel» og «ikke regnet som kristne», spesielt ikke av teologer i andre kirker. Legfolk er ofte mer åpne. Mormonerne vil gjerne bli oppfattet som noe positivt, ikke som «underlige».

Jenters og unge kvinners posisjon. Forholdet mellom storsamfunnets vektlegging av likestilling mellom kjønn og mormonernes praksis oppleves tidvis som en utfordring. For eksempel kan ikke jenter/kvinner inneha prestedømme på samme måte som gutter/menn. De kan likevel gradvis få mange andre roller (undervise, være hjemmelærere, sitte i menighetsrådet), og de kan bli misjonærer. Forventningene om at kvinner skal bli misjonærer, er imidlertid ikke like høye som for unge menn. Informasjonslederen tror ikke det er et problem for jenter at ting er forskjellige: «De opplever seg ikke som diskriminert fordi kirkens oppgavefordeling blir godtatt.» Han understreker samtidig at hvis storsamfunnet vil presse kirken til å ha likhet for begge kjønn på alle områder, har mormonerne et religiøst problem. Det er viktig for dem ikke å bli styrt av statlige forordninger. Han legger også til at i tråd med kirkens lære om en åpen kanon og mulighetene for fortsatte åpenbaringer, kan også ritualer endres. Endringer må imidlertid skje etter en indre prosess, ikke ved ytre pålegg.

Visum for misjonærer. Et tilbakevendende problem er fra tid til annen arbeids- og oppholdstillatelse for utenlandske misjonærer som kommer til Norge. Problemet er imidlertid ikke stort, og løses ved løpende samtaler med myndighetene.

ØNSKER JESU KRISTI KIRKE
AV SISTE DAGERS HELLIGE:

- 1) Å være synlig i samfunnet selv om kirken ikke mottar statsstøtte
- 2) Å øke kunnskapen om mormonere i samfunnet generelt

KRISTENSAMFUNNET⁴⁶

Kristensamfunnet vil formidle en ny kristendomsforståelse der mennesket kan betraktes som et vesen som har sin opprinnelse i en guddommelig verden, og som gjennom Kristus kan styrke og utvikle sin guddommelige natur. Gjennom Kristus blir mennesket «sant menneske». Mennesket kan styrke sin forbindelse med Kristus blant annet gjennom Kristensamfunnets syv «fornyede sakramenter». Det første av disse er dåpen:

Dåp. Sakramentet skal gi barnet den oppstandne Kristi kraft, som kan virke som en velsignelse i livet. Barnedåpen utføres ikke for å oppnå frelse, men for å skape en forbindelse med Gud for livet på jorden. Da trer man inn i det fellesskap der menigheter sammen feirer Menneskevielsens Handling, som Kristensamfunnets gudstjeneste kalles. Det er i slike fellesskap barnet mottar dåpen. Barn opp til 14–15 år (fram til konfirmasjon) kan motta dåpen, men spedbarnsdåp er vanlig. Barnet får to faddere som vil be for barnet og ha det med seg i sin bevissthet, men som også kan gi barnet oppmuntring og eventuell hjelp videre i livet. Fadderne fungerer også som et bånd til fellesskapet. Ritualet finner vanligvis sted i Kristensamfunnets egne kirker, men det er også mulig å låne eller leie andre passende rom om en bor langt fra en kirke. Kristensamfunnet låner gjerne lokaler av Dnk, men det er ikke alltid biskopen (tilhørende Dnk) tillater dette (se avsnittet *økumeniske utfordringer*).

Selve dåpen tar ca. ti minutter å utføre. Barnet er ofte kledd i en hvit dåpskjole. En prest døver og det benyttes tre substanser: Barnet tegnes med en trekant med vann på pannen, (for treenighet), en firkant med salt på haken (for den menneskelige tilværelsen) og et kors med aske på brystet (tegn på at Kristus gjennomtrenger dødens verden med livets krefter). Barnets fornavn lyder fem ganger i

ritualet. Ved dåpen brukes bestemte verbale formuleringer, og barnet blir døpt i Faderens, Sønnens og Den hellige ånds navn, men ikke ordrett med formularet: «Jeg døver deg i Faderens, Sønnens og Den hellige ånds navn».

Nøddåp kan utføres, men om ikke et fullt ritual er brukt, gjøres dette når barnet er utenfor fare eller når det har kommet hjem fra sykehuset. Alle kan utføre nøddåp. Om man ikke er døpt som barn, kan voksne bli opptatt som fullverdige medlemmer uten å måtte døpes.

Medlemskap. Medlemskap i Kristensamfunnet kan man først få etter fylte 15 år, hvis man selv ønsker å tre inn i dette trosfellesskapet. Barn som døpes i Kristensamfunnet, blir imidlertid registrert med tilhørighet hit.

Søndagshandling for barn. Fra fylte syv år kan barn begynne å delta på en egen søndagsgudstjeneste beregnet på barn. Denne varer ca. 10–15 minutter.

Religiøs opplæring. I tilknytning til søndagshandlingen for barn kan det holdes religionsundervisning for aldersgruppen 7–12 år.

Barn under konfirmasjonsalder deltar ikke sammen med voksne på Menneskevielsens Handling (Kristensamfunnets gudstjeneste), fordi denne er relativt lang og med sin meditative form krever stillhet. For barn over ca. 12 år er det mulig å delta sammen med foreldrene.

“

Selve konfirmasjonsritualet inngår som en del av Menneskevielsens handling. Hver enkelt konfirmant velsignes av presten.

”

Konfirmasjon. Som dåpen er konfirmasjonen et sakrament og anses som en ny velsignelse for ungdomstiden. Det er ikke en bekjennelsehandling, men en handling som skal hjelpe og styrke ungdommens individuelle gryende indre kraft. Undervisningstiden og ritualet skal hjelpe individet til å finne sin livsvei.

Konfirmasjonen skjer vanligvis i 9. klasse, eller ved 14–15 års alder. Før selve konfirmasjonen har en seks–syv måneder med ukentlige forberedelser, det vil si undervisning og sosialt samvær med andre ungdommer. Det er vanlig at familiene betaler noe for undervisningsopplegget.

Selve konfirmasjonsritualet inngår som en del av Menneskevielsens handling. Hver enkelt konfirmant velsignes av presten. Fra denne dagen av er ungdommene invitert til å delta

⁴⁶ Teksten er basert på intervju med prester i Kristensamfunnet samt Kristensamfunnets egne skrifter og nettside.

under Menneskevielsens handling, hvor det feires nattverd, leses fra evangeliene, og på søndager holdes en kort preken.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Økonomi. Den største utfordringen anses å være økonomien fordi den setter visse begrensninger for arbeidet. Selv om de aktuelle ritualene kan utføres uten viede rom, er kirkerommene av stor betydning for å opprettholde kirkens fellesskap som ritualene er knyttet til. Eksempelvis er kirkebygg svært kostbare å reparere, og det råder et sterkt ønske om tilrettelegging for rullestolbrukere og andre handikappede. Trosopplæring for barn og unge medfører også utgifter. I dag bidrar medlemmer og venner med økonomisk støtte, men dette er ikke tilstrekkelig. En ønsker derfor mer offentlig støtte.

Dobbeltregistrering. Kristensamfunnet ser det som problematisk at nyfødte barn registreres i Dnk uten at foreldrene har intensjon om dåp der. For å forhindre dobbeltregistrering har Kristensamfunnet et eget skjema foreldre kan bruke for å melde barn ut av Dnk ved dåp i Kristensamfunnet.

Forholdet til storsamfunnet. Prestene opplever at dagens lovverk sikrer at de aktuelle ritene kan utføres. For Kristensamfunnet er det også viktig at ritualene ikke kan endres ved pålegg fra staten (for eksempel gjennom likestillingsloven, arbeidstagerloven, arbeidsmiljøloven e.l.). Kristensamfunnets prester ser ikke seg selv som vanlige arbeidstagere; de er utsendt til en menighet, og kirken har et ønske om at dette skal opprettholdes og respekteres.

Økumeniske utfordringer. Kristensamfunnet anerkjenner andre kirkers dåp, men er klar over at deres dåp ikke anerkjennes av andre kirkesamfunn. Dette kan være et problem for ungdommer som ble døpt i Kristensamfunnet som spedbarn, og som eventuelt ønsker å la seg konfirmere utenfor Kristensamfunnet (en må da døpes på ny). Utenfor Norge (særlig i Tyskland) arbeides det med dialog for eventuelt å komme til en forståelse om gjensidig anerkjennelse av dåpen. Dette er en kompleks problemstilling som per i dag ikke er løst i Norge. Problemet har praktiske konsekvenser, men ikke i forhold til norske myndigheter.

ØNSKER KRISTENSAMFUNNET:

- 1) Bedre økonomiske rammevilkår, eksempelvis tilskudd til egen trosopplæring
- 2) Mulighet til å ha et kirkebygg som ikke diskriminerer funksjonshemmede
- 3) Bedre rutiner angående registrering i Dnks medlemsregister
- 4) Forbedret dialog med andre kirkesamfunn

SIKHER

Representert ved Gurdwara Sri Nanak Dev Ji på Alnabru⁴⁷

Sikhismen legger stor vekt på familielivet, og et av ønskene for familielivet er å få barn. I sikhers barne- og ungdomsfasen kan flere overgangsritualer være aktuelle. Ritualene utføres likt for begge kjønn, og i stor grad likt i Norge og India. Sikher har få strenge regler angående ritualene, og representantene for menighetsrådet opplyser at de er opptatt av å være praktiske og tilpasse seg miljøet de bor i. Det første ritualer de fleste barn deltar i, er:

Navngivningsritual. Så snart som mulig etter fødselen tas barnet med til en *gurdwara*, det vil si det forsamlingslokalet hvor sikhene hellige bok, *Guru Granth Sabib*, oppbevares. Der takker foreldre og ledere Gud for barnet og ber om at det skal bli velsignet og få et godt navn. Man utfører en *bukam*, dvs. det slås tilfeldig opp i *Guru Granth Sabib*, og den første bokstaven i den første hymnen på den siden en har slått opp, skal bli første bokstav i barnets navn. Familien kommer tilbake én til to uker etter dette, på sikhenes lokale samlingsdag (det finnes ingen helligdag i sikhismen, men av praktiske hensyn er søndag samlingsdag i Norge). Navnet familien har valgt, fortelles til gurdwaraens sekretær. Det skal så godkjennes av hele fellesskapet, barn som voksne. Dette skjer ved at sekretæren annonserer navnet og ber om at det godkjennes. Det godkjennes ved *jakara* der alle svarer i kor: «*Sat sri akal*.» Ritualer kan kun utføres i en gurdwara fordi både den hellige boken og hele menigheten skal være til stede. Ved sykdom utsettes ritualer til barnet kan være til stede. Ritualer anses som viktig, og sikhene reiser til en gurdwara for å få ritualer utført.

Det er valgfritt hvordan familien feirer barnets fødsel etterpå, men en vanlig måte er å ta på seg frivillig arbeid i menigheten, for eksempel å stå for søndagens *langar*, det vil si et gratis vegetarmåltid som serveres alle i gurdwaraer etter søndagens opplesning og sang fra de hellige skriftene. Et slikt arbeid er svært tidkrevende, og vil si at familien eller deler av den er til stede i gurdwaraen fra fredag til søndag ettermiddag.

Medlemskap. Foreldre melder fra om barn som er født, og barnet blir registrert som sikh.

Fødselsdager. For å be om Guds velsignelse, via bønn og lesning av den hellige teksten, markerer noen familier sine barns fødselsdager i gurdwaraen. Alle ber ved slike anledninger om at Gud skal velsigne barnet/ungdommen. Storfamilien tar på seg søndagens *langar* slik den er beskrevet over. Hvilke fødselsdager som markeres, kommer an på familiene og hvilke land en bor i. I Norge er det ikke uvanlig å markere 18-årsdagen fordi en da regnes som voksen. I USA er 16-årsdagen vanlig å markere. Også andre dager

⁴⁷ Teksten er basert på intervju med representanter fra sikhenes gurdwara på Alnabru i Oslo.

kan markeres, alt etter hvilke faser familiene og barnet går igjennom. Som innledning til feiringen utføres et kjent sikh-ritual: det å lese hele den hellige teksten. Dette tar 48 timer, og det er viktig at familien er til stede ved mest mulig av lesningen.

En overgangsrite kan markeres for gutter når de skifter fra å bære et tøyestykke for å skjule håret til å få en ordenlig turban (*pagari*). Dette gjøres hjemme, og ritualer er ikke knyttet til en bestemt alder.

Sikher har en egen religiøs orden kalt khalsa. Å delta i denne indre ordenen i sikh-felleskapet er frivillig, og deltagelse er knyttet til fromhet.

Innvielse til «den rene ordenen». Sikher har en egen religiøs orden kalt khalsa. Å delta i denne indre ordenen i sikh-felleskapet er frivillig, og deltagelse er knyttet til fromhet. Ved å tre inn i dette «søskenfelleskapet» lover en å holde høy moralsk standard og å tjene Gud og mennesker. Innvielse til khalsaen skal den troende ha trådt over i et nytt stadium av sitt åndelige liv. Det hører med at en skal være stolt av sin religion og villig til å vise den fram, blant annet ved «de fem symboler» (se nedenfor). Hvert av de fem symbolene har dyp religiøs og symbolsk betydning for sikher.

Det er ingen spesiell alder for innvielse. Ifølge mine informanter er tendensen i Norge nå at også flere yngre, det vil si barn opp til 11–12 år, innvies. Yngre er barna sjelden. Ritualer er omfattende og gjøres oftest som en fellesinnvielse av flere samtidig. Innvielsen skjer ofte i april, når den største høytiden feires. En religiøs lederskikkelse (*granthi*) har ofte en sentral rolle når ritualer utføres, men er ikke absolutt nødvendig for å få det utført siden sikhismen understreker medlemmenes likestilling.

Ritualer innledes av at det leses/resiteres fra den hellige tekst mens fem sikher gjør i stand en *amrit*, det vil si en «udødelighetsdrikk». De rører i en bolle av stål med et tveegget sverd. Bollen inneholder vann og en spesiell type sukker. De som skal innvies, står rundt. Ved innvielsen kalles de fram en etter en. De salves på hodet og på øynene med vannet fra bollen, og alle drikker fra den. Det er viktig at de drikker fra samme sted for å vise at de tar avstand fra kastesystemet som har forbudt folk å spise og drikke sammen. De som innvies til khalsaen skal bære fem symboler: uklippet hår dekket av en turban eller et hodetørkle, en trekam til å stelle håret, en kortbukse til å ha på seg under andre klær, et armbånd av jern og en seremoniell dolk (vanligvis

i en snor under klærne). Dolken som deles ut i gurdwaraen i Oslo, er kortere enn ti cm. Det er ikke noe problem for khalsa-innviede sikher å ta av dolken osv. ved flyreiser, idrettsutøving, gym, svømming, spesielle tilstelninger e.l.

Ved seremonien får kandidatene nye navn, personer av hunnkjønn får navnet Kaur (prinsesse), personer av hankjønn får navnet Singh (løve). Navnet kan etter dette brukes som mellomnavn eller etternavn. Se videre nedenfor.

Religiøs opplæring. Innvielsen til khalsaen innledes vanligvis av opplæring, inklusiv opplæring om hva de fem symbolene skal bety og hvordan de kan brukes eller ikke skal brukes. I dag har sikhene i Oslo undervisning på søndagene hvor en diskuterer religiøse emner. Å kunne lese fra den hellige teksten anses som viktig, og derfor prioriteres også opplæring i panjabi. I tillegg til dette må sikhene ha gurmukhi-opplæring fordi vokabularet i den hellige skrift er knyttet til dette språket.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

De intervjuede i menighetsrådet uttrykte at de er fornøyd med tingenes tilstand i Norge, inklusiv ordningen med tilskudd fra staten. De er imponert over den sjenerøsitet som ligger i at de til og med blir tillatt å holde en av sine prosesjoner opp Karl Johans gate. De kjenner problemet med dobbeltregistrering, men uttrykker at dette ikke er noe stort problem for dem. Økonomi omtales heller ikke som noe stort problem, selv om det kan være en kostnad for enkeltfamilier å reise til gurdwaraen i forbindelse med navngivningsritualet eller innvielsen til khalsaen.

Lokaler. En gurdwara er absolutt nødvendig for de overnevnte ritualer, men de fleste sikher bor i nærheten av en gurdwara, og per i dag regnes det ikke som noe stort problem at en ikke har flere enn én i Oslo og én i Drammen. Et ønske om en gurdwara bygget fra grunnen er imidlertid til stede, men har hittil ikke kunnet bli realisert. En leier eller låner ikke andre lokaler fordi boken Guru Granth Sahib kun kan oppbevares i lokaler som er rituelt egnede. De ritualene som er nevnt her, er det ikke aktuelt å få utført hjemme hos medlemmer fordi de må utføres der hele menigheten er. Noen familier foretrekker å få ritualer utført i India, men dette vil avhenge av personlig preferanse.

Usikkerhet rundt det å bære dolk. Sikhene i Norge ønsker en avklaring når det gjelder regler angående det å bære sikh-dolk. Sikhene har tidligere søkt politiet om tillatelse, men fått avslag. Samtidig har det kommet beskjed om at det er «en slags aksept» for at dolken kan ses som en del av en religiøs drakt. Representantene fra menighetsrådet er usikre på hvordan dagens lovverk skal tolkes. Dagens situasjon ses som en «slags risiko for oss, vi er redde for å bli stoppet på gata». Representantene henviser til England og Belgia, hvor en nå har ordninger som gjør sikh-dolken lovlig. De henviser også til at det ikke finnes noen rapport som skulle tilsi at slike dolker noen gang har blitt misbrukt. Menighetsrådet har tilbudt politiet lister over hvem som er med i khalsaen, og gitt forsikringer om at alle som innvies læres opp til

hva dolken skal bety, og at den aldri skal misbrukes. I det siste har en ikke vært aktiv i denne saken, men forventet situasjonen. Ønskemålet er imidlertid en lovfestet rett til å bære dolken.

Manglende kunnskaper om de særegne navnene Singh og Kaur. Her er det fortsatt problemer med folkeregisteret, som ikke har kunnskap om at navnet Singh kun kan brukes av hankjønn og Kaur kun av hunkjønn. Pga. manglende kunnskap hos offentlige myndigheter får en del personer feil navn.

Mobbing av skoleelever. Sikhene har en ungdomsorganisasjon som bl.a. reiser rundt på skoler og forklarer hva sikhisme er. De inviterer også skoleklasser til gurdwaraen. En har funnet at dette vanligvis løser mobbe- og erte-problemer som enkelte sikh-elever har hatt pga. langt hår og spesielle hodeplagg.

ØNSKER SIKHER:

- 1) Rett til å bære sikh-dolk for dem som er innviet i khalsaen
- 2) Kunnskaper hos myndighetene (folkeregisteret) om navnene Singh og Kaur
- 3) Forståelse for religiøse regler angående det å ikke klippe håret og det å bruke hodeplagg

SAMMENFATNING: BARNE- OG UNGDOMSFASEN

Noen generelle kommentarer

Å få utført overgangsriter for barn og unge er for STLs medlemmer sjelden problematisk i seg selv. Flere indirekte problemer kom imidlertid opp i intervjuene, og disse blir tatt opp her.

Et særtrekk ved denne rapporten er at den dekker både majoritetstrossamfunnet Den norske kirke (Dnk) og 12 andre grupper/paraplyorganisasjoner fra STL. Som statskirke og trossamfunn for 83 prosent (i 2008) av Norges befolkning har Dnk privilegier, men den har også særskilte utfordringer. Denne problemstillingen tas ikke opp i hele sin bredde her, men det settes heller fokus på utfordringene knyttet til det å utføre overgangsriter for barn og unge som Dnks representanter selv fremhevet i intervjuene.

I likhet med undersøkelsen av ekteskapsfeltet og gravferdsritualene fant jeg i de mindre tros- og livssynssamfunnene det som kan omtales som en utbredt minoritetsbevissthet (jf. kap. 4 og 5). Små grupper og minoriteter er ofte vant til å finne praktiske løsninger når de stilles overfor problemer på det rituelle feltet, og det skjer tilpasninger til storsamfunnet slik at riter kan utføres på tilfredsstillende vis. Noen ga uttrykk for at selv om hjelp og tilrettelegginger av ulike slag ville være velkomment, forventet de ikke slik hjelp fra samfunnet. Flere av de små tros- og livssynssamfunnene ga på dette viset uttrykk for det Thorbjørnsrud definerer som «majoritetstoleranse» (jf. kap. 4). Det vil si at de aksepterer at det norske samfunnet i stor grad er preget av en kombinasjon av sekulære ideer og norsk-luthersk kristendom, samtidig som religionsfriheten gir alle de registrerte tros- og livssynssamfunnene rett til å praktisere etter egen skikk innenfor grensene av norsk lov. Kombinasjonen av minoritetsbevissthet og majoritetstoleranse kom bl.a. til uttrykk i hvordan mange av de intervjuede lederskikkelsene ønsket å legge vekt på hva som fungerer bra i Norge. Det er viktig å ikke overse at nettopp det positive ofte ble fremhevet. Samtidig la formen på intervjuene opp til at fokus skulle settes på utfordringer og ønsker om forbedringer mht. mulighetene for å utføre de overgangsriter som gjelder barn og unge sett i forhold til norsk religionspolitikk. Når dette fokuset ble understreket fra min side, og rammen om intervjuene (samtaler på opptil to timer) ga mulighet til å luften frustrasjoner, kom også disse tydeligere fram.

Storparten av de ritualer som er omtalt i delen om barne- og ungdomsfasen, er nå uproblematisk å få utført selv om forbedringer av rammevilkår er et ønskemål (se ovenfor). Der livsfaseritualer skal utføres for barn som har foreldre fra to ulike tros- og eller livssynssamfunn, forteller de intervjuede lederne fra STLs grupper at samtaler på forhånd løser mye, og at en bestreber seg på å finne mulige løsninger som alle er fornøyd med. Forholdene til sykehusene omtales som gode. Et viktig poeng som alle de intervjuede fremhevet, er at den muligheten de har i Norge til å få utført livsfaseritualer for barn og unge, er et gode som de ønsker opprettholdt.

Sammenfatning av utfordringene

Økonomiske problemer. For flere av tros- og livssynssamfunnene er det å utføre ritene ikke dyrt i seg selv, men det kan ofte medføre høye utgifter som reisekostnader for liturgisk leder. De høyeste kostnadene er gjerne knyttet til lokaler. Dette kan dreie seg om leiekostnader, å bygge egne nye bygg eller vedlikeholde det en har. For noen er bestemte lokaler ikke strengt tatt nødvendig for å få ritene utført, men slike bygg blir ofte foretrukket. Trosopplæring knyttet til riter utført i barndoms- og ungdomsfasen og eller generelt holdningsskapende arbeid blant barn og unge blir trukket fram som kostnadskrevende. For muslimer og jøder er også utgifter til omskjæring av gutter og for jøder import av kosher-mat til feiring av overgangsritene svært høye. Det er verd å understreke at det ikke bare er de ulike tros- og livssynssamfunnene utenfor Dnk som kan ha økonomiske problemer knyttet til det å utføre overgangsriter. Også Dnk har store utgifter knyttet til organisering av sitt arbeid med bl.a. trosopplæring, noe som fører til interne prioriteringsdebatter.

De ulike tros- og livssynssamfunnene løser de økonomiske problemene på ulike vis. Alle har ordninger hvor fellesskapet hjelper til slik at overgangsritene kan bli utført, men det er ulikt i hvilken grad familiene selv betaler bidrag og hvor store bidragene er. De største økonomiske utfordringene faller på grupper hvor medlemmene bor spredt og hvor flere av medlemmene selv ikke har store ressurser (eksempelvis nyetablerte familier og flyktningefamilier).

Frustrasjon over økonomiske problemer blir av noen knyttet til den norske statskirkeordningen i seg selv, av

andre først og fremst til det de ser som mangler i den generelle kompensasjonsordningen med tilskudd til tros- og livssynssamfunn utenfor Dnk. Flere bemerket at dagens system vedrørende økonomiske tilskudd «kanskje ikke er helt rettferdig» uten at de ville gå inn på detaljer (se ovenfor om minoritetsbevissthet og majoritetstoleranse). Flere knyttet sine økonomiske problemer til frustrasjoner over Dnks systemer for registrering av tilhørighet/medlemskap. Mange synes å anta at fordi mange barn blir registrert i Dnk, blir midlene også urettferdig fordelt.

Oppsummert ble det i mange av intervjuene uttrykt et ønske om bedre økonomiske rammevilkår knyttet til spesifikke behov (se avsnitt som omtaler hver enkelt gruppe), og ofte med en understreking av at det arbeidet som blir gjort blant barn og unge innad i tros- og livssynssamfunnene (knyttet til overgangsriter), er noe positivt som bør støttes av storsamfunnet.

Medlemsregistrering. Mange tros- og livssynssamfunn (inkludert Dnk) uttrykker frustrasjon over problemer med dobbeltregistrering. Dobbeltregistrering vil si at en person er registrert i flere tros- og livssynssamfunn parallelt. Det vil ofte dreie seg om å være registrert i Dnk og et annet tros- og livssynssamfunn, men det kan også være i to samfunn utenfor Dnk (årsaker til at dette skjer, se delen om Dnk: *Utfordringer ved medlemsregistrering*). De dobbeltregistrerte er ikke nødvendigvis klar over hvor de er registrert. Etter beskjed fra Brønnøysundregisteret sender Fylkesmannen hvert år ut lister til alle tros- og livssynssamfunn over dobbeltregistrerte personer. Det er så opp til hvert enkelt tros- og livssynssamfunn å bekrefte (med innmeldingsblankett med personnummer og adresse) at den enkelte faktisk er medlem eller har tilhørighet. For de ikke-bekreftede faller den kompensatoriske støtten bort. Å bekrefte medlemskap/tilhørighet medfører byråkrati og et til dels vanskelig arbeid for ulike tros- og livssynssamfunn. Arbeidet gjøres ikke lettere av at det ikke er mulig å få innsyn i *hvor* en dobbeltregistrert person er registrert (utover eget samfunn) pga. regler fra Datatilsynet. Særlig de største organisasjonene Human-Etisk Forbund og Den katolske kirke legger vekt på problemet med dobbeltregistrering. Problemet blir av mange oppfattet å være særlig knyttet til Dnks registreringsrutiner. Den katolske kirke og Kristensamfunnet har derfor laget skjemaer hvor foreldre kan gi beskjed til Dnk om ikke-tilhørighet samtidig som de melder seg inn i DKK/Kristensamfunnet. Dnk har arbeidet for bedre rutiner og har fra 1993 gradvis utviklet et sentralt dåpsregister, et felles dataregister som skal registrere alle inn- og utmeldinger. Dette dataregisteret er operativt fra våren 2009 og skal forhindre at problemer med dobbeltregistrering forplanter seg fremover i tid (se videre delen om Dnk: *Utfordringer ved medlemsregistrering*). Under arbeidet med denne rapporten har flere tros- og livssynssamfunn ønsket å understreke behovet for bedre rutiner mht. registrering i Dnks registre, slik at uriktig registrering eller dobbeltregistrering unngås så langt det er mulig.

Den katolske kirke, Det Mosaiske Trossamfund og Det Vietnamesiske Buddhistsamfund er også opptatt av et annet aspekt ved medlemsregistrerings-problematikken: Mange av deres potensielle medlemmer vegrer seg av ulike grunner for å registrere seg, eller har ikke mulighet til å registrere seg (se videre detaljer i presentasjonen av hver enkelt gruppe). For dem er det viktig å formidle at offisielle lister over de registrerte medlemmer ikke nødvendigvis gjenspeiler en reell «medlemsmasse».

Lokaler. For de ritene som er tatt opp i denne delen, blir mange ulike typer lokaler tatt i bruk. De tros- og livssynssamfunnene som ikke har egne lokaler, leier eller låner. Dette kan i mange tilfeller være uproblematisk. Imidlertid kan utgiftsnivået være høyt, og for flere var dette en del av gruppens økonomiske problemer (se ovenfor). Å finne et passende lokale kan også være problematisk. Flere ønsker derfor verdige livssynsnøytrale seremonirom. Særlig Bahá'í-samfunnet, Holistisk Forbund, Human-Etisk Forbund og Den Thailandske Buddhistforening og Vietnamesisk Buddhistsamfund vektlegger slike behov. Et alternativ er økonomisk støtte til leie av egnede lokaler når viktige overgangsriter skal markeres.

Storsamfunnets manglende kunnskaper om de aktuelle overgangssritene. For mange tros- og livssynssamfunn er selve overgangsmarkeringene noe som skjer innad i gruppen, og det er ikke nødvendigvis noe problem at storsamfunnet ikke er klar over hva som skjer. I enkelte tilfeller kan problemer imidlertid bli mer eller mindre akutte. Særlig på individ-/familienivå kan dette være problematisk. Eksempler: Muslimer kan ha problemer med å finne helsepersonell som kan tilrettelegge slik at omskjæring av gutter skjer i betryggende former, uten at dette fører til altfor høye kostnader for den enkelte familie. Unge sikher som er innviet til khalsaen, kan møte uforstand og bli mobbet pga. sitt lange hår dekket av særskilte hodeplagg. Ortodokse kristne barn kan oppleve at ingen kjenner til de skikker de lærer opp til gjennom den trosopplæring som følger deres barnedåp. Denne inkluderer bl.a. perioder (før høytidene) med fastedietter. Mange tros- og livssynssamfunn arbeider selv aktivt for å spre kunnskap om egen gruppe, og de rapporterer generelt at de blir møtt med interesse. Målet er at andre utenfor eget tros- og livssynssamfunn skal vite mer om deres særtrekk slik at misforståelser unngås og aksept og respekt følger. Det blir også fra flere grupper oppfordret til at skolens lærebøker i RLE må være oppdatert og gode, og at det som finnes av spisskompetanse blant fagpersoner (eksempelvis religionshistorikere), blir benyttet av myndighetspersoner.

Visum til Norge. Noen trossamfunn har problemer knyttet til besøksvisum til Norge. Den Thailandske Buddhistforeningen har til tider problemer med visum for sine munkere som kommer fra Thailand. For trossamfunnet er det helt nødvendig å ha et visst antall munkere til stede for å kunne få utført sine overgangsriter. Flere trossamfunn gir også uttrykk for at mens det ofte viser seg mulig å skaffe hastevisum i forbindelse med dødsfall i familien, kan det være like viktig for

familier å få slektninger til Norge i forbindelse med sentrale overgangsriter for barn og ungdom. Per i dag viser det seg ofte vanskelig å få behandlet slike visumsøknader raskt nok.

Grenser for hva en er villig til å endre. Representantene for STLs medlemmer uttrykker alle at de ønsker å kunne fortsette egen tros- eller livssynsbegrunnede praksis slik de har mulighet til i Norge i dag (2009). I enkelte tilfeller blir det presisert ønsker om ytterligere offentlige tilrettelegginger (se videre ovenfor og under hver enkelt gruppe). Det blir satt opp skiller mellom det som kan endres pga. statlige pålegg (eksempelvis hvordan medlemmer registreres), og det som ikke kan endres grunnet religiøse forskrifter. Alle understreker at egen praksis skal drives innenfor rammene av norsk lov, men også at det (for et flertall) er helt uaktuelt å endre sentrale elementer i overgangsrutene. Religionsfriheten nedlagt i norsk lov blir holdt fram som et gode som skal sikre at en ikke blir påtvunget endringer. Presiseringer av at det finnes enkelte elementer som det ikke er aktuelt å endre, kan være et tegn på at STLs medlemmer følger med i norsk debatt om religionens rolle i samfunnet, og at de i enkelte tilfeller vil forsvare sin rett til kontinuitet i egen religiøs praksis.

RITER VED
EKTESKAP OG
SKILSMISSE

RITER VED EKTESKAP OG SKILSMISSE

Berit Thorbjørnsrud

BAHÁ'Í-SAMFUNNET⁴⁸

Vigselsrett: Ja.

Ekteskap: Bahá'í-troen har ikke begrepet sakramenter, men de troende forholder seg til begrepet institusjoner: Ekteskap og familie er to slike institusjoner. Ekteskapet beskrives som «en velværets festning», og en sentral skikkelse innen bahá'í-troen, 'Abdu'l Bahá, beskriver ekteskapet som «et sant forhold, en åndelig og fysisk forening som vil vare i alle Guds verdener». Ekteskapet beskrives også som «en guddommelig institusjon og en hellig og forpliktende forbindelse som skal lede til et dypt åndelig vennskap som vil vare også i den neste verden».

Ekteskap og familieliv oppfattes dessuten å ha en svært viktig sosial funksjon: videreføring av den menneskelige rase og bevaring av sosial orden. For bahá'í-er betyr ekteskapet at «ektemann og hustru skal forenes både fysisk og åndelig, at de stadig skal kunne forbedre hverandres åndelige liv og kunne glede seg over evigvarende enhet gjennom alle Guds verdener». Forholdet mellom mann og kone bør «karakteriseres av gjensidig respekt og likeverd». Det forventes at det skal «styres av rådslagningsprinsippet», og at ingen bruker «makt for å tiltvinge seg lydighet overfor ens egen vilje». Bahá'í-samfunnet forstår altså ekteskap som «de to partenes forpliktelser overfor hverandre, og den gjensidige sammenknytning av sinn og hjerte». Ekteskapets hensikt er å bli «kjærlige venner og kamerater og forenet til evig tid».⁴⁹

Hvor kan vigsling foregå: Den må foregå på et sted med en viss verdighet og skjønnhet. Man kan for eksempel vies på et spesielt vakkert sted ute i naturen, eller i et privat hjem eller et vakkert forsamlingssted. Men det stilles ingen krav til at vielsen må foregå på et spesielt bahá'í-senter.

Hvem kan vie: De av bahá'í-troens oppnevnte forstandere som er offentlig godkjente vigslere. Ekteskapsinngåelsen stadfestes/godkjennes også av Lokalt Åndelig Råd i den kommune man tilhører.

Hvem kan vies: Bahá'í-er kan gifte seg med ikke-medlemmer, men de ønsker å begrense adgangen for to ikke-medlemmer til å gifte seg i bahá'í-samfunnet. Det er ønsket at de som vies der, skal ha et forhold til hva bahá'í-troen faktisk lærer om ekteskapet.

“

Både brud og brudgom må ha samtykke fra begge foreldre for inngåelse av ekteskap. Partene velger hverandre fritt, men de må altså ha tillatelse til selve inngåelsen.

”

Bryllupsforberedelser: Både brud og brudgom må ha samtykke fra begge foreldre for inngåelse av ekteskap. Partene velger hverandre fritt, men de må altså ha tillatelse til selve inngåelsen. Hvis én av foreldrene nekter, kan ikke vielse finne sted.

Vigsleren har en samtale med brudeparet på forhånd, hvor han/hun gjennomgår både bahá'í-troens lære om ekteskapet, og mer konkret hvordan brudeparet ønsket at vielsen skal gjennomføres. Brudeparet må fremlegge attest fra folkeregisteret om at ekteskapsvilkårene er prøvet.

I persisk tradisjon skal det ikke være mer enn 95 dager fra forlovelse til ekteskap inngås, og dette overholdes også av persiske bahá'í-er i vestlige land.

Vigsling: Det må være to bahá'í-vitner til stede. Hvis de to obligatoriske forloverne er medlemmer av bahá'í-troen, kan vitnene være de samme som forloverne. I motsatt fall må det altså være fire personer til stede.

Vigsleren holder en tale om hva bahá'í-troen forstår med ekteskap og hva brud og brudgom forplikter seg til. Partene avlegger et enkelt, men helt obligatorisk løfte: «Sannelig, vi vil alle holde fast ved Guds vilje.» I tillegg avgis det obligatoriske offentlige ekteskapsløftet.

⁴⁸ Teksten er basert på et innlegg holdt av den nasjonale forstanderen på et møte i Samarbeidsrådet for tro- og livssynssamfunn, og på et intervju med den samme forstanderen.

⁴⁹ Fra Selections from the Writings of 'Abdu'l Bahá s. 118 oversatt til norsk i heftet «Å bevare bahá'í ekteskap».

Brudeparet kan selv velge bønner, musikk og tekstlesninger. Det er store variasjoner i hva folk velger, men det ville bli oppfattet som underlig dersom det verken var ønskelig med bønner eller lesning av hellige tekster.

Fest: Brudeparet velger selv om og i tilfellet hva slags sel-skap de ønsker å la etterfølge vielsen.

Skilsmisse/gjengifte: Bahá'í-troen aksepterer skilsmisse. Men man ber partene komme til en samtale slik at man kan vurdere hvorvidt det er mulig å forsone de to og til fordypning omkring hva troen sier om ekteskapet. Bahá'í-ene ønsker ikke å gå inn i fagfolks oppgaver, men de kan eventuelt oppfordre partene til for eksempel å søke familieterapi. Hvis det ikke er mulig å forsone de to, aksepteres skilsmisse etter hva bahá'í-troen kaller «tålmodighetens år», som man ønsker skal sammenfalle med det offentlige pålagte separasjonsåret.

Gjengifte aksepteres.

Samboerskap: Bahá'í-troen aksepterer i prinsippet ikke samboerskap. Hvis et par har inngått et gjensidig forpliktende forhold før de ble bahá'í-er, aksepteres dette og betraktes som inngått ekteskap. Hvis et slikt par ønsker å flytte fra hverandre, vil de på vanlig måte bli bedt om en samtale, og dersom forsoning viser seg å være umulig, må de – i overensstemmelse med bahá'í-troen – gjennomføre «et tålmodighetens år».

Hvis to bahá'í-er inngår samboerskap, vil man gjennom samtale søke å veilede dem i henhold til bahá'í-troens lære om ekteskap som ramme for par. Slike samtaler kan pågå over lang tid, men hvis noen etter flere års rådgivning fortsatt nekter å følge bahá'í-troens lære, vil dette føre til at paret mister sine «administrative rettigheter». De kan fortsatt beholde sin bahá'í-identitet, og de kan delta på helligdager som er åpne for alle. Men de kan ikke delta på 19-dagsfester som er bahá'í-troens gudstjenester, og de kan ikke bli valgt til noen verv. De kan imidlertid til enhver tid søke om å få tilbake sin status, og det aksepteres hvis de endrer sin sivilrettslige status.

Homofili: Bahá'í definerer ekteskap som å innbefatte samliv mellom mann og kvinne, og de aksepterer derfor ikke likekjønnede ekteskap. Og tatt i betraktning av at de – i prinsippet – ikke aksepterer samboerskap, aksepterer de heller ikke likekjønnede samboerskap.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridisk: Innskjerpingen av den tidligere ukjente regelen om at forstandere/seremoniledere ikke kan vie utenfor sitt tjenestedistrikt, har ført til uro. Bahá'í-samfunnet forstår ikke logikken bak denne regelen og hvorfor den nå innskjerpes. I Bahá'í-samfunnet har det for eksempel vært vanlig at brudepar har ønsket seg en bestemt vigslersom de kjenner fra tidligere, og de har betalt for at han/hun skulle komme. Ved at disse reglene nå aktualiseres, vil en slik praksis være ulovlig. Bahá'í-ene møter denne utfordringen

ved å organisere nye typer regionale sammenslutninger slik at vigslerne kan anvendes over større områder.

For nye forstandere/vigslere er det mye å sette seg inn i, og for innvandrere eller flyktninger kan dette være en krevende oppgave. Bahá'í-samfunnet har hittil tatt ansvaret for å gi dem nødvendig kompetanse, men de ville verdsette om det offentlige kunne bistå dem i dette arbeidet. Den nasjonale forstanderen var ikke informert om pilotkurset i samfunnskunnskap for religiøse ledere med utenlandsk bakgrunn på Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo. Forstanderen betrakter det likevel som høyst usikkert om deres forstandere kan benytte seg av dette, fordi de fleste er i full jobb ved siden av sine forstanderplikter. I tilfelle, hvordan skulle de få fri fra jobben, og hvem skulle kompensere lønnstapet?

Praktisk: Bahá'í-ene ønsker at staten skal ta initiativ til offentlige seremonirom, og de ønsker at det skal legges til rette for større økonomisk likeverd. Som eksempel kan nevnes at brudepar må betale for vigslers reise, i tillegg til å betale for vigselsted, og dette påfører dem større utgifter enn par som vies i statskirken.

Debatten: Bahá'í-ene opplever av og til offentlige debatter om homofili og ekteskap som vanskelige, og forstanderen sier hun har «hørt alle skjellsordene før». Hun mener det er helt greit å høre hva andre mener, men hun ønsker at alle kunne uttrykke seg med respekt for hverandres ståsted. I dag bidrar denne typen debatter ofte til å forsterke deres egen opplevelse av å være i minoritet.

BUDDHISTFORBUNDET

Representert ved Det Vietnamesiske Buddhistsamfunn (Khuong Viet Tu) og Den Thailandske Buddhistforening (Wat Thai Norway)⁵⁰

Vigselsrett: Nei. Basert på en tradisjonell forståelse ønsker ikke Buddhistforbundet å søke om vigselsrett.

Ekteskap: Buddhismen fokuserer i liten grad på ekteskapet og eller ekteskapsinngåelse. I prinsippet eksisterer det ikke noe buddhistisk bryllupsritual slik det finnes ritual for begravelser og ritualer for de avdøde. Tradisjonelt har vigslere blitt gjennomført utenfor klostre og templer, og buddhismens «prester» – nonner og munkere – har ikke deltatt. Men buddhismen har likevel fokusert på etikken i ekteskap og familie: forholdet mellom ektefeller, forholdet mellom foreldre og barn, og forholdet til de avdøde. Buddhistiske tekster fastsetter altså ikke regler for hvordan ekteskap, familie og samfunn skal organiseres, men retter i stedet fokus på hvordan den enkelte bør leve som ektefelle, som forelder, som barn osv. Slik er alle livsområder etisk relevante i buddhismen. I diasporaen har imidlertid munkene

⁵⁰ Teksten er delvis basert på Egil Lothes «Sammen på veien: Buddhister og ekteskap», i *Evig Din?* (2005), intervju med en munk i Khuong Viet-tempelet og et telefonintervju med leder for Den Thailandske Buddhistforening.

fått nye roller ved ekteskapsinnngåelse, og det gjennomføres nå vigslar i templene.

Hvor kan vigsel foregå: Det avholdes hvert år noen bryllupsseremonier i både Khuong Viet tempel og Wat Thai (thai-buddhistenes tempel), men flertallet følger konfutsiansk tradisjon med bryllup i hjemmet. Fordelen ved å ha det i tempelet er at da kan flere munkar være til stede, og det oppfattes å gi mer kraft til bønnene.

Hvem kan vie: Én eller flere munkar.

Hvem kan vies: I begge templer vies par hvor bare én av partene er buddhist. I Khuong Viet Tu vies også par hvor ingen av partene er buddhister.

Alle skal i fremtiden bli Buddha, og når man gifter seg, forplikter man seg samtidig til å hjelpe sin partner til å bli det samme. Dette oppfattes å skape god karma.

Bryllupsforberedelser: I Khuong Viet-tempelet møter brudepar til en innledende samtale hvor man gjennomgår det praktiske, og hvis munken opplever det som nødvendig, gjennomgår han buddhismens syn på ekteskap. Dette er avhengig av om det kommende brudepar er aktive buddhister, eller om det for eksempel er første gang de besøker tempelet. Ifølge tempelets representant er det viktig at paret forstår at ekteskapet ikke bare dreier seg om fornøyer, men representerer en del av buddhismens mål om opplysning. Alle skal i fremtiden bli Buddha, og når man gifter seg, forplikter man seg samtidig til å hjelpe sin partner til å bli det samme. Dette oppfattes å skape god karma. Hvis ektefellen selv ikke er buddhist, vil en måtte påta seg en ekstra stor oppgave.

Brudeparet kjøper ringer, pynter tempelet og sørger for at det blir laget et vegetarmåltid som inntas sammen med munkar og gjester etter seremonien. Hvorvidt de har gjennomført den sivile vielsen før seremonien i tempelet varierer, og dette er det helt opp til brudeparet å bestemme.

Vielsesdatoen fastsettes med utgangspunkt i kalenderens oversikt over gode/mindre gode dager. For munkene er det mest praktisk at vielsen finner sted på lørdager.

Vigsel: Selve vielsesseremonien foregår i Khuong Viet-tempelet i Buddhahallen og varer ca. 15 minutter. En av munkene holder en tale hvor han forklarer buddhismens fokus på betydningen av det livslange ekteskap. Han forklarer rin-

gens symbolske betydning. Det vietnamesiske ordet for ring betyr også tålmodighet/utholdenhet, og ringen skal dermed minne en på nødvendigheten av å vise tålmodighet overfor de sider ved ektefellen en ikke liker. Og før brudeparet tar på ringene, må de love å vise hverandre forståelse, og alltid diskutere ordentlig sammen før de fatter beslutninger. Ved problemer må de tenke på denne seremonien som de gikk gjennom foran Buddha, og slik minnes løftet om å vise tålmodighet. Brudeparet avlegger også de fem buddhistiske løftene foran Buddha: ikke drepe, ikke ha flere forhold, ikke misbruke alkohol, ikke delta i farlige spill og ikke lyve.

Bruden bestemmer selv hvorvidt hun bærer tradisjonell (rød) drakt eller hvit brudekjole. Brudgommen anvender generelt svart dress, men kan også bære tradisjonell (blå) drakt. Noen bruker brudebukett.

Etter vielsen inntas vegetarmåltidet.

Fest: Etter vielsen reiser brudeparet med familie og venner hjem eller til et selskapslokale, hvor de holder en større fest med musikk og dans, og hvor det kan serveres kjøtt og alkohol.

Bryllupene blant thailandske buddhister synes å følge mer eller mindre samme mønster, med unntak av at de ikke oppgir å holde noe måltid sammen med munkene i tempelet. Når det gjelder klesdrakt, anvender de enten tradisjonelle thaidrakter eller brudekjole/dress.

Skilsmisse/gjengifte: Par med ekteskapsproblemer kommer iblant til tempelet for å få hjelp, og munkene prøver å stille opp. Det er også akseptert at folk skiller seg, for dette kan, ifølge en av munkene i Khuong Viet-tempelet, ha sammenheng med at de er «ferdige med sine oppgaver i forhold til hverandre. Kanskje har de levd sammen i tidligere liv, og hadde derfor en begrenset periode igjen sammen». Gjengifte er akseptert, og det kan skje i tempelet, men munken kjenner ikke til at det noen gang har forekommet. Ifølge representanten for Den Thailandske Buddhistforening kan også de som er medlem her, gifte seg om igjen i tempelet.

Homofili: Buddhismen omtaler ikke likekjønnede ekteskap, og det eksisterer derfor verken aksept eller forkastelse av disse. Ifølge munken i Khuong Viet-tempelet oppfattes det ikke som aktuelt å vie likekjønnede par.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridiske: Det rapporteres ikke om noen utfordringer i noen av menighetene.

Praktiske: Alle kostnader bæres av brudeparet, som også gir gaver til munkene som bistår dem. Dette oppfattes som viktig fordi det skaper en relasjon til tempelet og kan bidra til god karma. Det betraktes altså ikke som noe problem.

Debatten: Ifølge munken i Khuong Viet-tempelet har verken han eller noen av de andre munkene tid til å følge debattene rundt ekteskap og samliv.

DEN KATOLSKE KIRKE⁵¹

Vigselsrett: Ja.

Ekteskap: Etter kirkens lære skal ekteskapet være monogam og livslangt. En skilsmisse kan derfor ikke oppløse det livsvarige ekteskapsbåndet. Skriftgrunnlaget for ideen om det livslange ekteskapet er fra Det nye testamentet (Matt. 19,6): «Så er de ikke lenger to; deres liv er ett. Det som altså Gud har sammenføyd, skal mennesker ikke skille.» Denne ideen om det uoppløselige ekteskapet bygges videre ut med religiøse bilder som vever ekteskapsteologien inn i kirkens lære om Guds nærvær og menneskets muligheter i verden. Valget om å gå inn i et ekteskap omtales som et «kall».⁵² De to som binder seg til hverandre, skal ideelt sett starte på et religiøst livsprosjekt som innebærer at de gjør Kristus synlig for hverandre.⁵³ De skal også ved sitt kjærlighetsfylte samliv vise andre Guds kjærlighet. Dermed blir ikke ekteskapet bare et offentlig tegn på at de har bundet seg til hverandre, men ideelt sett skal også partenes kjærlighet reflektere den kjærlighet som er det guddommelige vesen. Ekteskapet skal være, som pater Thomas Richstatter uttrykker det, «a public statement about God».⁵⁴

Kirken legger også vekt på det monogame aspektet ved ekteskapet. Seksualitet skal leves ut sammen med den ene utvalgte, etter at et løfte om trofasthet er avlagt. Kjønnsdriften omtales som «noe dypt hellig som utleverer oss og som åpner oss mot en annen, noe som bør og må forbeholdes vår ektefelle».⁵⁵ Kirken bruker på denne måten ekteskapsinstitusjonen som en mulighet til å sette ideelle rammer både om menneskets seksualitet og om barns oppvekstmiljø. Det innebærer at både sex utenfor ekteskapet og sex mellom to av samme kjønn avvises. Dette har sammenheng med at kirken lærer at seksuallivet har to likeverdige formål: forplantning og forening mellom ektefeller. I det pavelige rundskrivet fra 1968, *Humanae Vitae*, fremheves nettopp foreningen og forplantningen som uatskillelige aspekter ved seksuallivet.⁵⁶ Når det gjelder måten dette uttrykkes på, har det imidlertid skjedd store endringer innad i kirken de siste tiårene. Mens man tidligere ofte utelukkende knyttet seksualitet til forplantning, understrekes nå også seksuallivets betydning for ektefellenes egen glede og for parets vekst som nettopp ektepar.⁵⁷

Hvor kan vigsel foregå: Primært i en katolsk kirke, men i Norge lånes også kirkebygg av Den norske kirke.

Hvem kan vie: en prest ordinert i Den katolske kirke.

Hvem kan vies: to katolikker. Ekteskap mellom en katolikk og en ikke-katolikk er i prinsippet ikke tillatt, men det er mulig å søke om dispensasjon for slike blandede ekteskap, og i dag er dette uproblematisk å oppnå.

Bryllupsforberedelser: Den katolske kirke krever lang foreberedelsestid, kanskje så lenge som seks måneder. Brudeparet må gjennomføre en samtale med prest. Prester kan også avslå vigsel hvis de «ser at dette ikke kan gå»; ved mistanke om proformaekteskap eller ved mistanke om tvang.

Den katolske kirke legger vekt på at der det er praktisk mulig å gjennomføre, skal alle potensielle brudepar delta i ekteskapsforberedende kurs eller annen form for opplæring slik at de er innforstått med den katolske forståelsen av ekteskapet, og dermed best mulig rustet til å leve i pakt med denne. Dette blir oppfattet som særlig viktig i en tid hvor kirken opplever at deres ekteskapsforståelse er mer og mer «i utakt med samfunnets verdigrunnlag».

Brudepar må ha gyldige dokumenter fra folkeregisteret, men Den katolske kirke sjekker fortsatt – ved tvil – brudeparets religiøse og eller ekteskapelige status ved å gjennomgå dokumenter fra deres tidligere menigheter (dåpsattest, fermingsattest osv.).

Vigsel: Ektevielsen representerer et av kirkens sakramenter. Den feires dessuten ofte som en del av en nattverdsgudstjeneste, men dette er ikke obligatorisk, og nattverd utelates ofte hvis kun én av ektefellene er katolikk.

Vielsen preges av prestens og menighetens forbønner for brudeparet. Det bes om at paret må få hjelp til «alltid å leve i troskap mot den kjærlighet de i dag lover hverandre».⁵⁸ Umiddelbart før løfteavleggelsen stiller presten brudeparet de tre grunnleggende spørsmål som knyttes til ekteskapets gyldighet: om de har kommet for å gifte seg av fri vilje, om de vil leve trofast med hverandre livet ut, og om de er rede til å ta imot de barn Gud måtte skjenke dem og oppdra dem som kristne. Etter at brudeparet har svart ja på disse tre spørsmålene, skjer selve ektevielsen. Det særegne med denne er at det etter katolsk praksis ikke er presten som vier, men brudeparet som selv vier hverandre. Knyttet til sakramentsforståelsen uttrykkes dette som at brudeparet selv formidler ekteskapets sakrament til hverandre. Brudeparet uttaler sitt ekteskapsløfte til hverandre, for eksempel slik: *X.X/Y.Y - jeg tar deg til ekte og lover å elske og ære deg, være tro mot deg og bli hos deg i gode og onde dager, inntil døden skiller oss ad*.⁵⁹

Etter dette gir de to hverandre hånden, og presten legger sin stola rundt hendene deres og erklærer ekteskapet for

51 Teksten bygger på Nora Stene Prestons «Det Gud har sammenføyd: Ekteskapstradisjoner blant katolikker i Norge», i *Evig Din?* (2005), og et intervju med en av prestene i St. Olav menighet.

52 Den katolske kirkes katekisme (1994) Oslo: St. Olav forlag, punkt 1603.

53 Gallagher R. og M.C.S.S.R. Henesy (1994) *How to survive being married to a Catholic*, Hampshire: Redemptorist Publications, s. 37, min oversettelse.

54 Richstatter T. O.F.M. (1995) *The Sacraments*. Cincinnati, USA: St. Anthony Messenger Press, s. 112.

55 Oslo katolske bispedømme, familiesenteret (2005): *Kjærlighet for livet*.

Ekteskapsforberedende kurs, s. 105.

56 Pave Paul VI (1968) *Humanae Vitae*, med hyrdebrev fra nordiske biskoper, Oslo: St. Olav forlag.

57 Se eksempelvis Gallagher R. og M.C.S.S.R. Henesy (1994) *How to survive being married to a Catholic*, Hampshire: Redemptorist publications.

58 Fra Den katolske kirkes ektevielsesrituale, som finnes bl.a. i Oslo katolske bispedømme, familiesenteret (2005): *Kjærlighet for livet*. *Ekteskapsforberedende kurs*, Arbeidshefte, s. 65.

59 *Ibid.* s. 66. Løftet kan også gis ved at presten spør og paret svarer ja.

gyldig. Ringene bringes fram, og presten velsigner disse med vievann. Paret gir hverandre ringene. Presten ber for bønner, og vielsen avsluttes med en velsignelse.

Vielsen i kirken følges som regel av en stor fest hvor inviterte gjester spiser, drikker og danser sammen med brudeparet. Form, størrelse og innhold varierer imidlertid med nasjonal bakgrunn, økonomi og egne preferanser.

Etter kirkens lære skal ekteskapet være monogamt og livslangt. En skilsmisse kan derfor ikke oppløse det livsvarige ekteskapsbåndet.

Skilsmisse/gjengifte: Skilsmisse er ikke et katolsk begrep. Den katolske kirke har derfor ingen skilsmisseprosedyrer, og den aksepterer heller ikke en sivil skilsmisse i den forstand at den gjør kirkelig gjengifte mulig. I enkelte tilfeller kan imidlertid det inngåtte ekteskapet erklæres ugyldig; det kan konstateres nullitet. Dette innebærer at ekteskapet egentlig aldri har funnet sted. Nullitet konstateres av Den katolske kirkes tribunal. Nullitet kan for eksempel konstateres hvis tvang kan påvises, hvis det dokumenteres formelle feil ved vigselen, eller noe som har påvirket partenes ekteskapsevne (som sinnssykdom), ekteskapsvilje (som positiv vilje til seksuell troskap), defekter ved samtykket (som manglende forståelse for alvoret i ekteskapsinngåelsen eller tilbakeholdelse av viktig informasjon om eget liv) osv. Det er avgjørende at det er omstendigheter ved tidspunktet for ekteskapsinngåelsen som vurderes på nytt. Forhold som har skjedd etter denne (som utroskap etter noen års samliv) er ikke grunn til å erklære et ekteskap ugyldig. Hvis nullitet konstateres, er partene frie til å gifte seg i Den katolske kirke. Dette omtales ikke som gjengifte siden de egentlig aldri har vært gift.

Katolikker som velger å skille seg sivilt og gifte seg igjen sivilt, er uansett velkomne i kirken på vanlig måte, men de er i prinsippet utestengt fra deltagelse i sakramentene. Det varierer imidlertid sterkt hvordan dette håndheves i praksis.

Homofili: Den kjønnsnøytrale ekteskapsloven vil ikke få noen virkning for Den katolske kirke. Den definerer ekteskapet som mellom mann og kvinne, og dette utelukker ekteskap mellom to menn eller to kvinner. Den intervjuede presten har aldri hørt om homofile par som har bedt om kirkelig velsignelse, og han tror ikke dette ville blitt innvilget. I prinsippet aksepterer Den katolske kirke verken sex utenfor ekteskapet eller mellom to av samme kjønn, men i praksis forholder kirken seg til et livsmangfold. For øvrig

mener den intervjuede presten at det ikke reageres på homofile par med mindre de selv kobler kamp for homofile rettigheter direkte til kirken.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridisk: Myndighetenes forsøk på å knytte aksept av skilsmisse og gjengifte til ekteskapsvilkårene (2003) skapte stor uro i Den katolske kirke, og dette henger fortsatt igjen.⁶⁰ Derfor vakte det også uro og betydelig irritasjon da Barne- og likestillingsdepartementet sendte ut Rundskriv Q 20/2008 i april, der det ble informert om innskjerping av en for Den katolske kirke ukjente bestemmelse om at vigslere kun kan vie innenfor eget tjenestedistrikt (vigsel utenfor tjenestedistriktet defineres som ulovlig, men ekteskapene vil likevel være gyldige). Den katolske kirke stiller seg uforstående til logikken bak denne bestemmelsen, og en representant for kirken har i leserinnlegg i Aftenposten gitt klart uttrykk for dette. Hvis denne bestemmelsen innskjerpes, vil dette medføre betydelige problemer for Den katolske kirke, hvor prester vikarierer for hverandre på tvers av tjenestedistrikter, og det dessuten forekommer relativt ofte at brudepar ønsker seg en spesiell prest til vielsen.

Den katolske kirke har tatt kontakt med myndighetene og har av Fylkesmannens kontor (i Oslo) blitt informert om at bestemmelsen ikke skal håndheves på en måte som «skaper problemer». Dette medfører likevel at kirken er avhengig av Fylkesmannens fortolkning, og denne kan endres.

Den katolske kirke har tre bispedømmer i Norge, og Fylkesmannen forholder seg til disse som om de var tre kirker eller trossamfunn. Dette bidrar også til at prestene ikke kan tjene «utenfor sin kirke». Årsaken til at Fylkesmannen definerer bispedømmer som kirker/trossamfunn, er også ukjent for Den katolske kirke.

Irritasjonen over myndighetenes gjentatte innblanding har ført til at stadig flere ønsker at Den katolske kirke skal gi fra seg vigselretten. Samtidig oppfatter mange det som «fint» at den kirkelige vigsel er gyldig overfor sivile myndigheter og at brudepar slik unngår å gjennomføre to viselser.

Praktisk: Med hensyn til praktisk gjennomføring av viselser har Den katolske kirke enten tilstrekkelig antall kirkebygg eller de låner av statskirken. Når prestene får reiseutgifter, dekkes disse av brudeparet. Det eksisterer ingen debatt om hvorvidt dette er «urettferdig».

Debatten: Mange katolikker opplever seg i økende grad «i utakt med samfunnet». Ikke fordi de er katolikker, men fordi

60 I 2003 vedtok Stortinget en endring av ekteskapsloven for å løse kvinner fra «haltende ekteskap», det vil si ekteskap som er oppløst sivilt, men ikke religiøst. Endringen medførte at alle vordende brudepar skulle undertegne en erklæring om at de anerkjente hverandres like rett til skilsmisse. Denne loven utløste sterke reaksjoner fra for eksempel Den katolske kirke fordi en slik erklæring ville ugyldiggjøre deres ekteskap. Generelt oppfattet trossamfunnene denne reformen som en uakseptabel inngripen i deres indre religiøse liv, og de fikk utstrakt støtte i at dette brøt med forståelsen av religionsfriheten slik den tradisjonelt har blitt praktisert i Norge (Emberland 2003). Stortinget vedtok senere at brudepar istedet må undertegne på at de vil overholde norsk lov (se Thorbjørnsrud 2005).

de er «kristne» i et samfunn hvor «alt er tillatt og lov bortsett fra tradisjonelle verdier». Pave Benedict har betegnet dette som «relativismens diktatur», og den intervjuede presten mener at ideen om verdinøytralitet – dvs. å velge bort «religion og verdier» – slett ikke representerer verdinøytralitet, men snarere representerer et annet verdisyn.

DEN NORSKE KIRKE⁶¹

Vigselsrett: Ja.

Ekteskap: Alle som har lovlig opphold i Norge og som ønsker å gifte seg med en person av motsatt kjønn, kan be om å bli viet i Den norske kirke. Denne åpne og inkluderende praksisen er inspirert av en luthersk teologisk tenkning. Den norske kirke er dessuten statskirke. Det medfører et samliv mellom stat og kirke som skaper en helt annen situasjon for Kirken enn for andre trossamfunn i Norge. Utviklingen av lovgivningen om ekteskap i Norge var lenge dominert av Den norske kirke. Det er ikke lenger tilfellet. I dag deltar mange ulike grupper i debatten om samliv og ekteskap. Den norske kirke rommer dessuten selv et mangfold av synspunkter og meninger om samliv. Samfunnets lovgivning om ekteskap var inntil nylig lovgivningen for Den norske kirke, men på kirkemøtet i 2007 markerte Kirken at den til forskjell fra staten ønsker å definere ekteskapet som en relasjon mellom mann og kvinne, og at ekteskapet ikke bare representerer en juridisk ordning, men også en metafysisk størrelse. Den lutherske kirke oppfatter ekteskapet som en borgerlig ordning, men også som villet og innstiftet av Gud. Den norske kirke forstår derfor ekteskapet både i lys av norsk sivil lovgivning og av Bibelen. Kirken tillegger dessuten ekteskapet som samlivsordning en særskilt stilling, og mener at kristne bør velge ekteskap hvis de ønsker å leve sammen med en annen. Kirken deler derfor ikke myndighetens ønske om å utjevne forskjellene mellom samboerskap og ekteskap. Innad i Kirken eksisterer det dessuten stor debatt om hvorvidt man skal velsigne og eller vie likekjønnede par.

Hvor kan vigsels foregå: Primært i et kirkerom.

Hvem kan vie: Prester ordinert i Den norske kirke. En ordinert prest som ikke er ansatt i Den norske kirke, kan også vie som representant for den lokalt ansatte presten, men denne må da først innhente tillatelse til at dette kan skje.

Hvem kan vies: Den norske kirke ønsker å være en folkekirke – åpen for alle. Derfor vier den altså også ikke-medlemmer, men en prest har rett til å reservere seg mot dette.

Vigsel: Kirkelig bryllup feires med vigsels som ivaretar ekteskapslovens formkrav, og med en egen forbønngudstjeneste i kirken. Det juridiske og det liturgiske representerer i prinsippet to distinkte deler, som i praksis smelter sammen. Forbønngudstjenesten er meget enkel. Brudeparet kan være

med på å gi ritualet sitt særpreg gjennom valg av musikk og salmer, men slike valg må godkjennes av organist eller kantor i menigheten. Tekster som skal inngå, godkjennes av presten. Om paret ønsker det, kan forbønshandlingen også utvides til å bli en full brudemesse med nattverd. Brudeparet kan også selv velge kirke. Hvis de ikke velger sin egen lokale kirke, må de betale en avgift til den kommunen som driver kirken.

Akten starter med inngangsprosesjon. Her kan man velge hvordan man vil toge inn, enten bruden med sin far eller annen ledsager, eller brudeparet sammen. Presten hilser paret og menigheten. Så følger en sekvens med salmesang og lesninger fra Bibelen – ord som belyser og reflekterer over ekteskapet. Presten holder en kort tale for brudeparet. Deretter skjer selve vigselen ved at paret – i pakt med ekteskapslovens formkrav – avgir løftene til hverandre fremfor alteret ved å svare på prestens spørsmål: «Vil du ha (ektefellens navn) som står ved din side til ektefelle?» Partene svarer ja, og presten spør videre: «Vil du elske og ære henne/ham og bli trofast hos henne/ham i gode og onde dager inntil døden skiller dere?» Etter at partene igjen har svart bekreftende, gir de hverandre hånden på løftene, og er dermed gift. Dette erklærer presten høytidelig for alle, og ritualet fortsetter med overrekkelse av ringer, forbønn, salme og velsignelse, hvoretter paret toger ut av kirken. Løfteavleggelsen kan også varieres som dialog mellom ektefellene, og handlingen kan altså utvides til full messe.

Dersom man ønsker å gifte seg hos byfogden eller annen offentlig vigsler, er dette også helt i orden for kirken. Da kan partene komme til kirke og ta del i en forbønn for borgerlig inngått ekteskap. Denne gudstjenesten er nesten lik forbønngudstjenesten som holdes ved vigsels, bortsett fra at det nå vises til at ekteskapsløftene allerede er avlagt.

Skilsmisse/gjengifte: Kirken har ikke lenger befattning med skilsmisse. For å få skilsmisse kreves det bare at en av partene ber om dette. I Kirken var man lenge skeptisk til skilsmisse, noe som har preget ekteskapsdebatten de siste 150 år. Likevel var det gjennom initiativ fra kirkelig hold at Norge fikk en skilsmisselov i 1909. Det var den såkalte kirkekommisjonen av 1908 som skulle fremme forslag om reformer i kirken, som raskt tok initiativ til å innføre adgang til skilsmisse. Stortinget fulgte opp med skilsmisseloven. Initiativet hang sammen med at kirkens folk så at det skjedde omfattende overgrep mot kvinner og barn. Derfor ble skilsmisse nødvendig, fant de. I de siste årene har kirkelig skepsis mot skilsmisse avtatt, trolig i lys av en oppfatning om at ekteskap i dag er et frivillig valg mellom to selvstendige parter. En prest har likevel rett til å reservere seg mot å vie fraskilte. Tidligere var det mange prester som vegret seg fordi de mente at skilsmisse bryter med Jesu ord, men nå er dette mer uvanlig. I tilfeller hvor en prest avslår, kan imidlertid brudeparet oppsøke en annen prest.

Homofili: I kirken har temaet homofili / homofilt partnerskap skapt intens debatt de siste tiår. Dette skyldes blant annet at både i Det gamle og nye testamente fordømmes samkjønnede seksuelle handlinger. Temaet har vært gjenstand

⁶¹ Teksten er basert på utdrag av Kjetil Hafstads «Livsfullbyrdelse gjennom kjærlighetsvalg: Ekteskapet i luthersk tradisjon», i *Evig din?* (2005), og intervju med en representant for bispemøtet.

for flere kirkelige utredninger, og det har gjentatte ganger blitt behandlet i kirkemøtet og bispemøtet og i lærenemda for Den norske kirke. Temaet ble igjen aktualisert av debatten om den kjønnsnøytrale ekteskapsloven som til slutt trådte i kraft 1.1.09. Denne debatten ledet blant annet til at kirkemøtet i 2007 presiserte at Kirken har et eget ekteskapsyn forskjellig fra statens, dvs. at den fastholder ekteskapet som en relasjon mellom mann og kvinne. To biskoper er likevel positive til den nye loven, og det eksisterer ulike posisjoner i forhold til hvordan man ønsker at Kirken skal forholde seg til den:

1. De som vil endre liturgien slik at den også kan omfatte likekjønnede par.
2. De som hevder at Kirken har behov for en reformpause slik at man kan utrede hva slags ekteskapsteologi den faktisk har.
3. De som forkaster enhver mulighet for vigsel av likekjønnede, og som truer med å melde seg ut av Den norske kirke fordi de uansett oppfatter Kirkens gradvise aksept av homofilt samliv som fullstendig feil.

Den norske kirke ønsker å være en folkekirke – åpen for alle. Derfor vier den altså også ikke-medlemmer, men en prest har rett til å reservere seg mot dette.

De samme posisjonene gjenfinnes med hensyn til spørsmålet om hvorvidt Kirken skal institusjonalisere velsignelse av sivilt viede likekjønnede par.

Det er nå et knapt flertall i bispeskollegiet som støtter ansettelse av homofilt samlevende prester, dvs. prester som lever i partnerskap inngått før 2009, eller fra og med 2009, sivilt inngått ekteskap.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridiske: Kirken tar det for gitt at ingen prest vil bli pålagt å vie likekjønnede par hvis dette strider mot hans/hennes religiøse overbevisning.

Det har vært en debatt om å frasi seg vigsel, dvs. overlate alt det juridiske til staten og selv konsentrere seg om det liturgiske ved ekteskapsinngåelse. Flertallet av Kirkens ledere mener imidlertid at den nåværende ordningen har store fordeler, og er engstelige for at et skille vil bidra til at færre vil søke kirkelig vigsel i tillegg til den sivile vigsel. I så fall ville Kirken miste en viktig kontaktflate, og dermed noe av sin karakter som folkekirke.

Debatten: se homofili.

DEN ORTODOKSE KIRKE⁶²

Representert ved Hellige Nikolai ortodokse menighet⁶³ og Den hellige apostellike fyrstinne Olga russisk-ortodokse menighet⁶⁴

Vigselsrett: Hellige Nikolai, ja. Hellige Olga, nei.

Ekteskap⁶⁵: Den ortodokse kirke har et ideal om frivillig sølibat, gjerne i kloster. Ekteskapet betraktes imidlertid ikke som en annenrangs livsform, men tvert imot som den livsform som tilfredsstillende flertallets ønsker og behov. Ifølge Den ortodokse kirke representerer forskjellen mellom kjønnene en spesiell gave Gud har gitt menneskene: «As equal bearers of the divine image and human dignity, man and woman are created to be completely united in love.»⁶⁶ Fordi mann og kvinne er «two modes of existence in one humanity», trenger de «communication» og «complementation».⁶⁷ Det fremheves at menneskenes naturlige svakheter blir mindre, og at mann og kvinne i stedet blir mer fullkomne ved å inngå i en slik enhet. I kirkens offisielle dokument fremheves det at «Fulfilling the Lord's original will for the creation, the marital union becomes a means of continuing and multiplying the human race». Samtidig advares det mot et for sterkt fokus på forplantning som mål, for hva da med de som av ulike årsaker ikke kan få barn?

Under vielsen krones brud og brudgom. Dette symboliserer at de kompletterer hverandre og slik blir fullendt gjennom ekteskap med hverandre. Kjærligheten sammenlignes med et offer; man lever ikke lenger for seg selv alene, men ofrer seg som en martyr for den andre. Kronene representerer derfor martyrkroner, men i tillegg symboliserer de at brudeparet nå blir konge og dronning i egen husholdning.

62 Teksten bygger på Berit Thorbjørnsruds avsnitt om Den ortodokse kirke i *Evig din?* (2005), og på oppfølgingsintervjuer med prestene i Hellige Nikolai og Hellige Olga høsten 2008.

63 Denne menigheten ble grunnlagt av russere som flyktet etter revolusjonen i 1917. I 1931 etablerte de sin egen menighet i Norge. Denne menigheten står i den russisk-ortodokse tradisjonen, men fordi den ikke ønsket å forholde seg til datidens Sovjet, ønsket den heller ikke å tilhøre patriarkatet i Moskva. I stedet ble menigheten organisert under erkebiskopen for russiske menigheter i Vest-Europa med sentrum i Paris, som igjen er underlagt Det økumeniske patriarkat i Konstantinopel. På grunn av nyere innvandring har Hellige Nikolai fått en meget multietnisk profil med medlemmer ikke bare fra øst-europeiske land, men også fra Midtøsten, Etiopia og Eritrea, i tillegg til etnisk norske. Menigheten arbeider aktivt for å 'fornorske' kirkens uttrykksformer, slik at den kan fortsette å være et åndelig hjem for etterkommere av de emigranter som grunnla den. Samtidig ønsker den å være et hjem for nyankomne flyktninger og innvandrere med ortodoks bakgrunn. Menigheten tilhører Den russisk-ortodokse kirke (Moskva-patriarkatet), som er den største av alle ortodokse lokalkirker. Den har menigheter i en lang rekke land og mellom 90 og 150 millioner troende. Den russisk-ortodokse kirke er tradisjonelt multinasjonal, men den har det liturgiske språket (kirkeslavisk) som forenende element.

64 Hellige Olga ble etablert i Norge i 1996, og har hatt fast prest siden 1997. Flertallet av medlemmene har sin opprinnelse i Russland, Ukraina og Hviterussland, men menighetslivet er også rettet mot etnisk norske.

65 Samtidig som kirkeretten gir alle de ortodokse kirkene et felles grunnlag, gir den rom for tolkninger. Med hensyn til ekteskap, skilsmisse og gjengifte kan det derfor eksistere litt forskjellige tolkninger i de ulike kirkene.

Av historiske årsaker er Hellige Nikolai ortodokse menighet og Den hellige apostellike fyrstinne Olga russisk-ortodokse menighet organisert som uavhengige menigheter med ulik organisatorisk tilhørighet. Begge identifiserer seg imidlertid med den russisk-ortodokse tradisjonen, og når det gjelder ekteskap, skilsmisse, gjengifte og homofilt partnerskap, har de mer eller mindre felles lære.

66 «Bases of the social concept of the Russian Orthodox Church», August 13-16, 2000, Moscow. <http://www.russian-orthodox-church.org.ru/sd00e.htm>
67 Ibid.

Ekteskapet skal være livsvarig, og for å være gyldig må det være frivillig. Brud og brudgom besvarer de samme spørsmål om ekteskapet skyldes deres «upåvirkede vilje» og deres «faste forsett». ⁶⁸ De avlegger også likelydende løfter. Gjennom bønnene presenteres likevel kirkens syn på kjønnene som forskjellige. Kvinnen anbefales å underkaste seg sin mann, mens mannen pålegges å elske sin hustru som seg selv. Mannen presenteres som kvinnens hode, samtidig som han pålegges et spesielt ansvar for henne og familien. ⁶⁹ I hvilken grad og på hvilke måter dette synet vil få konsekvenser for ekteparets praktiske samliv, varierer likevel sterkt, blant annet vil det avhenge av lokal kulturell kontekst.

I Den ortodokse kirke oppfattes ekteskapet som et sakrament, men Den russisk-ortodokse kirke har uttalt at den «while insisting on the necessity of church marriage (...) also respects common-law marriages». ⁷⁰ Den advarer eksplisitt mot prester som hevder at par som lever sammen uten kirkelig vielse, lever i synd.

Hvor kan vigsel foregå: Fortrinnsvis i et ortodokst kirkerom, men begge menighetene låner også ved behov lokaler av Den norske kirke. De kan også vie i et hjem.

Hvem kan vie: En prest ordinert i Den ortodokse kirken.

Hvem kan vies: Ekteskap mellom to ortodokse eller en ortodoks og en kristen tilhørende en annen kirke som anerkjenner treenighetslæren, kan inngås i Den russisk-ortodokse kirke hvis man lover at fremtidige barn skal oppdras som ortodokse. Kirken helliggjør ikke ekteskap mellom en ortodoks og en ikke-kristen, men anerkjenner dem som lovlige.

Bryllupsforberedelser: Før vielsen møter partene til en samtale hvor presten gjennomgår kirkens syn på ekteskapet.

Vigsel: Forlovelse og vigsel feires vanligvis sammenhengende. Vielsen foregår midt i kirken, ved lese-pulten (*anoloj*). Brudeparet krones, det vil si at forloverne holder kroner over hodene deres gjennom hele ritualet. Noen står på hver side av brudeparet med store lys i hendene. Brudeparet blir spurt om de ønsker å gifte seg med hverandre, eller om de har lovet seg til noen andre. Deretter sirkulerer prest, brudepar og forlovere rundt ikonpulten. Brudeparet holder i prestens stola, og forloverne går bak brudeparet mens de holder kronene over hodene deres. Ritualet inneholder også tekstlesninger og spesielle sanger. Antrekk følger lokale variasjoner og eller de involvertes tradisjoner fra bakgrunnslandet.

Festen: Denne følger lokale variasjoner og eller de involvertes tradisjoner fra bakgrunnslandet. Blant Hellige Olgas

medlemmer er det mange som vies og feirer bryllup i bakgrunnslandet fordi de har slektninger og flere venner der.

Skilsmisse: Den russisk-ortodokse kirken insisterer på at ektefellene må være trofaste mot hverandre, og at et ortodokst ekteskap er uopløselig. Skilsmisse betegnes også som synd fordi det påfører i hvert fall én av partene åndelig lidelse. ⁷¹ Dagens skilsmissestatistikk beskrives som årsak til sterk bekymring. Samtidig åpner kirken for skilsmisse og gjengifte. Kirken ser det som sin fremste oppgave å arbeide for å bevare ekteskap, men de erkjenner at ikke alle klarer å bevare den nådegave de mottok gjennom ekteskapsakramentet. «In her desire to save the sinners, the Church gives them an opportunity to reform and is ready to re-admit them to the Sacraments after they make repentance.» ⁷² I Det nye testamentet anerkjennes utroskap som gyldig årsak til skilsmisse fordi det bryter ekteskapsbåndet. I Den russiske kirken utvidet man i 1918 grunnlaget for kirkelig skilsmisse til å omfatte frafall fra Den ortodokse kirke, impotens, kjønnssykdom, langvarig fravær, mental sykdom, alkoholisme, narkomani, mishandling m.m. ⁷³

Kirken ønsker å ha en restriktiv holdning til skilsmisse, men hvis partene allerede er sivilt skilt, de bor hver for seg og gjenoppbygging av familien synes umulig, kan kirken likevel gi kirkelig skilsmisse. I pakt med prinsippet om *oikonomia* synes kirken i praksis å akseptere skilsmisser. Hvis den lokale prest oppfatter skilsmissen som «for lettvent» kan han imidlertid overføre saken til en høyere kirkelig instans for vurdering.

Gjengifte: Kirken «does not at all approve of a second marriage». ⁷⁴ Ifølge kirkeretten kan likevel et nytt ekteskap inngås av den uskyldige part. Den skyldige gis tillatelse bare etter en nærmere spesifisert botsperiode. Kirken tar likevel eksplisitt avstand fra prester som forbyr sine menighetsbarn gjengifte, og i praksis synes gjengifte lite komplisert. Man kan få tillatelse til kirkelig vielse tre ganger, men et fjerde ekteskap er utelukket. Vielsesritualet reduseres imidlertid gradvis ved annet og tredje ekteskap. Kronene brukes for eksempel bare ved første og andre ekteskap. Hovedprinsippet synes å være at «realiteten må gå foran teorien».

Den russiske-ortodokse kirken har tre typer prester: munkeprester, sølibatære og gifte prester. ⁷⁵ Gifte prester kan i prinsippet ikke fortsette som prester etter en skilsmisse, men i noen tilfeller tillates det likevel. Dette kan for eksempel forekomme etter en munkevielse. Gjengifte for prester anses som utenkelig. Idet en prest ordineres, blir han åndelig fader for alle ortodokse kvinner, og dermed ville et nytt ekteskap representere en form for «åndelig incest».

Homofili: Vielse av homofile ville kreve en endring av kir-

⁷¹ Ibid. s. 3.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid. s. 4.

⁷⁵ En ortodoks prest kan ikke inngå ekteskap etter å ha blitt presteviet. De som ønsker å leve som gifte prester, må derfor inngå ekteskap før de ordineres.

⁶⁸ Sitater uten nærmere referanse er hentet fra intervjuer med prestene i de to menighetene.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid. s. 2.

keretten som i dag kan synes usannsynlig. Homofili «hylles ikke» ifølge prestene i Hellige Olga og Hellige Nikolai, men kirken ønsker heller ikke å støte homofile fra seg. I praksis varierer holdningene til homofile med kulturell kontekst; i de nordiske land er mange medlemmer åpne homofile, men ikke for eksempel i Russland.

Prinsippet om *oikonomia* åpner for en inkluderende holdning også med hensyn til homofili. Kirken definerer seksualitet som tilhørende det heteroseksuelle ekteskap, men den vet også at det ikke alltid er slik. Ifølge en av prestene «trenger alle Guds helbredende kraft». Han finner ingen grunn til

Kirken ser det som sin fremste oppgave å arbeide for å bevare ekteskap, men de erkjenner at ikke alle klarer å bevare den nådegave de mottok gjennom ekteskaps sakramentet.

ikke å la homofile få ta del i sakramentene, og mener tvert imot at homofile som andre «må inkluderes, ikke ekskluderes». I kraft av sin rolle som sjelesørger ønsker en annen å stille de samme moralske krav til homofile som heterofile; det er bare hvis de *ikke* behandler sin partner med respekt og omsorg prestene ønsker å gripe inn. Begge de intervjuede prestene ser det som kirkens oppgave å veilede *alle* mennesker, også de som verken lever i kloster eller ekteskap, i hvordan de skal leve etiske og moralske liv.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridisk: For mellom ett og to år siden viet prestene i Hellige Nikolai et brudepar i Bergen som senere fikk beskjed av myndighetene om at ekteskapet var ugyldig fordi vielsen hadde foregått utenfor prestens tjenstedistrikt. Dette førte til avisoppslag, og prestene fikk aksept for at hele Norge, ifølge menighetens egne statutter, utgjør hans tjenstedistrikt. Ekteskapet ble deretter godkjent. Muligens er det denne saken som utløste rundskriv Q20/2008, hvor det presiseres at vigslere ikke har jurisdiksjon utenfor egne tjenstedistrikt. Hellige Nikolai har også fått skrevet, men har ikke fulgt det opp videre.

Den kjønnsnøytrale ekteskapsloven vil ikke få noen effekt innad i Hellige Nikolai. Hvis kirken skulle bli pålagt å vie likekjønnede, vil de straks si fra seg vigslersretten. Hellige Olga har som nevnt ikke vigslersrett, men de kan heller ikke gjennomføre religiøs vigsel av to likekjønnede.

Praktisk: Hellige Nikolai praktiserer at de som ønsker vielse på hjemstedet, betaler prestens reiseutgifter – hvis de kan. Hvis ikke betaler menigheten. For øvrig forsøker

de å legge vigslere til tidspunkt hvor presten likevel er på besøk.

Det er klart at det medfører større utgifter for ortodokse å få gjennomført sine livsfaseritualer, og at kostnadene kan være til hinder for folk, særlig fordi mange er nyankomne innvandrere eller flyktninger. Dette oppfattes som en form for økonomisk urettferdighet, og presten kunne ønske at vanskeligstilte lettere kunne få dekket slike utgifter via for eksempel sosialkontoret. Ved to anledninger har dette lyktes, og med tanke på hvor viktig det kan være for nettopp vanskeligstilte flyktninger og eller innvandrere å få gjennomført ritualer i egen kirke, ville presten ønske at større romslighet kunne praktiseres.

Debatten: Presten i Hellige Nikolai oppfatter homofili-debatten som autoritær og ekskluderende, og mener at forsøk på å fremme alternative synspunkter stigmatiseres, og at de straks utløser anklager om diskriminering. Mer generelt mener presten at «våre argumenter og forståelsesrammer utydeliggjøres mer og mer i den offentlige samtale. Kristendommen er ikke lenger premissleverandør for samfunnet, men lukkes inne i et 'avlukke for seg selv'. Dermed vokser også barn og ungdom opp uten kunnskaper om egen kulturbakgrunn. Det burde være i alle religiøses interesse å kjempe for å få tilbake mer innflytelse».

I Hellige Olga har ikke den offentlige debatten ført til noen intern debatt. Ifølge presten oppleves debatten trolig som «for fjern» for flertallet av medlemmene med øst-europeisk bakgrunn.

DET MOSAISKE TROSSAMFUND⁷⁶

Vigslersrett: Ja.

Ekteskap: Jødedommens syn på ekteskap og familie kan føres helt tilbake til fortellingene og lovtekstene i den hebraiske bibelen (Tanakh).⁷⁷ Jødernes tradisjonelle historie begynner som en familiehistorie, der Abraham og hans etterkommere står sentralt. Den tradisjonelle familien betraktes fremdeles som en viktig sosial enhet. Bibeltekstene beskriver ikke et fast vielsesrituale, men sier noe om datidens praksis. Senere utarbeidet rabbinerne en mer omfattende familielovgivning. Denne er samlet i den delen av Mishna som kalles *Nashim* («kvinner»). Reglene rundt inngåelse av ekteskap behandles i traktaten (kapittelet) *Kidushin*, («innvielse, helliggjøring»).

Familien oppfattes som menneskets naturlige ramme, og ifølge rabbinsk tradisjon er det å sette barn til verden en juridisk og *religiøs* plikt spesielt for mannen, mens det for kvinnen er en sosial forpliktelse og en menneskelig rettig-

⁷⁶ Denne teksten er basert på utdrag av Bente Grotho tekst «Mann og kvinne skapte han dem: Ekteskapets betydning i jødisk tradisjon», i *Evig Din?* (2005), og på intervju med rabbineren.

⁷⁷ Tanakh inneholder de samme tekstene som de kristnes gamle testamente, men er ordnet i en annen rekkefølge. Tolkningen er også helt ulik.

het.⁷⁸ I praksis vil jødiske ektepar i Norge, ifølge rabbineren, oppfatte det å få barn først og fremst som et felles ønske og en felles glede.

Menn og kvinner anses som likeverdige for Gud, men de tillegges noe forskjellige religiøse forpliktelser og noe ulike roller i familien og i samfunnet. Menn er forpliktet til å forsørge, respektere og ære sin hustru og ivareta hennes rettigheter, mens det er kvinnene som skaper det jødiske hjemmet. Kvinner kan likevel ha ulike viktige verv innen menigheten.

Hvor kan vigsel foregå: Hvor som helst, men skjer gjerne i synagogen.

Hvem vier: Både rabbiner og forstander har vigselfrett, men det er rabbineren som gjennomfører den religiøse vielsen.

Hvem kan vies: Kun jøder vies i synagogen. Jøder som gifter seg med ikke-jøder, gifter seg sivilt. Dette har ingen konsekvenser for deres forhold til Det Mosaiske Trossamfund.

Bryllupsforberedelser: Det vordende brudepar kommer til rabbineren for en samtale. Avhengig av parets alder, livserfaring og eventuelle tidligere ekteskap snakker rabbineren med dem om temaer som: Hva er et jødisk hjem; hva er kjærlighet i praksis og lignende, og dessuten om den konkrete bryllupsprosessen. Innenfor ortodoks jødedom er enkelte elementer faste og uforanderlige, men paret har likevel mulighet til å prege vielsen etter avtale med rabbineren. Avhengig av parets ønsker og behov kan rabbineren ha flere samtaler med paret.

Før vielsen må bruden gjennomgå en symbolsk renselsesprosess i det rituelle badet, *mikve*. I Oslo ligger dette i tilknytning til synagogen. Vanligvis skjer dette kvelden før bryllupet. Innføring i bruk av mikve får bruden ofte i en forutgående samtale med rabbinerens kone.

På den siste sabbaten før bryllupet blir brudgommen kalt opp til lese-pulten i synagogen for å lese fra Tora-rullene.

Brudeparet skal helst ikke se hverandre den siste uken før vielsen. Rabbineren oppmuntrer dem likevel til å snakke på telefon, eller til å sende hverandre små gaver eller brev.

På bryllupsdagen oppmuntres paret til å faste, og brudgommen skal resitere en fastsatt syndsbejennelse.

Når kan vigsel foregå: Bryllup kan ikke feires på sabbaten eller på store helligdager, men de kan feires lørdag kveld etter at sabbaten er over. Tidspunkt må tilpasses brudens menstruasjonssyklus siden seksuelt samvær verken kan finne sted under menstruasjonen eller i uken etter.

Vigsel: Forlovelse (*erusin* eller *kidusbin*) og vielse (*nisuin*) feires fortløpende:

Ekteskapskontrakt (*ketuba*) er obligatorisk og skrives på arameisk. Denne regulerer mannens forpliktelser overfor sin kone, arv i tilfelle hans død samt økonomisk erstatning ved skilsmisse. Andre bestemmelser kan også inkluderes. Kontrakten undertegnes av mannen og av to mannlige vitner.

Vielse innledes ved at brudgommen trekker sløret over brudens ansikt etter å ha forsikret seg om at det er riktig kvinne. Skikken har sitt opphav i fortellingen om Jakob, som først ble lurt til å gifte seg med «feil» kvinne (1. Mos. 29, 15–30). Brudeparet føres deretter av sine foreldre til en baldakin som holdes oppe av fire pæler. Denne skal symbolisere brudekammerets intimitet, samtidig som de åpne sidene viser at brudeparet er en del av et fellesskap. Bruden går så syv ganger rundt brudgommen. Deretter sier rabbineren velsignelsen over vinen og den gamle forlovelsesvelsignelsen (*erusin*). Brudeparet drikker så av vinbeget. Brudgommen tar bruden til ekte gjennom å uttale, på hebraisk: «Vær helliget til meg med denne ring i samsvar med Moses' og Israels lover»⁷⁹ mens han setter en ring på brudens pekefinger. Ved å ta imot ringen viser kvinnen sitt samtykke. Deretter leses ekteskapskontrakten høyt for de tilstedeværende før den gis til bruden. I Norge oversetter rabbineren den muntlig til norsk eller engelsk.

I den andre delen av ritualet, *nisuin*, leses syv spesielle bryllupsvelsignelser som priser Gud. Også disse resiteres over et beger vin, som brudeparet deretter drikker av. I ortodokse menigheter er det viktig at det er ti voksne menn tilstede (*minyán*). Til slutt knuser brudgommen et glass med foten til minne om det jødiske tempelets ødeleggelse. De nygifte føres så inn i et eget pyntet rom som symboliserer deres felles hjem, der de tilbringer en liten stund sammen alene.

Hvis bruden ønsker å gi brudgommen en ring, må dette skje etter den religiøse vielsen fordi dette ellers kunne bli som et bytte av ringer.

I løpet av festen undertegner brudeparet de sivile vigselfokumentene.

Fest: Etter at den religiøse vielsen er over, feires bryllupsfest i pakt med parets ønsker med hensyn til mat, musikk og dans. Brudeparet kan oppleve å bli feiret hele uken etter vielsen. Det kan holdes daglige festmåltider der man gjentar de syv bryllupsvelsignelsene. Deretter kan brudeparet eventuelt reise på bryllupsreise.

Skilsmisse/gjengifte: Det monogame livslange ekteskapet anses som det ideelle. Ekteskap må inngås i den hensikt at

⁷⁸Halakha tillater prevensjon brukt av kvinnen, for å beskytte henne mot svangerskap som kan skade hennes helse. I dag tillater mange rabbinere også bruk av kondom der det er fare for HIV-smitte. Rabbinerne har tradisjonelt også tillatt abort der morens liv er i fare.

⁷⁹ Ifølge rabbineren betyr dette verken at brud eller brudgom oppfattes som hellige, men at de blir hellige – i betydningen noe helt spesielt – for hverandre.

partene skal leve sammen livet ut, men det er ingen teologiske hindringer for å skilles. Rabbinsk lov godtar skilsmisse hvis ekteskapet ikke oppfyller sin hensikt, eller partene ikke kan komme overens. Bakgrunnen for dette synet finner vi i 5. Mos. 24, 1–5, der det står at mannen kan gi kvinnen et skilsmissebrev og sende henne bort. Rabbinerne har tatt utgangspunkt i denne teksten og utviklet en fullstendig skilsmisselovgivning.

Hvis begge parter er enige, kreves ingen separasjonstid, ingen spesielle begrunnelser og ingen fordeling av «skyld». ⁸⁰ Rabbineren vil likevel forsøke å mekle for å unngå skilsmisse, særlig der barn er involvert. Selve skilsmissen foregår

Brudeparet skal helst ikke se hverandre den siste uken før vielsen. Rabbineren oppmuntrer dem likevel til å snakke på telefon, eller til å sende hverandre små gaver eller brev.

gjennom at mannen gir sin hustru et skilsmisседokument (*get*) i hånden, enten selv eller gjennom en godkjent mellommann. Ved å ta imot dette godtar hun skilsmissen. Det er partene selv som skiller seg fra hverandre, rabbiner og religiøs domstol påser kun at alt går riktig for seg. Dokumentet, skrevet på arameisk, utformes av en rabbinsk domstol etter helt bestemte regler. Det undertegnes av to mannlige vitner som ikke må ha tilknytning til noen av partene. Skilsmisседokumentet frigjør kvinnen slik at hun kan gifte seg med en annen, etter en ventetid på tre måneder. ⁸¹ Mannen kan gifte seg med det samme. Siden ekteskapet anses som menneskets ideelle livsform, gifter de fleste seg igjen, men i Norge må både mann og kvinne følge den samme sivilt pålagte separasjonstiden. Rabbinerne har ingen motforestillinger mot å vie skilte personer, forutsatt at skilsmissen blir ansett som gyldig.

Hvis partene er uenige, er saken mer komplisert. Siden middelalderen har kvinnen kunnet nekte å ta imot skilsmissebrevet, men mannen kan likevel forlate henne og stifte bo sammen med en ugift kvinne. En gift kvinne kan ikke selv skille seg fra sin mann, men i visse tilfeller kan hun be en rabbinsk domstol om å pålegge mannen å gi henne en *get*. Begrunnelsen kan være mangel på underhold og nektelse av seksuelt samvær fra mannens side. Loven krever likevel at mannen må gi henne skilsmissebrevet, *get*, frivillig. Rabbinerne kan øve et visst påtrykk, men har i dag

få sanksjonsmuligheter. I Israel kan rabbinatet overlate en vanskelig mann til det sivile lovverket, som kan legge visse begrensninger på hans bevegelses- og handlefrihet, men ikke alle rabbinere godtar denne fremgangsmåten.

Uten gyldig skilsmissebrev regnes kvinnen som gift. Hvis mannen har forlatt henne, eller er forsvunnet uten å være bekræftet død, er hun en «bundet» kvinne (*aguna*). Hun kan ikke inngå et nytt jødisk ekteskap. Dette er fremdeles et stort problem for mange kvinner, og rabbinerne går derfor til store anstrengelser for å oppspore menn som er forsvunnet. ⁸²

Personer som en gang har inngått et jødisk ekteskap etter ortodoks tradisjon, må ha en gyldig skilsmisse fra samme tradisjon før et nytt slikt ekteskap kan inngås. I Norge må man da først få en vanlig skilsmisse fra Fylkesmannen, deretter skilsmisse gjennom en jødisk domstol (*beit din*). Personer som ikke er gift etter ortodokst rituale, eller som ikke legger vekt på å få en gyldig jødisk skilsmisse, kan nøye seg med den sivile skilsmissen.

Skilsmissegrensene kan skape problemer særlig for kvinner, og det debatteres både blant ortodokse rabbinere og andre hvordan man skal finne gode løsninger uten å underminere prinsippene. Ifølge rabbineren søker man å finne «en halakha-måte for å løse et halakha-problem». Hva som diskuteres, er å ta i bruk en gammel lov fra Talmud som ville kunne gi domstolen tillatelse til å underkjenne det inngåtte ekteskapet.

Rabbineren har aldri opplevd menn som nekter sine koner skilsmisse i Norge, men hvis det skulle skje, ville han ønske å anvende sosialt press, og eventuelt utestenge en slik mann fra menigheten, for å løse hva han betrakter som en uakseptabel situasjon.

Homofili: Som ortodoks menighet vier Det Mosaiske Trossamfund kun mann og kvinne. Den nye ekteskapsloven kan derfor ikke få noen innvirkning på deres vigselsspraksis. Men rabbineren presiserer at han ønsker å ha en åpen holdning til medlemmer som praktiserer andre samlivsalternativer, og mener at dette ikke bør ha noen betydning for medlemskap og eventuelle verv i menigheten.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridiske: Det Mosaiske Trossamfund har ingen spesielle utfordringer i forhold til norsk lovgivning. De har mottatt rundskriv Q28/2008, men betrakter det ikke som noe problem. Riktignok krever dette at menigheten i Trondheim søker om godkjenning av rabbineren i Oslo, men dette betrakter de som uproblematisk. For øvrig vurderer de å søke om å gjøre ham til rabbiner i hele Norge.

⁸⁰ I mange tilfeller kan en jødisk skilsmisse ordnes svært raskt, og med mindre besvær enn i de fleste andre tradisjoner.

⁸¹ For å sikre at kvinnen ikke er gravid med sin fraskilte manns barn.

⁸² Jødiske lærde har drøftet hvorvidt det ville være tillatt å sette inn en klausul i ekteskapskontrakten som ville gi ortodokse og konservative jødiske kvinner automatisk skilsmisse i tilfelle mannen f.eks. ble borte i krig, men løsningen er ikke funnet å være i overensstemmelse med halakha.

Rabbineren understreker betydningen av at staten skiller mellom sivil lovgivnings virkefelt og hva trossamfunns egne religiøse lover og regler må få regulere.

Praktisk: Ingen.

Debatten: Denne oppleves som ensidig, og det uttrykkes en viss bekymring for den videre utvikling med hensyn til hva staten ønsker å regulere.

HINDUER

Representert ved Sanatan Mandir Sabha-tempelet på Slemmestad⁸³

Vigselsrett: Nei.

Ekteskap: Hinduismen rommer store variasjoner når det gjelder trosforestillinger og rituell praksis. Den følgende fremstillingen baseres i all hovedsak på nordindiske tradisjoner slik de generelt videreføres av hinduer tilknyttet tempelet på Slemmestad.⁸⁴

Det ytterste mål for livet er ifølge hinduismen frelse fra gjenfødelse, *moksba*. Men ifølge denne tradisjonen har livet også tre andre livsmål (*purushartha*): oppfyllelse av rituelle og sosiale plikter (*dbarma*), oppfyllelse av ønsker knyttet til makt og rikdom (*artha*), oppfyllelse av ønsker knyttet til erotikk og estetikk (*kama*). Frelse fra gjenfødelse, *moksba*, regnes som det endelige målet. Menneskelivet (særlig menns liv) er ifølge hinduismens forestilling om *dbarma* delt opp i fire livsstadier. Elevstadiet (*brahmacharya*), ektemann- eller familiestadiet (*grihastha*), skogsbeboer (*vanaprastha*) og omreisende asket (*sannyasin*). Ideen er at de fire livsmål virkeliggjøres etter tur gjennom disse fire livsstadier. På første livsstadium virkeliggjøres opplæring i de rituelle og sosiale plikter (*dbarma*), på andre stadium oppfylles ønsker knyttet til rituelle og sosiale plikter (*dbarma*), makt og rikdom (*artha*) og erotikk og estetikk (*kama*). På det tredje stadiet oppgis *kama* og *artha*. På det siste stadiet oppgis også de rituelle pliktene, og *moksba* er det eneste målet. Dette er idealet. Men vi lever i *kalīyuga*, og bare få går videre fra familiestadiet. De fleste forblir i dette resten av livet.

Ekteskapet er det viktigste livsstadium for de fleste. Tre av livets mål virkeliggjøres på dette stadiet. Dessuten er alle mennesker på de tre andre livsstadier avhengig av dem som er på det andre livsstadiet. Bare familieforsørgerne er økonomiske produsenter. For forfatteren av den kjente lov-boken Manusmriti er familieforsørgerstadiet det beste:

Slik alle levende vesener er avhengige av luft, er medlemmene av alle livsstadier avhengige av familieforsørgerne.

For di mennene i de tre andre stadiene er forsørget av familieforsørgerne mat og viten, er familieforsørgerstadiet det beste. På samme måte som alle elver, både små og store, finner hvile i havet, finner alle menneskene på alle livsstadier beskyttelse hos familieforsørgerne.⁸⁵

Læren om livsstadier har særlig vært knyttet til menns liv. Den ble formulert av menn fra presteklassen (brahmin), og er derfor knyttet til interessene og perspektivene til mennene fra denne klassen. Kvinners liv blir ofte delt i tre livsstadier: ung pike, kone og enke. Ekteskapet er det viktigste stadiet for kvinner, men også kvinner kan bli asketer. En kone deler imidlertid *dbarma* med sin mann. En kone skal vise sin mann respekt når andre er til stede, men dette trenger ikke si noe om deres private forhold. Det finnes også egne plikter og rettigheter knyttet til kvinners liv kalt *stridbarma* (Jacobsen 2005:177–8).

I hinduismen er det viktig at slekten blir ført videre. Ekteskap (*vivaha*) er det fjortende og viktigste overgangsritualet blant de seksten overgangsritualer (*samskaraer*) som finnes i hinduismen. Gjennom ekteskapsritualet blir to sjeler forent i en evig mental, åndelig og hellig union. Å inngå et ekteskap er det samme som å bli et menneske, den eneste muligheten for å oppnå befrielse for mann og kvinne. Tidligere var det foreldrene som i samråd med bekjente eller med en prest med kjennskap til astrologi fant passende ektefelle. I mange tilfeller arrangeres fortsatt ekteskapet, men et økende antall unge, både i Norge og i India, velger nå selv sin fremtidige ektefelle. I Norge kan ungdom møtes gjennom for eksempel indiske kulturklubber, på arrangementer i tempelet eller på tilrettelagte besøk i India. Når de har funnet en partner, presenterer de sitt valg for sine respektive foreldre som eventuelt velsigner relasjonen, for så å begynne samarbeidet om å arrangere selve vielsen med påfølgende fest.

Medgift representerer i økende grad et sentralt trekk ved ekteskapsinngåelser i India og i deler av diasporaen. Brudens familie kan bli avkrevd store summer. Ifølge Jacobsen kan medgift i Norge likevel være av mindre betydning fordi hinduene her ikke er fattige. Og hvis de gifter seg med partnere fra India, vil medgift ofte være meningsløst på grunn av det ulike kostnads- og lønnsnivået der og i Norge (2005:183).

Hvor kan vigsel foregå: I tempelet i Norge, men det er også vanlig å gjennomføre den religiøse vigselen i India.

Hvem kan vie: Prestene.

Hvem kan vies: Hinduer oppmuntres til å gifte seg med hinduer for å unngå religiøse og kulturelle konflikter, dvs. for å redusere konfliktpotensialet og risikoen for skilsmisse. Det er også vanlig å velge partner fra samme miljø og samme

⁸³ Teksten er basert på Knut A. Jacobsens «Det andre livsstadiet: Ekteskapstradisjoner i hinduismen i Sør-Asia og i diasporaen», i *Evig din?* (2005), i tillegg til en tekst fra en av tempelets styrerepresentanter og oppfølgingsintervju med ham på telefon.
⁸⁴ Tempelet har ca. 1000 medlemmer.

⁸⁵ Se Knut A. Jacobsen og Notto R. Thelle, *Hinduismen og buddhismen* (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1999), s. 55–56.

kaste, men i diasporaen er det et økende antall som gifter seg på tvers av kastegrenser.

Hinduiske bryllupsritualer kan variere, men de følgende fjorten elementene er de mest vanlige og populære:

Bryllupsforberedelser: pynting (mehendi & peethi). På bryllupsdagen, eller dagen før, får brud og brudgom et seremonielt bad hjemme hos sine respektive foreldre. Bruden får maniky, og hender og føtter blir pyntet med hennamaling (mehndi). Brudgommen bruker et tradisjonelt indisk antrekk, og bruden bruker en rødfarget sari eller lehenga suit.

Vigsel og fest (barat): Brudgommen kommer vanligvis til bryllupslokalet eller tempelet på hesterygg eller i et kjøretøy sammen med familie og venner.⁸⁶ Brudgommens ansikt er dekket av blomster som henger fra turbanen hans. Når brudgom og følge kommer fram til bryllupslokalet, tas de imot av brudens familie med stor fanfare. Brudens familie introduseres for brudgommens familie, og gaver blir overlevert.

Hinduer oppmuntres til å gifte seg med hinduer for å unngå religiøse og kulturelle konflikter, dvs. for å redusere konfliktpotensialet og risikoen for skilsmisse.

Alle gjestene i bryllupet blir servert mat (*feasting*), vanligvis av brudens familie. I noen tilfeller deler begge familier på utgiftene. Bruden og brudgommen faster fra morgenen til bryllupet er over. Før bryllupet begynner, tar brudens far imot brudgommen ved alteret (*madhuparka*). Brudgommen plasseres på en bryllupstrone. Deretter kommer bruden og tar plass ved brudgommens høyre side på tronen. Mens presten fremsier mantraer, gir brudens far bort sin datter til gudene, og med gudene som vitner gir han deretter bort sin datter til brudgommen (*kanyadana*). Brudgommen lover å passe på bruden som sin bedre halvdel og beskytte henne resten av sitt liv.

I hinduismen representerer ild det helligste uttrykket for gud (*boma*). Presten tenner den hellige ild og fremsier mantraer mens han ofrer forskjellige blomster, frukt og mat til gudene. Ofringen utføres for at gudene skal velsigne bryllupet og brudeparet.

Brudgommen holder brudens venstre hånd med sin høyre hånd som en symbolsk handling for å vise at han aksepterer henne som sin brud (*panigrahana*), mens presten fremsier mantraer fra vedaene.

Bruden og brudgommen avgir ekteskapsløftet til hverandre, og de lover å være trofaste mot hverandre og utføre sine respektive trospålagte oppgaver (*pratijnakara*). Bruden og brudgommen følger hverandre rundt den hellige ild (*agni parikarma / sat phere*), med ilden som vitne for å helliggjøre vielsen. Brudgommen går foran de første fire gangene, mens bruden går foran de tre siste. Etter de syv rundene rundt den hellige ild tar brud og brudgom syv skritt (*saptapadi*) sammen for å be om velsignelse for følgende: første steg er for velstand; andre for energi; tredje for næring; fjerde for lykke; femte for en bra flokk med kveg og husdyr; sjette for bra vær og årstider, og det syvende for evigvarende vennskap. Etter dette henger brudgommen et halssmykke (*mangalsutra*) rundt brudens hals. *Mangalsutra* symboliserer det evige bånd mellom brud og brudgom. Til slutt uføres *sindbur*: Med et sinoberrødt fargepulver lager brudgommen en stripe i brudens hår. Etter dette er paret offisielt gift. De deler et måltid sammen og gir uttrykk for sin gjensidige kjærlighet.

Eldre familiemedlemmer velsigner paret (*ashirada*) og gir dem gaver for å vise sin kjærlighet og omsorg. Etter dette er ritualet i tempelet (eller i et annet bryllupslokale) ferdig, og brud og brudgom med følge reiser hjem til bruden.

Brud forlater foreldres hjem (bidai): Et av de viktigste elementene i et hindubryllup er bidai, som har en meget sentimental betydning for brudens familie. Her «gir» brudens foreldre henne til brudgommen og hans foreldre med et ønske om at de skal ta vare på deres datter resten av hennes liv.

Velkomst av brud og brudgom til brudgommens hjem (grahapraivesha): Når brudeparet ankommer brudgommens hjem, sier han til henne: Stig inn med din høyre fot, ikke bli stående utenfor. Bruden går inn i huset med høyre fot først, hvilket regnes for å være lykkebringende. Når brudeparet trer inn i brudgommens hus, utfører hans mor et ritual, *arati*, for å ønske bruden velkommen i familien.

Leker (kangna): Bruden, brudgommen og hans familie leker noen leker for å bli bedre kjent med hverandre og for at bruden skal føle seg velkommen i familien. Et eksempel på dette er en lek der brud og brudgom sitter overfor hverandre med et kar med vann mellom seg. Brudgommens søster plasserer en ring i bunnen av karet, og leken går ut på å plukke opp ringen først.

Dagen etter bryllupet arrangerer brudgommens familie en stor mottagelse for venner og familie av begge ektefeller. Her er det både musikk, dans og sang. Venner av familiene overleverer gaver til brudeparet, og festen avsluttes med matservering.

⁸⁶ Også i Norge har det forekommet at brudgommen har ankommet til hest.

Av sosiale og praktiske årsaker feirer mange norske hinduer bryllup i India. Der har mange fortsatt flertallet av sine slektninger, og der finnes hele den infrastruktur som letter gjennomføringen av vigsel og fest. Det er ikke uvanlig å ha 500–1000 gjester, og festen pågår vanligvis over flere dager, så det er klart at dette lettere lar seg gjennomføre i India enn i Norge. Men noen brylluper gjennomføres også her, og da helst om sommeren for at brudefolk og gjester skal kunne gå i tradisjonelle festklær.

Skilsmisse/gjengifte: Skilsmisse er tillatt i India, og akseptert av mange. I Norge forholder hinduer seg til norsk skilsmisselovgivning. Skilsmisse oppfattes som en personlig sak, og trossamfunnet blander seg ikke inn i slike spørsmål. Det eksisterer ingen religiøse ritualer i forbindelse med skilsmisse. Gjengifte er tillatt.

Homofili: Likekjønnede ekteskap er ikke akseptert.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridiske: Det er ingen spesielle lover/regler som skaper utfordringer for hinduer tilhørende tempelet på Slemmestad.

Praktiske: Det er vanskeligere å feire brylluper i Norge enn i India, men det er flere som gjør det likevel.

Debatten: Ingen kommentarer.

HOLISTISK FORBUND⁸⁷

Vigselsrett: Ja. Innvilget i 2009.

Ekteskap: Holistisk Forbund «har ingen mening om ekteskapet», og de mener det er opp til hvert enkelt individ «hvordan de ønsker å ordne livet sitt» – om de ønsker å formalisere et forhold, eller om de ønsker å forbli samboere. Holistisk Forbund skiller heller ikke mellom heterofile og homofile par. Når de likevel ønsker å tilby vigsel til dem som måtte ønske dette, skyldes det blant annet at de oppfatter at denne typen ritualer «kan forsterke den kjærlighetsprosessen som allerede eksisterer mellom partene».

Hvor kan vigsel foregå: Der brudeparet selv ønsker.

Hvem kan vie: Holistisk Forbund er i ferd med å utvikle kurs for å skolere vigslere. Men foreløpig vil de bare søke om godkjenning av tre til fire personer som allerede har erfaring med gjennomføring av vigsel.

Hvem kan vies: Holistisk Forbund ønsker å vie alle som ber om det, og stiller altså ingen krav om medlemskap.

Bryllupsforberedelser/vigsel: Holistisk Forbund ønsker generelt «å levendegjøre ritualer for slik å bringe dem inn i vår

tid på en måte som gjør at de angår den enkelte det gjelder». De som henvender seg til dem for vigsel, vektlegger «alltid at de vil ha ritualet slik de selv ønsker det». Holistisk Forbund nedlegger derfor mye arbeid i å utvikle vigselsritualer. Dette er arbeidskrevende for vigslerne, men Holistisk

“

De ønsker gjennom ritualet å fokusere på det som er mellom de to, og forsterke de følelser og den kjærlighet som allerede eksisterer.

”

Forbund oppfatter dette samarbeidet med brudeparene som svært viktig. De ønsker gjennom ritualet å fokusere på det som er mellom de to, og forsterke de følelser og den kjærlighet som allerede eksisterer.

Holistisk Forbund har diskutert hvorvidt de ønsker å definere grenser for brudeparenes valgfrihet, men det presiseres at de vil realisere folks ønsker så langt de selv oppfatter det som åndelig forsvarlig.

Innvilgelse av vigselsrett medfører at Holistisk Forbund må anvende det offentlig påkrevde ekteskapsløfte, og at ritualet må avsluttes med at vigsler erklærer paret for rette ektefolk.

Holistisk Forbund ønsker ikke at vigselsritualet skal vare lenger enn 12–15 minutter. Varer det lenger, kan de tilstedeværende miste energi og glød, og det hele kan bli mindre vellykket.

Fest: Vielsen følges av selskap i pakt med brudeparets ønsker.

Homofili: Holistisk Forbund skiller ikke mellom homofile og heterofile.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Holistisk Forbund har foreløpig liten erfaring med vigsel. Forbundet har vedtatt at brudepar må betale for egen vigsel, men tatt i betraktning det arbeid som vigslerne investerer i å utvikle ritualer i pakt med deres ønsker, vil dette kun representere en symbolsk sum. For øvrig betaler Holistisk Forbund reiseutgifter for vigslerne. Hvorvidt denne typen ekstrautgifter representerer noen form for urettferdighet i forhold til statskirkemedlemmer, har de ikke diskutert.

⁸⁷ Teksten er basert på en av styrerepresentantenes innlegg under et møte i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, og på et telefonintervju med samme representant.

HUMAN-ETISK FORBUND⁸⁸

Vigselsrett: Ja.

Ekteskap: Inngåelse av humanistisk vigsel «bekrefter den juridiske og etiske avtalen paret inngår med hverandre og med samfunnet». Seremonien intenderer «å feire og bekrefte at to mennesker har valgt hverandre». Seremonien er knyttet til livssynshumanismen og er derfor ikke livssynsnøytral. «Utgangspunktet er paret selv og de humanistiske verdier de ønsker å bygge sitt samliv på – kjærlighet, likeverd, gjensidig respekt og toleranse.»⁸⁹

Det understrekes i seremonien at paret lever sitt liv her og nå, og at det er her og nå de kan bety noe for hverandre og for samfunnet de er en del av. Human-Etisk Forbund (HEF) har ingen prinsipielle synspunkter på hvorvidt man bør vies; de mener hvert par må finne sin samlivsform. På samme måte mener de hvert par må resonnerer seg fram til en konkret samlivs praksis ut fra de humanistiske verdier som er nevnt over.

Hvor kan vigsel foregå: Human-Etisk Forbund ønsker å være fleksible med hensyn til hvor vielsen skal finne sted; deres vigslere kommer dit paret ønsker hvis det er praktisk mulig, det valgte sted er akseptabelt innenfor HEFs retningslinjer for humanistisk vigsel og det kan bli en verdig seremoni.

Hvem kan vie: HEFs sertifiserte vigslere, dvs. personer som har gjennomgått HEFs kvalifiseringsprogram og er godkjent av Fylkesmannen.

Seremonien intenderer «å feire og bekrefte at to mennesker har valgt hverandre». Seremonien er knyttet til livssynshumanismen og er derfor ikke livssynsnøytral.

Hvem kan vies: Minst én av partene må være medlem i Human-Etisk Forbund.

Bryllupsforberedelser vigsel: Brudeparet har en personlig samtale med vigsleren om hva det vil si å inngå ekteskap, og om seremoniens innhold. Ifølge HEFs retningslinjer skal seremonien «karakteriseres ved høytidelighet, skjønnhet og glede. Seremonien skal ha verdighet».⁹⁰ Alle innslag i seremonien skal ha en humanistisk profil, og samtidig ønsker

altså Human-Etisk Forbund at hvert par skal få sette sitt preg på vielsen. De ønsker derfor alltid å spørre paret om hva som for dem skaper høytidelighet, skjønnhet og glede. Det er vigsleren som skal være parets rådgiver i planleggingen av seremonien, og det er samtidig vigsleren som godkjenner seremonien.⁹¹

Skilsmisse/gjengifte: HEF har ingen spesielle synspunkter på skilsmisse/gjengifte. De tilbyr ingen spesielle prosedyrer i forbindelse med skilsmisse og overlater dette til de ansvarlige sivile institusjoner. Når en skilsmisse er formalisert, kan man igjen vies i Human-Etisk Forbund.

Homofili: Fra 1.1.09 ønsker HEF å praktisere samme vigselsseremoni for heterofile og homofile.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridisk: Med utgangspunkt i HEFs regelverk er det ingen som fritt kan velge en bestemt vigsler. HEFs vigslere er organisert fylkesvis, men kan i visse tilfeller reise på tvers av fylkesgrenser. Dette er avklart med myndighetene. Innskjerpingen av regelen om vigslers tjenestedistrikt har derfor ingen betydning for HEF, men de er undrende til regelens hensikt.

Praktisk: Manglende tilgang på verdinøytrale seremonirom. HEF ønsker at staten skal ta ansvar for å etablere livssynsnøytrale seremonirom. De har kontakt med arkitekter som skal utvikle en skisse HEF kan anvende i videre kommunikasjon med kommunene.

Å gjennomføre humanistisk vigsel påfører brudeparet ekstra omkostninger, men det er ingen debatt om hvorvidt staten burde gi økonomisk støtte.

ISLAMSK RÅD NORGE

Representert ved Det Islamske Fellesskapet Bosnia-Herzegovina, Tauheed Islamic Centre og Islamic Cultural Centre

På grunn av ulik praksis blir hvert trossamfunn presentert for seg.

Islamic Cultural Centre Norway (ICC)⁹²

Vigselsrett: Ja.

Ekteskap: Ekteskapet oppfattes som Guds ordning til beste for alle mennesker.

Hvem kan vie: Formelt er det forstanderen som har vigselsretten, men det er ofte imamen som vier. Respekterte personer med høyt kunnskapsnivå kan også vie.

Hvem kan vies: Alle muslimske kvinner og menn over 18

⁸⁸ Teksten er basert på avsnittet om HEF i Evig Din? (2005), og oppfølgingsintervju med seremonisjef.

⁸⁹ http://www.human.no/templates/Page_281.aspx

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ http://www.human.no/templates/Page_281.aspx

⁹² Teksten er basert på et intervju med hovedimamen i ICC, og med to yngre muslimere aktive i moskeen.

år som gir sitt frivillige samtykke. Ingen spør om noen er sunni eller sjia, men det er ikke vanlig praksis at sjiamuslimer vies i ICC. Flertallet som vies er medlemmer i ICC eller muslimer uten fast tilhørighet til en moske. Muslimske menn kan gifte seg med en ikke-muslimsk kvinne (jødisk eller kristen), men det vanligste er at det er to muslimer som gifter seg.

Hvor kan vigsel foregå: Det blir stadig mer populært med vigsel i moskeen, men man kan fritt velge vigsel i eget hjem eller i det lokalet hvor bryllupsfesten arrangeres.

Vigsel: Brud og brudgom kan sitte sammen eller i hvert sitt rom. Uansett begynner imamen med å spørre kvinnen om ekteskapet representerer hennes frie valg og om hun godkjenner at de fortsetter med vielsen. Deretter holder imamen (vigslar) en khutba: en preken som inneholder vers fra Koranen og fortellinger fra Profeten Muhammeds liv. Særlig to temaer omtales:

– Det er Gud som har skapt oss og som bestemmer. Gud er allvitende og menneskene kan ikke skjule noe for ham. Gud ser alle dine handlinger, og det er derfor viktig alltid å bestrebe seg på å vise sin ektefelle respekt, toleranse og kjærlighet.

– Gjennom egen ekteskapelige praksis ga Profeten Muhammed muslimerne et forbilde for hvordan de som ektefeller bør behandle hverandre. Følger de dette «blir Profeten glad fordi de følger hans vei som også er Guds vei».

Etter prekenen avlegger brudeparet ekteskapslofter, og ekteskapskontrakten undertegnes. Det er en plikt for brudgommen å gi sin kone en gave (*mabr*). Denne kan bestå av gullsmykker og eller penger. Gavens verdi avhenger av mannens økonomi og eller parets individuelle ønsker.

Kvinner kan selv velge hvorvidt de ønsker å involvere en formynder (*wali*), men i ICC oppfordrer man kvinner til å bruke det. Det er imidlertid obligatorisk med to vitner for at en vielse skal være gyldig. Både kvinner og menn kan være vitner. Det som er viktig er at de forstår og påtar seg det ansvar det innebærer å være vitne.

Bryllupsfesten: Ifølge en tradisjon fra Profeten er det viktig å invitere så mange som mulig til festen slik at «hele samfunnet får vite om og kan respektere at de to nylig giftede nå skal leve sammen». Ifølge yngre medlemmer av ICC gjøres ekteskap i dag ofte kjent gjennom Facebook og e-post, men det er likevel fortsatt vanlig å ha flere store fester. Først arrangeres separate kvinne- og mannsfester. Deretter arrangeres det en fellesfest (*shadi*) som brudens familie inviterer til. Deretter inviterer brudgommens familie til en ny fest (*walima*). Vielsen kan foregå på *shadi*, men aldri på *walima*. På *shadi* anvender bruden røde klær: *shalwar khamis* eller en type sari. Mannen anvender *shalwar khamis* i matchende farger. På *walima* anvender mannen dress og slips, mens bruden anvender samme type klær som på *shadi*.

Skilsmisse: I Norge er det kun staten som kan innvilge gyldig skilsmisse, og ifølge imamen praktiserer ICC derfor ikke noen form for islamsk tillegsskilsmisse. Men dette skaper problemer for de muslimer som ikke aksepterer den sivile skilsmissen som tilstrekkelig, og som mener at de bør ha skilsmisse også i forhold til islamske rettsprinsipper. I tilfeller hvor kvinner skiller seg sivilt i strid med mannens ønske kan dette skape særlige problemer. Ifølge imamen burde da staten sørge for å fremskaffe en skilsmisseerklæring underskrevet av mannen slik at kvinnen kan føle seg fri til å inngå nytt ekteskap. Men den beste løsningen ville, ifølge imamen, være at moskeen fikk skilsmissemyndighet slik de har vigselmyndighet. Han mener moskeen langt lettere ville kunne løse skilsmisserelaterte problemer, og dermed kunne bistå kvinner i vanskelige situasjoner bedre. Eventuelt kunne Islamsk Råd Norge få skilsmissemyndighet på vegne av alle moskeene.

“

Ifølge en tradisjon fra Profeten er det viktig å invitere så mange som mulig til festen slik at «hele samfunnet får vite om og kan respektere at de to nylig giftede nå skal leve sammen».

”

Imamen bistår ektepar med problemer og han prøver å «å være tilgjengelig 24 timer i døgnet for denne typen hjelp». Moskeen har også etablert en ny komité som skal bidra med informasjon om blant annet kvinners rettigheter både innenfor islam og den sivile lovgivningen.

Gjengifte: Ved å vise fram sivile skilsmissepapirer kan man gifte seg igjen i ICC.

Homofili: Likekjønnede ekteskap kan ikke inngås i ICC.

Tidsbestemte ekteskap: ICC aksepterer ikke denne ekteskapsformen.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridiske: Imamen mener det er for lenge å vente et helt år på den sivile skilsmissen. Islamsk skilsmisse kan innvilges langt raskere. Han skulle også ønske at moskeen kunne få overdratt skilsmissemyndighet slik de har vigselmyndighet fordi dette kunne bidra til bedre problemløsning – særlig for kvinner.

Praktiske: ICC har ingen praktiske problemer i forhold til ekteskap/skilsmisse.

Debatten: ICC opplever det som vanskelig å få allmennheten til å forstå hva et muslimsk ekteskap egentlig er; alt

dreier seg ikke om tvangsekteskap eller kvinner i haltende ekteskap. For øvrig opplever de den generelle «debatten om islam/muslimene» som smertefull. «Vi respekterer norske lover og demokratiske verdier, og vi forsøker å vise åpenhet, respekt og en dialogorientert innstilling, men vi opplever i økende grad å bli omtalt som fundamentalister/terrorister med en hemmelig agenda», uttaler imamen.

Det Islamske Fellesskapet Bosnia-Herzegovina⁹³

Vigselsrett: Menigheten har ikke vigselfrett fordi den ønsker å vise varsomhet overfor juridiske problemstillinger.

Ekteskap: Ekteskapet oppfattes som en hellig institusjon og familien som samfunnets grunncelle.

Hvor kan vigsel foregå: Menigheten foretrekker å vie i folks hjem slik det er vanlig i Bosnia-Herzegovina, men vigsel kan også foretas i moskeen.

Hvem kan vie: En av imamene.

Hvem kan vies: en muslimsk mann med en muslimsk, kristen eller jødisk kvinne. En muslimsk kvinne med en muslimsk mann. Fordi muslimer med ulik nasjonal bakgrunn kan ha ulike bryllupsskikker, foretrekker imamen at muslimer med forskjellig tilhørighet vies i de menigheter hvor disse best kan ivaretas.

Muslimer fra Bosnia-Herzegovina praktiserer vidtrekkende incestregler: Man kan ikke gifte seg med noen man er beslektet med gjennom verken blod eller melk (dvs. som har blitt ammet av samme kvinne). Ekteskap mellom fetter og kusine er ikke akseptert, og det er uvanlig at ekteskap inngås mellom partnere beslektet i femte eller sjette ledd.

Ekteskapsforberedelser: Brudeparet kommer til en samtale med en av imamene.

Personnummer, sivil status og gyldig oppholdstillatelse undersøkes, men det stilles ingen krav om sivil vigsel før den islamske. Imamen vektlegger at alt skal gjøres «100 000 ganger lovlig», og hvis det oppstår noen tvil om partenes personalia, vil de bli avvist.

Vigsel: Det må være to vitner til stede, kvinnelige eller mannlige. Det leses tre eller fire vers fra Koranen, men ikke nødvendigvis al-fatiha (åpningsverset i Koranen) slik det ofte gjøres ved muslimsk vigsel. Imamen uttaler sammen med brudeparet og gjestene trosbekjennelsen høyt. Det poengteres at ekteskapet må være frivillig, og imamen spør derfor først kvinnen om ekteskapet er fritt valgt, og deretter spør han vitnene om de kan bekrefte dette. Imamen spør så hver av partene tre ganger: «Aksepterer du X.X. i

Guds navn som din mann/kone?» Partene må svare ja hver gang. Deretter må vitnene bekrefte at de hørte hva hun/han sa. Til slutt holder imamen en liten tale om ekteskapet som en hellig institusjon, og behovet for at partene forbereder seg på at de må fortsette å respektere hverandre i både gode og onde dager, og at de uansett må anstrenge seg til det ytterste for å opprettholde egen respekt for ekteskapet og ektefellen.

Det utstedes ikke lenger ekteskapskontrakter; menigheten ønsker ikke at deres vigsel skal kunne anvendes i forbindelse med juridiske rettigheter og eller innvandring. Brudegaven (*mahr*) skriftliggjøres heller ikke, men ordnes privat mellom brud og brudgom. Bruden velger selv når deler av denne – eller hele – skal utbetales.

Vigselen avsluttes med bønn (*dua*). Uten denne anses ikke vigselen som gyldig.

Vigselen etterfølges av en fest, og imamene ønsker så langt som mulig å delta for slik å komme nær medlemmene av menigheten.

“

Det utstedes ikke lenger ekteskapskontrakter; menigheten ønsker ikke at deres vigsel skal kunne anvendes i forbindelse med juridiske rettigheter og eller innvandring.

”

Skilsmisse/gjengifte: Ektepar kan be imamen om hjelp hvis de har ekteskapsproblemer, og han definerer det som en viktig oppgave å bistå dem i slike situasjoner. Hvis paret beslutter å ta ut sivil skilsmisse, oppfattes dette likevel som deres valg. Menigheten anvender selv ingen form for islamsk skilsmisse, men forholder seg utelukkende til den sivile skilsmissen.

Gjengifte representerer ikke noe problem så lenge man har sivile skilsmisedokumenter.

Homofili: Likekjønnede kan ikke vies i menigheten.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridiske: ingen problemer. Noen oppfatter separasjonstiden som for lang, mens andre oppfatter det som bra fordi den gir anledning til å roe situasjonen.

Praktiske: Ingen. Hvis imamen må reise for å vie, betaler menigheten, ikke brudeparet selv, utgiftene.

Debatten: Det uttrykkes bekymring for ekteskapets lave

⁹³ Teksten er basert på intervju med hovedimamen under et besøk i moskeen.

status i norsk offentlighet, og for at politikerne ikke ivaretar familiens behov og dermed svekker deres mulighet til å fungere som samfunnets grunncelle. Det uttrykkes også bekymring for tendensen til å skulle gjøre alle like, dvs. kreve at alle utvikler samme oppfatninger av ekteskapet. Ifølge imamen eksisterer det «mye subjektivitet» i debatten, og han påpeker at flere glemmer å ta i betraktning at det finnes mange ulike syn. Han ønsker dialog og ikke tvang, og mener både politikere og religiøse ledere må trene bedre på å forholde seg til dette.

Tauheed Islamic Centre⁹⁴ (tilhører sjiaislam)

Vigselsrett: Ja.

Ekteskap: Dette oppfattes som samfunnets grunnleggende enhet og som den foreskrevne livsform. Kvinner og menn har ulike rettigheter og plikter; i prinsippet har kvinnen kun seksuelle plikter overfor sin mann, mens han har meget omfattende forpliktelser overfor henne (økonomiske, seksuelle m.fl.). Utfører kvinnen annet arbeid for sin mann – for eksempel husarbeid – «prises hun av Gud».

Hvor kan vigselen finne sted: I moskeen eller i hjemmet.

Hvem vier: En imam.

Hvem kan vies: En muslimsk mann med en muslimsk, kristen eller jødisk kvinne. En muslimsk kvinne med en muslimsk mann. Sjiamuslimere kan gifte seg med sunni-muslimere. Begge parter må ha gyldig opphold i Norge, og de må fremlegge godkjente dokumenter fra folkeregisteret som viser at de oppfyller de offentlige ekteskapsvilkårene.

Det oppfattes som en fordel at unge som har vokst opp i Norge, gifter seg med andre som har vokst opp her, eller ev. i et annet skandinavisk eller vest-europeisk land. Medlemmene bestemmer selsagt selv hvem de vil gifte seg med og fra hvilket land, men ifølge imamen er det en fordel for ekteskapets stabilitet at partene har vokst opp i samme type samfunn.

Bryllupsforberedelser: Imamen snakker med bruden alene for slik å sikre at hun selv ønsker å inngå ekteskap. Menigheten ønsker «å legge dette triste temaet tvangsekteskap bak oss». I denne samtalen oppfordres bruden: «Tenk på deg selv; det er ditt liv. Ikke vær redd; ikke tenk på familien din. Her vil du få støtte.» Deretter har imamen en samtale med begge parter hvor han snakker med dem om hvordan livet vil endre seg når de blir gift, hvordan de vil få andre rettigheter og plikter, og at de må søke hverandre for trygghet og stabilitet og ikke kun sex. I forhold til senere valg om å få barn oppfordres de til å lese bøker og eller søke råd hos andre som har stiftet familie.

Vigsel: Denne består av flere elementer som kan utføres

i flere etapper, men de kan også gjennomføres fortløpende:

- Størrelsen på brudegaven (*mabr*) fastsettes. Intet ekteskap er gyldig uten brudegave, men «summen» kan være symbolsk. Brudegaven kan bestå av penger eller smykker, eller for eksempel en Koran, og ifølge imamen er det bruden selv som bestemmer hva hun ønsker. Størrelsen på brudegaven, og når den ev. skal utbetales, fastsettes i ekteskapskontrakten. I denne kan kvinnen også føre inn egen rett til skilsmisse, rett til å ta utdanning m.m.⁹⁵
- Mannen overrekker kvinnen gullsmykker (*shabka* – forlovelsessmykker).
- Ekteskapskontrakten undertegnes.
- Åpningsverset i Koranen (*al-fatiba*) leses.
- Bruden uttaler «jeg gifter meg med deg». Brudgommen svarer «jeg godtar».

Hvorvidt kvinnen må ha en verge (*wali*) til stede, avhenger av hvilken ayatollah (religiøs lærd) familien følger. Hvis de følger Sheikh Fadlallah og bruden er voksen, behøver kvinnen ingen verge.

I motsetning til i sunni-islam oppfattes det ikke som viktig å ha to vitner til stede.

Der ikke obligatorisk å feire ekteskapet med en fest, men det vektlegges at ekteskapsinngåelsen blir kjent.

Skilsmisse/gjengifte: Menn har klare rettigheter til skilsmisse, men talaq, den form for skilsmisse hvor mannen skiller seg fra kona med øyeblikkelig virkning ved å uttale «jeg skiller meg fra deg» tre ganger, er ikke tillatt. Kvinners rett til islamsk skilsmisse er avhengig av at spesielle kriterier er oppfylt, men hvis ektefellene har skrevet egen rett til skilsmisse inn i ekteskapskontrakten, stilles det ingen spesielle krav til innvilgelse av islamsk skilsmisse.

Ved henvendelser om skilsmisse vil imamen alltid ønske å undersøke hvorvidt problemene kan løses slik at skilsmisse unngås. Hvis et par fremstår som både enige og fast bestemt på skilsmisse, begrenser likevel imamen seg til å ordne forpliktelsene med hensyn til brudegaven. Deretter gir han partene skilsmisse når de kan dokumentere gyldige sivile skilsmissepapirer. Gjennomført sivil skilsmisse representerer en forutsetning for at islamsk skilsmisse innvilges. Det må være to vitner til stede under den islamske skilsmissen.

En ayatollah (høy religiøs lærd) kan innvilge en kvinne skilsmisse uten mannens samtykke hvis vedkommende nekter å forsørge henne eller han nekter å slutte å mishandle henne.

Gjengifte er fullt akseptert etter gyldig sivil og islamsk skilsmisse.

⁹⁵ Det er vanlig at deler av brudegaven utbetales ved inngåelsen av ekteskapet, og siste del hvis mannen ønsker skilsmisse. Hvis en kvinne ønsker skilsmisse, betaler hun tilbake den delen av brudegaven hun har mottatt. Både menn og kvinner kan imidlertid ettergi hverandre det økonomisk utestående ved skilsmisse.

⁹⁴ Teksten er basert på et intervju med en av moskeens ledende imamer.

Tidsbegrensede ekteskap (mut'a/sighe): I sjiaislam er det mulig å inngå tidsbegrensede ekteskap, men disse registreres ikke. Slike ekteskap baseres på en privat ekteskapskontrakt mellom partene, og den involverer også en brudegave. Ved inngåelse stipuleres ekteskapets varighet. Slike ekteskap inngås ikke i moskeen og involverer altså ikke en imam. Selv om slike tidsbegrensede ekteskap er mindre ansett enn vanlige ekteskap, mener imamen at de kan representere en nødvendig løsning for dem som verken klarer å gifte seg eller å vente med å inngå et forhold. Han vet at tidsbegrensede ekteskap praktiseres også i Norge, men har ikke nærmere informasjon om dette.⁹⁶ I norsk sammenheng representerer dette en parallell til vanlige samboerforhold.

Urfi-ekteskap: Dette er en tradisjonell form for ekteskap som ikke registreres. Det baseres på en ekteskapskontrakt inngått mellom to parter på islamske premisser, men det registreres ikke og har derfor ingen gyldighet overfor den sivile staten. Ifølge imamen praktiseres denne ekteskapsvarianten sjelden i Norge.

Homofili: Likekjønnede ekteskap kan ikke inngås i moskeen.

Størrelsen på brudegaven, og når den ev. skal utbetales, fastsettes i ekteskapskontrakten. I denne kan kvinnen også føre inn egen rett til skilsmisse, rett til å ta utdanning m.m.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridisk: Å vente et helt år på å få innvilget sivil skilsmisse oppfattes som at man «kaster bort lang tid før man kan starte et nytt liv». Det er derfor ønsker om kortere separasjonstid.

Praktisk: Ingen.

Debatten: Informantene ønsker å bidra til at man kan legge tragiske fenomener som tvangsekteskap bak seg. Samtidig reagerer de på hvordan islam og tradisjon blandes sammen. I forhold til den generelle ekteskapsdebatten reagerer de på at det er for mye usakligheter, kunnskapsløshet, misforståelser og bruk av feil definisjoner. Og de ønsker i stedet en fornuftig, nyttig, objektiv dialog for å bygge broer som igjen kan bidra til bedre forståelse, gjensidig respekt, ro og fred i samfunnet.

⁹⁶ Ifølge religionshistoriker Kari Vogt er det i Norge hovedsakelig etnisk norske kvinner (konvertitter og ikke-muslimer) som inngår tidsbegrensede ekteskap med sjiamuslimske menn (2005:170).

JESU KRISTI KIRKE AV SISTE DAGERS HELLIGE (MORMONERNE)⁹⁷

Vigselsrett: Ja.

Ekteskap: Mormonerne har to typer ekteskap: et for dette liv og et for evigheten. Ekteskap for dette liv kan inngås i deres lokale kirke, mens ekteskap for evigheten kun kan inngås i et tempel (et spesielt kirkebygg). For norske mormonere er tempelet i Stockholm det nærmeste. Får man tillatelse til å vies der, tror mormonerne at ektefellene vil møtes igjen etter døden for så å tilbringe evigheten sammen. Ektefeller som bare har vært viet for dette livet, og derfor har blitt atskilt av døden, kan også vies ved stedfortredere i tempelet, slik at de igjen kan møtes i åndeverdenen etter døden. Dette foregår ved at kirkemedlemmer, en mann og en kvinne, vies på vegne av det avdøde paret. Kirken kaller dette for tempelarbeid, og det utføres for å hjelpe de døde. På verdensbasis har ca. 14 millioner døde blitt viet på denne måten. Det eksisterer ingen begrensning på hvor mange et medlem kan la seg vie på vegne av, men på vegne av seg selv kan medlemmer bare gifte seg med én. Mormonerne forbød flergifte i 1890.

Mormonerne tror at man kan ta med seg den kunnskap man har tilegnet seg, videre til livet i åndeverdenen. De tror på et aktivt liv etter døden og legger altså stor vekt på at familien igjen samles. De oppfordrer derfor ungdom til å gifte seg direkte i tempelet «for tid og evighet». Dette er imidlertid bare mulig hvis begge er medlemmer i Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige. Hvis ikke kan de gifte seg i den lokale menigheten eller borgerlig hos byfogden. For å kunne gifte seg i tempelet må de ha en tempelanbefaling fra den lokale biskopen. Alle medlemmer som lever et liv etter kirkens normer, kan få en slik anbefaling.

Når avdøde vies, stilles det imidlertid ikke krav til deres tidligere livsførsel. For å hjelpe dem i det hinsidige kan man til og med døpe og vie ikke-medlemmer. For stedfortrederne er det imidlertid obligatorisk med en tempelanbefaling.

Ideen om tempelarbeid utgjør bakgrunnen for mormonerne sterke fokus på slektsgranskning: De ønsker å finne fram til døde slektninger som de kan gi anledning til å si ja eller nei til Jesu Kristi gjengitte evangelium på samme måte som de levende sier ja eller nei på jorden. En stedfortredende dåpshandling må altså fullt ut aksepteres av den avdøde for å ha noen gyldighet.

Hvor kan vigsel foregå: Se punktet om ekteskap.

Hvem kan vies: Se punktet om ekteskap.

Vigsel: Under vielser i den lokale kirke gir brud og brudgom hverandre likelydende løfter om troskap i gode og onde dager. Med hensyn til antrekk og bryllupsfest følger

⁹⁷ Teksten bygger på avsnittet om kirken i Evig Din? (2005) og telefonintervju med en representant for kirken hvor det ble korrigeret for eventuelle endringer siden 2005.

kirkens medlemmer tradisjonelle norske skikker, men avstår fra alkohol, tobakk, kaffe og te.

Under tempelvielser har alle hvite antrekk, og det vektlegges at brudekjolen er tekkelig. Paret gir hverandre sitt samtykke for «tid og evighet». Fordi tempelet ligger i Stockholm, er det generelt få personer til stede, og festen holdes som regel når man kommer hjem.

Det eksisterer ingen begrensning på hvor mange et medlem kan la seg vie på vegne av, men på vegne av seg selv kan medlemmer bare gifte seg med én.

Skilsmisse/gjengifte: Ekteskap inngått i kirken eller borgerlig kan oppløses gjennom sivil skilsmisse. Tempel-ekteskap kan også oppløses, men da kreves det at man gjennomgår en spesiell langvarig prosedyre i tillegg til den sivile skilsmissen. Man behøver ikke å dokumentere spesielle grunner for at man vil skilles. Det er tilstrekkelig at man har forsøkt alt man kan for å redde ekteskapet, og har hatt samtaler med kirkens ledende tillitsmenn. I begge tilfeller er gjengifte tillatt.

Samboerforhold: All utenomekteskapelig seksualitet betraktes som synd.

Homofili: Personer med homofil legning får medlemskap på linje med andre. Hvis noen viser at de ønsker å opprettholde en homofil praksis eller leve i et homofilt parforhold, vil de imidlertid bli bedt om å vurdere sitt medlemskap.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridisk: ingen. Mormonerne har ikke mottatt rundskriv Q28/2008, sannsynligvis fordi de allerede praktiserer et system med menigheter hvor de ansvarlige kun har myndighet til å vie eller å utføre andre typer menighetshandlinger innen egen menighet. De har «ingen makt utenfor egen menighet».

Debatten: Den kjønnsnøytrale ekteskapsloven får ingen innvirkning på mormonernes ekteskapsforståelse og vigselpraksis. Mormonerne tar heller ikke del i debatten om denne loven i Norge. I USA – særlig i California – har medlemmer engasjert seg sterkt i tilsvarende debatter, og dette har ført til at kirken har blitt utsatt for både verbale angrep og fysiske angrep i form av hærverk. Mormonerne håper dette ikke vil spre seg til Norge.

KRISTENSAMFUNNET⁹⁸

Vigselsrett: Nei. Kristensamfunnet ønsker ikke å ha vigselsrett fordi de mener at jus og sakrament ikke bør blandes direkte. De mener likevel at de juridiske bånd er viktige, og de stiller derfor krav om at sivil ekteskap inngås før vielsen i Kristensamfunnet. Kristensamfunnet oppfatter den juridiske relasjonen som «et kar der sakramentet kan stige ned».

Ekteskap: Kristensamfunnet oppfatter ekteskapet som «et livets fellesskap». (Se punktet om bryllupsforberedelser.)

Hvor kan vigsel foregå: I et av Kristensamfunnets egne lokaler, i privathus eller i andre verdige lokaler.

Hvem vier: En av Kristensamfunnets prester.

Hvem kan vies: Det stilles ikke krav til medlemskap, men Kristensamfunnet forutsetter at partene «har et forhold til Kristensamfunnet».

Bryllupsforberedelser: Det anses som svært viktig å skolere brudeparet for at de to kan bli seg bevisst hva de vil med sitt ekteskap. Brudeparet kan derfor ha opptil åtte-ti samtaler med presten. Brudeparet skal gjøres godt kjent med vigselsakramentet, og man samtaler om de ulike delenes meningsinnhold. Brudeparet må særlig bevisstgjøres i forhold til «egen intensjon ved å gå inn i et livets fellesskap, hvor de forutsettes å tilføre seg selv og hverandre impulser, samtidig som de gir noe ut i verden». De to partene må bevisstgjøre seg i forhold til egen autonomi; det er som autonome og likeverdige individer de skal fatte sin beslutning. Og når de kommer til samtale, må de være åpne for hva som gjennom disse kan komme fram; kanskje vil de innse at «de ikke er beredt til å inngå et livets fellesskap gjennom ektevielsens sakrament». De skal også bevisstgjøres om kriser som kan komme, og de oppfordres til å be om hjelp. Å gifte seg oppfattes ikke som en privatsak, og om «et vellykket ekteskap vil kunne befrukte omverden, vil et ekteskap som ikke lykkes kunne ha motsatte konsekvenser».

Kristensamfunnet gjennomfører også flere samtaler med forloverne sammen med brudeparet.

Vigsel: Kristensamfunnet kaller dette ektevielse. Hovedmotivet er livets fellesskap og partenes beslutning om forbeholdsløst å velge hverandre. Det som muliggjør at sakramentshandlingen kan finne sted, er at de to sier ja.

I ritualet – som varer ca. 40 minutter – inngår følgende elementer:

- Brudeparet blir spurt om de har bevisstgjort seg beslutningen om å inngå dette livsfellesskapet (men de bes ikke om å avlegge et jordisk løfte om å holde sammen til døden skiller dem).
- Presten tar brudens ring fra brudgommen og legger foran

⁹⁸ Teksten bygger på et innlegg holdt av en av Kristensamfunnets prester under et møte i Samarbeidsrådet for tros- og livssynsamfunn, og på et intervju med samme prest.

henne og brudgommens ring fra bruden og legger foran ham på en slik måte at ringene krysser hverandre foran et kristusbilde. Ringen oppfattes som et symbol på helhet, som noe som binder sammen det som tidligere var atskilt. Presten uttaler likelydende ord til begge mens hun/han trer på dem ringene.

- Presten tar to pinner som er bundet sammen med en rød sløyfe og holder dem opp i korsform. Dette symboliserer at brudeparet er og forblir to autonome individer som er bundet sammen på ett punkt.
- Presten snakker om «mannens konstitusjon som karakteriseres ved åndsvilje og om kvinnens konstitusjon som karakteriseres ved sjeleånd».
- Presten holder en tale til de to som vies om hva livets fellesskap betyr for dem og for deres omgivelser.
- Presten uttaler at forloverne «aldri må glemme det de har vært vitner til» og at de aldri skal glemme å gi bistand ved problemer.
- Presten avslutter ritualen med å si: «Under Kristi øyne har dette skjedd.» Presten lyser velsignelse og fører først armene opp og så ned med ordene: «Det være så.»

Brudeparet kan velge musikk og sanger, men det må være levende musikk/sang med et høytidspreg.

Skilsmisse/gjengifte: Kristensamfunnet betrakter det som en del av virkeligheten at skilsmisser skjer, og ønsker ikke å foreta noen moralsk vurdering av dette. Derimot prøver man å gi hjelp og støtte slik at skilsmisse skal kunne forhindre. Enkelte har spurt etter skilsmisseritualer, men dette er ikke noe Kristensamfunnet ønsker å utvikle.

“

Ringene oppfattes som et symbol på helhet, som noe som binder sammen det som tidligere var atskilt. Presten uttaler likelydende ord til begge mens hun/han trer på dem ringene.

”

Kristensamfunnet har ikke noen prinsipiell holdning mot gjengifte, men den prest som viet en av partene første gang, vil ikke ønske å vie dem igjen. I stedet bes det nye paret om å oppsøke en ny prest. Alternativt ville det måtte gå minst mellom tre og fem år etter skilsmissen før samme prest ville ønske å vie en person for annen gang.

Samboerforhold: Kristensamfunnet aksepterer samboerforhold. «I dag er det for de fleste en nødvendig erfaring å bo sammen før man eventuelt inngår ekteskap.»

Homofili: Prestene i Kristensamfunnet står fritt i sine

meninger og synspunkter i alle livsspørsmål, også i synet på homofili. I Kristensamfunnet blir alle «uansett legning sett på som likeverdige mennesker». Kristensamfunnet kan imidlertid ikke anvende vielsesritualet for likekjønnede par fordi dette forutsetter at det er en mann og en kvinne som vies. Derimot støtter de at homofile inngår juridisk bindende avtaler eller borgerlige ekteskap. Også prester i Kristensamfunnet kan være homofilt samlevende.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridisk: Kristensamfunnet har ingen juridiske problemer per i dag. Fordi de ikke har vigselfrett, kan de heller ikke bli pålagt å vie homofile par.

Praktisk: Kristensamfunnet har egne lokaler i Oslo, Bergen og Trondheim, men kan ha problemer med lokaler andre steder. Den norske kirke ønsker generelt ikke å låne ut sine lokaler til Kristensamfunnet fordi den stiller spørsmål ved dets status som en kristen kirke.

Det er vanlig å gi en gave til Kristensamfunnet i forbindelse med ektevielse. Kristensamfunnet lever av de gaver og bidrag som medlemmene gir.

SIKHER

Representert ved Gurdwara Sri Nanak Dev Ji, sikh-tempelet på Alnabru i Oslo⁹⁹

Vigselsrett: Ja.

Ekteskap: Ekteskapet og familielivet er sett på som alle sikhers religiøse plikt, dharma. Bryllupet er for sikhene terskelen inn til det viktigste stadiet i livet: familielivet. Denne ideen deler de med hinduene, men i motsetning til hva som gjelder for hinduene, er frelse umulig for sikhene å oppnå hvis de ikke har tatt del i dette stadiet. Veien til frelse kan ikke skje gjennom askese alene, slik som i hinduismen, og det oppfattes derfor som essensielt at et ekteskap skal fungere bra. Den sammensmeltingen som oppfattes å skje mellom partene i ekteskapet, mener man symboliserer den kosmiske guddommelige balanse: et mikrokosmos som reflekterer makrokosmoset. Et annen viktig aspekt ved sikhenes ekteskap er det politiske. Kampen for et eget ekteskapsritual var lenge selve kjernesaken i sikhenes markering av egen religiøse identitet på det indiske kontinentet. Kampen for anerkjennelse av egne ekteskapstradisjoner har fortsatt i Norge.

Hvor kan vigsel foregå? Det er ikke nødvendig å utføre bryllupsritualet på et hellig sted. Det eneste kriteriet er at Guru Granth Sahib (sikhenes hellige bok) er til stede. For noen år siden bestemte imidlertid det øverste politiske organ

⁹⁹ Denne teksten bygger på utdrag av Vilde Reichelts tekst «Til døden skiller oss: sikhenes ekteskapstradisjoner» i *Evig din? Ekteskaps- og samlivstradisjoner i det flerreligiøse Norge* (2005) og intervju med seks representanter for Gurdwara Sri Nanak Dev Ji, sikh-tempelet på Alnabru i Oslo, i januar 2009. I intervjuet gikk vi gjennom et utdrag av Reichelts tekst og korrigererte for norske forhold i dag.

hos sikhene (*Akal Thakat*) at en ikke lenger skulle utføre vigsel (*Anand Karaj*) i forsamlingshus og lokaler hvor det ellers kan bli danset og drukket alkohol. De mente det ikke var verdig å plassere Guru Granth Sahib i slike omgivelser. I Norge i dag foregår vigsel som regel i gurdwaraer, og for øvrig i private hjem. Det siste gjelder særlig for sikher bosatt langt fra templene i Oslo og Drammen. I slike tilfeller reiser forstandere og andre representanter for å gjennomføre vigsel der folk bor. Utgiftene bekostes av menigheten, men det er vanlig at familiene gir gaver når de får slike tjenester utført. Ca. halvparten av alle brylluper feires imidlertid i India fordi flertallet har slektsnettverk der, og fordi prisnivået der gjør det lettere å holde store bryllupsfester.

Hvem vier? Det er forstanderen som har vigselfrett og derfor formelt har ansvaret for ekteskapsinngåelsen. Den som forretter selve ritualet, er imidlertid ofte en *granthi*, tilsvarende en prest, men dette er ikke obligatorisk. *Grantbien* kan bistås av andre personer som har viet sitt liv til sikhismen, og som kommer til Norge i korte perioder av gangen og har spesialisert seg til å gjennomføre diverse religiøse ritualer. Det eneste kriteriet for å utføre bryllupsritualet er at vedkommende er initiert i *kbalsaen*, sikhenes religiøse orden. Både kvinner og menn kan utføre ritualet, men hovedsakelig utføres det av menn.

Hvem kan vies? Sikhene vektlegger religiøst endogami, dvs. ekteskap innen den religiøse gruppen. Det forekommer likevel at enkelte gifter seg med ikke-sikher. Slike par velger generelt å gifte seg borgerlig, men det hender også at de velger å gifte seg i en gurdwara. Det anses da som viktig at den som ikke er sikh, i hvert fall skifter til et sikh familienavn.

Sikhene aksepterer ikke søskenbarngifte. Ofte etablerer de likevel en type ekteskapsallianser mellom hva som kan beskrives som givere og mottagere av bruder; dvs. at familier som har gitt brud til en familie, ikke kan motta en brud fra denne familien, men i stedet vil fortsette å gi dem bruder. Motsatt vil den andre familien bli mottagere av bruder og slik sett givere av brudgommer.

Tradisjonelt har sikhene praktisert arrangerte ekteskap, men i dag blir arrangerte kjærlighetsekteskap (det vil si når foreldre arrangerer ekteskapet mellom parter som allerede har valgt hverandre av kjærlighet) stadig vanligere. Det vektlegges å finne partner til norske sikher i Norge eller i andre vestlige land. Hvis ikke ungdommene selv møter noen, benyttes nettverk, nettbaserte kontaktsteder og eller annonser.

Medgift som sådan praktiseres ikke i Norge, men det er vanlig at brudeparets familier bidrar til at paret får en best mulig start på sitt samliv ved å gi støtte til leilighet og innbo.

Bryllupsforberedelser: Det er vanlig, men ikke nødvendig, at hele Guru Granth Sahib leses opp i perioden før bryllupet. I India kan dette skje i løpet av to døgn, men i Norge kan dette skje mer sporadisk over mye lengre tid.

På bryllupsdagen kles bruden opp i rød silke, sminkes og påføres tradisjonelle gullsmykker. Enkelte av disse smykkene fortsetter hun å bære i flere uker etter bryllupet, og det er derfor lett å gjenkjenne en nygift kvinne. Det er vanlig at familien synger sammen før de samlet drar til gurdwaraen. Når brudgommen ankommer plassen foran gurdwaraen, vil barna tilhørende brudens familie gjennom forskjellige leker forsøke å hindre ham i komme fram, og han må gi dem små pengegaver.

“

Sikhene vektlegger religiøst endogami, dvs. ekteskap innen den religiøse gruppen. Det forekommer likevel at enkelte gifter seg med ikke-sikher.

”

Vigsel: Bruden sitter på venstre side av Guru Granth Sahib, mens brudgommen setter seg på høyre. Alle viser sin respekt for boken ved å bøye seg foran den før de setter seg ned. Religiøse hymner spilles uavbrutt, hovedsakelig av musikere. Brudgommen setter seg ned foran Guru Granth Sahib. Når alle har satt seg, føres bruden inn av sine nærmeste kvinnelige slektninger og venner. Bruden skal i denne situasjonen fremtre sjenert og vise ydmykhet overfor sin nye familie. Hun viser sin respekt for boken som de andre, og setter seg til venstre for sin kommende ektemann. Foreldrene reiser seg, forretteren leser opp en bønn hvor han ønsker brudeparet til lykke, og en kort hymne blir sunget fra Guru Granth Sahib. Granthien gir så råd til brudeparet angående deres plikter overfor hverandre, familien, venner og samfunnet generelt. Han sier til dem at de skal bli en flamme i to kroppor gjennom gjensidig kjærlighet til hverandre, og at de gjennom ektestanden skal oppnå union med Gud. Brudens far skrider fram og fører tuppen av brudgommens skjerf ned i hånden til brudgommen, så tar han den andre tuppen og gir den til sin datter. Dette symboliserer at han gir ansvaret for sin datter til sin kommende svigersønn. Dette høytidelige ritualet blir avsluttet med en sang. Kledet over Guru Granth Sahib blir tatt av, boken blir åpnet, og den første av de fire lavaene blir lest opp. For hvert vers går brudeparet rundt boken, bruden følger brudgommen. Det første verset fokuserer på hvilke plikter og regler som gjelder et liv i ekteskapet, det andre skal vise hvordan Gud har latt brudeparet møte den sanne Guru gjennom ekteskapet, det tredje skal minne dem om lengselen etter Herren og frigjøring fra verden, og ved det fjerde verset løftes deres ånd til kunnskap om det guddommelige.

Guru Granth Sahib dekkes med et klede, en ny religiøs sang blir sunget, og deretter åpnes boken på en tilfeldig side som

leses opp. Dette oppfattes å være Guru Granth Sahibs råd til de nygifte. Boken dekkes igjen, en siste religiøs hymne blir sunget, og *prasad*, et offer laget av sukker, mel og smør, blir delt ut for å spises. Brudeparet sitter stille mens alle kommer bort og hilser dem. Deretter serveres et fellesmåltid i gurdwaraen.

Fest: Etter fellesmåltidet holdes en stor fest i et samlingslokale hvor alle hyller det nygifte paret og overrekker gaver. Etter lekke matretter og mye tradisjonell dansing drar brudgommen og hans familie avgårde med bruden. Hennes familie står tårevåte tilbake. En enda større fest venter brudeparet ved ankomsten til hennes nye hjem.

Skilsmisse/gjengifte: Rahit Maryada, sikhenes nedskrevne leveregler, tillater gjengifte ved ektefelles død. Etter en skilsmisse er det også mulig å gifte seg igjen i en gurdwara. Hvis det er en skyldig part, må han/hun angre for å kunne få gjennomgå Anand Karaj igjen. I praksis kan det imidlertid være vanskelig for skilte å finne en ny partner fordi foreldre ønsker å unngå at egne barn gifter seg med fraskilte.

For å forhindre at ekteskapsproblemer fører til skilsmisse, er det vanlig at utenforstående, ofte personer med religiøs kompetanse, tilbyr meklingsassistanse. Sikhene har for øvrig ingen egen prosedyre for oppløsning av ekteskapet, men bruker sivil rett.

Homofili: Gurdwaraen på Alnabru har ikke fått noen forespørsel om vigsel fra homofile par, og har derfor ingen synspunkter på dette. Hvis det skulle skje, ville de kontakte sikhenes høyeste råd i India og forholde seg til deres vurdering.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Juridiske: For tiden er det ingen juridiske problemer i forbindelse med ekteskapsinngåelse i Norge.

Praktiske: Særlig for sikher bosatt utenfor Oslo og Drammen vil vigsel medføre større utgifter, men styrerepresentantene betrakter ikke dette som urettferdig. De er opptatt av at «de får sin del», dvs. den fastsatte medlemsstøtten på linje med andre trossamfunn, men de uttaler at «de er forberedt» på at det å være sikh i Norge kan medføre større omkostninger.

Debatten: De norske sikhene følger de offentlige debattene om ekteskapsreformer og lignende, men de ønsker ikke selv å delta fordi de mener dette bare vil bidra til forverring, og de ønsker derfor heller ikke å kommentere pågående debatter.

SAMMENFATNING: PROBLEMER PÅ EKTESKAPSFELTET?

Noen generelle betraktninger

STLs medlemmer har få konkrete problemer når det gjelder ekteskap, skilsmisse og gjengifte. De gir uttrykk for å ha stor kontroll med denne tematikken og de tilhørende ritualer/seremonier. Samtidig gir mange av tros- og livssynssamfunnene uttrykk for irritasjon over hva de ved flere anledninger har opplevd som myndighetenes manglende grensedragnin mellom hva som bør tilhøre statens myndighetsområde og hva som bør tilhøre tros- og livssynssamfunnene. Flere henviser til «skilsmissereformene» fra 2003, og de uttrykker uro for «hva det neste kan bli». Per i dag ønsker mange å ha vigselfrett, men mange gir også uttrykk for at de er parate til å gi den fra seg hvis staten for eksempel stiller krav om at de i strid med egne prinsipper skal vie likekjønnede. Ekteskapsfeltet synes derfor både å være under kontroll og samtidig preget av spenning og uro.

Det er store variasjoner mellom hvordan de ulike tros- og livssynssamfunnene tenker om ekteskap, skilsmisse og gjengifte, men det er helt klart at alle vektlegger og feirer ekteskapsinngåelse som noe stort og viktig. Samtidig har denne overgangen blitt problematisert gjennom debatter om tvangsekteskap, henteekteskap, proformaekteskap, vold og mishandling, haltende ekteskap¹⁰⁰ osv., og myndighetene i Norge, som i mange andre land, gjør stadige forsøk på å begrense ekteskapsbasert innvandring. Tatt i betraktning at trossamfunn ved flere anledninger har blitt anklaget for manglende forståelse av norske lover og regler og dermed for å bidra til illegitim innvandring, er det spesielt interessant å se i hvilken grad mange faktisk systematisk arbeider for å unngå å gjøre feil.

Det uttrykkes sterk tilfredsstillelse over at folkeregisteret overtok prøvingen med ekteskapsvilkårene slik at tros- og livssynssamfunnene fikk mindre juridisk ansvar. Fortsatt vektlegger likevel svært mange at de kun vier folk med gyldig oppholdstillatelse, og at de ikke ønsker at deres vigslere skal kunne anvendes overfor UDI. Den bosniske menigheten har til og med kuttet ut alle dokumenter når det gjelder den islamske vigselen, for å unngå uønsket sammenblanding.

Det arbeides for at tvangsekteskap skal «bli historie», og i Tauheed Islamic Centre innkalles for eksempel bruden til en samtale alene med imamen for å sikre at hun virkelig ønsker dette ekteskapet selv. Også andre menigheter synes å arbeide seriøst med denne problematikken.

Sammenfatning av utfordringene

Majoritetstoleranse. Tros- og livssynssamfunnene forholder seg svært forskjellig til rettighets spørsmål. Enkelte har en velutviklet rettighetsdiskurs, mens andre kjennetegnes i større grad av hva jeg vil beskrive som en sterk majoritetstoleranse – dvs. en aksept for majoritetens dominans og at de selv må yte ekstra for å få sine ritualer/seremonier utført. Det vil ofte koste mer for et medlem av en religiøs minoritetsgruppe å bli viet; kanskje må presten, imamen, rabbineren eller den som forretter seremonien reise langt, kanskje må spesielle lokaler leies osv. Slike kostnader betales av menigheten eller det individuelle brudepar, men få gir uttrykk for at de oppfatter dette som urettferdig. Snarere legger mange vekt på at det er naturlig fordi de er i minoritet, og at det ofte medfører ekstra belastninger. Enkelte formulerer dette også i mer religiøse ordelag; det er galt å kreve og det er bra å yte selv. I alle tilfeller markeres det en klar grense med hensyn til hva informantene oppfatter som sitt – nemlig de offentlige overføringene, den såkalte medlemsstøtten. På samme måte hersker det en stor toleranse for at majoriteten foretar livsvalg informantene selv ikke ønsker, eller som de dypest sett oppfatter som gale og eller unaturlige. Grensen trekkes imidlertid igjen ved om majoriteten vil forsøke å påtvinge dem selv de samme livsvalg.

Den kjønnsnøytrale ekteskapsloven. Det er helt klart at mange av de intervjuede oppfatter debatten om ekteskap og den kjønnsnøytrale ekteskapsloven som vanskelig. Det varierer igjen hvor sterkt de forskjellige har ønsket å uttale seg, og mange har uttalt seg klartest etter at intervjuet i prinsippet har vært ferdig. Bortsett fra Human-Etisk Forbund og Holistisk Forbund likestiller ingen tros- og livssynssamfunn heterofile og homofile ekteskap, og (med unntak av noen grupperinger innad i Den norske kirke) ønsker de heller ikke å utvide eget vigselfritt til å innbefatte to av samme kjønn. De forskjellige informantene innser likevel med eller uten entusiasme at majoriteten nå i hvert fall ønsker sivile ekteskap for likekjønnede. Pendelen har svingt – bort fra deres ståsted. Dette aksepteres, men de fleste reagerer på

100 Se fotnote 60.

hvordan deres egne synspunkter fremstilles offentlig som nærmest moralsk illegitime. Mange gir uttrykk for at debatten bare gir rom for ett syn, og at den er full av respektløs retorikk som bidrar til at deres minoritetsstatus aksentueres enda sterkere. Tonen og kraften i debatten vekker selvsagt også uro med hensyn til om det vil komme statlige pålegg om at også mindre kirkesamfunn skal vie likekjønnede.

Det ble tidlig klart at STLs medlemmer per i dag har stor kontroll over egen ekteskapspraksis, og de har få problemer av juridisk eller praktisk art. Derimot var det tydelig at mange av medlemmene var engstelige med hensyn til om myndighetene ville kunne foreslå nye ekteskapsreformer som ville ramme deres egen praksis. Det ble med andre ord klart at «debatten» av flere oppfattes som en større utfordring enn det nåværende juridiske og praktiske. Samtidig var det flere som nølte med å formulere holdninger til debatten «offisielt» fordi de nærer en viss engstelse for at dette vil bidra til uønsket oppmerksomhet. I tekstene om hvert enkelt tros- og livssynssamfunn har jeg derfor formulert reaksjonene på «debatten» med forsiktighet.

Manglende lokaler. Mange tros- og livssynssamfunn mangler tilstrekkelige lokaler, og de må låne eller leie det som er tilgjengelig. Særlig Bahá'í-samfunnet, Human-Etisk Forbund og Kristensamfunnet vektlegger slike behov, og de ønsker at stat og eller kommune skal ta ansvar for at alle har tilgang på verdige, men livssynsneutrale lokaler hvor tros- og livssynssamfunn kan feire sine ritualer/seremonier ved behov.

Ønske om mer kompetanse. Det er et stort ansvar å være religiøs leder og eller forstander i tros- og livssynssamfunn i Norge, og som nevnt nærer disse et sterkt ønske om å overholde lover og regler. Mange ledere er selv innvandrere eller flyktninger, og for dem blir læringsbehovet ekstra stort. Samtidig har deres eget tros- eller livssynssamfunn for svak økonomi til å tilby dem lønnet studiepermisjon. Dette oppfatter flere som et problem, og de uttrykker ønske om at det skulle organiseres en opplæring som var gratis og utenfor arbeidstiden. Kurset i norsk samfunnskunnskap for religiøse ledere med utenlandsk bakgrunn på Det teologiske fakultet ved Universitetet i Oslo krever at man tar fri fra jobben for å delta på samlinger. Men, for eksempel, Bahá'í-samfunnet kan ikke kompensere for en ev. deltagers lønnstap. De ønsker slike tilbud, men de må være organisert på måter som gjør dem tilgjengelige for alle med behov.

Økonomiske problemer. En av prestene i Den ortodokse kirke ga uttrykk for et håp om at det ville kunne gjøres enklere for økonomisk vanskeligstilte å få støtte fra for eksempel sosialkontoret til prestebesøk slik at de kan få gjennomført sine livsfaseritualer. Ved et par tilfeller hadde denne presten opplevd at dette hadde skjedd, og han mente slikt ville bety svært mye for flyktninger og andre nyinnvandrede med etableringsproblemer.

Vigsleres tjenestedistrikt. Den eneste konkrete juridiske utfordringen noen rapporterte om, var saken med rund-

skriv Q20/2008. I 2008 fikk tros- og livssynssamfunn i Oslo og Akershus brev fra juridisk avdeling hos Fylkesmannen hvor det henvises til rundskrivet (Q20/2008) fra Barne- og likestillingsdepartementet, hvor det presiseres at:

Det er det tjenestedistrikt som er oppgitt i registreringsmeldingen etter trossamfunnsloven §14, som er bestemmende for vedkommendes stedlige kompetanse. Det er ikke gitt særskilt hjemmel i ekteskapsloven for at prester/forstandere i registrerte trossamfunn eller seremoniledere i livssynssamfunn skal kunne få vie utenfor eget tjenestedistrikt.

Videre:

Et ekteskap er ikke ugyldig selv om prest/forstander eller seremonileder har viet utenfor sitt tjenestedistrikt. Dette kan imidlertid være et forhold som kan føre til sanksjoner etter trossamfunnsloven §27 og forskrift av 27. september 2004 nr. 1296 om tildeling og tilbaketrekking av vigslere for seremoniledere eller tilsvarende i livssynssamfunn § 1.

Fylkesmannens kontor ber videre om å få oppdaterte lister over de forskjellige tjenestedistrikter.

Dette rundskrivet vakte uro hos flere av STLs medlemmer. Den katolske kirke er, for eksempel, avhengig av å kunne la sine prester sirkulere ved sykdom og ferieavvikling. Hos andre ville ikke denne innstramningen få noen konsekvenser fordi de er organisert slik at én religiøs leder er vigslere for hele Norge, eller de har andre særavtaler med myndighetene. For noen volder det lite besvær å innrette seg etter de nye reglene, mens det for andre representerer et problem. Uansett konsekvenser for egen praksis; rundskrivet har vakt irritasjon og blir av flere tolket som et av myndighetenes stadige forsøk på å byråkratisere og kontrollere. Dette forsterkes av at absolutt ingen forstår poenget med innstramningen. Regler og rutiner i forbindelse med offentlig godkjenning av vigslere synes fullt akseptert, men denne - for de intervjuede uforståelige - tilleggsregelen har altså vakt betydelig irritasjon.

RITER VED DØDSLEIE OG GRAVFERD

RITER VED DØDSLEIE OG GRAVFERD

Cora Alexa Døving

BAHÁ'Í-SAMFUNNET¹⁰¹

Ifølge bahá'í-troen er det jordiske liv kort sammenlignet med det som trer i kraft etter døden. Når døden inntreffer, begynner sjelens vandring i og gjennom ulike stadier av åndelige verdener. Her vil sjelen utvikle seg mot fullkommenhet og komme stadig nærmere Gud.

Begravelsesritualene markerer døden som en fødsel inn i en åndelig verden. Ritualene er også en hjelp for sjelen: I tillegg til Guds nåde er andre menneskers forbønn sentral for at avdødes sjel skal komme videre. Begravelsesseremonien er dermed både en minneseremoni for de gjenlevende og et religiøst ritual for avdødes sjel.

I liturgisk forstand er gravferdsritualene relativt åpne. Det vil si at pårørende i stor grad kan definere innhold og form. Pårørende kan selv lede seremonien, eller det lokale eller nasjonale åndelige råd kan formidle en forretter. Gravferds-seremonien bør være både enkel og verdig.

Dødsleie. Bahá'í-troen innehar ingen spesiell liturgi knyttet til dødsleie. Samhold og støtte rundt døden understrekes imidlertid som viktig. Det er vanlig at pårørende leser fra de hellige skriftene eller fremsier bønn for den døende.

Etter dødsfall. Vask og stell av den døde gjøres vanligvis av profesjonelle ved sykehuset, men det er også noen som ønsker å foreta dette selv. Som sjelens bolig skal kroppen behandles med respekt. Avdøde skal svøpes i et stoff av bomull eller silke. Dette gjøres som oftest av begravelsesbyrået, men kan også gjøres av de pårørende etter ønske.

Det settes en ring på avdødes finger. Ringen bærer innskriften av en bønn: «Jeg kommer fra Gud og vender tilbake til Ham, løsrevet fra alt uten fra Ham, og holder fast ved Hans navn, den barmhjertige, den medlidende.» Det er vanlig at en fra rådet er til stede når ringen settes på av pårørende, og at det leses for den døde under påsettingen av ringen.

Avdøde legges i kisten av begravelsesbyrået. Kisten er uten religiøs symbolikk, alternativt kan ni-stjernen være et symbol på lokket.

Tid. I Norge gjelder den såkalte åttedagersregelen, det vil si at det ikke skal gå mer enn åtte dager mellom død og gravferd. Den generelle praksis i Norge har tilpasset seg åttedagersregelen slik at det også kan være vanskelig å organisere gravferden kortere tid etter død. Tradisjoner fra Iran innebærer relativt kort tid mellom død og begravelse, men det foreligger ingen religiøse krav om en bestemt tidsperiode. Forstanderen understreker at her tilpasser man seg majoritetssamfunnets praksis.

“

Kremasjon er ikke tillatt. 'Abdu`l-Bahá har forklart dette med at kroppen som har blitt formet gradvis, også må oppløses gradvis. Dette er både en guddommelig og en naturlig orden.

”

Gravferds-seremonien. Seremonien holdes i kapell der det er mulig. Pårørende kan i stor grad velge seremoniens form og innhold, og selv utnevne en til å lede seremonien. Det er likevel ikke uvanlig å be en fra rådet om å forrette.

Det eneste liturgiske kravet i seremonien er den foreskrevne bønne for de døde. Bønnens sentrale innhold er forlatelse av synd og bønn om frelse for den døde. Under denne fellesbønne står alle, og den ledes gjerne av en som er dyktig til å lese (den kan også synges). Den tar ca. 20 min.

Biografiske minnetaler er vanlige, men ikke del av en fastsatt liturgi. Seremonien avsluttes ved graven, der de som ønsker det, kan kaste blomster i graven.

Kremasjon er ikke tillatt. 'Abdu`l-Bahá har forklart dette med at kroppen som har blitt formet gradvis, også må oppløses gradvis. Dette er både en guddommelig og en naturlig orden.

¹⁰¹ Basert på intervju med den nasjonale forstanderen for Bahá'í-samfunnet.

Minneseremonier. Det er vanlig med et privat arrangert minnesamvær etter begravelsen, der også bønn for avdøde inngår. I tillegg er minnesamvær holdt med jevne mellomrom i det første året etter dødsfallet. Slike minneseremonier holdes for at avdødes sjel skal gis åndelig kraft. Minnesamvær holdes enten i hjemmet eller på bahá'í-senteret. Minnebønnen er ikke geografisk knyttet til gravens sted, og det er vanlig å holde minnebønner for slekt som er gravlagt i andre land.

Etter døden utvikles sjelens potensial i de andre av Guds verdener. Denne utviklingen blir lettere ved hjelp av bønn fra de gjenlevende, derfor er minnestundene for de avdøde så viktige i bahá'í-troen. Å be for den døde sjel gir også religiøs ro til de gjenlevende.

Gravplass. Bahá'í-samfunnet har nå et eget gravfelt på Voksen gravlund. Bakgrunnen for ønsket om eget felt var behovet for å sikre at gravene ble gravd ut slik at den gravlagtes hode vendes mot Akka (nøyaktig kompassretning er sendt til gravferdskontoret). Det understrekes at eget gravfelt ikke er religiøst påkrevd, men ønsket. Det er viktig at den døde begravnes innen en times reisetid fra der døden inntraff.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Da Bahá'í-samfunnet satte i gang prosessen med å få et eget gravfelt, forberedte de seg på å måtte argumentere med referanser til religionsfriheten i de internasjonale menneskerettighetene. Trossamfunnet opplevde imidlertid å bli møtt med stor respekt hos gravferdsetaten, der de umiddelbart fikk støtte. Erfaringer med begravelsesbyråene er også positive, da stadig flere kjenner til bahá'í-samfunnet og rutine rundt bruk av Voksen gravlund. Den største utfordringen er knyttet til verdige seremonirom, spesielt utenfor Oslo.

Manglende seremonilokaler. Gravferdskapellene ligger ofte i kjellerrom og er mørke og små. «Sist vi hadde begravelse, sto folk i gangen i kapellet», forteller forstanderen. Trossamfunnet mener norsk offentlighet bør sørge for religionsnøytrale verdige lokaler til bruk ved gravferds-seremonier. Forstanderen uttrykker ønsket slik: «Vi ønsker et sakralt rom, det vil si et verdig rom der vi kan bruke mobile symboler. Vi vil kunne prege rommet religiøst, men det kan gjerne være et flerbruksrom som alle trossamfunn kan benytte. Vi må ha et ikke-vigslet rom, men et som er likeverdig med et kirkerom. Likeverdbehandlingen av ulike trossamfunn er et viktig prinsipp.»

Få ressurser til kursing av forstandere. Sammenlignet med hva Den norske kirke får i bevilgninger til å opprettholde skolering av rituelle ledere, trekkes det fram at kursing av forstandere finansieres av Bahá'í-samfunnet selv, og at det er en utfordring å finansiere nok religiøse ledere.

ØNSKER BAHÁ'Í-SAMFUNNET:

- 1) Offentligheten bør betale for bygging av livssynsnøytrale, verdige seremonilokaler
- 2) Offentlige midler til opplæring av forstandere bør være likeverdig fordelt i alle trossamfunn

BUDDHISTFORBUNDET¹⁰²

Representert ved Det Vietnamesiske Buddhistsamfunn (Khuong Viet Tu) og ved Den Thaiandske Buddhistforening (Wat Thai Norway)

Å vandre fra liv til liv er menneskenes lodd. Sjelevandringen er knyttet til lidelse, og frelsen innebærer derfor et brudd med denne. Buddhas lære om lidelse kalles *de fire oppbøyde sannbeter*. Den første sannbeten gjelder livets lidelser. Her beskriver Buddha hvordan vårt fysiske liv med fødsel, sykdom, alderdom og død er lidelse. Også våre følelser fører til lidelse. Mennesket knytter seg følelsesmessig til livet rundt seg, og derfor opplever vi lidelser hver gang det oppstår forandringer og atskillelser. Mennesket lider fordi ting og hendelser i verden alltid har en slutt og ikke varer evig. I forbindelse med død handler ritualene i stor grad om å hjelpe den døende til å akseptere at ingenting er evig, og til å godta forandringen. Munkene fungerer som veiledere for den avdøde: Hensikten med ritualene er å hjelpe den døende og etter hvert den døde til ikke å frykte døden og ha rene tanker under overgangen fra liv til død og til nytt liv.

En vesentlig del av buddhismens ritualer er basert på lesning av *sutraer*, det vil si hellige tekster som beskriver Buddhas lære. Dette gjelder også for gravferdsritene. Resitering av bønn og tekster utført og ledet av munk utgjør kjernen i buddhismens gravferdsritual.

I hvilken grad ritualene har en effekt, avhenger av hvilket karma-nivå avdøde befant seg på; noen er så lavt nede at munkens ord ikke når fram, mens andre kan være så nær nirvana at de ikke trenger læren. Resiteringen har betydning for de sjelene som er på vei opp.

Ritualene er også rettet mot de levende. Gjennom munkens ord skal pårørende lettere akseptere døden og påminnes om at livet ikke kan tas for gitt. Buddhas lære anses også som en hjelp til å finne mening i å leve videre etter man har mistet en man er glad i.

¹⁰² Kapitlet bygger på intervju med munk fra Khuong Viet-tempelet (mahayana-retningen) i Lørenskog og Wat Thai-tempelet (theravada-retningen) på Frogner i Sørum. Formannen i Den Thaiandske Buddhistforeningen er også intervjuet.

Dødsleie. «Livet slutter ikke når man dør, derfor inviteres munkene til dødsleie», sier munken ved Khuong Viet-tempelet. Å forlate verden med indre fred og en klar tanke er et religiøst mål i buddhismen. Dødsritualene begynner derfor før selve døden inntreffer ved at en munk leser fra Buddhas lære. Buddhas ord utgjør veiledningen den døende trenger for å få styrke og fred i møte med døden. I tillegg til munkens resiteringer bør den døende være omgitt av røkelse, levende lys, blomster og et bilde av Buddha.

“

Ifølge vietnamesisk buddhistisk tradisjon bør avdødes kropp ligge i ro i minst 72 timer før den stelles.

”

Informantene vektlegger gode erfaringer fra sykehus/hjem. Bruk av røkelse og levende lys er imidlertid et problem grunnet røykvarslere og personalets ønske om at røkelseslukten ikke skal bre seg.

Etter døden. Ifølge vietnamesisk buddhistisk tradisjon bør avdødes kropp ligge i ro i minst 72 timer før den stelles. I disse timene bør avdøde kun utsettes for lyden av Buddhas lære, lest opp av en munk. Det tar sjelen tre døgn å forlate kroppen, og under denne frigjøringsprosessen er enhver berøring av kroppen smertefull. «Det er som om huden er sår, og den døde skal egentlig bare ligge uten å bli tatt på», forteller munken. I Norge er det vanskelig å beholde enerom i 72 timer, og vanligvis blir det kun lest for den døde i et halvt døgn. Munken forteller:

Vi får jo ofte resten av en natt eller en del timer, så vi ber ikke om mer tid. Det kan skape problemer for sykehuset, men jeg vet om noen familier som har bedt sykehus vente så lenge som mulig. Min far lå stille en natt mens jeg leste sutraer ved ham. Å la den døde være stille i mange timer er buddhismens tradisjoner, hans bud er følsom, det tar tid før livet går videre fra kroppen, for noen kan det gå fort og lett, men ikke for alle.

Munken understreker at sykehus i Vietnam heller ikke gir tre døgn i enerom, men at det her er vanligere å ta avdøde med hjem i noen dager.

Det er ingen spesielle regler for vask av den døde, og sykehuspersonell foretar likstellet. Munker og nonner skal svøpes av en person av samme kjønn og i en gul drakt, legfolk svøpes i hvitt tøy, og fingre og tær bindes sammen. I Norge er det vanlig at begravelsesbyrået svøper kroppen. Munkene i det vietnamesiske tempelet Khuong Viet er også

behjelpelige med å gi avdøde ting, klær og sko i kisten, på vegne av pårørende.

Tid. Buddhistisk praksis i Vietnam opererer med en rituell definert tidsramme på minimum tre dager mellom død og begravelse, men en forlengelse av denne tidsperioden oppleves ikke som problematisk.

Buddhismens gravferdsritualer varierer fra kultur til kultur og innehar flere elementer som ikke er del av de religiøse doktrinene. Et slikt element er en religiøs utregning av det beste tidspunktet for gravferden. Utdraget nedenfor fra intervjuet med den vietnamesiske munken viser nettopp til sammenmeltingen av tradisjon og religion i forbindelse med utregninger av tidspunkt for ritualer i etterkant av dødsfallet:

Det som er viktig i den asiatiske kulturen og som vi munkene hjelper til med, er å finne den riktige tiden, den lykkelige tiden, da en person skal legges i kisten og lokket settes på, og også tiden for selve begravelsen. Vi gjør det, men det er tradisjon og ikke i skriften.

Munkene hadde flere erfaringer fra gravferder der den religiøse utregningen for tidspunktet kolliderte med den tiden de blir tildelt av begravellesbyråene/gravlundene.

I Wat Thai har de flere aktuelle dager for gravferdsseremonien, den tredje, femte eller niende dagen etter død, og mener den norske åttedagersregelen ikke byr på noen problemer.

Gravferdsseremonien. Seremonien finner sted i et kapell og ledes av en munk. Resitering fra hellige tekster, lovprisninger og bønn utgjør kjernen i seremonien. Tekstene er først og fremst en veiledning for avdøde. De beskriver hvordan sjelen bør forlate kroppen. Å be for at avdøde får et bedre liv, er det sentrale i bønningen. Pårørendes bønn er en direkte støtte til avdødes valg og kan påvirke hvordan han eller hun blir plassert i gjenfødelsens vei. «Det er ikke bare egen karma som avgjør, du får støtte av de andre», sier munken i Khuong Viet.

Foran kisten i kapellet vil det i en vietnamesisk buddhistisk begravelse stå et bord med et bilde av avdøde, røkelse, lys, blomster og frukt. Pårørende kommer fram til bordet og bøyer seg for den døde. Dette er en form for bønn til avdøde for å minne og hedre ham eller henne. Å minnes den døde gjennom dem som lever, er sentralt i vietnamesisk buddhisme. Et eksempel på dette er når munken leverer ut et tegn (som regel et hvitt pannebånd) som etter seremonien skal sys fast på klærne, eller bæres i en lomme. Dette tegnet vil minne pårørende om at de skal oppføre seg etter bestemte regler i tiden etter et dødsfall. De gjenlevendes gode gjerninger skal ha en god innvirkning på avdødes vei til et nytt liv. «Den døde får én del og du får seks deler av alt det gode du gjør og alt det du avstår fra i denne tiden, som å slakte dyr for eksempel. Det er buddhistro at du kan hjelpe den døde til et bedre liv», forteller munken. Tegnet skal helst bæres i tre år, men i Norge beholder de fleste det i 49 dager. Det er denne

tiden det tar før livet har gått over i et nytt liv. Tegnet skal brennes eller gis tilbake til tempelet når tiden er over.

Seremonien består også av minnetaler og musikkinnslag. Seremonien åpner ofte med minnetaler fra en pårørende der takknemlighet over hva avdøde har gjort for andre, står sentralt. Seremonien varer i minimum 45 minutter. Ofte er det minnestund i tempelet eller hjemme hos pårørende rett etter seremonien i kapellet.

I Wat Thai-tempelet, der flertallet av medlemmer lever enten i blandingssekteskap eller er barn av foreldre der kun den ene er buddhist, foregår gravferdsseremonien oftest i kirken. I slike tilfeller har munken lest ved kisten etter at presten i Dnk er ferdig med den kristne liturgien. Munken ser ikke dette som noe problem og mener samarbeidet med kirken er utmerket.

Kremasjon/begravelse. Det er ingen religiøs bestemmelse hvorvidt avdøde bør begraves eller kremeres. Blant buddhister fra Vietnam er begravelse vanlig praksis, men valg av kremasjon har økt de senere årene. Khuong Viet arbeider ikke med å etablere egne gravfelt.

Buddhister fra Thailand praktiserer kremasjon, men har ingen ønsker om egne krematorier. Medlemmene bor for spredt til å drive dette selv. De fleste gravlegger urnen nær avdøde familiemedlemmer eller sender urnen hjem til Thailand. I Thailand er urner enten plassert i urnevegger i templene, eller de oppbevares på familiens eiendom. Formannen i Den Thailandske Buddhistforeningen har ikke hørt om ønsker om å bevare urnen i eller ved eget hjem i Norge, men hun understreker at forbudet mot å oppbevare urner kan bli et problem når en munk dør. Munkens urne er ønsket i en pagode utenfor tempelet.

Minneseremonier. Minneseremonier er en sentral del av gravferdsritualene. Disse er også av transnasjonal karakter. Det vil si at medlemmer av templene som har mistet slektninger som gravlegges i andre land enn Norge, arrangerer minneseremonier for dem her. Pårørende bestiller da tid i tempelet og har med et bilde av avdøde, og munkene leser tekster til avdødes minne. Munken får mat, klær eller penger til tempelet fra pårørende etter å ha fullført minneseremonien. Slike almisser regnes som «godhet» fra de levende som igjen vil gagne de døde. Å ofre til sangha (munkeordenen) hjelper den døde på reisen.

I Khuong Viet-tempelet henger et alter med fotografier av alle avdøde det er holdt minneseremonier for. Minneseremoniene holdes gjerne innen 49 dager etter døden og på ettårsdagen for dødsfallet.

I Wat Thai-tempelet holdes det en minneseremoni for avdøde enten 50 eller 100 dager etter at døden har inntruffet og på årsdagen. Da kommer pårørende med bilde av avdøde, og munkene holder seremonien. Bildet tar de med hjem etterpå, her er ingen fellesaltre slik det er i det vietnamske tempelet.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Utfordringer i forbindelse med gravferd er først og fremst knyttet til å dekke behovet for rituelle ledere. Templene har også en del økonomiske utfordringer knyttet til medlemmenes geografiske spredning.

Tilgangen på religiøse ledere. Wat Thai-tempelet har kun to munk, og dette er for lite til å dekke behovet for munk i forbindelse med sykdom og død. Wat Thai ønsker derfor å lette tilgangen på visum for munk. I Khuong Viet bor det nå åtte munk og tre nonner, og dette tempelet har i mindre grad problemer med å dekke etterspørselen.

Reisekostnader. Munkenes reiser til pårørende rundt i landet er kostbart. Den Thailandske Buddhistforeningen dekker mesteparten av utgiftene, men hevder det burde vært bedre forordninger. «Ofte må vi bestille billetter rett før reisen, og fly til Stavanger eller Bergen blir da de dyreste billettene. Jeg synes munkene burde få tildelt slike reisekort som pensjonister har. Munkene tar jo ikke lønn for det de gjør, og et frikort på alle reiser hadde vært en stor hjelp», sier formannen i Den Thailandske Buddhistforeningen.

Sykehus/sykehjem. Khuong Viet-tempelets munk opplever problemene rundt restriksjoner ved bruk av røkelse som en svekkelse av ritualene. Tiden man blir tildelt i enerom med avdøde, oppleves også for kort i forhold til tradisjonen om at liket ikke skal stelles før 72 timer har gått.

Tid. Det oppleves som vanskelig å samkjøre munkenes utregning av det rette tidspunktet for gravlegging med begravelsesbyråene og gravlundene.

Forbudet mot urneoppbevaring. Blant legfolk er det ifølge Wat Thai-tempelet foreløpig liten interesse for å bevare urnen på egen tomt eller i tempelet slik tradisjonene er i Thailand, men både munken og formannen uttrykte ønske om å få bevare asken etter munk i en bygget pagode på tempelets eiendom.

ØNSKER BUDDHISTFORBUNDET:

- 1) Lette godkjenningen av visum til munk
- 2) Reisetøtte til munk som leder ritualer ved dødsleie og død over store geografiske områder
- 3) Øke sykehuspersonells kunnskap om en rituell tidsperiode 72 timer etter at døden inntreffer
- 4) Øke kunnskapen hos begravelsesbyråene og gravlundskontorene om utregningen av ønsket tidspunkt for gravlegging
- 5) Få rett til å oppbevare urne med aske i pagoder utenfor tempelet (gjelder først og fremst for tempelets munk)

DEN KATOLSKE KIRKE¹⁰³

Den katolske kirken definerer seg som den samme kirken som Jesus Kristus innstiftet. Dette gjenspeiles i liturgien: Ritualenes innhold og form er uttrykkelig videreført fra de opprinnelige ritualene. Ritualene anses altså å være direkte overleveringer fra den første kirke, og det å gjennomføre dem er del av frelsens vei. Tro alene er ikke nok. Handlingsaspektet er derfor vesentlig i forbindelse med gravferdsritualet.

Ritualene rundt død inneholder *sakramenter* (nattverd og salving av syke), og er dermed en måte å knytte direkte nærhet til Gud på. Det er avdødes sjel og dennes frelse, ikke pårørende, som er det sentrale i gravferdsritualene. Gravferden beskrives som en bønnegudstjeneste for den avdøde der oppstandelsen – påskemysteriet – er hovedtemaet. Gjennom ritualet markerer kirken at den døde overlates i Guds hender, og at Jesu død og oppstandelse nå fullbyrdes i dette konkrete mennesket.

Dødsleie. Det er svært vanlig at prest er til stede ved dødsleie. Aktive medlemmer av en menighet vil selv eller gjennom sin familie ha sørget for kontakt med prest. Presten begynner sitt besøk med å tilby den syke å skrifte. Nattverd og sykesalving er to sakramenter som vanligvis gjennomføres ved dødsleie (salving av syke er et sakrament som også gis uten at det er livsfare, og den kan gis mange ganger til en person). Sykehjem/-hus fungerer tilfredsstillende som ramme for ritualene ved dødsleie.

Det er svært vanlig at prest er til stede ved dødsleie. Aktive medlemmer av en menighet vil selv eller gjennom sin familie ha sørget for kontakt med prest.

Salving foregår ved at presten stenker den syke med vievann mens han minner om dåpen og fremsier ord om Kristi helbredende kraft. Presten oppfordrer til bekjennelse av synder, og de som er til stede vil samlet bekjenne for Gud og delta i felles bønn. Deretter smører presten litt olje på den sykes panne og hender mens han ber om Den hellige ånds nåde og barmhjertighet og at Gud vil befri den døende for synder, gi lindring og frelse. Dette sakramentet er både en forberedelse på døden og en bønn om helbredelse. Til

¹⁰³ Teksten er basert på intervju med munk og prest i dominikanerklosteret. Han har også flere års erfaring som sogneprest i Arendal. Det er også gjort telefonintervjuer med sogneprest i St. Olav kirke samt med innvandrersjelesorgen, der prester for pastorale sentere for familier, filippinere, vietnamesere og polakker er forespurt om spesielle kulturelle utfordringer knyttet til død og begravelser.

nattverden settes lys på nattbordet (dersom dette er lov på sykehjemmet). Presten gir sakramentet til den syke med ordene «Kristi legeme og Kristi blod. Herren bevare deg og føre deg til det evig liv». Forbønn ved dødsleie er også vanlig. Her gir bønneboken et utvalg av korte bønner som kan leses for den døende. Bønneboken inneholder også en liste med forslag til skriftlesning som passer.

Etter død. Rett etter at døden har inntruffet, ber presten sammen med pårørende. Vask og stell av liket gjøres av profesjonelle ved sykehuset, og overføring til kiste gjøres av begravellesbyrået. Det er vanlig å legge en rosenkrans i avdødes hånd. Kun prester, nonner og munkes svøpes i sine spesielle drakter som tegn på sin ordenstilhørighet.

Hvorvidt avdøde legges til visning, likvake eller båreandakt, varierer i ulike katolske miljøer. Gravferdsliturgien inneholder ikke obligatorisk likvake eller båreandakt, men den katolske bønneboken inneholder en liturgi for båreandakt dersom dette ønskes. Båreandakt holdes da som regel i sykehusets kapell, men kan også holdes i hjemmet. Kistelokket bør være åpent.

Tid. Det er ikke et fastsatt rituel tidsforløp mellom død og gravferd. Grunnet en medlemsmasse der majoriteten har familietilknytning utover Norge er det ofte ønskelig å forlenge åttedagersregelen.

Gravferdsseremonien. Seremonien er en gudstjeneste der forbønn for den døde og en påminnelse til de levende om at døden allerede er beseiret, utgjør kjernen. Seremonien finner sted i menighetens kirke, eller i kapellene ved krematoriene. Estetikken med blomster og kranser følger stort sett tradisjonell norsk praksis. Det er viktig at kisten er plassert slik at presten kan gå rundt den.

Dersom seremonien er i kirken, vil det holdes en rekviemmesse, dersom det skjer i kapellet, holdes liturgien uten messen. Messen består i gregoriansk sang. Fordi mange norskfødte katolikker har familie som tilhører Den norske kirke, er det også vanlig med salmer fra den norske salmeboken i tillegg. Det sentrale budskapet i begravellesritualet, troen på egen deltagelse i Kristi død og oppstandelse, uttrykkes gjennom bønn og skriftlesning.

Selve seremoniens struktur ser slik ut: inngangsvers/innledning, korstegn og hilsning (eventuelt en salme), bønn (som bekrefter troen og er en spesiell bønn om at X.X. må få gjenoppstå til den evige glede), lesning fra Bibelen (Rom. 6, 3–4. 8–9), salme (27, 26), hallelujavers, evangelium, menighetens forbønner, prestens bønn (her bes det for både avdøde og «alle som har forlatt oss»), nattverdens liturgi (dersom flertallet i gravferds-seremonien tilhører Den norske kirke, utelukkes nattverden som del av liturgien), avskjedsord ved kisten (om å ta avskjed og bønn om tilgivelse for avdøde samt takknemlighet for avdødes liv på jorden), bønn ved kisten, prestens vievannsstenkelse og påminnelse om dåpen. Kisten omslutes av røkelse og følges ut i en prosesjon.

Ved kremering foregår jordpåkastelsen inne. Ved kistebegravelse er det også en kort seremoni ved graven der selve graven og kisten blir velsignet med vievann i korsets tegn mens presten sier noen ord om oppstandelsen og velsignelsen som et håpets tegn. Kisten senkes mens presten tegner det hellige korsets tegn, lyser fred og gjennomfører jordpåkastelse. Liturgien ved graven avsluttes med en felles bønn og ved at presten lyser velsignelse over gravfølget. Ofte ønsker pårørende å kaste litt jord eller stenke vievann over kisten.

Minneseremonier. Det er vanlig med en privat minnestund rett etter gravferden. Senere vil det arrangeres minneseremonier i form av sjelemesser for avdøde. Disse har ingen fastsatt tid, og arrangeres etter forespørsel fra pårørende om at det holdes en daglig messe i avdødes navn. Det er vanlig å gjøre dette også på årsdagen for begravelsen.

Gravplass. Katolikker har ikke en egen gravlund. (På Vestre gravlund er det imidlertid holdt av et hjørne der dominikanerne er gravlagt, og her ønsker man å utvide.) Det er ingen teologiske motforestillinger mot å ligge på allmenn gravlund, men samtlige informanter peker på et ønske om og et behov for egen gravlund i forbindelse med en tydelig økning i medlemsantallet. Hovedinformanten understreker at en katolsk gravlund ikke bør bli strengt avgrenset (slik som i Det Mosaiske Trossamfund), og bør være åpen for alle som ønsker en gravplass der. Her refereres det spesielt til ektefeller med ulik trostillørighet og deres muligheter for en felles gravplass.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Den katolske kirke gjennomfører et lite antall begravelser i forhold til medlemsmassen. Dette har sammenheng med en aldersmessig ung menighet. Vi understreker derfor at omfanget av utfordringer i forbindelse med gravferd kan bli langt større enn det er i dag.

Med forbehold om kulturvariasjoner er det få teologisk begrunnede utfordringer knyttet til gravferd for katolikker. Hovedutfordringer er i dag knyttet til mangelen på katolske gravlunder og plassmangel til gjennomføring av ritualene.

Spredte graver. Mangelen på en egen katolsk gravlund er en utfordring i forbindelse med minneritualer ved graven. Dersom gravene ligger i nærheten av hverandre, kan bønn og lystenning for de døde arrangeres i større omfang. En katolsk gravlund eller et eget felt på en allerede etablert gravlund vil også gjøre forholdene for vigsling av gravområdene langt bedre. Det understrekes imidlertid at en katolsk gravlund bør være åpen for alle som ønsker en grav der.

Plassmangel. Med en raskt voksende medlemsmasse har den katolske kirke i Oslo plassmangel. Et illustrerende eksempel er filippinske medlemmers ønske om våkenatt i kirken natten før begravelsen. Pårørende må da vente til etter kveldsmesse før de kan frakte kisten inn i kirkerommet, og de må være ute av kirkerommet før morgenmessen kl. 08.00 for så å komme tilbake til tidspunktet for

begravelsen. Plassproblematikken krever allerede i dag mye koordinering. Med en svært ung medlemsmasse har den katolske kirke få begravelser i forhold til antall medlemmer. Plassproblematikken vil med andre ord øke i framtiden.

ØNSKER DEN KATOLSKE KIRKE:

- 1) Katolske gravlunder
- 2) Flere kirkerom

DEN NORSKE KIRKE¹⁰⁴

Det sentrale i den evangelisk-lutherske kristne dødsforestillingen er muligheten til å bli tilgitt synd gjennom troen på Jesus: Guds kjærlighet til mennesket resulterte i en sønn som gjennom sin død på korset tok på seg menneskets synder og beseiret døden. Å tro på denne hendelsen er den lutherske kristendommens frelsesvei. At tro og ikke handling er veien til frelse, innebærer at gravferdsritualet ikke er av religiøs betydning for den døde. Gravferdsritualet er en gudstjeneste for de gjenlevende.

Gravferdsritualet skal virke trøstende gjennom å samle et fellesskap rundt avdøde. Liturgien skal også understreke realismen i døden og sette det enkelte dødsfall i sammenheng med et kristent verdenssyn der håpet om det evige liv understrekes. Prestens rolle som ritualleder er tydelig todelt mellom rollen som sorgterapeut og religiøs liturgisk leder. Gravferdsritualet er i praksis inndelt i en borgerlig del (sorgsamtale og gravferdsseremoniens første del) og en bibelsk liturgisk del (skriftlesning, bønn og andakt). «Gravferd gjør meg mer til en offentlig tjenestemann enn en prest», sier sognepresten på Holmlia. Å være medmenneske og terapeut er for flere prester en selvfølgelig del av prestegjerningen i forbindelse med død og begravelse. Det understrekes imidlertid at den kristne dødsforståelsen ikke er utelatt. Dødens tilknytning til menneskets opprinnelige ulydighet overfor Gud og til Jesu seier over døden skal komme tydelig fram i liturgien.

Dødsleie. Sykehus-/hjem har tilgang på statlig ansatt sykehusprest. Ved dødsleie vil både pårørende og den døende bli spurt om behov for samtale med prest. Dersom den døende har hatt et aktivt forhold til sin menighet, vil sognepresten bli kontaktet.

Det foreligger ikke noe fast rituale ved dødsleie, men en

¹⁰⁴ Teksten er basert på intervju med sogneprest i Holmlia menighet, samt et materiale fra 1995 basert på 12 intervjuer med prester ansatt i Den norske kirke.

sjelsorgssamtale, bønn eller bibellesning er vanlig. Presten kan også forrette nattverd ved dødsleie.

Etter dødsfall. Det foreligger ingen rituelle forskrifter for behandling av liket. Sykehuspersonell utfører vask og stell. Det er vanlig tradisjon å bestille påkledning av en lang kjole/skjorte av begravelsesbyrået, som også sørger for nedlegging i kisten. Hendene foldes på brystet.

Båreandakt er en del av kristen tradisjon, men det varierer i hvilken grad det i praksis gjennomføres. Båreandakt består i en kort andakt og mulighet for visning av avdøde før kisten kjøres til oppbevaring ved kirken eller kapellet.

“

Å være medmenneske og terapeut er for flere prester en selvfølgelig del av prestegjeringen i forbindelse med død og begravelse.

”

Sorgsamtalen. Etter at begravelsesbyrået, eller pårørende, har informert menighetskontoret om dødsfallet, vil presten ta kontakt med pårørende for å avtale tidspunkt for en sorgsamtale. I flere tilfeller er dette prestens første møte med pårørende. Det er vanlig at minst tre eller fire personer er med på samtalen, som gjennomsnittlig tar mellom én og to timer. I denne samtalen blir grunnlaget for minnetalen lagt, men også valg av skriftsted og prestens fokus i gravferdstalen bygger på dette møtet. Det vil si at prestens rom for valg og formgivning av liturgien i stor grad er avhengig av hva en familie har formidlet om seg selv.

Gravferdsseremonien. Seremonien finner sted i kirke eller kapell. Kisten står sentralt i rommet, pyntet med blomster og kranser. Selve seremonien inneholder sang, salme-sang, minnetale over avdøde, skriftlesning, tale, Fadervår, jordpåkastelse (ved graven eller inne i kapellet), senkning av kisten, løftesord og velsignelse. Både begravelse og kremering er vanlig. Ved begravelse skal kisten senkes helt ned. De pårørende fyller ikke graven selv, men forlater den åpen. Kirkegårdens ansatte vil fylle den etter at de pårørende har forlatt området.

Minnetalen, skriftlesningen og andakten er det som varierer mest fra seremoni til seremoni, derfor litt mer om disse leddene:

Minnetalen er det innslaget presten i størst grad må forbe-

rede før gravferden. Her skal presten være familiens talerør. Flere prester peker på viktigheten av å samle pårørende rundt et gjenkjennbart minne – hvorvidt dette lykkes, er ofte avgjørende for i hvilken grad pårørende føler at begravelsen var god eller ikke. Prestens mulighet for å lykkes her henger da i stor grad sammen med familiens evne/lyst til å formidle.

Under skriftlesning har presten flyttet seg lenger fra kisten og står ved lesepulten. Den fysiske nærheten til pårørende er mindre, og det liturgiske språket har endret seg til å bli klart bibelsk. Teksten som leses, er forkynnende. Det er etter de siste liturgiske endringene mulig å velge mellom 27 tekster.

Andakten er prestens mulighet til å forene den borgerlige og den forkynnende delen av gravferdsseremonien. «I andakten vil jeg at nivået av religiøsitet skal gjenspeile den døde eller pårørende. Jeg pumper ikke inn religiøsitet i andakten over en som aldri har vært opptatt av religion. Gud er også opptatt av livet, så jeg kan ta utgangspunkt i andre sider ved livet», uttrykker sognepresten.

Minneseremonier. Det er vanlig tradisjon å ha et minnesamvær etter seremonien. Dette skjer i hjemmet til pårørende, i avdødes hjem, i menighetslokalet eller i et leid lokale. En sentral del av minnesamværet er bespising.

Det har blitt vanligere å arrangere minnegudstjenester. Da vil alle som har mistet noen i løpet av året, motta et brev fra menighetskontoret om at det arrangeres en minnegudstjeneste. Under seremonien tennes lys for de døde, og navnene kan leses opp. Det understrekes imidlertid at selv om lysene symbolsk tennes for de døde, er bønnen for de gjenlevende.

Gravplass. Alle har rett til fri gravplass innenfor sitt sogn.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Utfordringer for Den norske kirke er i liten grad knyttet til myndigheter, regler eller jus. Der andre trossamfunn i denne rapporten har pekt på utfordringer knyttet til konteksten rundt ritualene, ligger hovedutfordringen for Dnk i møterommet mellom egne medlemmer og liturgien. Som en kirke for «folket» synes det som om Dnk svært bevisst har valgt å være en trøstende fremfor en forkynnende institusjon i møtet med døden. Få prester opplever det som problematisk å være både sjesorger, liturg og predikant, men balansen mellom disse rollene berører like fullt hovedutfordringen. Flere prester beskriver møterommet mellom en kirkelig liturgi og en befolkning med relativt liten tilknytning til kirken som et spenningsfelt.

Til tross for protestantismens nedtoning av straff og helvete er det i den lutherske teologi en sterk understrekning av komplementariteten mellom den menneskelige synd og Guds nåde. En utfordring er knyttet direkte til dette. Flere

prester unnviker å bruke ordenen frelse eller dom av frykt for å skape ubehag hos pårørende.¹⁰⁵

Å representere pårørende. En utfordring ligger i å representere pårørende, det vil si forrette en gravferd som speiler pårørendes livssynsmessige ståsted. En annen utfordring er å skape fellesskapsfølelse basert på gjenkjennelse av avdøde. At det inntrykket presten får av pårørendes livssynsmessige ståsted så til de grader farger gjennomføringen av gravferdsritualet, er helt greit for noen prester, mens det for andre er problematisk. Minnetalen beskrives som ekstra utfordrende. Uroen over å ende opp med å holde en tale over en person ingen pårørende kjenner igjen, er tydelig i intervjumaterialet.

Balansen mellom liturgien og religionskunnskapen blant befolkningen. En del prester forteller om utelatelse av sentral kristen lære av frykt for at pårørende skal feiltolke innholdet. «Jeg opplever at folk går i forsvar av ordet frelse. Frelse er et fremmedgjørende ord», forteller sognepresten. Når pårørende ikke kjenner den kristne læren om sammenhengen mellom tro og frelse, underkommuniseres dette av redsel for å ikke virke skremmende eller dogmatiske. Jesu oppstandelse fremheves, men dommen er så å si forsvunnet fra gravferdsriturgien. «Jeg velger bort dualiteten i frelseslæren fordi jeg ikke vil støte folk bort», forteller en annen prest.¹⁰⁶

Manglende dialogkanaler på tvers av trossamfunn. Bydelenes tros mangfold skaper nye utfordringer som mangler arenaer for løsning. Et eksempel er begravelser der foreldrene tilhører ulike trossamfunn og der det ikke er etablerte arenaer for å organisere sorgsamtaler i begge samfunnene. I forbindelse med planlegging og gjennomføring av selve seremoniene kan det også være behov for samtaler mellom rituelle ledere innen forskjellige religioner, noe som i dag krever mye koordinering. Tros- og livssynssamfunn burde hatt en liste over kontaktpersoner i andre tros- og livssynssamfunn som kan informere/bistå ved gravferd, foreslår sognepresten.

Manglende ressurser til sjelesorgsarbeid i etterkant av begravelsen. Flere prester peker på manglende tidsmessige ressurser til å kontakte nærmeste pårørende etter begravelsen. Menighetskontoret burde kunne tilby besøk av prest kort tid etter begravelsen. Arbeidsbyrden oppleves som så stor at den går på akkord med de trøstende funksjonene prestene mener deres stilling bør dekke.

¹⁰⁵ «På søndagsgudstjenester kan vi forkynne med en sikkerhet om at det vi sier, settes i hele den kristne sammenheng, men i gravferden, både fordi det er en følelsesmessig sterk situasjon og fordi mange sjelden er i kirken, settes alt vi sier, inn i den konkrete situasjonen og kan mistolkes», forteller en prest. Redselen for å bli misforstått er det flere eksempler på, og følgende sitat er illustrerende: «Når jeg leser fra Bibelen: 'Når han plutselig er der, må han ikke finne dere sovende', blir jeg engstelig for at pårørende skal tro det er en synd å dø sovende.»

¹⁰⁶ Fra intervjumaterialet Døving 1995.

ØNSKER DEN NORSKE KIRKE:

- 1) Etablere dialogkanaler på tvers av religionsgrenser knyttet spesielt til gravferd
- 2) Øke menighetens ressurser til sjelesorgsarbeid i etterkant av begravelsen

DEN ORTODOKSE KIRKE¹⁰⁷

Liturgi er generelt viktig i den ortodokse kirke, og gravferdsritualet er som andre ritualer først og fremst en manifestasjon av de troendes fellesskap med Gud. Gravferds-seremonien er primært en forbønnsgudstjeneste for den døde, og ritualet anses å ha en reell betydning for avdødes frelse. Å be for den døde gir også religiøs fortjeneste til de levende. Begravelsesritualene er derfor en viktig religiøs plikt og en viktig anledning til å forbedre egen religiøse dyd. Sakramenter som nattverd og salving av syke inngår også i ritualene rundt døden, og disse handlingene etablerer mysterier der de troende føres inn i Guds verden.

Dødsleie. Ved alvorlig sykdom og dødsleie er det ønskelig med en prest. Dersom den døende eller pårørende er aktive i menigheten, har som regel presten blitt underrettet om sykdomsforløpet og tar selv kontakt. Det er ikke uvanlig at sykehuspresten tar kontakt på vegne av ortodokse pasienter.

Den døende bør få anledning til å skrifte eller ha en privat samtale med presten. På dødsleiet skal presten også lede den siste nattverd. Dette kan foregå med pårørende til stede. Enerom på sykehus/-hjem er den vanligste rammen rundt den siste nattverd. Nattbord pyntes med duk og to levende lys, en bibel og eventuelt kors og ikoner. Det er ønskelig å brenne røkelse, men i henhold til regler på sykehus/-hjem har prestene erfaringer med at dette er vanskelig å gjennomføre. Sykesalving er også et ritual som gjerne inngår ved dødsleie. Hensikten er å gi den døende velsignelse og styrke.

Etter dødsfall. I ortodokse land er det relativt vanlig å vaske og kle den døde med rene eller nye klær i hjemmet, i Norge utføres vask og stell av profesjonelle ved sykehuset. Tradisjonen med å kle avdøde i nye/rene klær og sko er bevart, men utføres av begravelsesbyrået. Overføringen til kiste gjøres også av begravelsesbyrået. Avdøde legges med armene ned langs siden. Pårørende eller presten legger så et pannebånd med inskripsjon av en bønn på avdødes panne («Hellige Gud, hellige allmektige, hellige udødelige

¹⁰⁷ Teksten er basert på intervju med presten i Hellige Nikolai menighet og presten i Hellige Olga menighet.

Gud, forbarm deg») og et kors i den dødtes hånd. Noen ønsker også å plassere et ikon på avdødes bryst.

Det er vanligvis en forgudstjeneste så raskt som mulig etter døden, ofte inne på avdødes sykerom eller i sykehusets kapell. Denne forgudstjenesten kan også utføres som en bæreandakt i kapellet ved sykehuset før kisten overføres til kirkens kapell. Bæreandakten består i bønn om frelse og syndenes forlatelse.

“

Ortodokse kristne gravlegges nær familie og har ikke eget gravfelt. Graven skal være gravd ut slik at ansiktet vender mot øst.

”

Tid. Begravelsen er ønsket tre dager etter dødsfallet (Jesus sto opp den tredje dag). Dette byr ofte på problemer i forhold til den norske åttedagerstradisjonen, og prestene forteller om pårørende som har opplevd det tungt at avdøde lå på kjølerom i flere dager. En ventetid utover tre døgn kan oppleves vanskelig fordi mange tror at sjelen oppholder seg i nærheten av kroppen inntil selve begravelsen har funnet sted.

Gravferdsseremonien. Seremonien bør foregå i en ortodoks kirke, men vanlig praksis er bruk av Den norske kirkes kapeller eller kirker. Kisten skal plasseres midt i rommet, med gode muligheter for å bevege seg rundt. Den skal være omgitt av tre lystaker, og kistelokket bør være åpent. Den døde har ansiktet mot alteret. Liturgien er først og fremst en forbønn for avdødes frelse. Avdødes navn er sentralt i liturgien for å understreke at seremonien holdes for et konkret individ og dennes frelsesvei.

Selve liturgien er kompleks og består i en veksling mellom prestens ord og sanger. Velsignelser (åpnings- og avslutningsvelsignelser), ulike bønner, takksigelser for frelsen i Kristus og hymner til Guds ære er sentrale elementer, videre liturgisk kanon (en tekst som beskriver seieren over døden), skriftlesning, en kort preken og syndsforlatelse for avdøde. Pårørende vil komme fram til kisten og ta farvel med avdøde med et kyss på pannen. I de tilfeller der kisten velges å holdes lukket, kysser pårørende ikonet som er plassert på kistelokket. En personlig minnetale er ikke del av den religiøse liturgien, men har blitt vanlig i Norge. Presten ber da pårørende finne en som kan holde en biografisk minnetale.

Fra kirken (eller fra parkeringsplassen ved gravlunden) følges kisten i prosesjon til graven. Presten leder prosesjonen med røkelseskar. Gravferdsseremonien avsluttes ved graven, der presten forretter jordpåkastelsen, og der de pårørende som ønsker det, kan kaste jord i graven.

For mange ortodokse kristne som bor langt fra Oslo, vil gravferden foregå i regi av Dnk. I slike tilfeller er det da vanlig å avtale med den ortodokse presten i Oslo at han kommer ved en senere anledning for å holde de ortodokse bønnene, velsignelsen og sjelemesse. Det er også vanlig at prestene holder sjelemesser i kirken i Oslo på vegne av pårørende uten at de er til stede selv og i etterkant av at det har blitt holdt en gravferdsseremoni et helt annet sted i landet.

Bruk av blomster og kranser er en vesentlig del av estetikken. Kistebegravelse er vanligst da den ortodokse kirke tar avstand fra kremasjon.

Minneseremonier. I tillegg til minnesamvær rett etter begravelsen, ofte i pårørendes hjem, utgjør minneseremonier en viktig del av dødsritualene. Det er en utbredt forestilling (om enn en usikker teologi) at sjelen i førti dager vandrer i ukjente omgivelser, og derfor holdes minnegudstjeneste på den førtiende dagen etter dødsfallet. Også den tredje og niende dagen er sentrale. Avdøde befinner seg nærmere sine gamle omgivelser og pårørende i tiden etter at døden inntreffer og fram til den førtiende dagen. Også fødsels-/navnedag samt mange minnelørdager for de innsovne er sentrale minnedager der bønn for avdødes frelse er sentralt. Under minnegudstjenestene settes det fram fat med kokt hvete, frukt og honning som skal symbolisere sødmen i himmelriket.

Gravplass. Ortodokse kristne gravlegges nær familie og har ikke eget gravfelt. Graven skal være gravd ut slik at ansiktet vender mot øst. Gravmonumentet er som regel et ortodokst kors som skal plasseres ved fotenden av graven.

En del av ritualene skal i utgangspunktet utføres ved gravene, men på grunn av manglende ortodokst gravfelt utføres disse i kirken. Forbønngudstjenester med bønn og hymner på gravlundene kan vanskelig utføres når gravene er spredt. Velsignelse av spiselige ting som brød og frukt, søte korn og vin som fortæres i tilknytning til minnebønnen, er i Norge flyttet fra gravlunden til kirkerommet. Gledesdagen, 9. dag etter påske, innebærer tradisjonelt seremonier på gravlunden og bønn for de døde, dette er vanskelig uten en tettere samling av graver.

Å etablere et ortodokst gravfelt er et ønske fra Den ortodokse kirke, men det understrekes at dette kan være en komplisert prosess. For det første bor menighetenes medlemmer spredt, i tillegg er det en del konflikter knyttet til de ulike nasjonale ortodokse menighetene: «Det var jo planer om å søke om egen gravlund, så vidt jeg vet ble vi tilbudt eget felt engang i femtiåra, men menigheten ville ikke fordi de regnet med at da ville også de ateistiske kommunistene fra Russland ligge der», forklarer presten. Dersom det blir etablert eget gravområde, må dette baseres på medlemskap i en ortodoks menighet, ikke på at avdøde hadde ortodoks nasjonal eller kulturell tilhørighet, understreker presten i Hellige Nikolai.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

«Utfoldelse av kirkelivet er vanskelig når vi er så få og bor så spredt», sier den ene presten og understreker at hindringer i forbindelse med gravferd har lite med norske myndigheter å gjøre. De to ortodokse kirkene har få direkte problemer knyttet til gravferd. Den ene presten uttrykte det slik: «Det vi kan forvente av muligheter, har alltid blitt respektert», en formulering som vitner om at vilkårene oppleves som akseptable, men som også viser en generelt lite offensiv holdning relatert til rettigheter. Menigheten Hellige Nikolai mener at de ortodokse menighetene mangler en felles stemme grunnet etniske barrierer, og derfor har vært lite tydelige overfor norske institusjoner.

Et overordnet problem synes å være at begravellesbyråene og gravlundskontorene i liten grad kjenner til kristendommens variasjoner, og at det derfor er lite bevissthet omkring å skaffe kunnskap om rituelle behov slik disse institusjonene har gjort overfor flere nye minoritetsreligioner.

For få ortodokse prester / geografisk spredning. Den største utfordringen i forbindelse med gravferd er å dekke behovet for prest. Det er derfor ikke uvanlig at den nærmeste katolske presten, eller den lokale presten, forretter gravferden til ortodokse kristne. Begge prestene forteller om pårørende som sliter med at gravferden ikke har foregått slik den bør i henhold til ortodoks liturgi, og prestene har bred erfaring med å reise rundt og holde sjelemesser og lede bønn i etterkant av slike begravelser. Prestene understreker at perspektivene på døden er svært ulike i den evangelisk-lutherske og ortodokse gravferdsformen. Få prester og geografisk spredning blant de troende gjør det også vanskelig å dekke behovet for den siste kommunion ved dødsleie.

Store reiseutgifter. Det er vanlig at pårørende dekker prestens reiseutgifter. «Dette er en ekstraavgift vi har. En prest fra Den norske kirke er jo alltid i nærheten, men for oss er det relativt store reiseutgifter og ofte må overnatting også dekkes. Før dette intervjuet har jeg aldri tenkt over at dette kunne det offentlige dekke, noe det er en viss rettferdighet i. Begravelsen bør jo ikke være så mye dyrere for ortodokse», sier presten i Hellige Nikolai menighet.

Begrensninger for bruk av røkelse. Bruk av levende lys og røkelse ved dødsleie er problematisk. Både røykvarslingssystemer og sykehuspersonells negative holdning til spredning av røkelseslukt er årsak til dette. «Lukten av en kirkehandling er viktig for oss. Vi vil jo ikke at det skal sive ut i korridorer og påvirke alle, men jeg har reagert noen ganger på at dette skal være vanskelig», sier den ene presten.

Bruk av røkelse har også vært vanskelig dersom prestene har lånt den lokale kirken til å forrette en gravferd. Her er det sensitiviteten til røykvarslere og ikke motstand hos kirkens prest som er årsak.

For lang tid mellom død og gravferd. Kirken opplever at begravellesbyråene og gravlundene ikke vet at ortodokse ønsker begravelse etter tre døgn, og erfaringen er at tids-

rommet mellom død og begravelse blir på rundt en uke. «Nå forteller de oss bare når kapell og gravlund er ledig, premisene er liksom lagt så klart fra før», uttrykker presten.

Manglende informasjon ved sykehus. Prestene er usikre på i hvilken grad syke og døende får hjelp til å kontakte ortodoks prest.

Begrensninger av ritualer ved graven. Forbønn og lystenning som tradisjonelt skal holdes ved gravene, utføres her i kirkerommene fordi de ortodokse gravene ikke ligger samlet. Et felles gravfelt er et religiøst betont ønske hos begge prestene. «Et felles ortodokst sted hadde vært ønskelig. Jeg har så vidt informert kirkevergen», sier representanten for den russisk-ortodokse menigheten. Følgende sitat illustrerer behovet for eget gravfelt:

Jord som er viet av Den norske kirke, er bra nok, utfordringen er de mange ritualer ved gravene. Den niende og førtiende dagen, årsdag fødsels-/navnedag og mange minnelørdager markeres for de innsøvnne. Presten forretter korte sjelemesser ved de ulike gravene på slike minnelørdager, og da bør gravene ideelt sett være samlet. Det er viktig i vår religion å hjelpe de døde med sjelemesser, og nettopp derfor bør gravplassene være tilrettelagt. Vi opplever de døde som veldig levende. De har behov for omsorg fra de levende, og bønn ved gravene er en slik omsorg.

Ødeleggelse av gravmonumenter. Menighetene har inntrykk av at det ikke er populært hos kirkegårdsforvaltningen med ortodokse kors. Utformingen av disse gjør det vanskelig å komme rundt med gressklippere. Menighetene har tidligere blitt bedt om ikke å benytte seg av disse, og mange av korsene har av uvisse årsaker blitt ødelagt.

ØNSKER DEN ORTODOKSE KIRKE:

- 1) Støtte til flere ortodokse prester
- 2) Offentlig dekning av reiseutgifter til prest som forretter ved dødsleie og begravelser
- 3) Bedre mulighetene for å gjennomføre begravelse tre dager etter dødsfall
- 4) Økt informasjon om ortodokse ritualer på sykehus, hos begravellesbyråene og hos gravlundskontorene
- 5) Kontaktinformasjon til ortodokse prester på sykehus
- 6) Bedre muligheter for bruk av levende lys og røkelse ved dødsleie
- 7) Opprettelse av et kristent ortodokst gravfelt innenfor gravlundene

DET MOSAISKE TROSSAMFUND¹⁰⁸

En egen jødisk gravlund anses å være så sentralt i jødedommen at den første jødiske institusjon som etableres i et nytt samfunn, vil være nettopp en gravlund. I 1869 kjøpte jøder i Kristiania en del av Sofienberg kirkegård som jødisk gravlund, mens det første jødiske trossamfunnet ble etablert først i 1892. I 1917 ble det etablert en ny jødisk gravlund på Hølsfyr, og det er denne som benyttes i dag.

Etableringen av begravningsveselskap, det vil si frivillige som innenfor trossamfunnet hjelper pårørende i organisering og gjennomføring av begravelser, har hatt og har stor betydning for etableringsprosessene og gjennomføringene av gravferdsritene i norsk kontekst. Begravningsveselskapet (*Chebra Kadisha* / Det hellige selskap) ble i Oslo etablert allerede i 1885, og er basert på frivillig arbeid. Selskapet skal sikre at alle medlemmer av trossamfunnet får en verdig begravelse og utfører mange praktiske oppgaver i forbindelse med begravelsen. Betydningen av et slikt selskap for en minoritetsbefolkning er innlysende. Av rabbineren beskrives selskapet som et religiøst begravningsveselsbyrå, det vil si at det finnes en gruppe som ivaretar og viderefører kompetansen forbundet med å gjennomføre jødiske gravferdsritualer i norsk kontekst.

Dødsleie. Det er ingen religiøs forskrift om tilstedeværelse av rabbiner, men rabbineren utfører gjerne besøk på sykehjem/-hus i forbindelse med sykeleie. Den døende bør først og fremst ha familie rundt seg. På dødsleie bør trossetningen (*sbema*) sies. Denne kan også sies av pårørende på vegne av den døende.

I 1869 kjøpte jøder i Kristiania en del av Sofienberg kirkegård som jødisk gravlund, mens det første jødiske trossamfunnet ble etablert først i 1892.

Etter dødsfall. Stell av døde betegnes som en rituell rensete som bør finne sted før gravleggingen. Det er stort sett medlemmer av begravningsveselskapene som utfører vask og stell. Dette gjøres i trossamfunnets eget kapell på Hølsfyr, i noen tilfeller på sykehuset. Menn steller menn, og kvinner steller kvinner. Kroppen skal legges med armene ned langs siden, og fingrene skal holde rundt tommelen. Etter stellet svøpes avdøde i en hvit drakt, og en liten pose med jord fra

Israel plasseres under hodet. Kisten skal være av enkleste slag, og den skal være satt sammen med trenagler og ikke med spiker. Å få tak i slike kister går greit gjennom begravningsveselsbyråene.

Etter dødsfallet er likvaken viktig. I Oslo foregår dette i kapellet på Hølsfyr (innviet i 1963). Opprinnelig er det pårørende som skal sitte ved liket, men i dag er det nesten alltid en fra begravningsveselskapet som våker gjennom natten. Det er viktig å brenne levende lys for den døde. Under våkingen leses det gjerne fra Salmenes bok. Likvaken skal være helt fram til begravelsen. Det er et viktig religiøst prinsipp at den døde aldri skal være alene.

Tid. Ifølge hellige skrifter skal begravelsen skje samme dag som dødsfallet. Dette praktiseres ikke i Norge grunnet både arbeidstider ved gravlundene (som driftes av gravferdsetaten) og av hensyn til pårørende, som ønsker tid til å samle alle familiemedlemmer. I Norge skjer begravelsen vanligvis dagen etter dødsfallet, men utsettes dersom familiemedlemmene bor langt fra hverandre.

Begravelsen utsettes dersom den tidsmessig faller sammen med sabbaten og andre høytider, for eksempel påske, som er en høytid da jøder har forbud mot å berøre lik. Fordi kristne høytidsdager ofte sammenfaller i tid med de jødiske, har trossamfunnet få problemer med tilgang på gravlundene.

Gravferdsseremonien. Gravferden skal være enkel, og ritualene skal ikke markere forskjell på rik eller fattig, mann eller kvinne. Dette innebærer at verken blomster eller musikk benyttes.

Selve seremonien foregår i to deler, den første inne i kapellet, den andre ved graven. I kapellet er det kantor som leder en bønn mens rabbineren eller forstanderen i trossamfunnet holder en minnetale. Minnetalen er formulert på bakgrunn av samtaler med pårørende. Etter talen fremsier kantor minnebønn/nådebønn. Kisten bæres deretter ut i en prosesjon fram til graven. Ved graven leses en bønn. Rabbineren er den første som legger jord i graven. Til denne handlingen hører ordene: «Gud ga, Gud tok.» Ordene skal vise at man godkjenner at døden er en del av livet. Mannlige pårørende kaster tre spader jord i graven. Til dette har gravlundsarbeiderne latt det ligge en jordhaug ved graven med flere spader stående i. Kvinner skal be en stille bønn. Graven skal ikke bli forlatt før den er gjenfylt.

Gravplass. Ortodokse jøder praktiserer ikke kremasjon, og begravelsen skal skje i viet jord. Det innebærer at jødene må ha sine egne gravlunder. På gravlundene skal graven markeres tydelig, da man ikke bør trå på en grav.

I Norge og ellers i Europa praktiseres begravelse i kiste, noe som ikke brukes i Israel. Ifølge DMT anses ikke kistebruk som problematisk.

¹⁰⁸ Teksten er basert på intervju med rabbiner i Det Mosaiske Trossamfund og med en av menighetens frivillige i trossamfunnets begravningsveselskap gjennom 47 år.

Det er kun jøder som kan gravlegges på den jødiske gravlunden.¹⁰⁹

Minneseremonier. Rett etter begravelsen er det som regel et minnesamvær i pårørendes eller avdødes hjem. Minnebønner holdes tre ganger i året, og under helligdagene vil avdødes navn nevnes i bønnene.

Den første uken etter døden er sørgeuke. I denne uken skal pårørende (foreldre, ektefeller og barn) være samlet i hjemmet mens familie og venner kommer på hyppige besøk. Under sørgeuken skal *kadisch*-bønnen sies daglig for avdøde, og det holdes gudstjenester i hjemmet både morgen og kveld. Det første året etter dødsfallet er definert som sørgeår der særlig de første 30 dagene er sentrale. På årsdagen for dødsfallet minnes den døde blant annet gjennom at det tennes lys for vedkommende i hjemmet.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Rabbineren understreker at den religiøse lovgivning forbundet med begravelse lar seg tilpasse det landet man bor i: «Noen lover er så hellige at de ikke kan endres på i forhold til landets lover, men dette gjelder ikke i forhold til begravelsen. Vi kan være fleksible her», forklarer han.

Rabbineren understreker at de fleste medlemmene har vært norske statsborgere i flere generasjoner og dermed ønsker delvis norske tradisjoner i møte med døden. «Balansen er del av vår historie», uttrykker rabbineren. Han påpeker også at gravlundsarbeidere har blitt kjent med jødisk tradisjon, og tilrettelegger gravene slik trossamfunnet ønsker.

I møte med sykehuset har Det Mosaiske Trossamfund levert ut informasjonsskriv (etter initiativ fra sykehus) om at den døde ikke skal vaskes og at hendene ikke skal foldes. Dette respekteres.

Informanten som har arbeidet frivillig i Chewra Kadisha gjennom 47 år (fra han var 13 år), hevder at det eneste han har opplevd som problematisk, er å ha ansvar for jøder som dør mens de er på reise i Norge, dvs. jøder som bor i et annet land. Problemet er da å få bruke patologisk avdeling på sykehus til selv å stille avdøde og få plassert vedkommende i kiste etter reisepåskriftene (lodding). Den andre og mer reelle utfordringen er møtet mellom det religiøse forbudet mot obduksjon og norsk praksis.

Manglende samtykke ved obduksjon. På et generelt grunnlag forbyr obduksjon. Rabbineren understreker at dersom obduksjonen kan redde andre liv ved medisinsk nyvinning eller være avgjørende for avklaringer i forbindelse med mord, oppheves forbudet. Det oppleves imidlertid som om obduksjon har blitt rutinemessig praksis ved

norske sykehus samtidig som rutiner rundt samtykke er svekket. «Som sjelens bolig har kroppen krav på respektfull behandling og ro etter døden», understreker rabbineren.

Bruk av sykemelding i forbindelse med sørgeuken.

Det oppleves som problematisk å benytte sykemelding i forbindelse med sørgeuken etter dødsfall. I denne uken, da foreldre, ektefelle og barn skal holde seg hjemme samt arrangere gudstjenester for den døde morgen og kveld, bør pårørende få fri grunnet religiøs plikt og ikke være nødt til å definere seg selv som syk.

ØNSKER DET MOSAISKE TROSSAMUND:

- 1) Sykehus bør søke samtykke til obduksjon i hvert enkelt tilfelle
- 2) Fri i forbindelse med sørgeuke (religiøs høytid) uten å søke sykemelding
- 3) Lettere tilgang på bruk av patologisk avdeling til rituell vask og kistenedlegging av jøder som skal fraktes ut av landet for begravelse

HINDUER

Representert ved Sanatan Mandir Sabha, hindu-tempelet ved Slemmestad¹¹⁰

Hinduismen kalles gjerne mangfoldets religion. Fellestrekkene som finnes er i vesentlig grad knyttet til metafysikken rundt menneskets eksistens og dermed til døden. Læren om eksistensen finnes i den tidlige *Purana*-litteraturen fra ca. det fjerde århundre e.v.t., der *Veda*-tekstene hellighet også er definert.¹¹¹ Sentralt står enhetslæren, det vil si at alt er Gud, og at menneskets frelse består i å forenes med Gud (*Brabman*). Læren om gjenfødelsens forutsetninger, forestillinger om frelse og et utvalg av veier til frelse er sammenfallende i mange av hinduismens religiøse retninger. Det er særlig disse felleskonseptene gravferdsritualene står i et handlingsmessig forhold til. Gravferdsritualene har til sammen en tidssyklus på 13 dager.

Kremeringsritualet er helt sentralt for overgangen mellom liv – død – liv. Kremasjon er avgjørende for at sjelen (*atman*) skal kunne frigjøre seg fra kroppen.

Styremedlemmer i templene spiller en sentral rolle i organiseringen av gravferden. Det er vanlig praksis at pårørende ringer til styret, og at det er styret som tar kontakt med krematoriene direkte, eventuelt et begravelsesbyrå.

¹⁰⁹ Rabbineren forteller at det jødiske trossamfunnet i København har kjøpt en ekstra gravlund for blandingsekteskap, en som er både for jøder og ikke-jøder, men dette synes han ikke er bra grunnet behovet for å bevare skillet mellom jøde og ikke-jøder i en eksisituasjon: «Vi må bevare den intime identitet vi trenger når vi er så få i et land.»

¹¹⁰ Teksten er basert på intervju med både forstanderen og presten i tempelet Sanatan Mandir Sabha på Slemmestad.

¹¹¹ Jacobsen 2001:77.

Dødsleie. Når døden nærmer seg, bør slekt og gjerne venner samles rundt dødsleiet. Rommet bør dekores med blomster, gudebilder og røkelse. Det foreligger ingen fast liturgi, men det er vanlig å lese fra noen hellige tekster som for eksempel Bhagavadgita eller Ramayana. Ideelt skal den døendes eldste sønn eller bror utføre lesningen. Det er ikke nødvendig med prest til stede ved dødsleiet.

Ideelt sett bør den døende legges direkte på bakken rett før den siste pusten trekkes. Dette skal vise begynnelsen på prosessen der kroppen skal tilbake til de fem elementene i naturen (der jord utgjør ett av dem). Presten mener dette kan opprettholdes symbolsk ved at den døende legges på gulvet. Dette er, ifølge presten, vanskelig å gjennomføre i Norge fordi pårørende er redde for hva sykehuspersonellet vil tro om dem.

“

Ideelt sett bør den døende legges direkte på bakken rett før den siste pusten trekkes. Dette skal vise begynnelsen på prosessen der kroppen skal tilbake til de fem elementene i naturen.

”

Etter dødsfall. Rett etter dødsøyeblikket bør det tennes et lys («The lighting of the lamp»). Lyset skal hjelpe avdødes sjel med å finne sin vei i en mørk tunnel som sjelen tidlig i dødsprosessen vil befinne seg i.

Sykehuspersonell vasker den døde, men aller helst etter noen religiøse forskrifter. Avdøde bør for eksempel stelles av samme kjønn, og liket bør ligge vendt mot øst med bena vendt mot sør. Pårørende leverer klær/stoff til et begravelsesbyrå som kler på avdøde. I India smøres avdøde med hellig buttermilk. Presten forklarer: «It is considered to be sacred but it also has a scientific meaning, as it facilitates the burning.» Dette gjøres imidlertid ikke i Norge. Den døde svøpes i en drakt av hvit bomull, eller dersom avdøde er en kvinne og mannen hennes fortsatt er i live, svøpes hun i brudeklær som gjerne er en fargerik sari. Under svøpingen leses det fra hellige tekster. Leseren er enten presten i tempelet eller en som også behersker det hellige språket i Bhagavadgita.

Tid. Kremeringen skal foregå så snart som mulig, helst innen 24 timer og maksimum innen tre dager. Presten og styrelederen har flere erfaringer der tiden mellom død og kremering har tatt opp mot en uke (åttedagersregelen). Rask kremering er viktig blant annet fordi gravferdsritualene er knyttet til et tidsintervall der det siste ritualet skal foregå den niende dagen etter at døden er inntruffet.

Gravferdsseremonien. Selve kremeringsprosessen er det viktigste rituelle elementet i gravferden. Det er i forbindelse med kremeringen at sjelen kan frigjøres og at kroppen kan forenes med de fem elementer (ved gravlegging vil kroppen bli forhindret fra å gjenforenes med luft). Gravferdsseremoniene foregår følgelig i nærheten av krematoriene, og i Norge er det kapellene ved krematoriene som brukes.

I kapellet legges *the sacred thread* i kisten (se barne- og ungdomsriter). Avdøde har også fått små gullkorn (innpakket i bomull) plassert i alle kroppens åpninger. Dette er knyttet til forestillinger om frigjøring av sjelen.

Seremonien i kapellet er ledet av presten. Kisten er sentralt plassert og pyntet med et klede med «He Ram» skrevet på, blomster og kranser. Seremonien skal opprinnelig foregå under selve kremeringsprosessen. Dette er vanskelig å gjennomføre i Norge, og seremonien begynner gjerne i kapellet med kisten til stede. Lovprisning og tekstlesning er det sentrale i seremonien.

Flere ritualer bør ideelt finne sted under og rett etter kremering, men dette gjøres ikke i Norge på grunn av reglementet i krematoriene. Kremeringen i India tar ca. tre timer, i Norge avsluttes ritualene enten når kisten senkes eller ved at en eller to av de pårørende blir med til ovnen og slår den på.

Askespredning. At hinduismen er en diasporareligion, det vil si spredt fra sitt religiøse senter, er særlig tydelig i ønsket om askespredning i elven Ganges: De aller fleste velger å sende asken til India for spredning i Ganges.

Minneseremonier. Den rituelle sørgeperioden er på 13 dager. Tekster som i denne tidsperioden leses for avdøde, handler om reisen sjelen gjennomgår de tolv første dagene av dødsprosessen. Den 13. dagen er det et felles måltid. Nå kan den dødes sjel begynne sin nye sjelevandring. Det holdes minneseremonier på dødsdagen, og en bestemt tid på året brukes alltid til bønn for de avdøde. Familiene skal ikke arrangere store fester som bryllup i en tidsperiode på et halvt år etter at en i familien har dødd.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Hindusamfunnene har generelt en rekke utfordringer i møterommet mellom religiøse ritualer og norsk praksis. Det understrekes at forholdene har blitt mye bedre de senere årene, noe som forklares ved at krematoriene nå kjenner deres ønsker og praksis bedre. Styret i tempelet har hatt flere interne diskusjoner omkring gravferd og rettigheter. De har ikke brukt menneskerettigheter som direkte argument, men refererer til prosesser i Canada, der hinduene har oppnådd flere rettigheter med referanse til nettopp religionsfriheten.

Hovedutfordringene er knyttet til kremeringen: «We compromise very much, we are liberal, but when it comes to death, there are so many special rituals that should be

done in a special way, and our own ceremony room with a crematorium would make this possible», sier presten.

Manglende muligheter til å gjennomføre ritualer knyttet direkte til kremeringsprosessen. Regler som forbyr tilstedeværelse under selve kremeringen forhindrer en del ritualer som skal gjennomføres parallelt med denne prosessen. Det rituelle idealet om at eldste sønn skal tenne kremeringsbålet, er ivaretatt gjennom en praksis der en av de pårørende gis tillatelse til å følge kisten til ovnen og trykke på startknappen. Både presten og styreformannen mener imidlertid at denne begrensningen psykologisk sett er problematisk: «We would like it to be everyone also because it is hard for a son to do this without the support of his family. It is psychologically hard, he should have somebody backing him», forklarer presten.

Forbud mot tilstedeværelse hindrer også gjennomføringen av en del rituelle handlinger. Et eksempel er en rite forbundet med frigjøring av sjelen. Denne består i å slå hull på hodeskallen rett etter kremeringen. Fordi ben/skalle ikke kan leveres ut til pårørende etter kremering, gjøres dette ritualer i forkant av kremeringen, og det gjøres symbolsk ved at den eldste eller yngste sønnen berører den døde panne med en bambuspinne.

Hindu-tempelet mener en rekke utfordringer ville vært løst dersom hinduene i Norge hadde et eget krematorium. Da vil alle pårørende kunne delta i ritualene under og i etterkant av brenningen. Et eget krematorium vil også løse problemer knyttet til tidsperioden mellom død og kremering.

For lang tid mellom død og kremering. Ventetid ved krematoriene oppleves som problematisk. Ønsket tid er 24 timer etter død. Med hensyn til ritualenes gjennomføring kan det ikke gå mer enn tre dager.

Problemer i forbindelse med oppbevaring av urnen. Et problem i forbindelse med askespredningen er knyttet til oppbevaring av urnen. Den skal ifølge hinduismen (og norsk lov) ikke oppbevares i hjemmet. Tempelet ønsker seg lov til å oppbevare urner i tempelhagen i påvente av at pårørende tar dem med seg til India. I Canada har et stort tempel et eget område der urnene henges opp i et tre i påvente av avreisen til India.

Begrensende regler for spredning av aske. Presten tror ikke praksisen med askespredning i Ganges vil endres. Formannen i styret, som har bodd lenge i Norge, tror imidlertid at dersom hinduene får tillatelse til å spre asken fra et egnet sted i en rennende elv, vil en slik mulighet være av betydning for nyere generasjoner av hinduer i Norge.

Manglende kunnskap i norske institusjoner. En del ritualer, spesielt knyttet til dødsleie og kremering, utelukkes fordi pårørende er redd for hvordan norske helsearbeidere ved institusjonene vil forstå handlingene.

Obduksjon. Det er stor skepsis til obduksjonsrutiner i

Norge. Obduksjon kan gjennomføres, men da er det viktig å få en bekreftelse på at alle organer legges tilbake på rett plass. Kroppen må være intakt før kremeringen.

ØNSKER HINDUER:

- 1) Opprettelse av hindu-krematorier
- 2) Raskere tilgang på krematoriene etter dødsfall
- 3) Lovliggjøre tilstedeværelse av grupper under kremeringen
- 4) Lovliggjøre oppbevaring av urner utenfor tempelet
- 5) Kursing i kultur- og religionskunnskap ved norske institusjoner
- 6) Bedre rutiner rundt bekreftelse av at eventuell obduksjon har bevart kroppens organer
- 7) Lovliggjøre askespredning i elv for fremtidige generasjoner

HOLISTISK FORBUND¹¹²

Gravferdsritualet for forbundets medlemmer har foreløpig ikke blitt fastlagt. Fagutvalget arbeider imidlertid med å fastsette en rituell praksis. Dette arbeidet tar utgangspunkt i tre hovedhensyn: 1) Hensynet til at en sjel skal gå videre. 2) Hensynet til pårørende og deres sorg. 3) Hensynet til en kropp det skal tas vare på.

Hensynet til en sjel innebærer åpenhet omkring forestillingen om nye liv etter døden. Holistisk Forbund har ingen lære om livet etter døden, men anerkjenner troen på flere hinsidige liv. Ritualer bør derfor symbolisere sjelens overgang.

Hensynet til pårørende og den sorg de er i, bør vises gjennom pårørendes mulighet for aktiv deltagelse i selve seremonien. Ritualer bør derfor ha rom for taler og avskjedshilsninger fra pårørende. Pårørende bør også ha muligheten til å fylle graven selv. Fagutvalget regner med å inkorporere en del av fellesskapsuttrykkene fra andre seremonier i gravferden. Et eksempel er at pårørende står i sirkel under deler av ritualer (rundt brudeparet, barnet eller kisten).

Hensynet til den døde kropp handler om å enten kremere eller begrave den på verdig vis. Kroppen og dennes grunnstoffer skal tilbakeføres til jorden.

Holistisk Forbund vil stille med seremonileder. Forbundet

¹¹² Teksten er basert på intervju med medlem av fagutvalget for etableringen av gravferdsritualer.

understreker verdien som ligger i tradisjonelle rammer. Selv om ritualet vil være åpent for pårørendes behov og ha en ikke-dogmatisk form, vil fagutvalget bevare strukturer som er gjenkjennbare fra det tradisjonelle gravferdsritualet. «Det er godt at det er noe gjenkjennbart og at dette kommer i riktig rekkefølge», som fagutvalgets representant uttrykker det.

“

Hensynet til den dodes kropp handler om å enten kremere eller begrave den på verdig vis. Kroppen og dennes grunnstoffer skal tilbakeføres til jorden.

”

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Holistisk Forbund har foreløpig ingen praksis å vise til, og følgelig ingen konkrete utfordringer knyttet til gravferd. Utfordringer i møte med de andre overgangsrundene vil imidlertid også gjelde her, som for eksempel behovet for livssynsnøytrale rom. I tillegg er det en utfordring å utvikle et ritual som skal dekke behovet til en medlemsmasse med svært varierende livssyn.

Seremonilokaler. Kapellene bør være tilrettelagt forbundets målgruppe. Et eksempel på dette er ønsket om en fri og ledig møblering, samt plass til å stå i sirkel rundt kisten. Dette er vanskelig i de kapellene som nå er tilgjengelige.

Gravplass. Fagutvalget mener det på bakgrunn av medlemmenes livssyn er rimelig å anta at flere vil ønske seg en naturkirkegård. Det vil si et grøntområde eller en naturtomt der man kan gravlegges med eller uten markering av gravstedet.

ØNSKER HOLISTISK FORBUND:

- 1) Offentlige livssynsnøytrale seremonilokaler
- 2) Naturtomt til gravplasser

HUMAN-ETISK FORBUND¹¹³

Gravferd innenfor livssynshumanismen skal gjennomføres uten religiøse innslag og bør kunne avholdes i et egnet lokale (ikke kirke). Utover dette står pårørende ganske fritt til å definere innhold og regi. Human-Etisk Forbund tilbyr imidlertid bistand med gravferdstaler/seremonileder, og har etablert en struktur som gjerne benyttes i humanistiske gravferdsseremonier. Human-Etisk Forbund har i dag ca. 160 godkjente gravferdstalere, og fylkeskontorene formidler disse for oppdrag.

Humanetikere regner ikke med noe liv etter døden. Det humanistiske livssyn gir heller ingen absolutte svar på spørsmål om meningen med livet. Hensikten med seremonien er å skape en verdig markering av livets slutt og å minnes den avdøde. Seremonien skal først og fremst være en ramme rundt et fellesskap i sorg. Human-Etisk Forbund har gitt ut informasjonsheftet *En humanistisk gravferd. En orientering*. Heftet gir flere forslag til gjennomføring av en gravferdsseremoni.

Enhver som ønsker det, kan be om bistand fra Human-Etisk Forbund til å arrangere en humanistisk gravferd. Dette innebærer veiledning, programinnhold, regi, minnetale og seremoniledelse. For (avdøde) medlemmer er bistanden gratis, for andre, f.eks. avdøde ikke-troende medlemmer av Den norske kirke (statskirken), beregnes de pårørende et standardgebyr.

Dødsleie. Dødsleie følger norske tradisjoner. Verdige forhold og fellesskap rundt døden står sentralt. Det offentlige (sykehusenes) automatiske tilbud om samtale med kun den tilstedeværende prest beskrives som en diskriminerende ordning.

Etter dødsfallet. Praktiske forordninger skjer som oftest med kjøp av tjenester fra et begravelsesbyrå og følger vanlig norsk tradisjon. Mange familier følger praksis med at den nærmeste familie samles rundt den åpne kisten for syning noen dager før gravferden. Det understrekes at det forekommer at institusjoner og byråer glemmer å fjerne det religiøse symbolet (kristenkorset) på kistelokket, samt at kistebilen fra byrået kan ha et religiøst symbol (korset) på biltaket. Dette oppleves som uverdigg både under transport av kisten og i forbindelse med seremonien. Dette har dog bedret seg med tiden ved økt informasjon og kontakt med byråene.

Tid. Ifølge et humanistisk ståsted skal menneskets behov stå sentralt, og i forbindelse med sorg er det ikke ønskelig å fastsette en bestemt tidsramme mellom død og gravferd. Pårørende bør ha tid til å komme over sjokket døden kan fremkalle og ha god tid til å arrangere en seremoni. Åttedagersregelen oppleves i flere tilfeller som en unødvendig begrensning og som lite samsvarende med manges psykologiske behov.

¹¹³ Materialet bygger på intervju med gravferdsansvarlig i Human-Etisk Forbund.

Gravferdsseremonien. Gravferdsseremonien skal foregå i et verdig og egnet lokale. Vanligvis brukes gravkapell (sidebygg til kirkene) eller krematoriekapellene. Ulike kulturhus, rådhus eller vel-/forsamlingslokaler kan også benyttes. Ved større gravferder hender det at mindre egnede skolegymsaler og -aulaer må benyttes. Det er et sterkt ønske at seremonirommet skal være uten religiøs utsmykning. Det er ikke uvanlig at gravferdstaleren fra Human-Etisk Forbund må dekke til eller fjerne religiøse symboler før selve seremonien.

Innslagene i seremonien kan variere etter de pårørendes ønsker. Forbundets gravferdstaler bistår med faglige råd og med regien. Ofte velges et tradisjonelt program som f.eks. kan bestå av følgende hovedelementer: innledende musikk, minnetale, sang/musikk, minneord, kransepåleggelse/hilser, diktlesning og avsluttende musikk.

På grunnlag av det avtalte program og regi med de pårørende samarbeider gravferdstaleren med begravelsesbyrået om videre gjennomføring av seremonien. Gravferdstaleren holder som regel minnetalen, som er skrevet ut fra de pårørendes egen fortelling til taleren og kvalitetssikret med de nærmeste før seremonien finner sted. Talen består vanligvis av en innledning med en generell betraktning over livet, en hoveddel om avdødes levnetsløp og noen avsluttende ord. Korte dikt kan inngå i talen. Forbundet legger vekt på at taleren skal uttrykke døden som en realitet, men også som en bekreftelse på det verdifulle livet. Taleren skal også vise medfølelse og appellere til livslyst videre.

Begravelse/kremasjon. Nedsenkning av kisten (alt. urnen) i en utegrav tas gjerne som en naturlig fortsettelse av gravferdsseremonien og med hele gravfølget, eller om ønskelig kun med de pårørende til stede. Avsluttende ord og eventuell musikk eller sang er del av det fastlagte seremoniprogrammet. Dersom kremering skjer etter gravferds-seremonien, foretas gjerne senkning av askeurnen eller eventuelt spredning av asken en tid senere (innen seks måneder). Hvor stor deltagelse det skal være ved urne-nedsenkning/askespredning og om dette skal skje etter et fastlagt eller uformelt program, er opp til de pårørende eller ansvarlige. Forbundet tilbyr bistand dersom pårørende ønsker dette. I henhold til norsk lov må alle gravlegges i kiste eller urne på en offentlig godkjent gravlund dersom ikke asken skal spres i naturen. Mange familier har tradisjoner med festede familiegravplasser, og mange synes det er fint at nær slekt kan ha gravplasser nær hverandre på gravlundene. En humanist ser ikke noen mening i å skulle begraves på et eget livssynsfelt. Human-Etisk Forbund ønsker således ikke å opprette egen gravplass, men henviser til at gravplasser for alle er et offentlig ansvar. At jorden er religiøst vigslat, betyr ingenting for en humanist, ord er bare ord, men det påpekes at «feil» vigsling kan bety mye for dem med ulike religioner. Forbundet mener derfor at prestene ideelt sett kun bør vigsle området for den enkelte grav mens gravferden foregår.

Et fremtidig ønske er at alle gravlunder skal ha en egen

minnelund og ordning for askespredning, og en egen navnet minnelund for urnegraver. Det vil si et urnefelt med felles minnebauta for feste av navneskilt for hver avdøde.

Mange familier arrangerer et privat minnesamvær med matservering etter gravferds-seremonien.

“

Ifølge et humanistisk ståsted skal menneskets behov stå sentralt, og i forbindelse med sorg er det ikke ønskelig å fastsette en bestemt tidsramme mellom død og gravferd.

”

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Forbundet har i flere år vært offensive overfor myndighetene med klare argumenter om diskriminering på grunnlag av livssyn. «Ulikhet ved graven» er formuleringen representanten for Human-Etisk Forbund bruker for å karakterisere vilkårene rundt begravelse. Gjennom statskirkeordningen og en flere hundre års nasjonal kristen historie er gravferdsfeltet (alle institusjoner forbundet med død) blitt tilrettelagt på en slik måte at folk ikke har et reelt valg av seremoniform. Alt fra språkbruken hos sykehuspersonell, begravelsesbyrå og til økonomiske og praktiske forordninger gjør det mye lettere å velge en kristen gravferdsform. Human-Etisk Forbund mener at det i forbindelse med offentlig tilrettelegging for privat (ikke-kirkelig) gravferd foregår en klar diskriminering, og at menneskerettslige argumenter kan benyttes: De strukturelle rammene rundt død skal menneskerettslig sett være likeverdige for alle borgere, men i Norge avgjøres disse i stor grad av trosretning. «Ulikheten ved graven» gjelder på følgende konkrete områder:

Manglende seremonirom. Den største utfordringen i forbindelse med gravferd er mangelen på livssynsneutrale, verdige og egnede lokaler. Kommunene har ingen lovfestet plikt til å stille slike lokaler. Det er derfor problematisk for de pårørende å finne verdige rom til gjennomføring av en ikke-kristen gravferd. Leie av kulturhus og private lokaler er i tillegg kostbart. Human-Etisk Forbund vektlegger den økonomiske urettferdigheten ved at kirkerommet til sammenligning er gratis for statskirkens medlemmer. Forbundet mener det foregår økonomisk diskriminering i forbindelse med arrangement av gravferder hvor kirkebygget ikke er et verdig lokale å bruke. Følgende sitat fra gravferdsrådgiveren fra HEF illustrerer betydningen av mangelen på seremonirom:

I de aller fleste kommunene er det nesten uoverkommelig å finne et livssynsneutralt og samtidig passende rom som pårørende kan bruke for gravferden. De må bruke lokale

kapeller som ofte er både små og mørke og religiøst utsmykket, eller det kan kanskje brukes gymsaler som det må arbeides hardt for å få til å se verdige ut.

Vi arbeider aktivt for å få kommunene til å bevilge midler og starte en prosess for opprettelse av livssynsøytrale seremonirom som kan brukes av alle tros- og livssynssamfunn. Kirkeloven sier at kommunen er forpliktet til å bygge kirker, og med et lovbestemt minimumsantall av 200 stoler. Men det står ingenting om at fellesskapet vårt plikter å ha et verdig lokale som alle kan bruke til gravferd. Seremonibygg for alles bruk er en meget viktig sak, det kan bety at mange familier og deres gravfølge kan slippe å måtte reise til f.eks. Oslo til et troslokale der, og i stedet kunne utføre livsritene sine i lokalmiljøet i et universelt rom. Slike lokaler kan for eksempel ha et rekvisitt-/siderom med mobile symboler, eller alle kan medbringe og henge opp det de ønsker.

Et generelt problem er at pårørende i flere tilfeller arrangerer en kristen gravferd på tross av avdødes humanistiske livssyn og ønsker. Ved ca. 40 prosent av gravferdene til Human-Etisk Forbunds avdøde medlemmer unnlater de pårørende å be om gravferdsbistand fra forbundet. Fratrasket de få private gravferdene hvor de pårørende ordner alt selv, betyr det at kanskje 35 prosent av forbundets avdøde medlemmer gis en kirkelig gravferd i strid med sitt livssyn. Informanten mener mye av dette kan skyldes mangel på verdige seremonilokaler, og tror at mange for letthetens skyld velger å bruke kirken selv om «far» var uttalt humanist.

Manglende økonomiske ressurser til informasjon og til kursing av gravferdstalere. Staten dekker utgifter til prester på sykehus, i fengsler, i det militæret m.v. Forbundet opplever at det er liten tilsvarende formidling av humanistisk veiledning. «Godt nok materiell og tilstedeværelse på alle sykehus har vi ikke ressurser til, mens kirken til sammenligning har ressurser til å ha en bibel på hvert hotellrom i hele landet!» sier gravferdsrådgiveren.

Dødsbudskap. Det er politiet som har det formelle ansvaret for dødsbudskap ved ulykker, men i praksis overføres disse oppgavene til en prest. (Staten v/Moderniseringsdepartementet inngikk en formell avtale med Presteforeningen om dette i 2005.) Human-Etisk Forbund mener det er uverdige for en familie å måtte motta et slikt budskap ved besøk av en offisiell representant fra et bestemt religiøst trossamfunn – i stedet for fra en nøytral offentlig tjenesteperson.

Manglende kunnskap hos begravningsbyråene. Forbundet har erfaringer med at begravningsbyråer kan ta en kristen begravelse for gitt. Pårørende befinner seg i en sårbar situasjon der de vil gjøre det «rette». Innledende og førende spørsmål fra begravningsbyrået, om f.eks. valg av salmer eller lokaler, kan virke ledende for en usikker familie. Byråene bør være bevisst pårørendes rett til valg slik at de ikke overkjører livssynshumanismen som et mulig gravferdsvalg for familieni.

Tidsbegrensninger. Åttedagersregelen oppleves som en negativ og unødvendig binding. Sjokk etter et dødsfall samt at det kan ta tid å samle familien er forhold som tilsier at det burde kunne gis lengre tid mellom dødstidspunktet og gravferden.

Gravplass. Vigsling anses ikke som et problem for humanister, men det uttrykkes ønske om mindre dominerende kristen symbolikk på gjerder og portaler til gravlundene. Forbundet finner det også problematisk at Den norske kirke har forvaltningsansvaret for gravlundene (kirkegårdene) som er offentlig eiendom. Dersom stat og kirke skilles, vil da alle gravlunder/kirkegårder bli kirkens eiendom? Alle gravlunder som det er det offentliges plikt å tilby alle å bruke, skal ideelt sett eies, forvaltes og driftes av en offentlig og nøytral instans.

ØNSKER HUMAN-ETISK FORBUND:

- 1) Offentligheten bør betale for bygging og drifting av livssynsøytrale verdige seremonirom som tilbud til alle
- 2) Øke den offentlige økonomiske støtten til de tros- og livssynssamfunn som i økende grad avlaster statskirken med livssynsveiledning og samtaler på offentlige institusjoner og med bistand ved gravferder for hele landets befolkning
- 3) Dødsbudskap ved ulykker bør utføres av en offentlig tjenesteperson som en livssynsøytral tjeneste
- 4) Begravningsbyråene bør ha plikt til å opplyse om ulike valgmuligheter i forbindelse med gravferd
- 5) Oppheve åttedagersregelen mellom død og gravferd
- 6) Det offentlige (ikke Den norske kirke) bør forvalte gravlundene
- 7) Opprette flere minnelunder og urnelunder

ISLAMSK RÅD NORGE

Representert ved World Islamic Mission, Tauheed Islamic Centre og al-Khidmat begravningsbyrå¹¹⁴

Siden det første dødsfallet blant muslimer på begynnelsen av 1970-tallet har det vokst fram institusjoner, erfaringer, begreper og forestillinger som til sammen utgjør en etablert norsk-muslimsk praksis for begravelser. Det vil si at

¹¹⁴ Teksten er basert på intervju med representant fra World Islamic Mission, som også har arbeidet i det muslimske begravningsbyrået al-Khidmat, hovedimam og viseimam ved den sjiaislamske menigheten Tauheed Islamic Centre. I tillegg brukes et materiale basert på en doktorgradsavhandling om etableringen av islamske begravningsritualer i Norge fra 2005, Døving 2005.

det i løpet av de siste ti årene har blitt aktivt tilrettelagt for muslimske ritualer på både sykehus og gravlunder.

Koranen inneholder flere beskrivelser av dødens religiøse betydning, men har ingen referanser til begravellespraksis.¹¹⁵ I islamsk lovtradisjon, *fiqh*, utgjør imidlertid begravelleseritualet en juridisk kategori. Det betyr at lovskoler har utarbeidet en normgivende praksis for hvordan behandlingen av et dødt menneske skal foregå. De viktigste pliktene et fellesskap har overfor den døde, både innen sunni- og sjiaislam, kan summeres opp i fire punkter: en rituell likvask, svøping av liket, begravelleseremoni med bønn og selve begravelen. I tillegg til dette består tiden mellom død og begravelse av langt flere tradisjonelle handlinger som varierer mellom de ulike religiøse retningene og blant ulike etniske grupperinger.

Dødsleie. Familiens tilstedeværelse og religiøs støtte ved dødsleie understrekes som viktig. De pårørende gir religiøs veiledning til den døende, for eksempel ved å lese fra Koranen eller si trosbekjennelsen. Dersom imam kontaktes, noe som er relativt vanlig, er det han som leser fra Koranen.

Den døende bør ligge vendt mot qibla (i retning Mekka). Det er to måter å gjøre dette på: Enten kan man snu den døende over på høyre side og vende vedkommendes ansikt i retning qibla, eller den døende kan ligge på ryggen med føttene mot qibla og hodet løftet opp slik at ansiktet vender riktig vei. Å sitere første del av trosbekjennelsen, *La ilaha illa-Allah* (det finnes ingen gud uten Gud), fremheves både i islamske forskrifter og av informantene som svært viktig under dødsleiet og under selve dødsøyeblikket. Det er også vanlig praksis å sitere sure 36, Yasin, fra Koranen. Tilgivelse står sentralt ved dødsleie. Familie og venner bør si høyt eller i sitt hjerte at de tilgir alt ondt den døende eller nylig avdøde har gjort. Tilgivelsen vil gi den døde fred i graven.

Etter dødsfallet. Rett etter at døden har inntruffet, lukker en av de pårørende den dodes øyne og dekker den døde kroppen med et klede. Deretter bes den første dua (individuell bønn) for avdøde. Allah bes om å vise nåde og tilgivelse.

Informasjon om et dødsfall skal formidles så raskt som mulig. Begravelleskomiteen, en privat organisert forsamling som er vanlig i mange muslimske immigrantmiljøer, vil i stor grad ta seg av det praktiske som informasjon, kontakt med begravellesbyrået og koordinering av begravelsen i Norge eller i opprinnelig hjemland. Det er også en del tilfeller, spesielt i den sjiamuslimske moskeen, der pårørende kontakter imamen, som igjen tar kontakt med begravellesbyrået på vegne av dem. (Imamene i Tauheed Islamic Centre ser ut til å organisere mer i forbindelse med begravelser enn imamene i de større og mer homogene sunni-menig-

hetene.) Det har blitt stadig vanligere å bruke det islamske begravelsesbyrået al-Khidmat.

Rituell vask av den døde er en religiøs plikt pålagt det religiøse fellesskapet. Kvinner skal vaske kvinner, og menn skal vaske menn. Barn kan vaskes av motsatt kjønn. Det er viktig at hele kroppen blir vasket minst én gang, men helst et oddetall som tre, fem eller syv ganger. Ulike kroppsdeler skal vaskes med såpe og vann og med bruk av en klut. Det er vanlig å dekke den døde kroppen med et laken som man stikker hendene under når man vasker. Vasken gjøres etter bestemte regler og i en bestemt rekkefølge. I tråd med islamsk lovtradisjon blir den døde svøpt i kafan, et hvitt bomullsstoff som surres rundt kroppen. Stoffet skal surres tre ganger rundt hele kroppen på en mann og fem ganger på en kvinne.

Vaskeseremonien må gjennomføres korrekt, og behovet for erfaring og kompetanse ble stadig understreket under intervjuene. Det er derfor ikke uvanlig at familien mottar hjelp fra en person som ikke kjente avdøde. I formidlingen av slike kompetansepersoner spiller moskeene en sentral rolle. Moskeene har en liste med navn og telefonnumre til folk med kunnskap og erfaring. I tillegg har de fleste av styremedlemmene i begravelseskomiteene deltatt i flere vaskeseremonier, og stiller opp for medlemmer av komiteen. Det er heller ikke uvanlig at en imam veileder ved vask av den døde.

Ullevål sykehus har etablert et eget vaskerom som benyttes ved de aller fleste muslimske dødsfall i Oslo. Den nye moskeen i Urtegata har også et lite kjølerom samt vaskerom, og det planlagte moskébygget for Tauheed Cultural Centre har også tegnet inn et slikt rituel rom.

Når liket er rituel rent og svøpt, løftes det over i kisten. Dette gjøres av dem som har deltatt i vaskeseremonien og aldri av sykehusets eller begravelsesbyråets personell. Det bør være muslimer som behandler den døde kroppen etter vasken.

Et dødsfall innebærer mye besøk. Så snart man mottar nyheten om et dødsfall, bør man gå på kondolansebesøk i pårørendes hjem. Kondolansebesøkernes hensikt er å vise medfølelse og å be for den døde. Naboer, venner og slekt skal sørge for mat til et hushold i sorg. Kondolansebesøk er også vanlig praksis de første dagene etter begravelsen.

Lodding og frakt av kisten. Dersom begravelsen skal skje i Pakistan, må avdøde, etter forskrifter fra flyselskapet, legges i en sinkkiste utstyrt med en skriftlig loddeattest. Dette gjøres på patologisk avdeling på Ullevål sykehus, der enten begravelsesbyrået eller sykehuspersonell lodder lokket fast. Dette skjer uten pårørende til stede. Sinkkisten har et vindu i lokket slik at tradisjonen med å si farvel til den dodes ansikt kan ivaretas.

Tid. Ifølge islamske forskrifter bør begravelsen finne sted så raskt som mulig etter et dødsfall, helst innen ett døgn. Hvor-

115 The Oxford Encyclopedia of Islam Volume 2, 1995:35.

vidt en rask begravelse er mulig, avhenger av dødsfallets tidspunkt i forhold til norske helligdager og arbeidstider ved offentlige gravlunder, men det er i dag få utfordringer i organiseringen av en rask begravelse. Gravlundskontorene knyttet til de muslimske feltene kjenner til de islamske forskriftene, og en islamsk begravelse skjer vanligvis innenfor rammen av ett til to døgn.

“

Rituell vask av den døde er en religiøs plikt pålagt det religiøse fellesskapet. Kvinner skal vaske kvinner, og menn skal vaske menn. Barn kan vaskes av motsatt kjønn.

”

Gravferdsseremonien. En viktig religiøs plikt for et muslimsk fellesskap er gjennomføringen av janaza-bønnen (begravelsesbønn). Bønnen ledes av en imam. I Norge ber man janaza i moskeen til tross for at det i de fleste land der muslimer er i majoritet, bes ved graven. Imamene forklarer at forholdene ved de norske gravlundene og værforhold er årsaken til bruken av moskeen. Inne i moskeen plasseres kisten på gulvet slik at den blir stående mellom qibla og imamen – som igjen står foran en forsamling. Forsamlingen bør bestå av minst tre rekker, og rekkene bør utgjøre et oddetail i antall (dette er ikke nødvendig ifølge sjiaislam).

Det er anbefalt å gjennomføre samme type renselse før begravelsesbønnen som før den obligatoriske bønnen, men janaza skiller seg fra denne ved at den i prinsippet kan gjennomføres når som helst. Det er imidlertid et ideal at janaza skal holdes rett etter salat al-zuhr (bønnen som holdes kl. 13.00 eller 14.00, avhengig av årstid). Selve bønnen blir utført stående, og den består av følgende punkter:

- 1) Med hendene løftet og håndflaten opp fremsier man en *takbir* (lovprisning til Allah).
- 2) Med høyre hånd over den venstre skal forsamlingen resitere suren *al-Fatibab* (den første suren i Koranen, anbefalt av de fleste lovskoler) stille i sitt hjerte.
- 3) Resiteringen avsluttes med en *takbir*.
- 4) En hilsen til Profeten med bønn om velsignelse til ham, som igjen avsluttes med en *takbir*.
- 5) Bønn for avdøde. De forskjellige lovskolene anbefaler ulike bønnen, men felles hovedtema er Allahs storhet og bønn om nåde for avdøde. Bønnen avsluttes med enda en *takbir*.
- 6) En generell bønn.
- 7) *Janaza* avsluttes med at alle deltagere hilser hverandre,

først til høyre, så til venstre (*as-salamu alaikum wa rabmatullab*).¹¹⁶

Innen sjiaislam ser bønnen noe annerledes ut: Med hendene løftet og håndflaten opp fremsier man en *takbir* som etterfølges av trosbekjennelsen; med hendene løftet og håndflaten opp fremsier man en *takbir* som etterfølges av en hilsen til Profeten med bønn om velsignelse til ham; med hendene løftet og håndflaten opp fremsier man en *takbir* som etterfølges av en bønn for alle troende; og med hendene løftet og håndflaten opp fremsier man en *takbir* som etterfølges av en bønn for avdøde. Det hele avsluttes med nok en *takbir*.

Før kisten senkes ned, åpnes den en siste gang for at man skal løsne på knuten øverst på *kafan*. Når kisten er senket, kaster de tilstedeværende tre håndfuller med jord ned i graven. Arbeiderne ved gravlunden har på forhånd lagt ut spader ved graven, og de sørgende fyller graven selv. Den fylles til den får en liten høyde. Etter at graven er fylt, ber de tilstedeværende enda en gang om tilgivelse for den døde. Flere informanter mener denne bønnen finner sted samtidig som den døde får besøk av englene Munker og Nadir i graven. Englene stiller spørsmål, og bønnen fra de levende hjelper avdøde til å forholde seg rolig og sterk.

Kvinner kan ifølge islamsk tradisjon delta i janaza. For menn er det imidlertid regnet som en religiøs dyd å gå til en begravelsesbønn, uavhengig om de kjente avdøde eller ikke.

Gravplass. Det har blitt stadig vanligere for muslimer å begraves i Norge, og på Høybråten kirkegård har de nå et eget felt. På bakgrunn av et samarbeid med imamen i Islamic Cultural Centre og Islamsk Råd Norge har gravferds-etaten etablert et felt etter delvis islamske forskrifter. Det vil si at gravene er staket ut mot Mekka, at det finnes tilgang på vann til rituell renselse før bønn, og at det er bygget et tak slik at janaza kan utføres ved graven også når været er dårlig. Gravene har imidlertid form og dybde i henhold til norske regler, og kistebruk er påbudt. Kvinner er sjelden til stede på gravlunden.

Minneseremonier. Ritualet *Khatme Koran* (felles Koranresitering) utgjør et element i mange religiøse ritualer og setter derfor begravelseritualer i tydelig relasjon til et større religiøst univers. For eksempel kan et hushold arrangere koranseremonier i løpet av ramadan-måneden, i forbindelse med fødsler, omskjæring og giftermål. *Khatme Koran* er også det sentrale i minneseremonier etter begravelsen.

Husholdet som er ansvarlig for seremonien, har på forhånd skaffet Koranen oppdelt i tretti separate seksjoner. Moskene låner ut Koranen oppdelt i slike hefter. Når folk ankommer pårørendes hjem, får de utlevert et hefte de i stillhet

¹¹⁶ Imamen holder tradisjonelt ingen minnetale som er sammenlignbar med den vi kjenner fra norsk gravferdstradisjon, men minnetaler har blitt stadig vanligere i Norge.

skal resitere fra. Slik kan en forsamling, avhengig av størrelsen, komme gjennom hele Koranen en eller flere ganger i løpet av seremonien. Dette foregår uten en liturgisk leder. Khathme Koran-seremonien er tydelig kjønnsdelt. Kvinner sitter i ett rom, menn i et annet. Når Koranen er lest ferdig, settes et fat med frukt på et laken på gulvet. Suren al-Fatiha leses, etterfulgt av en dua for å bringe fred over den døde og for å velsigne maten. Til slutt holdes et større måltid der en del av maten ideelt sett skal distribueres til de fattige (i dag sender familier enten penger til slekt i opprinnelig hjemland som kan arrangere et måltid til de fattige, eller de gir penger i avdødes navn til islamske veldedige organisasjoner).

I forbindelse med død arrangeres slike Koran-seremonier den tredje (eller fjerde) dagen, den syvende (eller tiende) dagen, den førtiende dagen og på årsdagen etter at døden inntraff.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Et fokus på utfordringer forteller en historie om endringer. Tidligere tiders utfordringer er mindre i dag. Et eksempel på dette er tidsproblematikken, som var et stort problem for muslimer i Oslo. Prosedyrer som å levere dødsattest til skifterett og avtale tid på gravlund var preget av den norske tradisjonen med åtte dager mellom død og begravelse. I tillegg ble tidspunktet for begravelse underordnet norske helligdager og arbeidstider ved offentlige gravlunder. I dag er disse problemene langt mindre, da gravlunden i stor grad imøtekommer ønsket om en rask begravelse. Gravlundskontorene knyttet til de muslimske feltene kjenner de islamske forskriftene, og tidsproblematikken som utgjorde hovedutfordringene gjennom 1980- og 1990-tallet, er nå minimale. Norske helligdager og arbeidstider kan like fullt innebære at det går noen dager mellom død og gravferd. Informantene understreker at utenfor Oslo er det et problem å få gjennomført gravferden i henhold til ønsket tid.

Bruk av kiste beskrives som en hovedutfordring. Ønsket om en egen gravlund drevet av muslimer, slik at både kistepåbudet og hensynet til arbeidstider og helligdager kan settes til side, er tydelig. Spesielt i den sjiaislamske moskeen understrekes et slikt ønske. Feltet på Høybråten beskrives som lite, og ønske om at feltet skal driftes av muslimer, er tydelig. Spesielt bør det være lov å begraves i helgene, mener informantene.

Manglende imamer ved sykehus/-hjem. Mange ønsker en imam som kan resitere fra Koranen ved dødsleie. Et slikt behov er vanskelig å dekke så lenge sykehusene ikke har avtaler med utnevnte imamer. Informantene mener mange pårørende kvier seg for å ringe moskeen om natten eller tidlig morgen, og at en vaktavtale mellom sykehus og noen imamer vil dekke et viktig behov.

Arbeidstider ved gravlundene. Til tross for store forbedringer kan det i visse tilfeller være et problem å gravlegge til ønsket tidspunktet på grunn av norske helligdager eller arbeidstider. Etter middagsbønnen er svært ofte det fore-

trukne tidspunktet, og om sommeren vil dette innebære overtidsbetaling. Dersom de muslimske gravfeltene ble drevet av moskeer eller andre islamske organisasjoner, ville begravelser vært mulig i helgene og på ettermiddagen eller kveldstid, slik mange muslimer ytrer ønske om.

Kistepåbud. Med referanse til kirkegårder i England og Nederland der begravelse uten kiste har blitt innvilget som særrettighet ved noen gravlunder, ønsker representanter for både sunni- og sjiamuslimer oppheving av kistepåbudet. Like fullt understreker alle informantene at dette ikke er et veldig stort problem fordi muslimer ifølge sharia skal følge lovene i det landet man bor.

Gravens form. Representanten for World Islamic Mission uttrykte ønske om at gravens form skulle tilsvare forskrifter i sharia (en L-formet grav der jorden som fylles igjen, ikke vil falle rett på den dødes kropp). Dette er imidlertid avvist av gravferdsetaten med argument om sikkerhet.

Gravens ytre form. Flere muslimer ønsker å forhøye graven litt, 10–15 cm, og at pårørende kan beplante kanten rundt. Dette vil hindre at graven tråkkes på. Dette ønsket er ikke innvilget da det kommunale stellet av gravlunden krever flate graver.

Å fylle graven selv. For muslimer i Oslo er det ikke problematisk å fylle graven selv. Gravlundarbeiderne tilrettelegger en jordhaug med spader i ved graven. Utenfor Oslo er imidlertid ikke denne praksisen blitt del av rutiner, og informantene forteller om mye frustrasjon knyttet til å måtte forlate en åpen grav.

ØNSKER ISLAMSK RÅD NORGE:

- 1) Ansette offentlig finansierte imamer ved sykehus og sykehjem
- 2) Opprette gravfelt drevet av muslimer (moskeer eller organisasjoner)
- 3) Åpne for begravelser i helger, på kristne helligdager og på ettermiddagen/kvelden
- 4) Oppheving av kistepåbudet
- 5) Spre kunnskap om pårørendes ønske om selv å fylle graven
- 6) Mulighet til å forhøye graven
- 7) Forlenge fredningstiden av en grav

JESU KRISTI KIRKE AV SISTE DAGERS HELLIGE (MORMONERNE)¹¹⁷

Døden er først og fremst forstått som en overgang til evig liv. Det er Jesu soning på korset som har gjort oppstandelsen mulig. Frelse skjer gjennom en «levende» tro på Jesus Kristus. En levende tro innebærer at troen også rommer et ærlig forsøk på å etterleve evangeliet i praksis, samt omvendelse og tilgivelse. Kristi forsoning og oppstandelse er gravferdsseremoniens sentrale budskap.

“

Det er ingen fast begravelsesliturgi. Gravferden er som en gudstjeneste, og døden fremheves i vesentlig grad som noe positivt fordi det er inngangen til oppstandelsen og et evig liv.

”

Troen på at familiemedlemmer møtes igjen og lever sammen i det evige liv, er sentralt i frelseslæren. Dette gir gravferdsseremonien et preg av håp og glede. Korset som symbol brukes for eksempel ikke i noen sammenheng. Dette fordi det var oppstandelsen som manifesterte Kristi guddommelighet, ikke døden.

Det fremheves at den rituelle strukturen i tiden mellom død og gravferd følger tradisjonell norsk gravtradisjon.

Dødsleie. Det er ingen liturgi forbundet med dødsleie. Fellesskap rundt døden er imidlertid fremholdt som viktig. Biskopen og den avdødes kontaktperson i menigheten (hjemmelæreren) følger ofte opp sykeleie gjennom besøk og samtaler.

Etter dødsfall. Det er ingen religiøs liturgi eller regler forbundet med stell av den døde, men det er ofte ønsket at stellet skal utføres av menighetens medlemmer. I møte med dette ønsket vil kirken ta kontakt med medlemmer som er sykepleiere eller leger. Informasjonsansvarlig uttrykker det slik: «Det er som regel de som har helseutdannelse som blir bedt om å gjøre dette, men krav til vask og stell av menighetens medlemmer er tradisjon og ikke et religiøst krav, så det kan også være sykehuspersonell eller begravelsesbyrået som tar stellet.» Det er varierende hvorvidt pårørende ønsker andaktsstund med syning.

Gravferdsseremonien. Hovedseremonien holdes oftest i menighetens egne kirkebygg. Der slike ikke finnes, brukes kapeller ved Den norske kirke. Seremonien kan også holdes i religionsnøytrale, verdige lokaler. Kisten er pyntet med blomster og kranser, etter norsk tradisjon. Man er påpasselig med at kisten ikke er dekorert med kors.

Det er ingen fast begravelsesliturgi. Gravferden er som en gudstjeneste, og døden fremheves i vesentlig grad som noe positivt fordi det er inngangen til oppstandelsen og et evig liv. Avdøde kommer i sentrum gjennom en kort minnetale. Det er biskopen som leder seremonien. Han taler over Jesu Kristi læresetninger. Seremonien er åpen for at familiemedlemmer av begge kjønn kan tale. Håpet og gleden ved at familiemedlemmer kan forenes i livet heretter, er også en del av gravferdens budskap. Dersom familien ønsker det, kan det være kransepålegg eller taler ved båren.

Gravplass. Kistegrav er praksis. Trossamfunnet har ikke et eget gravfelt og har ingen planer om å arbeide for å etablere et slikt felt. Rett før kisten senkes ned, innvier biskopen jorden. Fordi graven er del av kirkegården, innvies kun det området som kisten senkes ned i. Graven innvies som det siste hvilested før oppstandelsen. Praksisen med grav nær slekt uavhengig av trostilørighet er ønskelig å opprettholde.

Minneseremonier. Det er vanlig med minnesamvær rett etter begravelsen. Det finnes ingen religiøst definerte minneseremonier, men det er vanlig å besøke graver og tenne lys på ulike høytidsdager, blant annet allehelgensdag.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

Kirken understreker at de ikke mottar statsstøtte, og at dette hviler på et prinsipp om uavhengighet i forhold til staten. Å fremsette krav til myndighetene er derfor ikke aktuelt for trossamfunnet. Utfordringer i møte med det norske samfunnet som her ønskes vektlagt, er knyttet til en generell manglende kunnskap om kirkesamfunnet og negative stereotyper: «Vårt største problem er at det er mye gal informasjon om mormonere. Å bli oversett er også en form for effektiv diskriminering», uttrykker informasjonsansvarlig. Et annet generelt ønske er bedre tilgang på lokaler til seremonier utenfor Oslo og de større byene.

På et mer generelt grunnlag ser kirken noen utfordringer ved statskirkeordningen, men disse er hypotetiske: «Det fungerer fint nå, men dersom staten, for eksempel i likestillingens navn, skulle kreve at kvinner kan utføre prestetjeneste, vil dette være et overtramp. Imidlertid er det ikke noe problem så lenge staten har respekt for vår kirkes egenart, slik som nå.»

ØNSKER JESU KRISTI KIRKE AV SISTE DAGERS HELLIGE:

- 1) Flere livssynsnøytrale lokaler til utlån utenfor Oslo og de større byene
- 2) Øke storsamfunnets kunnskapsnivå om Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige

¹¹⁷ Teksten er basert på intervju med informasjonsansvarlig ved Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige. Han har virket som biskop (menighetens forstander) og har lang erfaring knyttet til å forrette ved begravelser.

KRISTENSAMFUNNET¹¹⁸

Et prinsipp i Kristensamfunnets menneskekunnskap er at frelse ikke er knyttet til bekjennelse av tro: Alle mennesker har et liv i den åndelige verden etter døden. Gravferdsritualene er rettet mot avdøde, som en hjelp for sjelen og ånden til å forlate legemet og gå inn i en åndelig verden. Gravferdsritualene er ikke avgjørende for et videre åndelig liv, men de er en hjelp for overgangen til livet etter døden.

Liturgien i ritualene er ikke gitt ut i skriftlig form. Ritualenes ord og struktur finnes i håndskrevne bøker som den enkelte prest selv skriver av før prestevielsen. At ritualene ikke utgis skriftlig, er ikke for å holde ritualene hemmelige (enhver gudstjeneste er åpen for alle som vil komme og lytte), men for å beskytte ritualene mot å bli brukt i feil kontekst. Konteksten gir ritualene deres verdi.

Dødsleie. Det er ingen religiøse krav forbundet med dødsleie, men det er tre sakramenter som kan gis og som ofte ønskes av samfunnets medlemmer: 1) Skriftemålet sakrament, som er en samtale med presten der målet er å løfte situasjonen inn i et nytt lys, få fred og å akseptere det livet en har levd. Deretter leses sakramentsteksten, som kan bidra til å gi mennesket en fornyet tillit og kraft, også når det står overfor døden. Skriftemålet gjøres alene med presten. 2) Nattverden, som virker styrkende og forbinder den døende med Kristi oppstandelseskrefter. Begge disse sakramentene kan mottas gjennom hele livet, men de kan også gis til den døende så sant han eller hun ønsker og er i stand til det. 3) Den siste olje gis til den døende (og kan også gis om vedkommende er bevisstløs). Her kan gjerne pårørende være til stede om det er ønsket. Her deltar også en ministrant (hjelper). Den yppersteprestlige bønn (fra Joh. 17) leses. Tre kors tegnes med viet olje på den sykes panne. Salvingen ledsages av ord som formidler Kristi kraft til å overvinne døden. Kristensamfunnet opplever ingen store problemer med å utføre disse ritualene på sykehus og sykehjem. Kristensamfunnet har heller ikke et stort behov for at sykehus skal formidle informasjon fordi medlemmene selv vet hvor de kan tilkalle prest ved behov.

Etter dødsfall. Vask og stell kan gjøres av profesjonelle på sykehuset eller fra begravelsesbyrået, men noen pårørende velger å gjøre dette selv. Det er fint om avdøde kan ligge i åpen kiste de første tre døgn. Dette er umulig på et sykehus/sykehjem, og Kristensamfunnet har derfor et eget bårerom i kirkebygget. Her kan avdøde ligge i ro i verdige omgivelser. I de tre dagene etter at døden inntreffer, får avdøde et stort tilbakeblikk på sitt liv i form av store panoramabilder. Når avdøde ligger i åpen kiste i et vakkert rom, kan pårørende og venner på en god måte ta farvel i verdige omgivelser.

De tre døgnene avsluttes med gravferdsseremoniens første del: utsigningen. Dette er et ritual der vanligvis bare de nærmeste pårørende er til stede. Presten leser Fadervår, og den avdøde stenkes med vievann. Kisten fraktes deretter til

kapellet der seremonien skal forrettes. Utsigningen ledsager den avdøde på veien inn i den åndelige verden.

Tid. Etter utsigningen kan annen del av seremonien forrettes. Ideelt ville være den fjerde dagen, men dette er ikke så lett å få til i Norge. Vanlig praksis for Kristensamfunnets bisettelser synes å være mellom den femte eller syvende dag etter død.

Gravferdsseremonien. Gravferdsseremoniens andre del holdes i krematoriens kapeller (ved kremasjon) eller i gravkapellene (ved jordbegravelse) der disse er egnet. Utenfor Oslo kan spørsmålet oppstå fra de pårørende om å få lov å bruke Den norske kirkes bygninger eller kapeller. Selv om Dnk kan si nei til dette, er Kristensamfunnets erfaring at det av og til gis tillatelse til å benytte disse ved begravelse. Det er ikke vanlig for Kristensamfunnets menigheter i Norge å bruke eget kirkerom til bisettelser, da det er ønskelig at gravferden skjer nær gravstedet eller krematoriet.

“

Det er fint om avdøde kan ligge i åpen kiste de første tre døgn. Dette er umulig på et sykehus/sykehjem, og Kristensamfunnet har derfor et eget bårerom i kirkebygget.

”

Kisten må plasseres slik at presten kan bevege seg rundt den med røkelse og vievann. Presten står ved kistens fotende med ryggen mot de pårørende, men snur seg mot dem når minnetalen holdes. På hver side av presten står to ministranter, også de med ryggen til forsamlingen: Slik ser alle i rommet i samme retning, vendt mot «det stedet» den døde nå er.

Seremonien består i en fast tekst (ritualet) som skal leses, bruk av vievann og røkelse, tale over avdøde og bønn (Fadervår). Det er presten som etter inngående samtaler med familie og venner av avdøde holder minnetalen. Minnetalen er en vesentlig del av ritualet, der intensjonen er å tegne et levende og helt bilde av avdødes liv og personlighet. Det er viktig at avdøde blir tydelig som menneske under seremonien. Musikk og sang velges av pårørende, og kan innlede og avslutte seremonien. Ved jordbegravelse følger presten, ministrantene og pårørende kisten til graven, men det foretas ingen jordpåkastelse.

Gravplass. Kremasjon er vanligst, men kistegrav er tillatt. Kristensamfunnet har en egen urnelund på Vår Frelsers Gravlund. De som ønsker det, kan få satt ned urnen der.

¹¹⁸ Basert på intervju med en av prestene i Kristensamfunnet i Oslo.

Minneseremoni. I tillegg til den private minnestunden som vanligvis holdes etter gravferden (annen del) slik som etter norsk tradisjon, arrangeres det en minnehandling i Kristensamfunnet dersom de pårørende ønsker dette. Dette er Kristensamfunnets gudstjeneste (menneskevielsens handling), som etter nattverden for de tilstedeværende er utvidet med en bønn der avdøde nevnes med navn. Denne blir alltid holdt på en lørdag; ideelt er lørdagen etter gravferden. At det holdes på en lørdag, er relevant, da dette var dagen Jesus selv befant seg i graven og nettopp de døde opplevde oppstandelsens lys før de levende. Alteret er kledd i sort, mens evangeliet som leses, er Markusevangeliets beretning om oppstandelsen.

Utfordringer og ønske om forbedringer

Kristensamfunnet opplever få problemer i sitt forhold til det norske samfunnet og har ingen konkrete ønsker om forbedringer lagt til rette av myndighetene. Generelt ønsker de at andre kunne få mer kunnskap om trossamfunnet, men mener dette er et formidlingsansvar de selv har. Det er hovedsakelig lokaler utenfor de store byene som kan være en utfordring.

For lang tid mellom død og gravferd. Døden bør ha forrang, sier en av prestene og viser til at mange pårørende utsetter begravelsen for å planlegge minnestund eller få hele slekten samlet. Presten mener tidsproblematikken oftere er knyttet til de pårørendes ønsker snarere enn køer ved krematoriene. Selv om problemer forbundet med å gjennomføre gravferden i henhold til den religiøse tidsnorm i liten grad skyldes myndighetene, har Kristensamfunnet noe mer begrenset utvalg av tider i krematoriene siden terminen som ligger rett etter deres bisettelser skal være ledig (og blir da sperret) fordi de benytter røkelse. Dette kan i noen tilfeller gi problemer med å finne en rimelig termin innen den tidsnorm de tilstreber.

Små kapeller utenfor Oslo. I områder utenfor Oslo kan det være mangel på gravkapeller som Kristensamfunnet kan bruke, enten fordi de ikke finnes, eller fordi de er for små. Det hender at de pårørende ønsker å bruke Den norske kirkes egne kirkerom. Da er Kristensamfunnet avhengig av at den aktuelle ansvarlige prest (biskopen) gir tillatelse. Kristensamfunnet mener derfor at kommunene bør stille nøytrale verdige rom til rådighet for dem som trenger det.

ØNSKER KRISTENSAMFUNNET:

- 1) Øke bevisstheten om når gravferd bør finne sted
- 2) Stille nøytrale verdige seremonirom til rådighet for dem som trenger det

SIKHER

Representert ved sikh-tempelet Gurdwara Sri Nanak Dev Ji¹¹⁹

Målet med å leve et religiøst liv er å oppnå forening med Gud. Gud er én; Gud er en ånd som transenderer alt det skapte samtidig som Gud er i alt det skapte. Den endelige frelse innebærer frigjøring fra gjenfødelse og en tilstand av evig lykke. Av begravelsesritualenes elementer er det kun kremeringen som er av rituell betydning for sjelens frigjøring. Gravferdsseremonien er derfor først og fremst et ritual for de gjenlevende.

Sikhene tror på reinkarnasjon, men gjenfødselsens syklus gjelder kun i stadier før menneskestadiet: «Vi har reinkarnasjon, men mennesket er alltid siste ledd. Vi fødes om igjen i ulike vesener, men når mennesket er nådd, blir man ikke et dyr igjen», forklarer en av informantene. Sjelen tilhører Gud, og etter et liv som menneske forenes sjelen med Gud.

Sikhismen har ikke et presteskap, og ritualene kan i prinsippet ledes av enhver kompetent person. Tempelet på Alnabru har imidlertid en fastboende som stiller den hellige boken *Guru Grant Sabib* og ofte er det han som resiterer fra den. Hovedelementet i alle ritualene er å lese fra den hellige boken. Til de ulike rituelle handlingene hører det spesielt utvalgte tekster.

Dødsleie. Det foreligger ingen fast religiøs liturgi knyttet til dødsleie, men det fremheves som viktig at mange familiedømmede bør samles rundt den døende. Det er vanlig at enten pårørende eller en fra tempelets styre leser fra hellige tekster (*Anand Sabib*). Det er vanlig at en fra styret tilkalles av pårørende for å delta rundt dødsleie.

Etter døden. Etter dødsfallet leses en hellig tekst (fra Anand Sahib). Det er ingen forskrifter som forhindrer at vask og stell utføres av sykehuspersonell, men det er ikke uvanlig at noen fra tempelet hjelper til. En kvinne blant informantene forteller at hun svært ofte blir tilkalt fordi alle vet at hun vet hva som skal gjøres. Det er imidlertid viktig at menn vasker menn og kvinner vasker kvinner.

Svøping utgjør et eget ritual. Dette foregår med pårørende til stede og ofte i sykehusets kapell. Pårørende av samme kjønn utfører svøpingen i det hvite bomullsstoffet (fremtredende personer blir svøpt i et gult stoff). Svøpingen begynner med resitering av noen vers fra de hellige tekstene (*Ramkali sad*), som er en bønn om velsignelse. Under svøpingen leses det fra *Anan sabib*, en tekst som består av fem vers som de fleste kan utenat og resiterer i kor. Når avdøde er ferdig kledd, reiser alle seg og ber en bønn sammen.

Tid. Det er ingen foreskrevet tid for når kremasjonen bør finne sted. Ifølge sikhismen forsvinner sjelen fra kroppen

¹¹⁹ Teksten er basert på et intervju med en gruppe på tre menn og to kvinner, alle aktive i tempelet Gurdwara Sri Nanak Dev Ji på Alnabru.

med en gang. Oppbevaring i kjølerom, så lenge kroppen behandles respektfullt, er ikke problematisk. Det kan imidlertid oppleves som vanskelig å oppretthold åttedagersregelen dersom slekt fra India skal komme.

“

Svøping utgjør et eget ritual. Dette foregår med pårørende til stede og ofte i sykehusets kapell. Pårørende av samme kjønn utfører svøpingen i det hvite bomullsstoffet.

”

Gravferdsseremonien. Seremonien foregår i kapellene ved krematoriene. Kisten er pyntet med blomster og kranser. Seremonien består i resitering av Anand Sahib (dersom hele teksten leses, tar det ca. ti minutter). Enhver kan lese denne teksten, men det er ikke uvanlig å spørre en fra styret i tempelet som er flink til å resitere. Seremoniens første del er over når kisten senkes ned til krematorieovnen. Ifølge sikhene tilbyr krematoriene en fra nærmeste familie å bli med for å starte kremeringen. Dette tilbudet mener informantene er en sammenblanding med hinduenes ønsker og lite viktig for dem. Informanten understreker at deres religiøse lære ikke sier noe om tilstedeværelse under kremeringen.

Rett etter seremonien i kapellet er det samling i tempelet. Her leses *Anand Sahib* en gang til, og tekstlesningen avsluttes med en bønn. Selve gravferdsseremonien avsluttes med *parsad*, det vil si at en type kakedeig deles ut til fem innviede personer som først spiser litt av den, deretter deltar hele forsamlingen i et felles måltid. *Parsad* symboliserer Guds nåde og Guds velsignelse. Det kan holdes personlige minnetaler dersom dette er ønskelig.

Gravplass. Asken bør spres i rennende vann. I dag er det vanlig praksis å spre asken i sikhenes hellige elv i Punjab. Denne hellige elva er ikke et religiøst sentrum (slik Ganges er for hinduene). Å spre asken i rennende vann er knyttet til ideen om å tilbakeføre kroppens elementer til naturen. Tempelets representanter anslår at over 90 prosent sender urnen til India for spredning der.

Dersom urnen gravlegges, skjer dette i anonyme minnelunder. Sikhene ønsker seg ikke egen gravlund, men de ønsker seg lov til å spre asken i en bekk nær Oslo.

Minneseremonier. Ingen fastlagt rituell sørgetid.

Utfordringer og ønsker om forbedringer

De utfordringer sikhene har møtt i gravferdsfeltet, betegnes som forårsaket av tradisjoner, ikke religion. «Det er faktisk bra at mange tradisjoner fra India ikke kan videreføres her, for de er egentlig ikke sikhismen», sier en fra tempelets

styre. Flere uttrykker at tempelets rolle i Norge har vært å tydeliggjøre hva som er religion og hva som kun er tradisjon. «Mange uvaner har forsvunnet, mens man er mer klar over hva som står i de hellige skriftene», lyder argumentet.

Tempelets styre er like fullt svært bevisst de rettighetsdiskurser som foregår i religionsfrihetens og multikulturalismens navn i Europa, USA og Canada. Det blir ofte referert til retten til å bære religiøst hodeplagg og den symbolske dolken, gitt i England og USA. Norge beskrives som et land der hver rettighetsdiskusjon må tas etter hvert som enkelttilfeller oppstår. En klarere og mer prinsipiell rettighetsavklaring blir etterlyst. I forbindelse med gravferd var det først og fremst rettigheter knyttet til et spredningsområde for aske som sto sentralt. Her ble det referert til England, der områder med en elv er markert for sikhenes askespredning. Trange lokaler er en annen utfordring i forbindelse med gravferds-seremonier.

Informantene understreker at de har blitt møtt med respekt både på sykehus og i møte med krematoriene.

Trange lokaler. Sikhenes største utfordring i forbindelse med gjennomføring av ulike ritualer er plass. Tempelet har mange medlemmer, og ved ulike høytider er det ikke plass til alle som kommer. Tempelet ønsker seg tilgang på nye lokaler/tomter for å opprette et tempel til i regionen.

Manglende sted for askespredning. Det har meldt seg et behov for en rennende elv eller bekk til å strø asken i. I tempelet er flere enige om at det i løpet av én til to generasjoner vil bli færre som sender urnen til gjenlevende slekt i India, og ønsket om et område ved bredden av en elv eller bekk i nærheten av byen er tydelig formulert. Det refereres til England, der det er anlagt en slik bekk for sikhene.

Ønske om forlengelse av åttedagersregelen. Dersom det skal komme familie fra India, er det ønskelig å vente med kremeringen til deres ankomst.

ØNSKER SIKHER:

- 1) Ønsker offentlig hjelp til å åpne et nytt seremonilokale
- 2) Tildeling av et område for askespredning i elv eller bekk nær Oslo
- 3) Lettere prosedyrer rundt forlengelsen av åttedagersregelen

SAMMENFATNING – GRAVFERD

Noen generelle betraktninger

Døden er sterkt ritualisert innen alle tros- og livssynssamfunn. Få universelle fenomener er så allsidig uttrykt som døden. I det religionspluralistiske Norge er død og gravferd omsluttet av et mangfold av forestillinger, symbolske uttrykk og mønstre for handling. Til tross for dette rituelle mangfoldet er gravferden blant STLs medlemmer i liten grad forbundet med konflikter. Dette kan ikke forklares med fravær av utfordringer i møte med norsk tradisjon, for som vist er utfordringene mange. Når disse utfordringene i liten grad har ført til konflikter, tror jeg dette har to årsaker: holdninger innenfor gravferdsfeltet (det vil si de institusjonene som arbeider med død og gravferd) og holdninger innenfor tros- og livssynssamfunnene.

I det norske gravferdsfeltet er døden først og fremst plassert innenfor en psykologisk diskurs. Det vil si at døden omtales med sorgpsykologiens begreper der ritualer forstås som mentalt viktige for sorgprosessen. Fordi ritualer anses som sunne, anses det også som viktig at pårørende får gjennomføre handlinger i tråd med sine tradisjoner. Yrkesgrupper knyttet til død og gravferd viser derfor relativt stor fleksibilitet i møtet med mangfold. De utfordringene som like fullt preger gravferdsfeltet, er stort sett knyttet til strukturelle forhold som lover, regler eller økonomi, og i mindre grad relatert til holdninger hos dem som besitter profesjonene rundt død.

En annen årsak bak manglende konflikter i gravferdsfeltet kan være at svært mange tros- og livssynssamfunn har en utbredt minoritetsbevissthet eller «majoritetstoleranse», slik Thorbjørnsrud identifiserer det i kapitlet om ekteskapsritualer. Det vil si at religiøse og kulturelle idealer underlegges praktisk gjennomførbarhet. «Det vi har hjemme, må vi ikke ha her», er en typisk uttalelse. Minoritetsbevisstheten viser seg også i at ulike vilkår for utøvelse av religiøs praksis i forhold til majoritetsbefolkningen langt på vei aksepteres. Mange representanter for tros- og livssynssamfunn omtaler sine ekstra ytelser og omkostninger i forbindelse med begravelser som en naturlig konsekvens av å tilhøre en minoritetsbefolkning. Svært få hadde for eksempel vurdert hvorvidt ulike vilkår var i strid med internasjonale menneskerettigheter. En del immigrantmenigheter var likevel

bevisste særrettigheter innvilget med referanse til religions- og trosfriheten i land som USA, Canada og England.

Et generelt trekk er at flere av de samme utfordringene går igjen på tvers av tros- og livssynstilhørighet. Eksempler som åttedagersregelen, egne gravområdene, mangelen på sere-monilokaler og rituelle ledere er utfordringer som gjelder fellesskap med svært ulike tros- og livssyn.

Mye av materialet i dette kapitlet bør ses i lys av migrasjonshistorien. Historietid i Norge gjenspeiler i flere tilfeller forbedringer i vilkårene rundt ritualgjennomføringen. Et fellestrekk i en slik integreringsprosess mellom det norske gravferdsfeltet og enkelte trossamfunn ser ut til å være en økt vekt på religiøse kilder. I prosessen med å tilpasse seg det norske samfunnet ser det ut til at kulturelle forskjeller innenfor et trossamfunn viskes ut i prosessen med å definere hva man som fellesskap ønsker å etablere. Et eksempel er Islamsk Råd Norges samarbeid med gravferdsetaten for å etablere et eget muslimsk gravområde. Fremfor å bruke ulike kulturelle eller nasjonale variasjoner som referanse ble prinsippene for gravferd slik de finnes i sharia, utgangspunktet for forhandlinger.

Et annet fellestrekk innen gravferdsfeltet er erfaringer blant de kristne trossamfunnene. Der institusjoner som begravelserbyrå, sykehus/-hjem og gravlundskontor til en viss grad kjenner til islam, hinduisme eller buddhisme, opplever frikirkelige menigheter samt den ortodokse kirke at kunnskapen om kristendommens variasjoner er svært mangelfull. Der ønsket om en rask begravelse blant muslimer er vel kjent i feltet, er ønsket om det samme blant ortodokse kristne noe som må forhandles fram ved hvert dødsfall. *Usynlighet* som minoritet gikk igjen i intervjuene med kristne minoritetsmenigheter.

Sammenfatning av utfordringene

Utfordringer i det enkelte tros- og livssynssamfunn er presentert i dybden under hvert av de forestående avsnittene. Her følger en samlet og generalisert fremstilling:

Mangel på rituelle ledere. Flere trossamfunn har problemer med å dekke menighetens behov for rituelle ledere,

spesielt rundt dødsleie og i forbindelse med oppfølgingen i etterkant av gravferd. Dette skyldes både en geografisk spredt menighet med få sentere samt manglende midler til å utdanne/ansette religiøse ledere. Dette gjelder spesielt for følgende tros- og livssynssamfunn: Den ortodokse kirke, Den Thailandske Buddhistforening, Bahá'í-samfunnet (en utfordring å finansiere nok religiøse ledere og gi opplæring i norske forhold), Den norske kirke (manglende arbeidsressurser til sjelesorgarbeid i etterkant av begravelsen), Human-Etisk Forbund (en utfordring med å dekke behovet for seremoniledere i lite sentrale landområder).

Store reiseutgifter. Grunnet få rituelle ledere og en geografisk spredt menighet har flere tros- og livssynssamfunn en stor reisevirksomhet i forbindelse med død og gravferd. Noen samfunn dekker reiseutgiftene, i andre må pårørende dekke kostnadene selv. Dette oppleves som urettferdig i forhold til majoritetsbefolkningen, som ikke har utgifter til rituell leder. Ekstra utgifter i forbindelse med død gjelder spesielt for Den ortodokse kirke, Den Thailandske Buddhistforening og Human-Etisk Forbund.

Begrensninger av ritualer rundt dødsleie. Et flertall av STLs medlemmer har et overordnet positivt bilde av sykehjem og sykehus, men mange opplever likevel manglende kunnskap om religiøs praksis ved institusjonene. En del ritualer, spesielt knyttet til dødsleie, utelukkes fordi pårørende er redde for hvordan ansatte ved institusjonene vil forstå handlingene. Det er også et gjennomgående problem at den eneste rituelle lederen på institusjonens vaktliste representerer Den norske kirke. Et annet problemfelt er muligheten for å etablere de estetiske rammene rundt dødsleie, som bruk av røkelse eller levende lys. Følgende tros- og livssynssamfunn har utfordringer knyttet til dødsleie: Islamsk Råd Norge (manglende vaktavtaler med imamer), Sanatan Mandir Sabha (erfarer manglende kunnskap om hinduenes religiøse ritualer), Human-Etisk Forbund (manglende offentlige ordninger med rituelle ledere/samtalepartnere fra andre tros- og livssynssamfunn enn Dnk), Den ortodokse kirke, Sanatan Mandir Sabha, Det Vietnamesiske Buddhistsamfunn og Den Thailandske Buddhistforening (restriksjoner ved bruk av røkelse og levende lys) og Det Vietnamesiske Buddhistsamfunn (tiden man blir tildelt i enerom med avdøde er for kort).

Mangel på verdige seremonilokaler. Et problem for mange tros- og livssynssamfunn er knyttet til mangelen på lokaler. Flere har pekt på at kapellene er små, mørke og preget av kristen symbolikk. Følgende tros- og livssynssamfunn har uttrykt ønske om offentlige verdige livssynsneutrale rom som de selv kan dekorere eller møblere/pynte i forkant av seremonien: Human-Etisk Forbund, Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige, Gurdwara Sri Nanak Dev Ji, Den katolske kirke, Bahá'í-samfunnet, Holistisk Forbund og Kristensamfunnet.

Åttedagersregelen. Flere av STLs medlemmer opplever åttedagersregelen som en utfordring. Innenfor mange tros- og livssynssamfunn er tiden det bør gå mellom død og gravferd, rituell

definert. En generell erfaring er at et religiøst begrunnet ønske om tidspunkt for gravferd ikke blir oppfylt på grunn av norske helligdager, arbeidstider eller ventetid på gravlundene/krematoriene. Islamsk Råd Norge som lenge har arbeidet for rask gjennomføring av begravelser, har imidlertid fått gjennomslag for begravelse ett til to døgn etter at døden har inntruffet. Åttedagersregelen kan også være en utfordring for dem som ønsker lengre og mer fleksibel tid mellom død og gravferd. Følgende tros- og livssynssamfunn har trukket fram åttedagersregelen: Gurdwara Sri Nanak Dev Ji (ønsker ofte forlengelse), Den ortodokse kirke (ønsker begravelse etter tre døgn), Sanatan Mandir Sabha (utfordring å få kremering mellom 24 timer og tre døgn etter død), Islamsk Råd Norge (norske helligdager er fortsatt en utfordring), Human-Etisk Forbund (åttedagersregelen oppleves som en negativ binding), Kristensamfunnet (ønsker begravelse kort tid etter død), Det Mosaiske Trossamfund (ønsker begravelse i løpet av et døgn, men har sjelden problemer med begravelsestiden), Det Vietnamesiske Buddhistsamfunn (åttedagersregelen er en utfordring med hensyn til munkenes utregninger av rituell anbefalt tid).

Regler forbundet med tilstedeværelse ved kremasjon. Praksis ved krematoriene gjør det umulig for et fellesskap å overvære kremeringsprosessen. Dette oppleves som problematisk for Sanatan Mandir Sabha (krematoriens reglement gjør det umulig å gjennomføre ritualer parallelt med selve kremeringen).

Urneoppbevaring. Forbudet mot privat oppbevaring av urner er først og fremst et problem for diasporasamfunn som ønsker å ta med urnen til opprinnelig hjemland: Sanatan Mandir Sabha og Den Thailandske Buddhistforening (som også ønsker lov til å bevare asken etter munker i en pagode bygd på tempelets eiendom).

Regler forbundet med askespredning. For de trossamfunn som ønsker anonym askespredning, kan de strenge lovene være en utfordring. Både hinduene og sikhene ser for seg askespredning i Norge som et alternativ til hjemlandet, men opplever fjell og hav som fremmed og ønsker en elv i nærheten av Oslo. Da de to trossamfunnene som praktiserer askespredning, Gurdwara Sri Nanak Dev Ji og Sanatan Mandir Sabha, er relativt nye i Norge, er denne problematikken knyttet til hva representantene ser for seg i nær fremtid.

Kistepåbud. Det norske påbudet om bruk av kiste i graven oppleves som en utfordring kun for noen av medlemmene av Islamsk Råd Norge.

Mangel på egne gravområder. Noen av STLs medlemmer har egne gravlunder (Det Mosaiske Trossamfund) eller avsatte områder på offentlig gravlund (Islamsk Råd Norge og Bahá'í-samfunnet). Flere ønsker slike avgrensede områder: Den ortodokse kirke (forbønn og lystenning som tradisjonelt skal gjøres ved gravene, utføres i dag i kirkerommene fordi de ortodokse gravene ikke ligger samlet),

Islamsk Råd Norge (ønsker flere områder i lokal tilknytning til enkelte bydeler), Den katolske kirke (et samlet gravområde vil lette gjennomføringen av minneritualene ved gravene) og Holistisk Forbund (ønsker flere naturtomter der man kan gravlegges med eller uten markering av gravstedet).

Bruk av sykemelding i forbindelse med rituell sørgeperiode. En del av STLs medlemmer har definerte sørgeperioder i etterkant av gravferden. Slike sørgeperioder nødvendiggjør arbeidsfritak. I praksis ordnes dette gjennom sykemeldinger, men flere opplever dette som problematisk. I flere av de immigrantdominerte menighetene er også fritak til reiser til opprinnelig hjemland i forbindelse med gravferd et problem.

Manglende rutiner omkring opplysning om obduksjon. To tros- og livssynssamfunn har pekt på sykehuse-nes manglende forespørsel om samtykke i forbindelse med obduksjon: Det Mosaiske Trossamfund (på generelt grunnlag forbys obduksjon, og trossamfunnet finner det svært problematisk at det er dårlige rutiner for samtykke fra sykehusene) og Sanatan Mandir Sabha (stor skepsis til obduksjonsrutiner i Norge blant medlemmene av tempelet, og ved obduksjon bør sykehuset gi en bekreftelse på at alle organer legges tilbake på rett plass før kremeringen).

Manglende dialogkanaler på tvers av trossamfunn. Bydelenes trosmangfold skaper nye utfordringer som foreløpig mangler løsningsarenaer. I forbindelse med gravferd der foreldrene tilhører ulike trossamfunn, er det en utfordring å organisere samarbeid. Det er spesielt Den norske kirke som etterlyser etablering av dialogkanaler mellom rituelle ledere, med spesielt fokus på livsfaseriter.

LIVSFASERITER PÅ SYKEHUS OG SYKEHJEM

LIVSFASERITER PÅ SYKEHUS OG SYKEHJEM

Inger Furseth

I dette kapitlet skal vi se på hvordan livsfaseriter gjennomføres på sykehus og sykehjem. Hva slags kompetanse har personalet om ulike livsfaseriter? Hva er det som gjøres med riter knyttet til henholdsvis fødsel og dødsleie/død? Vi ønsker videre å se i hvilken grad pasienter og beboere har tilgang på religiøse ledere og hva slags lokaler som finnes for gjennomføring av riter eller minnesamlinger. Det er en økende tendens til at pasienter på sykehus og beboere på sykehjem har ulik religiøs tilhørighet. Det er derfor viktig å se hvordan disse gruppene blir møtt og hva slags tilbud de får.

Utvalg av institusjoner

I denne delen av prosjektet ønsket forskergruppen å dekke både sykehus og sykehjem. Dette var begrunnet primært ut fra to ønsker. For det første ser gruppen på ritualer knyttet til både fødsel og død, slik at det var naturlig å ta med begge typer institusjoner. For det andre ønsket en å se om sykehjemmene og sykehusene har ulike praksiser når det gjelder tilrettelegging for livsfaseriter, særlig i forbindelse med fødsel og død.

Gruppen ønsket også en viss geografisk spredning, samt spredning med hensyn til grad av urbanitet. Av den grunn forsøkte vi først å finne fram til institusjoner som var lokalisert henholdsvis i Oslo, i en mellomstor by på Østlandet samt på et mindre tettsted. Etter å ha forhørt oss om hvilke mindre tettsteder det fantes nok livssynsmangfold på til at spørsmålsstillingene ville være relevante på sykehus og sykehjem, fokuserte vi på Kirkenes og Førde. Ved Kirkenes sykehus fikk vi vite at de hadde minoritetspasienter på føde- og barselavdelingene, mens pasienter på medisinsk avdeling stort sett besto av «finnmarkinger, læstadianere og samiske pasienter». Ved Førde sentralsykehus fikk vi et lignende svar med råd om å komme tilbake om ca. ti år. Minoritetsbefolkningen i disse byene var rett og slett ikke i en alder der de opplever alvorlig sykdom og død av et visst omfang. Av denne grunn gikk forskergruppen bort fra forslaget om å intervju på et mindre tettsted.

Når det gjelder en mellomstor by på Østlandet, ble Drammen og Sykehuset Buskerud valgt på grunn av sin relativt sett store etniske og religiøse heterogenitet. I Oslo ønsket vi å intervju to ulike sykehus, både Ullevål universitets-sykehus, som regnes som det sykehuset som har lengst

erfaring med å legge til rette for tros- og livssynsminoriteter, samt et mindre, kristent basert sykehus, da det finnes flere slike i Oslo. Her ble Lovisenberg Diakonale Sykehus valgt ut på bakgrunn av en antagelse om at sykehuset er lokalisert i en bydel med en etnisk relativt heterogen befolkning. Etter kontakt med helse- og velferdsetaten ble Grünerløkka sykehjem og Stovnerskogen sykehjem valgt ut, da de også er lokalisert i etnisk relativt heterogene bydeler.

Selv om alle institusjonene i Oslo er lokalisert i etnisk relativt heterogene deler av byen, viste det seg at det var relativt få minoriteter som var beboere på sykehjemmene. Da vi spurte om forklaringen, fikk vi vite at det fremdeles er vanlig blant mange minoriteter å stelle sine eldre hjemme, og at det til dels er skepsis mot sykehjem i denne del av befolkningen. Én av informantene i denne studien har faktisk tidligere vært engasjert i arbeidet med å informere minoriteter om hva sykehjem kan tilby. Videre antas det at andelen etniske og religiøse minoriteter kommer til å øke på sykehjemmene. Mens det tidligere var vanlig at mange migranter reiste tilbake til hjemlandet for å dø og begraves, er dette i ferd med å endre seg, da familien i økende grad er bosatt i Norge (Døving 2007).

På hver institusjon var det ønskelig å intervju sykehuspresten, som er den eneste ansatte med tro og livssyn som sin oppgave og sitt fagfelt. I tillegg ønsket vi å intervju avdelingssykepleiere, da de utgjør den yrkesgruppen som har mest konkret erfaring med hvordan det legges til rette rent praktisk med hensyn til betjening av tros- og livssynsminoriteter i en travel hverdag. På sykehus ble avdelings-sykepleiere intervjuet på både føde- og barselavdelingene, samt på medisinsk avdeling. På sykehjem ble det forsøkt å komme i kontakt med de avdelingssykepleierne som hadde mest erfaring med tros- og livssynsminoriteter. Totalt er sytten personer intervjuet. Disse utgjør fire jordmødre ved føde- og barselavdeling, tre avdelingssykepleiere ved medisinsk avdeling, fire avdelingssykepleiere på sykehjem, fem sykehus- eller sykehjemsprester samt en spesialrådgiver som har mangfold som sitt ansvarsområde.

En liten studie som denne har sine klare begrensninger. Til tross for at sykehus og sykehjem er store og komplekse institusjoner, hadde vi kun mulighet til å intervju noen få personer ved hver institusjon. Dette gjør at en ikke kan

trekke generelle slutninger om de institusjonene informantene arbeider ved eller om sykehus og sykehjem i sin alminnelighet. Funnene i denne studien gjelder kun de informantene vi snakket med. Dette til tross, informantene gir viktig informasjon om det å arbeide på sykehus og sykehjem i en flerreligiøs situasjon. Vi håper og tror dermed at vi har fanget opp en del sentrale utfordringer som finnes på denne type institusjoner.

Ansattes kompetanse

I intervjuene søkte vi å kartlegge hva slags kompetanse som fantes på sykehus og sykehjem når det gjelder religiøse ritualer rundt fødsel, sykdom og død.

Kurs og opplæring

Vi ønsket å vite hvorvidt de ulike institusjonene arrangerte kurs eller annen type formell opplæring om ulike trosretninger og livssyn og deres ritualer rundt sykdom og død. Et fellestrekk ved alle institusjonene var at det ikke fantes systematisk opplæring av personalet innenfor dette temaområdet. Lovisenberg Diakonale Sykehus har nedfelt i sin handlingsplan at det skal etableres overordnet obligatorisk undervisning med spesielt fokus på etniske minoriteter. På Ullevål universitetssykehus har de et eget introduksjonsprogram på de ulike avdelingene der de blant annet tar opp temaer som har med kulturforståelse å gjøre, som bruk av tolk og sykdomsforståelse, men her har de til nå lagt liten vekt på tro og livssyn.

Imidlertid er det gjennomgående at det på sykehusene blir arrangert interne temadager eller andre former for kursing av personalet på de ulike postene, der religion og kultur i noen tilfeller blir tatt opp. Temaer for slike dager på føde- og barselavdeling kan være ulike kulturers forhold til mat, fødsel, sorg, samt kjønnslemlestelse. Ett sykehus har også hatt undervisning på de ulike postene om hva de gjør i forhold til døden, der de tok for seg flere ulike religioner. I noen tilfeller bruker en eksterne forelesere, mens i andre tilfeller bruker en interne. Kursingen synes å ha noe ad-hoc-preg. «En opplever en problematikk og så arrangerer en et kurs eller en temadag for å finne ut av det», ble det sagt ved ett sykehus.

Det foregår også noen former for kursing på sykehjem, men de ansatte har ulik oppfatning om omfanget av dette. På ett sykehjem sier én avdelingssykepleier at «her har det aldri vært kursing», mens en annen avdelingssykepleier forteller at de har hatt en gruppe fagsykepleiere med ansvar for palliativ omsorg som har holdt kurs for personalet om hva de skal gjøre rundt livets slutt. På det andre sykehjemmet ble det oppgitt av én avdelingssykepleier at det ikke ble arrangert kurs, mens en annen fortalte om kulturkvelder eller såkalt kulturkafé for ansatte der religiøse overhoder var blitt invitert. De holdt foredrag og flere la fram skriftlig informasjon som alle avdelingene fikk. Dette tyder på at kursing kanskje ikke skjer så ofte og at når det foregår, når ikke informasjonen ut til alle ansatte.

Ansatte med spesialkompetanse

Mener de ansatte at det finnes personale på deres institusjon som har spesiell kompetanse med hensyn til behandling av religiøse minoriteter? I så fall, hvem i personalet gjelder dette – leger, sykepleiere, sykehuspresten eller eventuelt annet personale?

På Ullevål er det opprettet en stilling som spesialrådgiver for en seksjon som har mangfold blant ansatte og pasienter som sitt ansvarsområde. I tillegg finnes det ved dette sykehuset en ressursgruppe bestående av ansatte med minoritetsbakgrunn som særlig benyttes av sykehusledelsen. I denne gruppen blir ulike temaer diskutert, slik som bruk av hijab, språkkompetanse i forhold til sykdomsforståelse, besøk av pårørende, hvordan en skal opptre når det er dødsfall og alvorlig sykdom og lignende. Lovisenberg Diakonale Sykehus ansatte på 1990-tallet en sosialantropolog for å hjelpe sykehuset med å få en større forståelse for etniske minoriteter. Etter hvert mente en at sykehuset ble «såpass opplært selv» at en ikke så behov for stillingen, og den gikk ut for noen få år siden. På Sykehuset Buskerud har det imidlertid ikke vært opprettet lignende formelle stillinger som har minoriteter som sitt ansvarsområde. Både på Ullevål og Lovisenberg ble det også opplyst om at flere ansatte, og da spesielt sykepleiere, har tatt spesialutdanning eller etterutdanning innenfor interkulturell forståelse og eller minoritetsreligioner på høyskole og universitet. På Lovisenberg har Klinik for medisin også finansiert en studie av sykepleieres kompetanse om minoritetspasienter (Alpers og Hanssen 2008).

På sykehjemmene ble det ofte svart «Nei, på ingen måte» på spørsmålet om noen i staben hadde spesialkompetanse når det gjaldt behandling av religiøse minoriteter. Selv om det ikke finnes formelle stillinger som har dette som sitt ansvarsområde, finnes det allikevel ansatte med kompetanse og lang erfaring på området. For eksempel har ett sykehjem en avdelingssykepleier som har vært involvert i å skrive en veileder for ansatte ved sykehjem, som tar for seg dødsleiet og det som skjer etter døden. Veilederen tar blant annet opp hva personalet bør vite når minoriteter kommer til sykehjemmet. Veilederen er imidlertid ikke ferdigstilt ennå (per april 2009).

Det som er mest slående for alle institusjonene som er med i denne studien, er at informantene trekker fram ansatte med minoritetsbakgrunn som ressurspersoner med kompetanse på flerreligiøsitet. Disse benyttes ofte i miljøet som personer de andre ansatte rådfører seg med. Dette gjelder sykehus så vel som sykehjem. På Ullevål har ansettelse av helsepersonell med minoritetsbakgrunn vært en bevisst politikk, da en ser på denne gruppen som en ressurs overfor pasientene, som også i økende grad har minoritetsbakgrunn. Her blir det oppgitt at «hver sjettede medarbeider har flerkulturell bakgrunn og mer enn hver femte pasient». Denne institusjonen regner seg som «Norges største flerkulturelle arbeidsplass», og det skjer en økning av ansatte med minoritetsbakgrunn, spesielt innenfor yrker som krever høyere utdanning. De andre sykehusene oppgir også at «vi

har mange ansatte fra ulike kulturer». Det samme mønsteret finnes på sykehjemmene. På ett sykehjem får vi vite at på informantens avdeling er over 20 nasjonaliteter representert blant pleiepersonalet. På en annen avdeling sier informanten at omkring 15 nasjonaliteter er representert.

Det er kun Ullevål som har formelt ansatte med etnisk mangfold som sitt ansvarsområde. På de andre sykehusene finnes det noen ansatte med formell utdanning innen interkulturell forståelse, men dette er mer tilfeldig fordelt. Den kompetansen som i stor grad finnes, er en type uformell kompetanse blant helsepersonell med minoritetsbakgrunn. Dette innebærer at det er relativt tilfeldig hvor og om det finnes personale som har spesiell kompetanse på etnisk og religiøst mangfold på sykehus og sykehjem. Den uformelle kompetansen vil også variere etter som hvor helsepersonalet med minoritetsbakgrunn har sine bånd og hvor mye kunnskap de faktisk har i spørsmål om tro og livssyn.

Med hensyn til de sykehus- og sykehjemsprestene vi snakket med, er flere opptatt av minoriteters behov på sykehus og sykehjem. Noen har vært det i lengre tid, selv om dette ikke gjelder alle. Ved Ullevål ble det opplyst om at en tidligere sykehusprest allerede på 1980-tallet gikk i bresjen for å synliggjøre dette feltet. Han laget et eget hefte for helsepersonell der ulike religioners syn på kosthold, sykdomsforståelse, helsebegrep, behov i sammenheng med livets slutt og etter livets slutt ble belyst. Dette oppslagsheftet ble støttet av Helsedirektoratet og spredt på landsbasis (Neergaard 1989). Senere er det kommet mer generelle religionshistoriske oversikter, som ikke er laget av prester, over for eksempel gravskikker i ulike religioner (Ruud 2008). Videre var også en sykehjemsprest opptatt av å få kartlagt innad på sykehjemmet hva personalet gjør overfor de pårørende, personalet og de andre beboerne når en pasient dør. Det er imidlertid ingen av de andre informantene som nevner sykehuspresten når de blir spurt om det finnes personer med spesiell kompetanse med hensyn til behandling av religiøse minoriteter. Dette kan tyde på at sykehuspresten i liten grad blir sett på som ressurs når det gjelder pasienter som ikke tilhører Den norske kirke.

Informasjon fra ulike tros- og livssynssamfunn

Vi ønsket å vite om de ulike institusjonene har mottatt eller forsøkt å skaffe informasjon fra ulike tros- og livssynssamfunn om hva som skal gjøres ved fødsel, sykdom og død. Så å si alle informantene sa at de ikke hadde mottatt informasjon fra tros- og livssynssamfunn. Ved ett sykehus ble det dog sagt at Human-Etisk Forbund hadde vært noe aktiv på tilbudssiden ved å sende brosjyrer med tilbud om samtale med pasienter og informasjon om borgerlig begravelse. I den grad det er kontakt mellom sykehusene og sykehjemmene og tros- og livssynssamfunnene, virker det som initiativet kommer fra helsepersonalet, og da spesielt sykepleierne.

Noen av informantene på ett sykehjem nevner at begravelserbyråer har tatt kontakt for å orientere. De har mottatt et hefte som gir en oversikt over de forskjellige religionene og deres ulike ritualer i forbindelse med dødsfall. Her gir altså

begravelsesbyråene denne type informasjon for å tilby sine tjenester til de institusjonene som opplever flest dødsfall, nemlig sykehjemmene.

Konklusjon

Et fellestrekk ved alle institusjonene er at det ikke finnes systematisk opplæring av personalet innenfor dette temaområdet. På sykehusene arrangeres det temadager og interne kurs ved behov. På sykehjemmene synes det å være mindre av denne type kursing. Styrken ved opplegget om intern kursing ligger i dets fleksibilitet. Helsepersonell er i stand til å hente inn ny kunnskap på områder de synes er relevante. Svakheten ved opplegget er at tilbudet kan ha et ad-hoc-preg og være tilfeldig.

Det er kun det største sykehuset som har personell som er ansatt med etnisk mangfold som sitt ansvarsområde. Stort sett baserer både sykehusene og sykehjemmene i utvalget seg på den kompetansen som finnes blant medisinsk personale og pleiepersonale med minoritetsbakgrunn på de ulike avdelingene og postene. Disse representerer uten tvil en stor ressurs, men igjen kan kompetansen vise seg å være relativt tilfeldig. Institusjonene mottar liten eller ingen informasjon fra tros- og livssynssamfunnene. Flere av informantene etterlyser en veileder de kan slå opp i ved behov.

Riter ved livets begynnelse/fødsel

Det er bare to av sykehusene i dette utvalget som har føde- og barselavdeling. På disse sykehusene ble seksjonsjordmødre og vanlige jordmødre intervjuet.

Nyfødt ritualer

Her ønsket vi å vite i hvilken grad personalet legger til rette for praktisering av ulike «nyfødt ritualer» ved sengen, slik som vask av nyfødte, adhan (kall til bønn som hviskes i barnets øre) og det å gi barnet noe søtt på tungen (for eksempel honning), som praktiseres innen islam. På Sykehuset Buskerud er regelen at mor og barn skal overføres fra fødeavdelingen til barselavdelingen innen to timer fra barnet er født. På Ullevål overføres mor og barn til hotellet vegg i vegg med føde/barsel etter to-tre timer. Dette gir ved en vanlig fødsel foreldre og barn 1,5-2,5 timer alene sammen før overføringen. I tillegg har foreldre og barn enerom på hotellet på Ullevål. De fleste jordmødrene sier at de ikke gjør noe aktivt for å legge til rette for ritualer, men at foreldrene har mulighet til å utføre ritualer mens de er alene med barnet på rommet. En jordmor forteller imidlertid at dersom muslimske foreldre ønsker å be på rommet, noe som skjer spesielt under ramadan, «får de et håndkle så de får vasket bena, og så får de en matte». Hun har også opplevd at noen muslimske foreldre «har lånt jordmorstetoskopet vårt, den tretuten, til å hviske inn i øret velsignende ord og navnet». «Men det er ikke mye tilrettelegging», sier hun, «de bruker jo bare det som er der.»

På ett sykehus forteller jordmødrene at de tidligere pleide å se resultatene av at ulike ritualer var blitt utført, slik som penger i hendene på den nyfødte, en pakke bak barnets hode eller en sløyfe og sikkerhetsnål med et øye festet

på barnets klær. En jordmor mener imidlertid at dette er mer sjeldent å se nå enn før, noe som kan tyde på at det skjer en endring i ritualiseringen rundt den nyfødte. Dette bekreftes av de andre informantene. En annen jordmor sier at hun har opplevd et par ganger at barna får noe søtt og at «en imam har kommet og hatt noen ritualer på rommet sammen med familien», men «det er veldig sjelden, så vi merker ikke noe særlig til dette». «Jeg har inntrykk av at alle liksom har innrettet seg etter vår kultur», konkluderer hun.

Melding av fødsel

Vi spør om det er vanlig å sende melding til det tros- og livssynssamfunn der mor eller foreldre er medlem når et barn er født. Ingen rapporterer om at sykehuset sender melding om medlemskap til tros- og livssynssamfunn. Sykehuset sender melding om fødsel til Folkeregisteret.

Nøddåp

Nøddåp er et relativt sjeldent fenomen. Som oftest skjer det på barneavdelingen etter at barnet er overført dit. Ved ett sykehus sier de at det ofte er sykehuspresten som tilkalles ved nøddåp. Dette bekreftes av sykehuspresten ved dette sykehuset, som sier at det ofte haster i disse tilfellene, og at presten får en telefon der vedkommende blir bedt om å komme og foreta nøddåp. Denne presten sier at «vi døver de som ber oss», slik at de har døpt både barn av katolske foreldre og også barn av hinduforeldre. På det andre sykehuset oppgir sykehuspresten at vedkommende ikke har vært borti tilfeller av nøddåp for barn av katolske eller ortodokse foreldre. «Det vil vel da være naturlig at man tilkaller prest fra vedkommende trossamfunn», er hans holdning.

Ritualisering rundt dødfødsel

Flere av jordmødrene tar opp problematikken rundt dødfødsel, som mange synes å være meget engasjert i. En jordmor forteller at da hun ble ansatt for omkring 30 år siden, var de opplært i å fjerne det dødfødte barnet så mor ikke skulle se det og så gi mor beroligende midler. I dag er jordmødrene opptatt av å hjelpe foreldrene til dødfødte barn å bearbeide sorgen. Flere begrunner det med at «det er mer åpenhet rundt døden nå enn før». En del av sorgarbeidet kan ses på som en form for ritualisering som skjer utenfor arenaen til tros- og livssynssamfunnene, men der jordmødrene har vært aktivt med i å forme den. For eksempel er det vanlig at det blir tatt avtrykk av barnas hender og føtter, oftest på papir, men også i gips når foreldrene ber om det. Avtrykkene på papir blir montert på håndkolorerte kort med barnets data og en hårlokk. Jordmødrene tar også bilder av foreldre og barn og oppbevarer disse.

Når det gjelder dødfødsel, kan det se ut til at sykehusprestene ofte blir kontaktet for å fungere som sjelesørgere overfor foreldrene. Sykehuspresten ved ett sykehus forteller at ved en dødfødsel for kort tid siden hadde en sykepleier spurt foreldrene om de ønsket kontakt med sykehuspresten. Han forteller:

Foreldrene hadde svart «nei, vi er ikke kristne». Sykepleieren fikk sagt: «Nei vel, men hva så? Tror dere at presten bare er

for dem som er veldig kristne eller i det hele tatt kristne?» Hun fikk jo sagt at presten stiller ikke sånne betingelser for en kontakt og for å følge dere opp. Og vi vil faktisk veldig anbefale at dere får presten inn her. Ja, nå er jo alt sammen booket, gjort avtaler om videre gang. Og minoriteter som definerer seg som at vi har behov for hjelp nå, men vi har kanskje ikke spesifikt behov for en representant for Den norske kirke, de kan veldig gjerne være aktuelle for vår kontakt. Slik at det er en vidtfavnende innfallsvinkel vi anlegger. Men vi respekterer selvsagt at i en del situasjoner vil en representant for deres eget trossamfunn heller være å foretrekke. Det er jo pasienten selv som har egen bestemmelse der.

Dette sitatet tyder på at sykepleiere i noen tilfeller kan være raskt ute med å anbefale egen sykehusprest som sjelesørgere for foreldre i en sårbar og fortvilet situasjon. Siden prestene synes å ha en selvforståelse som sjelesørgere som favner alle uansett trostillørighet, reiser dette et etisk spørsmål om når forslaget om samtale med sykehusprest glir over til et press på foreldrene for å godta en sjelesørgere de i utgangspunktet ikke ville valgt selv.

Når det gjelder selve begravelsen, er tros- og livssynssamfunnene mer aktive. En sykehusprest forteller at det har skjedd store endringer i Den norske kirkes ritualer når det gjelder dødfødte. «I den gamle liturgien sto det at vi skulle nøye oss med jordpåkastelse og Fadervår når det var dødfødte», sier en sykehusprest. Først på 1980-tallet ble det vanlig med en ordentlig begravelse for dødfødte, og «da begynte vi jo å famle oss fram og lage ritualene».

Omskjæring

Omskjæring av guttebarn ble tidligere utført på Ullevål sykehus og ved Sykehuset Buskerud etter foreldrenes ønske. Ifølge en jordmor var det primært to argumenter som ble benyttet mot denne ordningen. For det første mente en at en ikke hadde kapasitet til å utføre det. For det andre mente en at dette ikke falt inn under sykehusets oppgave, som var å ta seg av mor og barn. I dag må foreldre få omskjæring utført selv, enten hos en lege eller en privat klinikk.

Konklusjon

Når det gjelder ritualer for nyfødte, ser det ut til at dagens ordning der foreldre har god tid alene med barnet og senere får besøk, gjør at de har muligheter til å utføre de ritualene de selv ønsker ved sengen eller få utført ritualer av en religiøs leder eller ekspert, på rommet. I tilfeller med nøddåp kan det se ut til at det i mindre grad tilkalles eksterne religiøse ledere, spesielt der foreldrene bekjenner seg til kristendommen. Det at sykehuspresten er den som ofte tilkalles, kan ha å gjøre med spørsmål om tid, men det ser også ut til, som i tilfeller ved dødfødsel, at pleiepersonalet kan være raskt ute med å foreslå egen sykehusprest som sjelesørgere. Det blir her et etisk spørsmål om hvor grensen går for å utøve press på foreldre i en fortvilet situasjon til å godta en sjelesørgere fra et trossamfunn de enten ikke tilhører eller ikke føler seg komfortable med.

Riter ved dødsleiet og etter dødsfall

Problematikken rundt alvorlige syke, dødsleiet og etter at en pasients død har inntruffet, er til dels overlappende, og de behandles derfor samlet her.

Besøk av pårørende når en person er døende

Vi ønsket her å se på hvordan personalet ved sykehus og sykehjem legger til rette for besøk av familien når en person er døende. En annen studie har vist at minoriteter ofte opplever en kulturkonflikt i møte med norske sykehus (Høye 2008). Inntrykket er at de ansatte ved sykehus og sykehjem vi snakket med, forsøker å strekke seg langt for å legge til rette for besøk til en alvorlig syk eller døende pasient. Pasienten får enerom og besøkende kan komme og gå som de ønsker. Dersom det er ønskelig, settes det inn gjesteseng på rommet slik at pårørende kan overnatte. Mange pårørende får også servert måltider. Sykepleierne oppgir at det er vanlig å konferere med pårørende om hva de ønsker av tilrettelegging i forbindelse med dødsleiet, og da etterkommer pleierne det «så langt det lar seg gjøre». «Vi prøver alltid å innfri det de ønsker», sier en sykepleier.

I den grad det er utfordringer på dette området, dreier det seg om antall pårørende som kommer. Flere rapporterer om at mange minoriteter kommer fra kulturer der det er vanlig at mange pårørende besøker en døende, noe som kan skape problemer. En sykepleier på et sykehjem forteller om tjuе besøkende, som «skal lage seg mat, spise, oppholde seg med barn og eldre. Da er det en utfordring, for vi er ikke tilrettelagt for det. Og når mange overnatter, så blir stueene veldig fulle». På et sykehus sies det at når det kommer veldig store grupper av pårørende, «gjør man hva man kan for å huse og håndtere det uten at andre pasienter blir altfor berørt». På en annen side er dette tradisjoner som synes å være i endring. På Ullevål blir det opplyst om at det er en tendens til at antall besøkende minker i de minoritetene som har vært lenge i Norge, mens det holder seg relativt høyt blant nyere minoriteter. Noen nevner også ulike sørgetradisjoner, der et høyere lydnivå på sørgeprosessen kan utfordre den mer «stille» måten å sørge på som er typisk for de etnisk norske beboerne.

Ritualer på dødsleie ved sengen

Vi spurte videre i hvilken grad personalet legger til rette for utføring av ulike ritualer og seremonier på dødsleie ved sengen. På ett sykehus får vi vite at «når det gjelder muslimer og det å dø i retning av Mekka, det er noe folk her vet, og de vet hvor Mekka ligger ... Hvis vi vet at pasienten er katolikk, så blir de ofte spurt om de ønsker at vi skal bestille en pater. Paterne er her ganske ofte». Det er vanskelig på bakgrunn av denne rapporten å vite hvor utbredt kunnskap om ulike tros- og livssynsminoriteter er blant helsepersonell ved sykehus og sykehjem. Antageligvis er variasjonen stor. Det som imidlertid synes å være den mest vanlige tilnærmingen ved både de sykehus og sykehjem vi var i kontakt med, er at personalet aktivt benytter både pasienten og pårørende som ressurser. Når det gjelder tilrettelegging av ritualer ved sengen, skjer dette etter rådgivning med pårørende. Flere steder finnes det samtalerom

som blant annet kan brukes til samtale med pårørende også uten at pasienten er til stede. Ved ett sykehjem fortelles det at dersom brukeren er dement og ikke kan svare for seg, sier de pårørende fra hvordan de ønsker at vedkommende skal behandles. De pårørende blir her sett på som en viktig ressurs for at en skal kunne gi beboerne det riktige tilbudet de har krav på. «At vi ikke bare fokuserer på brukeren og ikke ser noe mer helhet i det, for det kan også slå feil», sier en avdelingssykepleier.

Ritualer ved sengen etter at døden har inntruffet

Vi ønsket videre å fokusere på hva slags tilrettelegging som finner sted for utføring av ulike ritualer og seremonier etter at døden har inntruffet. På samme måte som ved dødsleiet ser det ut til at personalet ved sykehjem og sykehus er opptatt av å legge til rette for ulike seremonier og ritualer de pårørende ønsker. En sykehusprest forteller at personalet gjerne «tar vekk alle medisinske og tekniske remedier og pynter litt med blomster og tenner et lys». På flere sykehus og sykehjem er det nå praksis at stearinlys bare kan være tent når personalet og eller pårørende er til stede, grunnet brannsikkerhet. Vi spurte om det var utfordringer i forbindelse med å brenne røkelse, dersom pårørende ønsket det, men ingen vi intervjuet hadde hatt erfaring med dette. En annen type tilrettelegging kan være at personalet rydder vekk unødvendig utstyr for å skape nok plass til at pårørende skal kunne be på rommet.

Vask av avdøde

Hva slags vask blir foretatt av den avdøde, rituell vask gjennomført ved pårørende eller samme vask for alle gjennomført ved helsepersonellet? Under intervjuene kommer det fram at det synes å være utbredt kunnskap om at rituell vask foretas av muslimer og at pårørende er involvert i dette. Personalet forsøker å legge til rette for slik vask. En sykepleier på et sykehjem forteller imidlertid at ikke alle muslimer ønsker å foreta vask selv, men at de sier til personalet at «dere kan gjøre det».

Den store forskjellen mellom institusjonene er i hvilken grad de har tilgang på egne vaskerom der rituell vask kan gjennomføres. Lovisenberg Diakonale Sykehus har ikke tilgang på denne type rom, men det er planer om å bygge det. På det nåværende tidspunkt sendes avdøde til Ullevål, der det finnes et vaskerom som er laget spesielt for rituell vask. Ved Sykehuset Buskerud er det lagt til rette for rituell vask, av pårørende på patologisk avdeling ved kapellet. På begge sykehjemmene er det også muligheter for rituell vask. På det ene sykehjemmet er badet tilknyttet rommet så stort at vask kan foretas der. I tillegg kan det foretas vask på et vaskerom ved siden av seremonirommet.

Båreteppe

Ved flere sykehus og sykehjem er det etter hvert blitt vanlig å benytte et båreteppe, det vil si et spesielt teppe som legges over avdøde på vei fra sykestuen ned til kjølerommet. Intensjonen med teppene er «å få en verdig transport», sier en sykehusprest som jobbet aktivt for å skaffe teppene og få personalet til å bruke dem. Båreteppene er gjerne

dekorert med broderier av «nøytrale symboler, slik som planter, fugler og duer», forteller presten. På dette sykehuset var det tidligere vanlig at en transporterte en avdød ved å få sengen til å se brukt og rotete ut, noe presten mener er uverdigg.

Praksisen på dette området varierer. På ett sykehus får vi vite at bruken av båretepper var mer vanlig tidligere. Grunnen til nedgangen er at flere sykepleiere er uenige i bruken ut fra hensyn til hygiene. Andre mener at det skaper uro blant de andre pasientene. På et annet sykehus får vi også vite at båretepper gjør pasienter oppskjørtet, så de velger å transportere den avdøde i en oppredd seng. En prest mener imidlertid at mange ansatte har et tabubelagt forhold til døden og at dette er grunnen til at båretepper ikke brukes ved det sykehjemmet presten jobber.

Obduksjon

Hvordan praktiseres obduksjon overfor ulike livssynsminoriteter? De fleste informantene svarer her at de ikke har med dette å gjøre, men at det er legenes eller patologens ansvar. En sykehusprest opplyser at helsepersonalet ikke har plikt til å spørre pårørende, men at pårørende samtidig har rett til å nekte. Praksis på dette området blir da avhengig av folks kjennskap til denne retten og at de selv tar initiativ til å si at de ikke ønsker obduksjon. Dersom de gir uttrykk for at de ikke ønsker obduksjon, skal dette journalføres.

Tid mellom død og gravferd

Hvordan håndteres spørsmålet om tiden mellom død og gravferd når det gjelder ulike livssynsminoriteter? Slik mange informanter ser det, har sykehus og sykehjem intet annet ansvar etter at døden har inntruffet enn å oppbevare den døde inntil andre henter vedkommende. Det vanlige er også at pårørende tar ansvar etter at døden har inntruffet og kontakter et begravelsesbyrå som ordner opp. En sykepleier forteller også at de er involvert i å tilrettelegge med papirer og dødsattest i de tilfellene der den avdøde skal gravlegges i utlandet.

Konklusjon

På grunnlag av intervjuene ser det ut til at personalet ved både sykehus og sykehjem er opptatt av å tilrettelegge for ritualer ved sengen ved både alvorlig sykdom, dødsleie og etter at døden har inntruffet. I denne situasjonen er pårørende en meget viktig ressurs som personalet i stor grad ser ut til å benytte for å få vite hva de skal gjøre. I den grad personalet opplever utfordringer, har dette å gjøre med tilgang på rom som har plass til større grupper pårørende. Videre har de fleste institusjonene som er med i denne studien, vaskerom eller bad som muliggjør rituell vask, og der dette ikke foreligger, er det planer om å bygge et slikt rom.

Praksisen rundt tenning av lys varierer mellom de ulike institusjonene, alt avhengig av hvor strengt brannforskriftene praktiseres. Tenning av lys ved sengen etter at døden har inntruffet, ser ut til å være tillatt ved alle institusjonene så lenge enten personalet eller pårørende er til stede. I

andre situasjoner, slik som ved minnestund i seremonirommet, har to sykehus svært forskjellig praksis. Ved ett sykehus må presten bære med seg stearinlys til minnestunden i seremonirommet og ta dem med seg ut etter bruk. Ved et annet sykehus tillates det brenning av telys uten tilsyn i et stillerom.

Videre synes det å være uenighet omkring bruken av båretepper. Mens prestene på ett sykehus og ett sykehjem ivrer for bruk av disse teppene, mener en annen sykehusprest at det er greit at en ikke bruker denne type tepper på sykehuset av hensyn til andre pasienter og pårørende. Det synes også å være uenighet blant helsepersonell innad på både sykehus og sykehjem, da noen synes at dette er en fin ordning, mens andre mener at det skaper uro blant pasientene.

Når det gjelder obduksjon, ser det ut til at praksis ved både sykehusene og sykehjemmene er at pasienter og pårørende selv må ta initiativ til å reservere seg mot dette, da de ikke blir spurt.

Tilgang på religiøse ledere/eksperter

I intervjuene ønsket vi å få vite hvilke muligheter pasienter har til å få tilgang til religions- eller livssynseksperter fra egen gruppe ved alvorlig sykdom eller på dødsleiet, og hvilke muligheter pårørende har til å få tilgang på de samme personene ved død. På alle institusjonene får vi vite at pasienter og pårørende har «ubegrenset adgang til dette», som det ble sagt på ett sykehus, og at det er vanlig å legge til rette for å få utført ritualer «administrert av en utenforstående religiøs person» akkurat som det blir lagt til rette for sykehusprestene. Eksemplet ovenfor, der en pasient ble sterkt oppfordret til å benytte sykehuspresten, tyder imidlertid på at det ikke alltid legges like godt til rette for livssynsminoriteter som det gjøres for medlemmer av Den norske kirke.

På sykehusene ser det ikke ut til at det er vanlig prosedyre å spørre pasienter om kontakt til tros- og livssynssamfunn ved ankomst. På ett sykehus ble det sagt at grunnen er at pasienter «ofte er i en så dårlig forfatning at det ikke er det første man kommer på». De to sykehjemmene ser derimot ut til rutinemessig å spørre om dette. Når beboerne kommer på sykehjemmet, blir det kartlagt hva de ønsker skal skje ved livets slutt. Da blir det notert trostilhørighet og kontakt med tempel, kirke eller moské.

Liste over religions- eller livssynseksperter

Vi ønsket videre å få vite om det finnes liste over religions- eller livssynseksperter som kan tilkalles ved sykdom, nødsfall og død. Dersom det gjør det, hvem har ansvar for å oppdatere listen? Her er det stor variasjon. Prestetjenesten ved de to Oslo-sykehusene oppgir at de har en slik liste. Ved Lovisenberg Diakonale Sykehus er det sykehusprestene som har ansvaret for å vedlikeholde listen. En sykehusprest sier: «Det er en ordning som sykehuset har valgt fordi noen må ha ansvaret for det. Med et personale på over ett tusen så kan ikke enhver ansatt holde styr på dette. Det gjør prestene og det klarer vi.» Prestetjenesten på Ullevål oppgir også at de har en slik liste med telefonnummer til religiøse

ledere og eksperter. Ved Sykehuset Buskerud finnes det imidlertid ingen liste over tros- og livssynseksperter. Dette gjelder også begge sykehjemmene, selv om det her blir sagt av både sykehjemsprest og sykepleiere at det er behov for en slik liste.

Selv om sykehusprestene har en slik liste, betyr ikke dette nødvendigvis at den informasjonen som en slik liste inneholder, finnes rundt omkring på avdelingene. For eksempel sier en sykepleier ved Lovisenberg Diakonale Sykehus at dersom de pårørende ikke hadde visst hvem de skulle kontakte av religiøse ledere og eksperter, ville sykepleieren søkt på internett for å finne denne informasjonen.

Det faktum at sykehus er store institusjoner der informasjon er ujevnt fordelt, har gjort at noen avdelinger har utarbeidet egne lister. På en avdeling som tidligere hadde mange dødsfall i forbindelse med HIV/AIDS, fikk vi opplyst at de tidligere pleide å ha en perm med liste over kontaktpersoner og hva som skulle gjøres ved sykdom og død. Pga. nye medisiner har dødsfallene gått ned, slik at denne permen ikke lenger blir oppdatert. Andre avdelinger igjen har ikke slike lister.

Det synes også å være relativt tilfeldig hvilke kontakter institusjonene har inn i de ulike miljøene. For eksempel ved Sykehuset Buskerud brukte de en islamsk teolog utdannet i Tyrkia og bosatt i Østfold, men som ikke jobber som imam. Grunnen til at de hadde valgt akkurat ham, var at de hadde fått tips av en sykepleier. Vedkommende er født og oppvokst i Norge, og de har hatt god erfaring med vedkommende.

Ansvar for å ta kontakt med religiøse ledere/eksperter

Dersom det tas kontakt med religiøse ledere/eksperter, hvem ved sykehuset eller sykehjemmet gjør dette? Igjen varierer svarene mye. Sykehusprestene sier at de godt kan være behjelpelige med dette, men de sier samtidig er det er sjelden eller aldri at pasientene kontakter prestene for å få kontakt med for eksempel en imam. Av og til kan det være sykepleiere som henvender seg til prestene for å få hjelp til å finne fram til religiøse ledere. En sykepleier ved Sykehuset Buskerud sier at hun snakker med sykehuspresten om «alt som har med religion å gjøre». En sykepleier ved Ullevål sier imidlertid at «jeg ville nok heller gått ut organisatorisk til den trosretningen enn å gå via andre sånn». Hun visste dog at for mange vil det være naturlig å kontakte sykehuspresten, da «det er det nærmeste i forhold til trosretning. Så kan man jo selvfølgelig si at det kanskje ikke er riktig siden de er kristne». En sykepleier ved et sykehjem sier også at hun ikke vil gå via prestene, «ikke i første omgang, hvis vi visste hvem vi skulle ringe til. Da ville vi ringt selv».

Ifølge de informantene vi intervjuet, synes det mest vanlige både på sykehus og sykehjem å være at pasienter og pårørende har egne kontakter og ringer selv dersom det er aktuelt. På denne måten går kontakten direkte til tros- og livssynssamfunnet og uavhengig av prestatjenesten. Dette synes å være en ordning som mange er fornøyd med. En

sykepleier på sykehus forteller at hun aldri har opplevd at noen har spurt henne om hun har en liste over kontakter, men at dette er noe familien «ordner selv. Og det er heller aldri noe problem». Dette bekreftes av en sykepleier på et sykehjem som også sier at hun aldri har vært borti det at hun blir bedt om å ringe, men at dette er noe som familien gjør selv. En sykepleier ved et annet sykehjem sier at på dette området er «de pårørende veldig aktive». Samtidig er det slik at dersom en pasient «har gitt uttrykk for at vedkommende tilhører en menighet, tempel eller moské, så tar vi selv kontakt med dem og sier at nå er han så dårlig og vil at du skal komme og lese for han». Dersom pasienten ikke er i stand til å ta kontakt selv, hender det altså at den sykepleier som er primærkontakt for pasienten, tar kontakt på vedkommendes vegne.

Konklusjon

Når det gjelder liste over kontakt til religiøse ledere og eksperter, viser det seg at prestatjenesten ved de to Oslo-sykehusene har slike lister, mens slike lister ellers ikke finnes ved de andre institusjonene. Ingen rapporterer om faste vaktavtaler med religiøse ledere annet enn prestene i Den norske kirke. Selv om prestatjenestene har utarbeidet slike lister, tyder det på at informasjonen om dette i liten grad er ute på avdelingene. Helsepersonellet vi snakket med gir uttrykk for at det kun i få tilfeller er behov for en slik liste, og da mest i de tilfeller der pasienten har få eller ingen pårørende. I de fleste tilfeller er det pasientene selv eller pårørende som tar direkte kontakt med ledere for tros- og livssynssamfunnene. Dersom personalet skulle ta kontakt, sa de fleste at de ville snakke med den syke først, deretter de pårørende. Kun én nevnte sykehuspresten som en mulig person de ville kontakte i denne forbindelse.

En forskjell mellom de sykehusene og sykehjemmene vi var i kontakt med er at det på sykehjemmene blir registrert hvilket tros- og livssynssamfunn beboeren ønsker kontakt med ved behov. Det er for så vidt naturlig at sykehjemmene søker å kartlegge beboernes ønsker i forbindelse med livets slutt. Dette gjør at sykehjemmene har denne type informasjon lett tilgjengelig dersom det skulle bli behov for det. Innleggelse på sykehus kan ofte ha en mer dramatisk karakter; imidlertid resulterer en innleggelse her sjelden i dødsfall.

Lokaler

I denne studien ønsket vi også å få vite om sykehuset eller sykehjemmet har egnede lokaler for gjennomføring av ritualer og seremonier for livssynsminoriteter, slik som rom til minnesamlinger og avskjed med den døde.

Også på dette området er det stor variasjon mellom institusjonene. To av sykehusene har livssynsnøytrale rom for minnestunder. Dette innebærer at rommene ikke er vigslet og at utsmykningen enten er uten spesifikk kristen symbolikk eller at den kan skjules. Ullevål har et livssynsnøytralt bårkapell som ble pusset opp på 1990-tallet. Kapellet er ikke vigslet og brukes av ulike tros- og livssynssamfunn. Det har plass til omtrent 40 personer, og det er mulig å bruke kapellet til minnestunder og begravelser. Utenfor kapellet er det

en hall med en fontene og to steinskulpturer med glassmaleri. I tillegg har sykehuset et meget lite – livssynsnøytralt stillerom som er lokalisert like ved kantinen i sentralblokken. Rommet har to sitteplasser og er alltid åpent. Det er en liten skulptur formet som et hode og en kasse med telys og fyrstikker på den ene sideveggen, og det er mulighet for at en kan tenne telys og sette dem foran skulpturen. Disse blir stående tent selv om ingen er til stede.

Sykehuset Buskerud har også et livssynsnøytralt stillerom lokalisert rett ved foajeen. Dette rommet er stort nok til å arrangere minnestunder. Altertavlen er laget med en Kristus-skikkelse når det er åpent og et livstre når det er lukket. Her er det mer kontroversielt å benytte tente stearinlys. Lovisenberg Diakonale Sykehus er det eneste sykehuset i denne studien som ikke har et livssynsnøytralt rom, men kun et vigsløst kapell. Det er imidlertid planer om å bygge et slikt rom.

De to sykehjemmene er også forskjellige på dette området. Stovnerskogen sykehjem har et relativt stort rom som ikke er vigsløst. Det er ikke ferdig utsmykket, og foreløpig henger det et vevd teppe med kors som altertavle. På dette sykehjemmet pågår det en diskusjon om rommet bør vigsløst, men slik at det «vigsles» både av Den norske kirke, muslimer, buddhister, hinduer, sikher og så videre. Det synes å herske stor usikkerhet om hvordan en bør angripe dette spørsmålet.

Grünerløkka sykehjem har kun et vigsløst kapell, som ligger i kjelleren med direkte atkomst utenfra. Altertavlen består av et vevd teppe med enkelt, lite kors. Her blir det uttrykt et klart ønske om et livssynsnøytralt rom fra en av sykepleierne. Hun sier: «Vi snakket om hvordan vi kunne gi et likeverdig tilbud til alle. For nå er det slik at dør en muslim eller hindu, så må du rett ut så fort som mulig, for vi har ikke plass til deg for noen ritualer eller familiesamling. Det synes ikke jeg er greit. Vi har ikke et rom engang hvor familien kan sitte og sørge over den døde [...] Sykehjemmet bør være et sted hvor man kan sørge over den døde.» I et konkret tilfelle da en muslimsk beboer døde, måtte sykepleierne løse situasjonen ved å stenge av en hel korridor for å gi et stort antall sørgende tid for seg selv, noe de ansatte opplevde som lite verdig.

Konklusjon

Av disse fem institusjonene er det altså tre, to sykehus og et sykehjem, som har livssynsnøytrale rom. Disse er vakkert dekorert med utsmykning laget av kunstnere. Til tross for at disse i prinsippet skal være livssynsnøytrale, er flere av rommene allikevel preget av at den største brukeren er Den norske kirke i den forstand at det ligger salmebøker bakerst i rommet. For én av institusjonene som har livssynsnøytrale rom, synes det videre å herske usikkerhet om betydningen av at et rom ikke er vigsløst overfor livssynsminoriteter.

Modellen som er valgt når en skal legge til rette for tros- og livssynsminoriteter, er at en har valgt å lage ett rom som alle skal benytte. På bakgrunn av den plassmangel som ofte

finnes ved sykehus og sykehjem, og det faktum at livssynsminoritetene relativt sett utgjør små grupper, er en slik løsning forståelig. Med tanke på at mange livssynsminoriteter kommer til å fortsette å vokse i antall, og at flere etter hvert vil eldes på sykehjem, bør denne løsningen imidlertid diskuteres. Slik ordningen fungerer per i dag, bærer den til dels preg av at Den norske kirke er det dominerende kirkesamfunn som setter preg på rommene på mer eller mindre uformelle måter. Hva skal en gjøre om noen tros- og livssynssamfunn ønsker å ta med seg egne utsmykninger og eller religiøse objekter? Hvor skal disse oppbevares mens andre grupper ønsker å benytte rommet? Hva om noen tros- og livssynssamfunn avslår å bruke rommet fordi det er brukt av de og de religiøse gruppene? Spørsmålet er altså om et felles rom vil egne seg for alle.

Livssynsmangfold innad i familien

Vi spurte informantene om de hadde vært borti spesielle tilfeller eller dilemmaer og hvordan disse ble løst. Det er særlig sykehusprestene som forteller om ulike typer dilemmaer, og her pekes det på tre slike. Disse har å gjøre med forskjellig livssyn hos avdøde og pårørende, blandingsekteskap samt ulikt syn på tradisjoners betydning i sorgprosessen.

Flere informanter sier at dersom det er ulikt livssyn hos avdøde og pårørende, er det avdødes ønsker som skal følges. En sykepleier sier: «Vi er jo pasientens advokat, så vi har jo alltid talt pasientenes sak, men det er jo ikke alltid at det har gått igjennom. Og da har man kanskje tenkt at i forhold til pårørende som fortsatt er her at noe er blitt kompromittert.» En sykehusprest forteller om ett tilfelle der den avdøde var ateist og utmeldt av Den norske kirke, og dermed ønsket ikke vedkommende en kristen begravelse. De pårørende var uenige i avdødes ønsker, og sykehuspresten løste dette ved å holde en kristen minnestund i sykehusets kapell. Begrunnelsen han gir for å imøtekomme de pårørendes og ikke den avdødes ønsker, er at «de som skal leve videre, har forkjørsrett. Minnesamvær er for de gjenlevende, og ikke for den avdøde». Sykehuspresten legger til at «jeg vet ikke om det er noen lov som sier noe om dette». En sykehusprest ved et annet sykehus opplyser at det har vært en lovendring på dette området: «Før den nye gravferdsloven var det slik at de pårørende 'eide' situasjonen etter døden. Den avdøde kunne ikke selv påvirke om vedkommende skulle begraves som kristen eller muslim. Nå er det endret slik at den som skal dø, kan si fra på forhånd om hvordan vedkommende vil ha det og forebygge slike kamper i familien, og det er bra. Den avdødes ønsker teller i den nye gravferdsloven. Det gjorde den juridisk sett ikke før.» Her synes det altså å være behov for mer informasjon om lov og retningslinjer blant prester og pårørende.

I et annet tilfelle forteller en sykehusprest om et blandings-ekteskap der den avdøde konen var medlem av Den norske kirke, mens hennes mann var muslim. «Han var jo ikke i tvil om at hun skulle ha en norsk begravelse, men med litt av hans tradisjon inni. Han visste ikke hvem han skulle ta kontakt med fordi han aldri hadde gått i moskeen.» Løsningen

ble å lage en kristen begravelse, men som mannen også i en viss grad formet ut fra egne tradisjoner. Begravelsen fant sted uten musikk, og i tillegg deltok mannen i selve jordpåkastelsen. Denne sykehuspresten mener at denne problematikken kommer til å øke, ikke bare for ektefeller i et blandingsekteskap, men også når et barn dør og mor og far har forskjellig tro og livssyn.

Det tredje type dilemma som nevnes, har å gjøre med ulikt syn på tradisjoners betydning i sorgprosessen. Konkret handlet dette tilfellet om en 13-årig muslimsk avdød der det skulle foretas rituell vask, og hvor da mor ifølge tradisjonen ikke skulle være til stede. Dette var en uventet død, og moren var fremdeles i sjokktilstand og sa ingenting. Sykehuspresten forteller:

Det bender at vi blir trukket inn av forskjellig grunner på vaskeseremonier [...] I dette tilfellet måtte jeg lese min rolle som å være mors beskytter for å skaffe rom for henne inne på vaskeseremonien, for hun var i utgangspunktet definert ut. Den som definerte henne ut, var farfar, som var familiens overhode. Jeg strevet for å få motivert far til å ta med seg mor på første og andre visning, for hun skulle ikke være der [...] Jeg klarte å kjempe meg til en plass for henne under vaskeseremonien. Der var imam også til stede. Etterpå ble jeg håndbilst på og takket av far, farfar og imamen. Jeg klarte også å kjempe meg til en seanse inne for mor og far alene etter at sønnen var lagt ned i kisten, for da skulle ikke mor være inne. Men jeg brukte min myndighet og overtalte far. Jeg sa meget bestemt at «sånn vil jeg anbefale. Sånn gjør vi det her». I ettertid fikk jeg bilsen om at dette satte mor veldig stor pris på [...] Her er det barrierer mellom forskjellige kulturer når det gjelder rutiner for omsorg rundt død og avslutning. Gjennom 30 års praksis fra dette feltet vet du hva som er viktig i det lange løp når det gjelder hensynet til følelser hos folk som blir skikkelig rammet.

Denne fortellingen skisserer et dilemma mellom prestens forståelse av ulike stadier i sorgprosessen og hva som er viktig for å komme gjennom den, og ulike tradisjoner innenfor forskjellige religioner, i dette tilfellet islam. Fortellingen illustrer vel aller best det behovet som finnes på institusjonene for en sykehusimam som på en kompetent måte kunne avveie to ulike behov, nemlig behovet for å følge egen religiøs tradisjon og behovet for at mor skal kunne delta på en slik måte at hennes behov i sorgprosessen ivaretas.

Konklusjon

Tre ulike dilemmaer pekes på her. Det ene gjelder konflikt mellom avdødes og pårørendes ønsker, der det tydelig er behov for mer informasjon om lovverket på dette området. Det andre har å gjøre med blandingsekteskap. I tilfeller der det gjelder ektefelles død, kan det henvises til gravferdsloven, som regulerer dette. Mer problematisk er det ved barns død i blandingsekteskap og hvordan ulike ønsker mellom foreldrene håndteres. Det tredje dilemmaet peker på konflikt mellom religiøse tradisjoner og nyere forståelse av sorgprosess.

Endringer i institusjonenes praksis

Til slutt ønsket vi å få vite om sykehuset eller sykehjemmet har endret praksis mht. gjennomføring av ritualer ved sykdom og død de siste årene. Gjennom intervjuene gir helsepersonalet vi intervjuet inntrykk av at det er sterkere bevissthet omkring ulike kulturer enn det var for noen tiår siden. En sier: «De møter ulike pasientgrupper med sin religiøsitet på en annen måte enn de gjorde før. Og ikke minst at de møter folk som er humanetikere på en helt annen måte.» Det foregår kursing, det er mange ansatte med minoritetsbakgrunn, spesielt på institusjonene i Oslo, og dette er noe som diskuteres en del rundt på avdelingene. Fokus synes imidlertid i mindre grad å ha vært på religion og ritualer rundt sykdom og død, men mer på sykdom og sykdomsforståelse og praktiske spørsmål rundt kost, tolketjenester og lignende. Gjennomgående blant helsepersonalet som ble intervjuet, er en selvforståelse om at deres oppgave er å legge til rette for pasienter med ulik kulturell og tros- og livssynsmessig tilhørighet. Noen peker også på at det har vært en endring i synet på ansatte med minoritetsbakgrunn, hvor de nå i langt sterkere grad blir sett på som en ressurs enn det som var vanlig tidligere.

Hvor viktige disse temaene er, synes dog å variere ut fra den erfaring de enkelte ansatte har med problematikken. På Sykehuset Buskerud, for eksempel, var det en sykepleier som mente at lite hadde endret seg da hennes avdeling hadde få pasienter med minoritetsbakgrunn og det var relativt sett få som døde på sykehus. Andre ansatte, spesielt på Oslo-sykehusene og sykehjemmene, var langt mer opptatt av problematikken og mente at den kommer til å få økende betydning etter hvert som minoritetsbefolkningen eldes og også vil ta sykehjemmene mer i bruk enn det som er vanlig nå.

Flere av sykehusprestene som ble intervjuet peker i tillegg på det de mener er en mer åpen holdning til døden, noe som har betydd en økt vektlegging på ritualisering. Det nevnes her spesielt gravferdsritualene for nyfødte, som kom på 1980-tallet, og bruk av båreteppe. Denne åpenheten har også medført at avdøde ikke blir fjernet fra avdelingen så raskt som tidligere, noe som også muliggjør minnestunder med familien på rommet.

Informantene forteller altså at holdningene til tros- og livssynsminoriteter og til døden har endret seg. Når det gjelder konkret endret praksis, peker informantene på noen områder. Dette gjelder blant annet servering av halalmat, som nå er helt vanlig. På en del institusjoner har det også skjedd endringer med hensyn til livssynsøytralt rom, som har kommet de siste årene. Andre endringer gjelder omskjæring av guttebarn, som tidligere ble foretatt på sykehus, men som nå må ordnes av foreldrene privat. På noen områder skjer det en økende tilrettelegging for tros- og livssynsminoriteter, mens det på andre områder skjer en minkende tilrettelegging..

Noen informanter hevder imidlertid at på dette området er det «mange ord og lite handling». Fremdeles er det slik at

flere sykehus og sykehjem fungerer slik at «de ikke er inkluderende ved livets slutt», som en avdelingssykepleier sa. Det finnes ikke alltid livssynsnøytrale seremonirom, mange ansatte har liten kunnskap om ulike tros- og livssyn, det finnes ingen veileder som ansatte kan slå opp i, og det finnes ingen ordning med sykehusimam, slik det blant annet er i Danmark.

SAMMENFATNING: OPPLÆRING, KOMPETANSE OG VEILEDER

Et fellestrekk ved alle institusjonene vi var i kontakt med er at det ikke finnes systematisk opplæring av personalet innenfor dette temaområdet. På sykehusene ser det imidlertid ut til at en legger større vekt på å arrangere temadager og interne kurs enn på sykehjemmene. Ordningen med intern kursing er fleksibel, men den gjør også at tilbudet kan være noe tilfeldig. Det synes videre som om den formelle kompetansen om tro og livssyn er noe høyere ved sykehusene enn ved sykehjemmene. Ullevål har personell som er ansatt med etnisk mangfold som sitt ansvarsområde. I tillegg finnes det ved sykehusene personale som tar tilleggs- og etterutdanning på høyskole og universitet innen dette temaområdet.

Sykehusene og sykehjemmene i utvalget ser for det meste ut til å basere seg på den kompetansen som finnes blant medisinsk personale og pleiepersonale med minoritetsbakgrunn. Disse representerer en stor ressurs, men igjen kan kompetansen vise seg å være relativt tilfeldig. Helsepersonalet gir uttrykk for at de savner mer systematisk informasjon om tros- og livssynsminoriteter og hva de skal gjøre i ulike situasjoner. De gir uttrykk for at de gjerne ville hatt tilgang til en veileder som tar for seg de ulike trosretningenes og livssynenes tro, ritualer og oppfatninger omkring sykdom og død.

Tilrettelegging rundt ritualer

Det ser ut til at personalet ved både sykehus og sykehjem er opptatt av å tilrettelegge for ritualer ved sengen ved både alvorlig sykdom, dødsleie og etter at døden har inntruffet. I denne situasjonen er pårørende en meget viktig ressurs som personalet i stor grad ser ut til å benytte for å få vite hva de skal gjøre. Det er imidlertid en utfordring noen steder at det ikke finnes rom som har plass til større grupper pårørende som sørger.

Obduksjon

Når det gjelder obduksjon, ser det ut til at praksis ved både sykehusene og sykehjemmene er at pasienter og pårørende selv må ta initiativ til å reservere seg mot dette, da de ikke blir spurt. Dette skaper en utfordring for de ulike tros- og livssynssamfunnene om å orientere sine medlemmer om deres rettigheter på dette feltet.

Tilgang på religiøse ledere, vaskerom og livssynsneutrale seremonirom

Det finnes ingen systematisk liste over kontakt til religiøse ledere og eksperter. Ingen rapporterer om faste vaktavtaler med andre religiøse ledere enn prestene i Den norske kirke. I de fleste tilfeller er det pasientene selv eller pårørende

som tar direkte kontakt med ledere for tros- og livssynssamfunnene ved behov. Mens sykehjemmene registrerer hvilket tros- og livssynssamfunn beboeren ønsker kontakt med ved behov, foretar ikke sykehusene en slik registrering. Dette gjør at sykehjemmene har denne type informasjon lett tilgjengelig dersom det skulle bli behov for det.

Selv om mange institusjoner nå har vaskerom som muliggjør rituell vask, er dette en mangel ved andre institusjoner. Av de fem institusjonene er det også kun tre som har livssynsneutrale rom. Mens det er planer om å bygge et slikt rom ved én institusjon, synes ikke dette å være tilfellet ved en annen. Modellen som er valgt når en skal legge til rette for tros- og livssynsminoriteter, er å lage et rom som alle skal benytte. Med tanke på at mange livssynsminoriteter kommer til å fortsette å vokse i antall, og at flere etter hvert vil eldes på sykehjem, bør denne løsningen diskuteres. Slik ordningen fungerer per i dag, bærer den til dels preg av at Den norske kirke er det dominerende kirkesamfunn som setter preg på rommene på mer eller mindre uformelle måter. Spørsmålet er altså om et felles rom vil egne seg for alle.

Sykehuspresttjenesten

Selve ordningen med at det kun er prester i Den norske kirke som er tilknyttet institusjonene som har sjelesorg som sitt kompetansefelt, ser ut til å medføre at de benyttes i saker som omhandler kriser, død og sorg, også overfor pasienter og pårørende som ikke tilhører dette trossamfunnet. Denne ordningen reiser etiske spørsmål om pasienters og pårørendes reelle tilgang til egne religiøse ledere.

Prestene synes i liten grad å fungere som formidlere eller meklere mellom institusjonen og pårørende, slik de gjør i fengsler og i Forsvaret (se Furseth 1999, 2006). De blir mer oppfattet som ansatte som er der for pasienter som hører til Den norske kirke. Når det gjaldt liste over religiøse eksperter, var det heller ingen av sykepleierne som sa de ville kontakte presten for å få tak i denne. Slik sett ser det i liten grad ut til at prestene fungerer som ressurspersoner når det gjelder tros- og livssynsminoriteter.

Behovet for at den tros- og livssynsmessige betjeningen på sykehus utvides til å gjelde flere tros- og livssyn, kanskje spesielt islam, illustreres gjennom de ulike dilemmaene sykehusprestene forteller om. Her er det spesielt behov for personale som er kompetente både med hensyn til teologi og sjelesorg.

VURDERINGER

JURIDISKE VURDERINGER

Njål Høstmælingen

Dette kapitlet beskriver og analyserer juridiske problemstillinger knyttet til overgangsriter i Norge. Noen presis definisjon på hva en overgangsrite er og ikke er, har ikke vært nødvendig ut fra formålet med rapporten, nemlig å gjennomgå ulike problemfelt som tros- og livssynsorganisasjonene møter i Norge (se mer utførlig beskrivelse av overgangsriter i kap. 2). Når det gjelder dette kapitlet, er det tilstrekkelig å formulere overgangsriter som tros- eller livssynsbegrunnet praksis knyttet til livets overgangsfaser, som fødsel, familiestiftelse, sykdom og død. De mange avgrensingsproblemer som dermed dukker opp, avklares fortløpende i teksten nedenfor.

Overgangsriter kan ha mange juridiske berøringspunkter. Det kan for eksempel være slik at gjennomføring av en overgangsrite forbyr eller hindres gjennom norsk rett, eller motsatt, at den vernes uttrykkelig. Mellom disse ytterpunktene kan det for eksempel være problemstillinger knyttet til praktisk eller økonomisk bistand fra myndighetene. Hovedfokus i dette kapitlet er å klargjøre hvorvidt sider ved norsk rett og praksis på dette feltet er i samsvar med de internasjonale menneskerettighetene, særlig retten til tros- og livssynsfrihet og vernet mot diskriminering på grunnlag av religion og livssyn.

Fremstillingen nedenfor bygger på gjennomgangen av praksis som er beskrevet i de forutgående kapitlene (kap. 3–6): overgangsriter i barne- og ungdomsfasen (Nora Preston); overgangsriter knyttet til ekteskap og skilsmisse (Berit Thorbjørnsrud); overgangsriter knyttet til dødsleie, død og gravferd (Alexa Døving) samt overgangsriter på sykehus og sykehjem (Inger Furseth).

Gjennomgangen av praksis i de foregående kapitlene er basert på intervjuer med representanter for sentrale tros- og livssynsorganisasjoner i Norge (kap. 3–5) og med helsepersonell ved enkelte sykehus og sykehjem (kap. 6). Informasjonen fra disse kapitlene er dermed uttrykk for utfordringene organisasjonene og de ansatte ønsker å formidle. Rammer settes også av spørsmålene som er stilt av intervjuerne, og måten informasjonen er formidlet inn i denne teksten på (jf. kap. 2).

Begrensningene på kildematerialet som er beskrevet ovenfor, har ikke ført til nevneverdige utfordringer i den

juridiske gjennomgangen av rammene dette prosjektet setter, men jeg har i noen få tilfeller supplert kildematerialet med allment tilgjengelig informasjon.

Gjennomgangen i dette kapitlet er både bred og fragmentert. Detaljeringsnivået varierer med de ulike problemstillingene som drøftes. I noen tilfeller kan den kasuistiske gjennomgangen kanskje virke vel smal og spisset, men problemene som tas opp, kan like fullt være avgjørende for dem de gjelder. På den annen side kan ikke dette kapitlet leses som en utredning som gir juridiske svar på alle spørsmål som reises. Gjennomgangen har snarere som siktemål å få fram det juridisk relevante i forhold til overgangsriter, og slik danne bakteppe for den religionspolitiske vurderingen i kap. 8.

Menneskerettigheter og norsk rett

Før jeg går inn i detaljene knyttet til overgangsriter i Norge, er det på sin plass med en skissemessig beskrivelse av hva menneskerettigheter er og ikke er. Menneskerettighetene er normer som fastsetter noen grunnleggende rettigheter og friheter alle individer har i forhold til statens myndigheter. Det særegne med menneskerettighetene er at det er rettigheter og friheter alle har på lik linje, kun i kraft av å være mennesker, uavhengig av nasjonalitet, etnisitet, kjønn, religion, politisk oppfatning, utdanning, økonomi eller andre individuelle forhold.

Menneskerettighetene – og da særlig knyttet til tros- og livssynsfrihet – setter skranke i to retninger for staten. Den ene skranken handler om hva myndighetene har plikt til å avstå fra å gjøre (negativ plikt). Denne siden handler om ikke-inngripen i tros- og livssynsfriheten, og er tros- og livssynsfrihetens kjerne. Den andre skranken handler om hva myndighetene har plikt til å gjøre for å sikre realisering av tros- og livssynsfriheten (positiv plikt). Denne siden av tros- og livssynsfrihet har juridisk sett langt mindre rekkevidde enn den negative plikten som påhviler myndighetene.

Tros- og livssynsfrihet er så sentralt i den videre fremstillingen at det er på sin plass å sitere bestemmelsen slik den er formet i Europarådets menneskerettighetskonvensjon:

Artikkel 9 Tanke-, samvittighets- og religionsfrihet.

1. *Enhver har rett til tankefrihet, samvittighetsfrihet og reli-*

gionsfrihet; denne rett omfatter frihet til å skifte sin religion eller overbevisning, og frihet til enten alene eller sammen med andre og så vel offentlig som privat å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning, ved tilbedelse, undervisning, praksis og etterlevelse.

2. Frihet til å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning skal bare bli undergitt slike begrensninger som er foreskrevet ved lov og er nødvendige i et demokratisk samfunn av hensyn til den offentlige trygghet, for å beskytte den offentlige orden, helse eller moral, eller for å beskytte andres rettigheter og friheter.

Den første delen av artikkel 9 gir friheten – den slår fast at friheten gjelder i nær sagt alle sammenhenger som er rimelig forankret i tros- og livssynsmessige forhold. Derfor er det opplagt at friheten må kunne begrenses, kanskje av hensynet til andres rettigheter og friheter, eller kanskje av mer politiske og etiske årsaker. Disse begrensningene fremgår av den andre delen av artikkel 9. Slike tillatte inngrep i friheten kan myndighetene gjøre der det er rettsgrunnlag, der tiltaket tar sikte på å fremme ett eller flere av de opplistede formålene, og der inngrepet er «nødvendig i et demokratisk samfunn». Alle de tre vilkårene må være oppfylt for at inngrepet skal stå seg.

Andre menneskerettigheter som er aktuelle i denne sammenheng ut over tros- og livssynsfrihet, er særlig frihet fra diskriminering, retten til respekt for privatliv og retten til ytringsfrihet.

De menneskerettighetene som det her tas utgangspunkt i, er de som følger av konvensjonene som er del av menneskerettsloven (lov av 21. mai 1999 nr. 30). Konvensjonene som er inntatt i menneskerettsloven, er Europarådets menneskerettighetskonvensjon, FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter, FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter og FNs barnekonvensjon (jf. menneskerettsloven § 2). For alle praktiske formål er Europarådets menneskerettighetskonvensjon den viktigste, særlig på grunn av den rike og rettslig bindende rettspraksisen utviklet av Europarådets menneskerettighetsdomstol gjennom 50 år.

Bestemmelsene i konvensjonene som er del av menneskerettsloven, skal ved eventuell motstrid gå foran annen norsk lov. Det følger av menneskerettsloven § 3. Den rettslige betydningen av fortrinnsregelen er i praksis liten, samtidig som konstruksjonen med en fortrinnsregel som ikke er i en trinnhøyere norm (Grunnloven), er omstridt. Det er intet i fremstillingen nedenfor som tilsier at denne fortrinnsbestemmelsen får rettslig betydning når det gjelder gjennomføring av overgangsriter i Norge, men bestemmelsen vil kunne være viktigere politisk og faktisk enn rent rettslig (se mer om dette i kap. 8).

En annen sentral norsk lovbestemmelse når det gjelder menneskerettigheter, er Grunnloven § 110c. Denne pålegger norske myndigheter å respektere og sikre mennes-

kerrettighetene. I det ytre er dette en viktig og sentral bestemmelse der den er inntatt i Grunnloven, men dette reduseres kraftig ved at den selv slår fast at den nærmere juridiske reguleringen skal skje gjennom lov. Den rettslige betydningen av Grunnloven § 110c er liten på feltet som omhandles her, men § 110c vil slik som fortrinnsbestemmelsen i menneskerettsloven kunne ha større praktisk betydning når det gjelder religionspolitiske forhold.

Internasjonale menneskerettigheter følger av konvensjoner, det vil si avtaler mellom stater. I de fire konvensjonene omtalt ovenfor pålegges ikke statene noen konkrete tiltak for hvordan rettighetene skal realiseres. Det statene står til ansvar for, er resultater, ikke virkemidler. Det innebærer på den ene siden at lovgivning og annen regulering i seg selv kan stå i motstrid til konvensjonens krav uten at dette automatisk fører til konvensjonsbrudd (for eksempel dersom loven ikke praktiseres), og på den andre siden at selv om lovene i seg selv er i samsvar med konvensjonene, vil det kunne konstateres krenkelse dersom myndighetenes praksis er i strid med konvensjonene.

Bestemmelsene som er nedfelt i menneskerettighetskonvensjonene, er minimumskrav. Myndighetene kan gjerne være rausere hva gjelder å gi individer rettigheter, men bare så lenge dette ikke kommer i konflikt med andre bestemmelser i konvensjonene. For eksempel er det intet i veien for at myndighetene fullfinansierer private skoler selv om konvensjonene bare krever at folk står fritt til å velge andre skoler enn de offentlige, uten at de stiller krav om finansiering. Den norske finansieringsordningen, med 85 prosent offentlig tilskudd til private skoler, er dermed en overopplysning av menneskerettighetene. I den norske velferdsstaten finnes det svært mange slike reguleringer, og mange av disse går lenger enn det som kreves av konvensjonene. I den grad det er relevant, trekkes denne lovgivningen inn i fremstillingen nedenfor. Det rettspolitiske – om norske myndigheter bør eller ikke bør yte mer på dette feltet enn hva som kreves av menneskerettighetene – overlates til drøftingen i neste kapittel.

Hvis vi ser på de konkrete reguleringene fra et norsk ståsted, er Grunnloven § 2 den sentrale bestemmelsen:

Alle Indvaanere af Riget have fri Religionsøvelse. Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage deres Børn i samme.

Tross sin problematiske fortid, blant annet med utestengning av jøder og jesuitter, slår § 2 i dag fast at religionsfrihet skal finne sted. Og selv om ordlyden kan virke snever der den refererer til «Religionsøvelse», var det klart fra Stortingets side da bestemmelsen ble revidert at den også beskytter religiøse og sekulære livssyn på lik linje. Dette utgangspunktet er viktig for flere andre lover, som presenteres kort nedenfor. Men samtidig som § 2 gir tros- og livssynsfrihet, er det denne bestemmelsen som hjemler den norske statskirkeordningen. Gjennom § 2 og flere andre

bestemmelser i Grunnloven (og annen norsk lov) gis dermed Den norske kirke en særstilling. Denne særstillingen er det som – kanskje litt paradoksalt – sørger for støtten til andre tros- og livssynsorganisasjoner på grunn av hensynet til ikke-diskriminering. Men det er også Den norske kirkes særstilling som åpner for en del utfordringer, særlig når det gjelder forbudet mot diskriminering.

Det er noen spesifikke enkeltlover som står sentralt. Lov om Den norske kirke (kirkeloven av 7. juni 1996 nr. 31) er viktig. Den retter seg i hovedsak mot intern organisering av kirken og lignende, dels mot mer eksterne forhold (som gravferd og registrering av nyfødte). Andre sentrale lover er trossamfunnsloven (lov om trudemssamfunn og ymist anna av 13. juni 1969 nr. 25) og lov om tilskott til livssynsamfunn (12. juni 1981 nr. 64). Gravferdsloven (lov av 1996 nr. 32) behandles også i flere punkter nedenfor. Diskrimineringsloven (lov om forbud mot diskriminering på grunn av etnisitet, religion mv. av 3. juni 2005 nr. 33) og likestillingsloven (lov om likestilling mellom kjønnene av 9. juni 1978 nr. 45) nevnes også.

Ut fra det ovenstående kan en slå fast at statens hovedoppgave med hensyn til tros- og livssynsfrihet er å avstå fra uhjemlede inngrep i friheten. Videre kan det slås fast at den mest detaljerte og aktuelle reguleringen her finnes i norsk lov, og ikke i de internasjonale menneskerettighetene.

Datagrunnlaget:

Utfordringer og problemer som beskrevet gjennom intervjuene

Organisasjonene som er blitt intervjuet i dette prosjektet, har direkte og indirekte beskrevet mange utfordringer og problemer knyttet til overgangsriter i Norge. Det samme gjelder i noen grad de ansatte ved sykehus og sykehjem som er blitt intervjuet. De fleste av disse utfordringene knytter seg i hovedsak til andre forhold enn jussen. I gjennomgangen nedenfor har jeg likevel vært romslig med hensyn til å omtale utfordringer for å få fram aktuelle rettslige reguleringer av de utfordringene som beskrives. Tilsvarende har jeg ikke vært streng med hensyn til hvor informasjonen er kommet fra: en myndighetsrepresentant, et organisasjonsmedlem eller organisasjonen som sådan. Oppgaven i så henseende er dermed ikke å «løse det juridiske problemet», men heller å informere om at problemene finnes, og skissere noen løsningsalternativer.

De enkelte underkapitlene nedenfor er søkt organisert etter denne malen: Først oppsummeres noen av uttalelsene fra informanter og deretter rettsgrunnlaget, som begge danner grunnlag for en mer avgrenset problemstilling. Etter en rettslig drøftelse gis en konklusjon. Hvert enkelt underkapittel kan dermed ha flere underpunkter. Denne malen er kanskje litt vel stiv og firkantet, men gjør det noe lettere for leseren å orientere seg i de mange ulike forholdene som tas opp.

Første del av kapitlet tar for seg noen rettslige spørsmål som knytter seg mer generelt til gjennomføring av riter i flere faser (spørsmål om egnede seremonilokaler samt

spørsmålet om diskriminering). Deretter følger tema som er relatert til riter og seremonier i mer spesifikke faser knyttet til hhv. fødsel og barndom/ungdom, ekteskap og skilsmisse, dødsleie og gravferd. Ettersom det er flest aktuelle juridiske spørsmål av betydning for mange tros- og livssynsamfunn som reises i forbindelse med riter knyttet til dødsleie og gravferd, tas dette først. Spørsmål knyttet til gjennomføring av riter og seremonier ved sykehus og sykehjem tas opp i et eget avsnitt til slutt, men nevnes også i forbindelse med andre mer spesifikke temaer.

Felles spørsmål for ulike riter og faser

Det er en del juridiske spørsmål som er gjennomgripende for ulike riter og faser.

Diskriminering/likebehandling

Utsagn knyttet til diskriminering går igjen i intervjuene omtalt ovenfor. Noen opplever seg ikke som helt likebehandlet med Den norske kirke med hensyn til økonomi.¹²⁰ Eksempelvis opplever mange minoriteter at de har større utgifter til gjennomføring av vigslor og andre ritualer, og at de ikke får samme støtte til opplæring av religiøse ledere som Den norske kirke får. Noen sier de avstår fra å gjennomføre enkelte ritualer, særlig på sykehus og sykehjem, av frykt for å oppfattes som sære eller bli misforstått. Flere slike utsagn knytter seg mer til stordriftsfordelene som Den norske kirke har. Mens Den norske kirke har prester i hver kommune, har minoritetene færre ressurser og liten representasjon i mange distrikter, slik at de får store reiseutgifter når ritualer skal gjennomføres for eksempel i forbindelse med begravelser. Mange av problemstillingene i dette kapitlet er klart knyttet til diskrimineringsproblematikk, som byggetillatelse, tilskudd fra myndigheter, lydnivå på kirkeklokker eller rop fra minareter, reisekostnader til prester eller andre som skal gjennomføre ritene, visumproblematikk og lignende. Derfor gir jeg i det følgende en særlig presentasjon av dette prinsippet og vurderer hvorvidt de konkrete utfordringene informantene viser til, kan sies å være ulovlig forskjellsbehandling (diskriminering).

Diskriminering er forbudt både etter alminnelig norsk lov og etter flere bestemmelser i menneskerettighetskonvensjonene. Diskrimineringsloven av 2005 nr. 33 §4 («Forbud mot diskriminering») har definert diskriminering på denne måten:

Direkte og indirekte diskriminering på grunn av etnisitet, nasjonal opprinnelse, avstamning, hudfarge, språk, religion eller livssyn er forbudt.

Med direkte diskriminering menes at en handling eller unnløtelse har som formål eller virkning at personer eller

¹²⁰ Det må tas et lite forbehold innledningsvis med hensyn til at ikke alle tros- og livssynsamfunn i Norge er registrerte trossamfunn som mottar og ønsker å motta statsstøtte (av dem som er intervjuet, gjelder dette bare Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige [mormonerne]). Til tross for at de selv har valgt å avstå fra å få slik støtte når vilkårene etter trossamfunnsloven er til stede, vil det i teorien kunne ha betydning for noen av diskusjonene som føres nedenfor, for eksempel i forbindelse med økonomisk forskjellsbehandling, registrering av personopplysninger, innmelding i trossamfunnet, etablering av gravlund og lignende.

foretak på grunnlag som nevnt i første ledd blir behandlet dårligere enn andre blir, er blitt eller ville blitt behandlet i en tilsvarende situasjon.

Med indirekte diskriminering menes enhver tilsynelatende nøytral bestemmelse, betingelse, praksis, handling eller unnlattelse som fører til at personer på grunn av forhold som nevnt i første ledd blir stilt særlig ufordelaktig sammenliknet med andre. Med indirekte diskriminering i arbeidslivet menes enhver tilsynelatende nøytral bestemmelse, betingelse, praksis, handling eller unnlattelse som faktisk virker slik at en arbeidssøker eller arbeidstaker stilles dårligere enn andre arbeidssøkere eller arbeidstakere på grunn av forhold som nevnt i første ledd.

Forskjellsbehandling som er nødvendig for å oppnå et saklig formål, og som ikke er uforholdsmessig inngripende overfor den eller de som forskjellsbehandles, anses ikke som diskriminering etter loven ber.

Diskrimineringsloven bygger igjen på definisjoner i menneskerettighetskonvensjonene, som Europarådets menneskerettighetskonvensjon artikkel 14 og FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter artikkel 26.

Forskjellsbehandling er ikke ensbetydende med diskriminering. For at et forhold skal kvalifisere som ulovlig, må forskjellsbehandlingen være kvalifisert. To pedagogiske tilnærminger er aktuelle: Like tilfeller behandles likt, samtidig som ulike tilfeller skal behandles ulikt. Motstykket til diskriminering er dermed ikke nødvendigvis likebehandling, men likeverdig behandling.

Dersom det foreligger ulikebehandling av to tilfeller, vil en for det første måtte vurdere om de to tilfellene er like eller ikke. Dernest vil en måtte vurdere om forskjellsbehandlingen er akseptabel, noe den vil være dersom den søker å nå et saklig formål, og at tiltaket ikke er uforholdsmessig for den det gjelder. Det vil dermed både være en test at målet søkes nådd, og de virkemidlene myndighetene benytter for å nå målet.

En annen linje er forskjellen mellom direkte og indirekte diskriminering. Det første knytter seg gjerne til formålet, at myndighetene med sine handlinger tar sikte på ulovlig forskjellsbehandling. Det andre knytter seg oftere til virkemidlene, i form av at tilsynelatende greie virkemidler har som konsekvens at de rammer noen grupper i samfunnet. Som eksempel på det siste kan være krav om minimumshøyde i Forsvaret, som dels kan ramme kvinner annerledes enn menn og dels ramme visse etniske grupper annerledes enn andre.

Norske myndigheter har en spesiell utfordring når det gjelder diskriminering knyttet til tros- og livssynsfrihet på grunn av den faktiske, rettslige og historiske særstillingen Den norske kirke har. Forvaltningsregimet som myndighetene har skapt rundt tros- og livssynssamfunn, skiller seg derfor fra mange andre lands forvaltning i både bredde og dybde. Den økonomiske støtten til tros- og livssynssamfunn er bare en del av dette bildet. Tilsvarende likeverdig

behandling skal søkes oppnådd på alle de felt der myndighet er gitt til Den norske kirke. Med den sterke sammenhengen som finnes, og med så mange forvaltningsfelt som er aktuelle og for så mange personer i flere ulike faser av livet, er det opplagt at krenkelser vil forekomme.

Norske myndigheter har ikke evnet å skape et forvaltningsregime som fullt ut tar høyde for de ulike diskriminerings-situasjonene som kan forekomme. Det synes som om en bevisstgjøring har skjedd de siste tiårene, mye knyttet til diskusjonene rundt forholdet mellom staten og Den norske kirke, men uheldigvis har ønsket om å løse noen problemer ført til at nye oppstår. Eksempelvis vil den planlagte endringen av Grunnloven § 2 om at det eksplisitt skrives inn en formålsbestemmelse i Grunnloven som fremhever den kristne majoritetstradisjonen,¹²¹ kunne føre til mindre sensitivitet ved ulikebehandling av andre tros- og livssynssamfunn. Tilsvarende gjelder med hensyn til oppsplitting av aktørene i fire grupper som følger av dagens lovverk (Den norske kirke, registrerte trossamfunn, uregistrerte trossamfunn og livssynssamfunn) og ulikhetene i lovforankring og tilhørende rettigheter og plikter.

Spørsmål om mulig diskriminering rekker svært vidt, og denne utredningen kan ikke behandle alle. For eksempel vil ikke spørsmål om enkeltindividers eventuelle opplevelse av å bli diskriminert av sitt eget tros- og livssynssamfunn bli drøftet i denne rapporten. Det bør imidlertid nevnes at et offentlig utvalg ledet av professor Hans Petter Graver arbeider med en gjennomgang av diskrimineringslovgivningen, og denne blir ventelig fremlagt sommeren 2009. En delutredning fra Graver-utvalget om kvinner og homofile i trossamfunn er relevant.¹²² Denne delutredningen gir også en mer generell oversikt over diskrimineringsforbudet. Dette er tematikk som er relevant for en del av de religionspolitiske spørsmålene som tas opp i denne undersøkelsen, for eksempel i forbindelse med ekteskap og skilsmisse. På grunn av mandatets fokus og undersøkelsens avgrensning (jf. kap. 1) vil jeg ikke gå nærmere inn på tematikken knyttet til diskriminering innad i trossamfunn her.

I et rettslig perspektiv er det kanskje nok å nevne at rettsaker om diskriminering på dette feltet hører til de store sjeldenhetene, samtidig som Likestillings- og diskrimineringsombudet heller ikke kan vise til mange saker (selv om det her har vært en utvikling den siste tiden). Det er forskjell mellom diskriminering i rettslig forstand og den subjektive opplevelsen av å bli behandlet dårlig. Opplevelse av urimelig forskjellsbehandling er ikke tilstrekkelig til at dette kan forfølges rettslig. Samtidig er det likevel ingen tvil om at enkeltindivider i Norge opplever seg plaget på grunn av sin tro eller sitt livssyn. Hvis det ikke er snakk om diskriminering i rettslig forstand, kan det i stedet være nødvendig med tiltak knyttet til informasjon og holdningsendring.

121 Jf. statskirkeforliket som ble inngått 10. april 2008 («Værdigrundlaget forbliver vor kristne og humanistiske Arv»).

122 NOU 2008:1. Kvinner og homofile i trossamfunn. Likestillingslovens og arbeidsmiljølovens særlige unntak fra forbudet mot diskriminering.

Når brudepar må betale for sin egen vigsel, som er ett av problemene som ble skissert av noen informanter, kan det lett oppleves som diskriminerende i forhold til tros- og livssynssamfunn som ikke har samme ordning. Men her er det ikke tilstrekkelig med en rask sammenligning av de ulike organisasjonene – det viktige her knytter seg til den generelle finansieringsordningen og likebehandlingen som skjer gjennom offentlig («borgerlig») vigsel. Hvordan de enkelte trossamfunnene velger å benytte sine offentlige midler, er myndighetene strengt tatt avskåret fra å vurdere. Tilsvarende gjelder for enkeltindividet: Det står fritt til å være medlem av de ulike organisasjonene, og fritt med hensyn til hvilke ritualer som etterleves. Rent politisk vil det kunne være problematisk at det på denne måten er Den norske kirkes ritualer – eller nettopp mangel på slike – som legges som «gullstandard», men rettslig sett står myndighetene svært fritt her. Det kan også tenkes problemer knyttet til gjennomføring av offentlig vigsel – for eksempel at ritualet fremstår som en nedskalert versjon av ritualer som gjennomføres i Den norske kirke – men dette er ikke blitt problematisert under intervjuene.

Spørsmålet om offentlig finansiert opplæring av religiøse ledere er fremmet i intervjuene i et diskrimineringsperspektiv. Opplæring av personell (religiøse ledere og lignende) er ikke direkte knyttet til overgangsriter, men gjennomføring av overgangsriter er i mange tilfeller uløselig knyttet til personell. Noen av informantenes synspunkter er illustrerende for slike utfordringer: De viser til at det er store utgifter knyttet til opplæring av ledere, noen ganger også nødvendig å reise ut av landet, og det er ikke rimelig at dette ikke dekkes siden staten dekker presteutdanningen.

Opplæring av kristne religiøse ledere og personell i diakonale stillinger er i stor grad inkorporert i det offentlige universitets- og høyskolesystemet, og blir på den måten sterkt subsidiert av det offentlige – men samtidig er det mange som tar denne formen for utdanning som ikke senere praktiserer som religiøse ledere. Unntak må i så fall gjøres for Det praktisk-teologiske seminar, som er en frittstående kirkelig utdanningsinstitusjon med midler bevilget over statsbudsjettet.¹²³ Tilsvarende vil man kanskje kunne hevde at Human-Etisk Forbund blir indirekte støttet gjennom for eksempel offentlig undervisning i filosofi, historie og etikk, men dette blir etter mitt skjønn litt vel oppkonstruert. Når det gjelder kristne kirkesamfunn, er det ikke bare Den norske kirke som nyter godt av presteutdanningen ved statlige universiteter (Det teologiske fakultet) og private høyskoler (Menighetsfakultet og Misjonshøgskolen). Metodistene har utdannet mange av sine prester ved de teologiske fakultetene. Både baptistene og Misjonsforbundet har i lengre tid hatt sine egne teologiske høyskoler, og i senere tid har Menighetsfakultet utviklet nye studietilbud rettet mot pinsevenner og katolikker. Også Det teologiske

fakultet orienterer seg i økende grad mot andre konfesjoner og religioner enn den evangelisk-lutherske, og fakultetet ønsker selv at det gamle kravet om at professorene skal tilhøre Den norske kirke, skal avvikles. Universitetet i Oslo tilbyr dessuten et eget etter- og videreutdanningskurs for religiøse ledere med utenlandsk bakgrunn.¹²⁴ Alle tros- og livssynsorganisasjoner står i teorien fritt til å etablere egne undervisningstilbud som også kan finansieres av det offentlige om vilkårene ellers er til stede, men denne ordningen er lite aktuell for de minste organisasjonene.

Støtteordningene vil kunne være problematiske i et diskrimineringsperspektiv ved at noen organisasjoner kan hente mer ut av disse subsidierte utdanningsordningene enn andre, men her filteres det hele fort sammen. En mulig løsning kunne være at offentlige utgifter til opplæring av religiøse går inn i beregningsgrunnlaget for den støtten som skal gis per medlem for de øvrige tros- og livssynsfrihetsorganisasjonene i Norge. I så fall må beregningen skje på grunnlag av dem som faktisk anses, både i Den norske kirke og de øvrige organisasjonene, og ikke på grunnlag av antallet personer som har deltatt i de ulike opplæringene. Et alternativ (eller et tillegg) er direkte økonomisk støtte til organisasjonene som ønsker utdanning av sine ledere i utlandet, men i så fall må myndighetene sørge for likebehandling av organisasjonene også her. En tredje vei er å styrke bredden av offentlige tilbud, slik at tilbudet blir relevant for enda flere tros- og livssynsgrupper. Det prinsipielt beste vil være opprydning på dette feltet. Samtidig vil en slik opprydning kunne bidra til å dempe minoriteters opplevelse av å bli diskriminert, og opprydningen vil bedre kunne sikre mot at diskriminering i rettslig forstand forekommer. Ut fra disse tre grunnene vil jeg anbefale at ordningen gjennomgås.

Et annet spørsmål som ble reist innledningsvis, er knyttet til dødsbudskap. Ved likfunn slår politiforskriften (FOR 1990 nr. 3963) § 10-6 annet ledd fast at politiet skal underrette de pårørende. Ordningen med at en nøytral ordensmakt skal besørge slik informasjon, støttes også av prinsippene bak diskrimineringsforbudet. Dagens ordning med at politiet delegerer til prester å gå med dødsbudskap, kan sette ett trossamfunn i en sterkere politisk og samfunnsmessig posisjon enn andre. Det å motta dødsbudskap fra en representant for en trosretning en selv ikke deler, vil kunne virke provoserende og krenkende (og særlig i en slik situasjon). I tillegg vil de ulike økonomiske godene knyttet til slike forvaltningsoppgaver kunne tilsa en skjevdeling av ressurser. Diskusjonene vinteren 2008–2009 om innføring av hijab som del av politiuniformen viser at det kan være svært sterke følelser involvert i disse spørsmålene også i Norge. Derfor er det uheldig med den de facto delegeringen av myndighet som finner sted fra politi til representanter for Den norske kirke (jf. rundskriv V-7B/2005 og praksis som beskrevet i intervjuene). Ordningen kan – dersom den ikke

123 Se Programkategori 08.40 Den norske Kirke (kap. 340–342) St.prp. nr. 1 (2008–2009) Kirke- og kulturdepartementet og se www.tf.uio.no/praktikum

124 Å være religiøs leder i det norske samfunnet, delfinansiert av Arbeids og inkluderingsdepartementet, se www.tf.uio.no/evu/relleder

utøves tilstrekkelig skjønnsomt – oppfattes som et inngrep i tros- og livssynsfriheten. At ordningen er uheldig, vil ikke si det samme som at den er rettsstridig, men det relativt svake hjemmelsgrunnlaget og den vanskelig tilgjengelige informasjonen om ordningen gjør at det kan stilles spørsmål ved om den kan stå seg i forhold til inngrepshjemmen til religionsfrihetsbestemmelsen (dvs. at lovgrunnlaget ikke holder, og at inngrepet ikke er nødvendig i et demokratisk samfunn). For å sikre mot krenkelser vil jeg anbefale at praksisen endres slik at politiet selv underretter de pårørende eller overlater til andre tros- og livssynsøytrale offentlige representanter å gjøre denne jobben.

De kanskje vanskeligste diskrimineringsspørsmålene knytter seg til ulikhet i styrkeforhold mellom den dominerende statskirken og de ulike mindre tros- og livssynssamfunnene, et forhold som dels kommer eksplisitt til uttrykk i intervjuene og dels er mer underliggende. Dominansen til Den norske kirke skyldes ikke bare ulikhet i størrelse, men vel så mye de historiske båndene, den administrative og politiske erfaringen og den lokale tilstedeværelsen. I noen sammenhenger dukker dette opp som små hjertesukk i intervjuene, for eksempel i form av at det er så mye å sette seg inn i når det gjelder administrasjon. Denne problemstillingen er kompleks, og finner sin parallell for eksempel når det gjelder norsk næringsliv, hvor skjemaveldet er relativt sett langt mer belastende for små bedrifter enn for store. Men samtidig vil det gjerne være slik at små organisasjoner er mer effektive enn store, det er kanskje lavere forventninger fra medlemmene, en større grad av fleksibilitet og lignende, slik at fordelene oppveier ulempene. På det mer politiske planet kan en likevel spørre seg om den norske fordelingsmodellen er optimal, eller om det i tillegg er ønskelig med ordninger som bidrar til å avhjelpe de særlige problemene som de små organisasjonene har. Ett slikt tiltak ville for eksempel være å styrke lokal og eller sentral forvaltning med ansatte som har et særlig ansvar for å veilede i spørsmål om tros- og livssynsfrihet.

Beregningsgrunnlaget – det vil si hvor store utgifter norske myndigheter mener de har til drift av Den norske kirke – er nært knyttet til medlemsproblematikken (se eget avsnitt om dette under). Dette er en svært omfattende problemstilling som ikke kan løses her. Det som synes opplagt, er at det alltid vil være uenighet om avgrensning av oppgaver. Her kommer skillet mellom Den norske kirkes virksomhet som trossamfunn og den samme kirkes mer uklare roller knyttet til det å være en samfunns- og kulturinstitusjon med dype historiske røtter. I tillegg kommer skillet mellom statlig og kommunal myndighet (og budsjetter) slik det synliggjøres i trossamfunnsloven § 19 annet ledd. De mange praktiske problemene som dukker opp, illustreres kanskje best gjennom kirkebyggene: Den delen av den kommunale støtten som knytter seg til alminnelig drift og vedlikehold, skal inngå i beregningsgrunnlaget, mens utgifter som knytter seg til spesielle forhold ved byggene (på grunn av byggeteknikk, alder og lignende), ikke skal inngå i grunnlaget. Her kommer også problemstillinger knyttet til fritak for merverdiavgift, subsidierte tomter, rentefrie lån og lignende.

Dette har også en historisk slagside: Selv om kommunen etter kirkeloven har ansvar for å bygge kirker, og nye kirkebygg dermed går inn i beregningsgrunnlaget, er de fleste kirkebygg i Norge blitt bygget for mange år tilbake.

De rettslige problemstillingene knyttet til beregningsgrunnlaget koker ned til et spørsmål om diskriminering og god forvaltningsskikk. Det vil ikke kunne kreves absolutt likebehandling, noe som da også uttrykkes i trossamfunnsloven («om lag»). Men dersom forvaltningen av ordningen er så komplisert at de mindre tros- og livssynssamfunnene får en ekstra belastning i sitt arbeid med å sikre seg midlene de etter loven har krav på, vil dette bli et tilleggsargument i en diskrimineringsvurdering. I tillegg er norsk forvaltning basert på en kombinasjon av forvaltningens opplysningsplikt og samfunnets innsynsrett, en ordning som synes vanskelig å realisere fullt ut i dette tilfellet. Det foreligger atskillig rettsusikkerhet her, både til utregningen og til hvordan dette slår ut fra år til år. Videre foreligger det en mulig diskriminerende ordning knyttet til at det stilles krav om minste antall medlemmer bare når det gjelder livssynsorganisasjoner, og ikke trossamfunn. Uklarhetene omkring beregningsgrunnlaget, og den mulige skjevdelingen, kan begge lede til krenkelse av særlig diskrimineringsforbudet, men kan også være problematisk med hensyn til trossamfunnslovens skranke for utredning av støtten («om lag» som til Den norske kirke) og regler om god forvaltningsskikk. Jeg vil derfor anbefale at myndighetene rydder opp i disse forholdene.

Seremonilokaler

Mange av organisasjonene uttrykker gjennom intervjuene problemer knyttet til seremonilokaler. Det gis uttrykk for et ønske om at flere nøytrale og verdige seremonirom gjøres tilgjengelig, samtidig som noen mener det foregår ulikebehandling ved at Den norske kirke blir støttet av kommunene, og Human-Etisk Forbund får redusert leie i Oslo rådhus. Det fremgår også av intervjuene at bygging og vedlikehold av religiøse bygg er økonomisk belastende, og at slike bygg i noen sammenhenger er nødvendige for gjennomføring av riter.

Seremonirom knyttes til de fleste overgangsriter og til svært ulike situasjoner (som lokaler ved bryllup og lokaler ved gravferd). En lang rekke ulike problemstillinger oppstår, for eksempel knyttet til om det finnes slike lokaler tilgjengelig, om lokalene er livssynsøytrale, om de er tilstrekkelig store for antallet personer som ønsker å delta (for eksempel når det gjelder sørgende personer på et sykehjem), og om det kreves betaling eller ikke. I tillegg kommer problemstillinger knyttet til etablering av slike lokaler (tomtesalg, bygging, kjøp, regulering og lån).

Utgangspunktet er klart: Myndighetene har ingen plikt til å skaffe til veie egnede seremonilokaler. Men siden norske myndigheter i stor grad gir støtte til Den norske kirkes seremonilokaler, skaper kravet om ikke-diskriminering utfordringer. Dette igjen dempes av de økonomiske støtteordningene som tilbys øvrige tros- og livssynssamfunn

i Norge, hvor myndighetenes utgifter til bygging, drift og vedlikehold av Den norske kirkes bygninger inngår i beregningsgrunnlaget (jf. kirkeloven § 15 litra a). Det formelle utgangspunktet, at myndighetene baker slike utgifter inn i den generelle støtten og deretter overlater til organisasjonene selv å ordne opp i dette, er dermed greit nok rent rettslig. Men i realiteten synes det å være så stor usikkerhet rundt beregningen av den støtten som gis, at dette kan lede til krenkelse av diskrimineringsforbudet og kanskje også konflikt med trossamfunnsloven. Her vil det kunne komme endringer som følge av statskirkeforliket som ble inngått 10. april 2008. I punkt 6 om livssynsnøytrale seremonier heter det: «Det skal igangsettes en utredning med sikte på lovfesting av et kommunalt ansvar for at livssynsnøytrale seremonirom finnes til bruk ved gravferd og ved ekteskapsinngåelse. Utredningen skal blant annet utrede spørsmålet om finansiering.» Jeg vil anbefale at denne bebudede utredningen går tilstrekkelig dypt inn i disse problemene, og at det resulterer i et regime som er oversiktlig, gir tilstrekkelig innsyn, åpner for ekstern kontroll og legger til grunn likeverdig behandling av de ulike organisasjonene.

Andre rettslige problemer knytter seg til lokal byggesaksbehandling og for eksempel støvforskrifter, hvor det mest relevante rettsgrunnlaget vil være plan- og bygningslov med forskrifter, og forvaltningsloven. I tillegg kommer praksis fra Europarådets menneskerettighetsdomstol, særlig knyttet til ulovlig forskjellsbehandling av trossamfunn.¹²⁵

Det som kan by på utfordringer, er de konkrete utslagene av disse ordningene. Når det stilles ulike krav til for eksempel støynivå fra moskeer (utrop fra minareter) sammenlignet med støynivået fra Den norske kirkes lokaler (kirkeklokker), er man fort over i en ulovlig forskjellsbehandling.¹²⁶ Tilsvarende om det er vanskeligere for moskeer å få byggetillatelse, eller der kommunen tilbyr moskeene mindre attraktive tomter enn hva Den norske kirke tilbys. Det er ikke uttalt slike konkrete problemer i de intervjuene som er blitt gjort, men det kan være god grunn til å være mer oppmerksom på regionale og kommunale forskjeller her, slik det med jevne mellomrom kommer til uttrykk særlig i mediene. Allerede ulikheten i rettsgrunnlag – hvor myndighetene etter kirkeloven § 21 jf. § 15 har plikt til å oppføre nye kirker ved behov – vil kunne være problematisk. På den annen side må det kunne godtas ulik behandling av de ulike organisasjonene dersom begrunnelsen er god. Det kan for eksempel knytte seg til antall personer som tilhører de ulike organisasjonene, hvor disse er bosatt, hvilke krav de ulike trosretningene stiller til plassering av sine bygg, bånd til andre bygninger eller plasser i området, kulturhistoriske føringer etc. Igjen er det viktig å understreke at forskjellsbehandling ikke nødvendigvis er det samme som diskriminering – diskriminering kan først fastslås dersom forskjellsbehandlingen er usaklig eller

urimelig. Jeg vil likevel anbefale at myndighetene søker å gi klare nasjonale retningslinjer med sikte på å hindre lokal ulovlig forskjellsbehandling, og at det etableres ordninger som sikrer nasjonal samordning gjennom klage- og rapporteringssystemer.

Diskriminering vil det også kunne være dersom bare noen organisasjoner tillates å leie offentlige lokaler, eller noen betaler mindre leie enn andre. Problemstillingen knyttet til at Human-Etisk Forbund får leie rådhuset i Oslo, til en relativt lav leiepris, kunne kanskje være illustrerende. Men det kan være mange grunner for en slik praksis som gjør at forskjellsbehandlingen likevel ikke kvalifiserer til å være diskriminerende i rettslig forstand. Det kan være forhold knyttet til betalingsevne, erfaringer fra tidligere utleieforhold, leietagers bruk av effekter som lyd og røkelse, belastningen i forhold til antall personer, varighet av leieforholdet etc. som gjør at noen leietagere ønskes fremfor andre. For at slike forhold skal være relevante, kreves det på den ene siden at alle like leietagere behandles likt, og på den andre siden at det tas tilstrekkelig hensyn til eventuelle ulikheter. Vilkår som synes satt utelukkende for å ramme noen organisasjoner og ikke andre, vil kunne omstøtes. Det kan også være mer prosaiske forhold knyttet til ulik behandling, for eksempel langvarige leiekontrakter som myndighetene ønsker å terminere, men først ved kontraktsslutt, eller at vilkår er stilt av den som for eksempel har overdratt eiendom til myndighetene. Når det gjelder eksemplet med Human-Etisk Forbund ovenfor, er det ikke gitt at dette forbundet i denne situasjonen skal sammenlignes med trossamfunn, men heller med andre ikke-religiøse organisasjoner som får leie lokalene (til utstillinger, konferanser, jubileer og lignende). Argumentene her trekker i ulike retninger, og vil vanskelig kunne avgjøres i en slik kort tekst. Hovedpoenget her er det samme som i avsnittet over: Diskriminering er en kvalifisert form for forskjellsbehandling, noe som vil si at forskjellsbehandling som har gode grunner for seg, ikke vil være i strid med diskrimineringsforbudet. Likevel vil jeg anbefale at det utvikles klarere nasjonale standarder for slike spørsmål, og en form for nasjonal klage- og overvåkningsordning.

Offentlig forvaltning av lokaler vil vanskelig kunne gjøre alle til lags. Med så stort spenn i praksis som er blitt beskrevet i kapitlene ovenfor, og med begrensede økonomiske ressurser, vil det ofte bli tale om løsninger som er akseptable for de fleste, men ikke ideelle for alle. Tilfeldigheter vil også kunne spille inn, som plutselig press på lokaler ved et lokalt sykehjem der flere personer med ulik trosbakgrunn dør samtidig. Igjen vil testen stå ved om forskjellsbehandlingen lar seg forsvare, eller om den tipper over mot ulovlig diskriminering.

I praksis vil det også oppstå spenninger mellom de ulike brukerne av lokalene. Det kan for eksempel være et problem for noen brukere om andre benytter røkelse i lokalet, eller dersom lokalet preges av et bestemt trossamfunn gjennom utsmykning, oppbevaring av rituelle hjelpemidler og annet. Myndighetenes rettslige ansvar i slike situasjoner er svært begrenset. Her glir man fort over både i rekkevid-

¹²⁵ Jf. for eksempel *Canea Catholic Church mot Hellas*, dom av 16. desember 1997, og *Manoussakis med flere mot Hellas*, dom av 20. september 1996.

¹²⁶ Jf. for eksempel Uttalelse fra Justisdepartementets lovavdelingen om forslag om å forby bønnerop fra moskeer av 5. juni 2000.

den for myndighetenes rettslige personellansvar (dette er et forhold mellom private som i liten grad involverer det offentlige), og i det som innledningsvis ble omtalt som overoppfyllelse av rettighetene.

Det er relativt mange uavklarte problemstillinger knyttet til seremonilokaler. Noen av disse problemene er interessante også i en rettslig sammenheng. Det kan derfor etter mitt skjønn være behov for en mer utførlig gjennomgang av dette sakskomplekset, jf. ovenfor.

Reisekostnader

Et tema som ofte nevnes i intervjuene, er reisekostnader. Det fremkommer der at reisekostnader for religiøst personell (som munk og prester) er økonomisk belastende, og rammer de små organisasjonene hardt siden de ikke har personell i alle deler av landet. Et tilgrensende problem som nevnes, er at det er uverdige at man må be om «velferdsmidler» fra sosialkontoret for å dekke utgifter til prestebeholdning, samtidig som denne ordningen virker litt tilfeldig.

Det er ulike tilnæringer til denne utfordringen blant de ulike organisasjonene. Noen mener dette er en offentlig oppgave, mens andre håndterer dette som et internt problem for organisasjonen, eventuelt for den eller dem det gjelder.

Norsk lov gir lite hold for påstandene om at det offentlige burde bidra til å finansiere minoriteters reisekostnader i forbindelse med gjennomføring av ritualer. Det er også vanskelig å finne reell rettslig støtte i menneskerettighetene. Siden tros- og livssynsfriheten i all hovedsak er formet som en frihet til å kunne ufolde seg uten urettmessige inngrep fra myndighetene, vil det rettslig interessante knytte seg til ikke-diskriminering. Sagt på en annen måte: Enkelt personer står fritt til å tilhøre ulike tros- og livssynsretninger, og de står fritt til å følge disse retningenes ritualer, men må på den andre siden selv dekke det som oppstår av kostnader.

Men dette utgangspunktet kan utfordres. En utfordring knytter seg til selve finansieringsmodellen, slik dette ble drøftet ovenfor i kapitlet om diskriminering. Norske myndigheter har lagt til grunn støtte per medlem som skal tilsvare ca. den støtten som gis til Den norske kirke («svarer om lag til», jf. trossamfunnsloven § 19 første ledd). Denne modellen tar ikke hensyn til den eventuelle stordriftsfordelen som en landsdekkende organisasjon har sammenlignet med organisasjoner som ikke har samme dekning. Dette gir seg særlig utslag når det kommer til reisekostnader og lokaler. På den andre siden vil den norske modellen stå seg rent rettslig, for det første fordi det i en menneskerettslig sammenheng ikke er tale om ren millimeterrettferdighet, og for det andre fordi en stordriftsfordel ofte oppveies av stordriftsulempen på andre områder.

En annen utfordring knytter seg til myndighetenes forvaltning av individuell støtte, det vil si økonomisk støtte til enkelt personer for eksempel fra NAV. Her vil en fort ende opp i konkrete vurderinger knyttet til personlige forhold

hos den som søker, og det vil ikke være mulig å føre noen fruktbar generell diskusjon her. Men likevel: Dersom myndighetene gir reisestøtte til én person, skal i teorien samme støtte tilstås andre personer i samme situasjon. Jeg vil anbefale at NAV gjennomgår sin praksis på dette feltet med sikte på å hindre ulovlig forskjellsbehandling.

Visum

Flere av organisasjonene har i intervjuene påpekt utfordringer knyttet til visum til personer som er bosatt i utlandet. Dette gjelder særlig i to relasjoner: visum til familie og visum til personell som skal gjennomføre overgangsrutene (som prester, munk og lignende). Typisk tar det for lang tid å skaffe visum til familie bosatt i utlandet til at de kan delta i overgangsritene i Norge, eller det er et kontinuerlig problem med visum til utenlandsk personell, som munk og prester.

Visum til Norge reguleres av utlendingsloven, utlendingsforskriften og forvaltningsloven. Søknadsskjemaer og utførlig informasjon er lagt ut på UDIs hjemmesider.¹²⁷ Regelverket er relativt komplekst, men søknader knyttet til sykdom og død i nærmeste familie vil kunne bli innvilget som følge av tungtveiende velferdshensyn (og dermed overstyre de alminnelige kravene til innvilgelse av visum).

Problemer knyttet til visum er ikke særegne for tros- og livssynsorganisasjoner. Kritikken mot komplisert regelverk og lang saksbehandlingstid kommer fra mange deler av samfunnet, som næringsliv, idrettsliv og kulturliv. Det er heller ikke spesielt for tros- og livssynsorganisasjoner at innenlandske organisasjoner har færre problemer enn de som i større grad må relatere seg til aktører i utlandet. Det kanskje mest spesielle i denne situasjonen er tidsaspektet – at behovet for innreise til Norge begrunnet i overgangsritene oppstår på relativt kort varsel, særlig ved alvorlig sykdom og død. Dette kan tilsa et behov for raskere saksbehandling for visse typer saker. Begrunnelsen for denne særbehandlingen vil i så fall være tidsaspektet, og ikke tros- og livssynsmessige forhold. Det er vanskelig å knytte et slikt ønske direkte til lovhjemmel, samtidig som myndighetene på utlendingsfeltet har vid skjønnsmargin, men det er klart at lovens intensjon ikke vil kunne bli oppfylt om visumsaksbehandlingstiden er så lang at visum i slike saker i realiteten gjennomgående avvises.

Import

En organisasjon har tatt opp forhold som knytter seg til import til Norge (kosher- og halalmat drøftes i et eget punkt under). Det gjelder Den ortodokse kirke og import av hellig olje (myron) fra Konstantinopel, som teoretisk sett kan bli stoppet i toll. En parallell problemstilling gjelder Det Mosaiske Trossamfund med hensyn til import av jord fra Israel til bruk ved begravelse. Begge disse forholdene er små og relativt perifere sett fra et myndighetsperspektiv, men de er viktige for personene det gjelder.

127 www.udi.no/templates/Tema.aspx?id=2135

Import av næringsmidler, planter, frø og lignende til Norge forvaltes av Mattilsynet. Statens forurensningstilsyn har ansvar for kontroll av mikroorganismer, mens Direktoratet for naturforvaltning har ansvar for kontroll av makroorganismer. I praksis vil import ofte skje ved at enkeltpersoner bringer med seg gjenstandene til Norge, og det kan dermed oppstå konflikt med Tollvesenet. Tollforskriften § 5-1-23 gir for øvrig tollfritak for utstyr som brukes til ritualer (dersom dette sendes som gave), men unntaket gjelder ikke for mat- og drikkevarer.

Menneskerettslig er lignende forhold tatt opp i en dom fra Europarådets menneskerettighetsdomstol (Cha'are Shalom Ve Tsedek mot Frankrike, dom av 27. juni 2000). Denne dommen gjelder strengt tatt kosher-mat, men slår fast at produkter som er nødvendige for utøvelse av ens religion, skal gjøres tilgjengelige av staten i den grad de ikke eksplisitt kan forbys. I dette tilfellet var det ingen krenkelse av religionsfriheten at organisasjonen ikke fikk drive sin egen slaktevirksomhet siden myndighetene gjorde produktene tilgjengelige gjennom å tillate import. Dersom import av myron eller jord vanskeliggjøres, vil det innebære en mulig krenkelse, særlig fordi det ikke finnes noen alternativ måte å fremskaffe produktene på (for eksempel gjennom produksjon i Norge). Avgjørende her vil være hvilke beskyttelsesverdige interesser som i så fall står på spill, for eksempel knyttet til fare for spredning av smitte, insekter og mikroorganismer, og om det finnes mindre inngripende tiltak enn importforbud (for eksempel krav om desinfisering).

For å redusere sannsynligheten for at det skjer en fremtidig krenkelse knyttet til import av myron, vil jeg anbefale at unntak for slik import eksplisitt hjemles i forskrift. Tilsvarende regulering bør skje for import av jord fra Israel, hvor det i så fall kreves endring i forskrift om planter og tiltak mot planteskadegjørere (FOR 2000/1333).

Religiøst akseptabel mat (halal og kosher)

Noen av organisasjonene har i intervjuene tatt opp spørsmål knyttet til religiøst akseptabel mat fremstilt av kjøttrevarer (det vil i denne sammenheng si at dyrene er slaktet i henhold til bestemte religiøse krav som gjør at de kan godkjennes som halal eller kosher). Det fremgår av intervjuene at mange jøder, også de som ikke spiser kosher til daglig, ønsker dette i forbindelse med høytider og livsfasemarkeringer. Samtidig gis det uttrykk for at det er svært dyrt å skaffe koshermat. Det fremkommer også at merkeordningen for halalkjøttvarene ikke oppleves som helt trygg, derfor avstår mange fra å spise kjøtt. I intervjuene pekes det også på de norske reglene som forbyr slakt uten bedøvelse, noe som rammer halal- og kosher-slakt. De rettslige problemstillingene knyttet til halal og kosher er så vidt sammenfallende at jeg behandler dem parallelt, selv om det er opplagte forskjeller (særlig med hensyn til størrelsen på gruppen og smidighet i de religiøse kravene).

Spørsmål om religiøs slakt knytter seg til spørsmål om mattilgjengelighet i vid forstand – at produktene skal være

tilgjengelige i form av pris, og at de skal være tilgjengelige i form av kvalitet/trygghet. Slike tilgjengelighetskrav støttes blant annet av FNs komité for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter i deres generelle kommentar om retten til mat (General Comment No. 12/1999), og legges til grunn i dom av Europarådets menneskerettighetsdomstol i Cha'are Shalom Ve Tsedek mot Frankrike (dom av 27. juni 2000). FNs komité for sivile og politiske rettigheter har i en generell kommentar nevnt at krav til mat kan omfattes av religionsfriheten (General Comment No. 22/1993).

De høye prisene på særlig kosherprodukter, men dels også halalprodukter i Norge, er i stor grad resultat av et lite marked kombinert med norske restriksjoner for lokal produksjon. Sett fra næringslivets side – og sterkt generalisert – er Norge et svært lite marked i verdenssammenheng, det er et gravgrendt land plassert i Europas ytterkant, og det er relativt få personer av den totale befolkningen som følger trosretninger som stiller krav til halal- og koshermat. Norsk landbrukspolitikk er videre basert på importhindringer, og norsk mat holder et generelt høyt prisnivå sammenlignet med de fleste land. Disse forholdene tilsier høye priser på halal- og koshermat sammenlignet med annen mat i Norge, og ekstremt høye priser sammenlignet med nivået i de fleste andre land i verden.

Men deler av prisnivået skyldes også tung administrasjon knyttet til import av særlig koshermat fra utlandet, dels på grunn av norsk beskyttelsespolitikk og dels på grunn av at slike ordninger er etablert for langt større kvanta enn det her er tale om. Det har opp gjennom årene vært kontakt mellom myndigheter og representanter for jødiske og muslimske miljøer med sikte på å komme fram til enklere og dermed også rimeligere ordninger, men så vidt jeg vet, har dette ennå ikke blitt løst på en for organisasjonene tilfredsstillende måte. Selv om myndighetene med rette kan kritiseres for sendrektighet her, vil det likevel ikke være tale om noe rettslig ansvar for prissettingen av disse produktene.

Økonomispørsmålet grenser opp mot spørsmål om matvarer er fysisk tilgjengelige. Dersom de praktiske eller økonomiske hindrene blir så store at det i realiteten er tale om et importforbud, vil dette forbudet i kombinasjon med strenge norske slaktekrav kunne føre til krenkelse av religionsfrihetsbestemmelsen i EMK artikkel 9. Tilsvarende følger av dommen Cha'are Shalom Ve Tsedek mot Frankrike (dom av 27. juni 2000). Om organisasjonene ser seg tjent med å bringe en slik sak inn for domstolene, med risiko for stigmatisering og dekning av egne og statens sakskostnader dersom de taper saken, er et annet spørsmål. Argumentasjonen er nok uansett mest nyttig i en forhandlingssituasjon, men gitt den manglende tilretteleggingsiveren myndighetene til nå har utvist, vil kanskje heller ikke disse argumentene lede til endringer.

Høy pris og vanskelig tilgjengelighet til koshermat, men dels også til halalmat, skyldes også det norske forbudet mot privat slakt og forbudet mot slakt uten forutgående bedøvelse. Slakt av husdyr reguleres av forskrift om dyre-

vern i slakterier (FOR 1995/775) og dyrevernaven (§§9 og 10). Ordningen videreføres i forslag til ny dyrevernaven (loven behandles i Stortinget i vårsesjonen 2009). Begrunnelsen for ordningen er dels etiske forhold (dyrets lidelse, reaksjoner fra andre personer) og dels hygiene/smitte. I forslaget til ny dyrevernaven argumenterer Landbruks- og matdepartementet for ordningen med bruk av menneskerettslige argumenter, blant annet med henvisning til EMK artikkel 9 og Cha'are Shalom Ve Tsedek mot Frankrike (dom av 27. juni 2000). Religiøs slakt faller inn under EMK artikkel 9 som del av religionsfriheten, men kan beskjæres av myndighetene dersom vilkårene i EMK artikkel 9 annet ledd er oppfylt. Her opplistes tre vilkår: lovhjemmel, at inngrepet forfølger visse formål, og at det er nødvendig i et demokratisk samfunn. Det er etter mitt skjønn ikke opplagt at nødvendighetskravet er oppfylt, spesielt ikke for mindre dyr og særlig sammenholdt med norsk jakt- og fisketradisjon. Tilsvarende følger av at EU arbeider for å harmonisere nasjonal lovgivning på dette feltet (ut fra konkurransehensyn), og at signalene derfra går i retning av å tillate avliving av dyr uten forutgående bedøvelse. Den som måtte ønske å utfordre myndighetene på dette feltet, vil støte mot lovtolkningen som er fremmet gjennom den nye dyrevernavensloven, som vil være førende for departement og underliggende organer. Det er sannsynlig at norske domstoler kommer til tilsvarende tolkningsresultat (jf. for eksempel Rettstidende 2008 side 1789 og følgende sider). Om internasjonale domstoler (EMD eller EFTA-domstolen) kommer til samme resultat, er mer åpent. Enda mer tvilsomt er det om Norge får gehør for sitt syn dersom saken bringes inn for FNs rasediskrimineringskomité eller FNs menneskerettighetskomité. I dette spørsmålet vil skjønnsmarginen være stor, men samtidig er Norge relativt alene i Europa om å ha et så rigid forbud, noe som tilsier internasjonal overprøving av det norske regimet. Jeg vil på denne bakgrunn anbefale at myndighetene på ny gjennomgår norske slakterereguleringer og norske importordninger med sikte på å hindre fremtidige krenkelser av religionsfriheten og diskrimineringsforbudet.

Merkeordninger for matprodukter er en form for statlig garanti (som Debio for økologisk mat), mens andre er private initiativer (som Fairtrade). Det finnes ingen statlig garantiordning for halal og kosher i Norge, men ulike private ordninger. Eksempelvis er Gildes produktserie Alfathi halal-garantert av Gilde, og Islamsk Råd Norge har godkjent Nortura-slakteriene. Myndighetene har intet ansvar for at de private ordningene leverer det de forespeiler forbrukerne; rettslig sett blir dette en konflikt mellom private. Det blir i hovedsak et forbrukerrettslig spørsmål, jf. markedsføringsloven § 2 («Det er forbudt i næringsvirksomhet å anvende uriktig eller av annen grunn villedende framstilling som er egnet til å påvirke etterspørselen etter eller tilbudet av varer, tjenester eller andre ytelser.») og kjøpsloven § 17 («Tingen skal være i samsvar med de krav til art, mengde, kvalitet, andre egenskaper og innpakning som følger av avtalen.»). Kjøperne må i slike tilfeller påvise et økonomisk tap, et tap som ofte vil være ytterst beskjedent, og som på ingen måte vil reflektere de religiøse problemene knyttet til

feilmerking. Et teoretisk rettslig problem kan utledes av at garantiordningene forvaltes av firmaer som Gilde og Tine, som finansielt og administrativt er så sterkt koblet til norske myndigheter at en kan vurdere dette som myndighets-handlinger, men dette problemet får ligge. Jussen i dette er at norske myndigheter må tilrettelegge for at forbrukertviser kan håndteres av domstolene, og at påtalemyndighetene griper inn i svindelsaker som faller inn under straffelovens bedrageribestemmelser (§§ 270 følgende). Jeg kan ikke se at de som ønsker bedre sertifisering av halalmat i Norge, kan bygge dette på argumenter knyttet til tros- og livssynsfrihet.

Merkeordningen kan også ses fra et motsatt synspunkt, det vil si med utgangspunkt i behovet for å sikre at alminnelige produkter ikke inneholder elementer som er uønsket ut fra ulike tros- og livssynsfrihetssynspunkt. Eksempelvis kan sikker ønske å avstå fra å spise halalkjøtt, og deres utfordringer knytter seg dermed til risiko for at alminnelig kjøtt blandes med halalkjøtt. Den rettslige relevansen her er begrenset.

Kunnskap om organisasjonen i samfunnet

Kunnskap om organisasjonene i samfunnet er et tema som flere av deres representanter tar opp under intervjuene. Det hevdes at kunnskapsnivået om de ulike tros- og livssynsorganisasjonene og deres praksis er lavt i det norske samfunnet. Dette gir seg utslag i utfordringer knyttet til for eksempel sykehus og sykehjem, begravelserbyråer og offentlige skoler. Konflikter kan oppstå i form av manglende forståelse for gjennomføring av overgangsriter, eksempelvis vask av avdøde eller gjennomføring av faste i skolen.

Den rettslige siden av dette er uklar. På den ene siden gis informasjon om de fleste tros- og livssyn gjennom det lov- og forskriftsfestede RLE-faget, samtidig som myndighetenes lovpålagte økonomiske støtte til organisasjonene tilrettelegger for at organisasjonene selv informerer om sin virksomhet. I tillegg gis noen av organisasjonene indirekte støtte gjennom ulike ordninger, for eksempel knyttet til dialogarbeid, bistandsprosjekter og ungdomsarbeid. En ytterligere proaktiv virksomhet fra myndighetenes side kan ikke hjemles i menneskerettighetene.

På den andre siden vil imidlertid følgen av manglende kunnskap om organisasjonene (og deres overgangsriter) kunne føre til konkrete krenkelser i enkeltsaker. Her som ellers er det ikke de ulike tiltakene myndighetene måles i forhold til, men den konkrete realiseringen av rettigheter i enkelttilfeller. Dersom noen nektes å utføre overgangsriter knyttet til pleie av døende, vil denne hindringen kunne utgjøre en krenkelse, en krenkelse som kanskje ville vært unngått om ansatte ved sykehjemmet hadde hatt større innsikt i de ulike ritene. Disse mulige krenkelsene er omhandlet i andre deler av dette kapitlet, og skal ikke følges her.

Informasjon fra myndighetene til organisasjonene

Mangelfull informasjon fra myndighetene til organisasjonene

nene er blitt nevnt som en utfordring i intervjuene. Eksempelvis hevder flere at det ikke er lett å finne ut av hva en kan søke og hvilke midler en kan få når det gjelder lokaler, transport av prester og trosopplæring. Det uttrykkes også et behov for at myndighetene informerer om regelverk knyttet til trosopplæring. Her er det ulike problemstillinger som reises.

En problemstilling er om organisasjonene får tilstrekkelig informasjon fra myndighetene om økonomisk støtte de har krav på. Her vil forvaltningslovens regler kunne spille inn. Kravene som stilles til myndighetene, er strengere når det gjelder enkeltvedtak enn generelle vedtak (forskrifter) (sammenlignet med forvaltningsloven § 11 og § 38). Dersom økonomiske støtteordninger, iverksatt for å hindre at myndighetenes økonomiske støtte til Den norske kirke fører til diskriminering av andre tros- og livssynssamfunn, ikke når ut til de organisasjonene det gjelder, vil ikke myndighetens tiltak ha ønsket effekt. Siden dette gjelder et relativt lite antall potensielle mottagere, og siden mangelfull informasjon ikke bare rammer fordeling av økonomiske goder, men også kan konstituere diskriminering, stilles det store krav til myndighetene om at informasjonen når ut. Jeg har ikke tilstrekkelig detaljert informasjon om disse problemstillingene til å kunne avgjøre hvorvidt dette oppfyller forvaltningslovens krav eller ei, og vil anbefale organisasjonene det gjelder, å følge opp videre. Tilsvarende gjelder med hensyn til kravet om ikke-diskriminering.

En annen problemstilling er om tilsvarende gjelder for ikke-økonomiske ordninger, så som hvilke muligheter de ulike tros- og livssynssamfunnene har til å bruke offentlige lokaler, invitere skoleklasser til å overvære ritualer, spre informasjon om organisasjonen etc. Her er klargjøring av grensene for hva som kan tillates og ikke, det avgjørende. Det er ikke i samme grad som i økonomiske forhold tale om vedtak som har direkte betydning for organisasjonene, og dermed vil heller ikke rettsgrunnlaget med hensyn til informasjon være like tydelig (analogien fra enkeltvedtak er dermed svakere).

Mange av disse grensene vil være relativt vage, samtidig som det kan oppstå et stort antall høyst ulike behov og ønsker. Det vil også kunne være direkte motstrid mellom de ulike organisasjonenes interesser, for eksempel knyttet til skolegudstjenester. Behovet for klargjøring synes derfor å være det primære. Hjemmel for en slik klargjøring må ligge i det forebyggende (dvs. at myndighetene må søke å sikre at krenkelse av menneskerettighetene ikke skjer). Dersom krenkelse skjer, for eksempel ved at en organisasjon urettmessig stenges ute fra et skolelokale, eller motsatt urettmessig tillates å bruke et skolelokale, vil denne krenkelsen måtte vurderes etter tros- og livssynsfriheten generelt eller etter forbudet mot diskriminering.

En annen side av informasjonsarbeidet er å tilrettelegge for at interesserte kan skaffe seg informasjonen de har behov for. Her synes det å være mange svakheter, særlig knyttet til de høyst innfløkte måtene å beregne hvor store

myndighetenes overføringer til Den norske kirke er på, og dermed hvor mye de enkelte tros- og livssynssamfunnene skal motta i støtte. Tilsvarende gjelder med hensyn til antall medlemmer i Den norske kirke.

Disse problemstillingene har nær sammenheng med det som er drøftet under punktet om diskriminering. Selv om også dette befinner seg i jussens ytterkanter, mener jeg praktiske tiltak for eksempel i form av styrket veiledningskapasitet og forenkling og synliggjøring av hva som inngår i beregningsgrunnlaget, vil være et relevant tiltak for å redusere sannsynligheten for at fremtidige krenkelser skjer.

Religiøse symboler

Bruk av religiøse symboler er blitt nevnt under intervjuene. Den mest konkrete problemstillingen knytter seg til sikhene, som gir uttrykk for at bruk av de tradisjonelle dolkene er viktig etter at overgangsriter i ungdommen er gjennomført, men at de ikke har fått noen formell tillatelse fra politiet om å bære disse. Bruk av religiøs klesdrakt er ikke blitt nevnt, og vil heller ikke bli omtalt her.

Problemstillingen knytter seg til at det i Norge er forbudt å bære kniv (straffeloven 1902 § 352a). Politiet har etter politiloven § 7a hjemmel til å ransake personer for å avdekke kniver. Forbudet i straffeloven gjelder ikke i alle situasjoner. Det heter i § 352a tredje punktum: «Forbudet gjelder ikke kniv eller annet redskap som brukes til eller bæres i forbindelse med arbeid, friluftsliv eller annet aktverdig formål.»

Begrunnelsen for å innføre knivforbud på offentlig sted – og ikke bare ramme dem som bruker kniv som trussel eller for å skade andre – var en økning i bruk av kniv i straffbare forhold. Forslaget til knivforbud møtte protester, og det ble gjort unntak knyttet til norske tradisjoner (friluftsliv og bunader). Det springende punktet her er hva som ligger i aktverdig formål. Da Stortingets justiskomiteé behandlet spørsmålet, ble det fokusert på at forbudet ikke måtte ramme disse tradisjonene (Innst. O. nr. 113 [1992–1993]):

Komiteen viser til at spørsmålet om å innføre et forbud mot å bære kniv på offentlig sted ble drøftet i forbindelse med kriminalmeldingen. Komiteen gav i Innst. S. nr. 192 (1991–1992) uttrykk for støtte til et slikt forbud under forutsetning av at det ble gjort unntak for bruk som har et aktverdig formål. Komiteen viser til at vi har lange tradisjoner i Norge for å bære kniv f.eks. til bruk som arbeidsredskap eller som et nyttig hjelpemiddel i friluftssammenheng. Kniven er også en viktig del av våre bunadstradisjoner, og dermed også en del av vår felles kulturarv. Komiteen mener derfor at utgangspunktet fortsatt må være at det å bære kniv til formål som nevnt fortsatt skal være tillatt, og at den knivbruk som er vanlig blant folk flest dermed ikke rammes av forbudet.

Komiteen ser imidlertid behovet for å gi politiet mulighet til å beslaglegge kniver som bæres med det utgangspunkt at den skal kunne brukes til å angripe – eller forsvare seg med, dvs. som et våpen. Komiteen vil presisere at det å bære kniv for å skulle forsvare seg mot et eventuelt angrep også vil

omfattes av forbudet. Formålet vil her være å påføre andre mennesker skade, og som det også påpekes i proposisjonen, kan det å gå med kniv, øke risikoen vesentlig for at kniven også blir brukt – kanskje impulsivt – i en presset situasjon. Det at noen begynner å gå med kniv kan også fort bli en mote eller en sikkerhetsforanstaltning for andre i samme miljø. Flere kniver medfører økt fare for knivbruk, noe eksempler fra andre land, f.eks. USA, tydelig viser. Komiteen mener en viktig side av forbudet er at politiet får anledning til å beslaglegge kniver før en skade er skjedd. Et forbud vil forhåpentligvis også kunne ha en direkte preventiv effekt slik at kniven ikke tas med i utgangspunktet.

Komiteen er i likhet med departementet oppmerksom på faren for at knivforbudet skal bli praktisert ulikt for ulike grupper. Komiteen mener det er svært viktig å bindre at knivforbudet utvikler nye konflikter mellom politiet og ulike miljøer, og regner med at håndhevelsen av forbudet vil skje på en slik måte at det ikke virker unødig konfliktskapende.

Forholdet til sikhers bruk av kniv ble ikke drøftet i forarbeidene til loven. Ut fra de hensynene som er trukket fram av justiskomiteen, og formålet med loven tatt i betraktning, mener jeg det er usikkert om et forbud mot å bære sikh-dolk vil stå seg. I tillegg kommer den vektleggingen komiteen selv gjør av likebehandling (men da nevnt i tilknytning til ransakning): Når en tillater å bære kniv knyttet til «norske tradisjoner» (bunad og friluftsliv), er det tvilsomt om ikke andre tradisjoner som utøves i Norge, også skal vernes.

Det å bære kniv omfattes av religionsfriheten i EMK artikkel 9. Dersom inngrep skal kunne forsvares, må det foreligge hjemmel i lov. Visse formål må fremmes, og inngrepet må være nødvendig i et demokratisk samfunn. Jeg mener det hefter tvil både ved hjemmel i lov (om religiøs dolk omfattes av unntaket) og om det er nødvendig i et demokratisk samfunn (siden unntak gjøres overfor andre grupper og situasjoner, og siden andre land i Europa har kommet fram til akseptable ordninger for sikkerhet). Selv om det rettslige utgangspunktet er uavklart her, vil jeg tro at argumentene kan bidra til å styrke dialogen som føres mellom representanter for sikkerhet i Norge og norske myndigheter. Jeg vil anbefale at myndighetene gjennomgår knivforbudet med sikte på å komme fram til en ordning som er klart lovregulert og som samtidig i tilstrekkelig grad respekterer religionsfriheten og diskrimineringsforbudet.

Spørsmål knyttet til død og gravferd

Pleie- og sørgetid

Intervjuene viser at noen av organisasjonene ser behov for lovfestet utvidet pleie- og sørgetid i forbindelse med alvorlig sykdom og død. Dermed vil man blant annet kunne unngå ulikebehandling lokalt og unngå bruk av sykmelding.

En offentlig finansiering av sørgetid på linje med ordningen som finnes for religiøse høytidsdager, kunne vært tenkelig, men det rettslige fundamentet for et slikt krav vil være svakt. Arbeidsmiljøloven § 12-10 gir rett til inntil 20

permisjonsdager i forbindelse med pleie av pårørende, men den økonomiske belastningen bæres av arbeidstaker. Trossamfunnsloven § 27a hjemler fri ved religiøse høytidsdager (mot at arbeidstaker selv arbeider inn denne tiden), og selv om denne er begrenset til to arbeidsdager per år, er det tvilsomt om man kan utlede noen plikt til ytterligere tilrettelegging. Igjen er vi tilbake til spørsmålet om overoppfyllelse av tros- og livssynsfriheten, og i den sammenheng er det diskrimineringsaspektet som rettslig sett er mest interessant.

Litt vanskeligere er det med hensyn til praksis om sykmelding av arbeidstakere i denne situasjonen. Sykmelding i slike tilfeller vil være basert på en medisinsk vurdering som bygger på den konkrete situasjonen til personen det gjelder. Grunnlag for diskriminering vil det først være dersom slike sykmeldinger løftes opp fra individuelle vurderinger til generelle føringer. Det kan på et mer teoretisk plan også argumenteres med at samfunnsordningene som finnes i Norge på dette feltet, i stor grad knytter seg til Den norske kirkes praksis, og at ordningene på dette vis favoriserer ett bestemt trossamfunn. I en praktisk rettslig sammenheng vil nok ikke en slik argumentasjon stå seg, til det er spørsmål for politisk. Det kan her også skytes inn at EMD viker tilbake for å tolke økonomiske, sosiale og kulturelle forpliktelser inn i de typisk sivile og politiske rettighetene som er nedfelt i Europarådets menneskerettighetskonvensjon.

Gravferd

Mange og komplekse problemstillinger knyttet til gravferd er blitt nevnt av organisasjonene i intervjuene. Flere av disse er blitt drøftet i avsnittet om diskriminering og i avsnittet om kapitlene om sykehus og sykehjem. Noen utsagn knytter seg til usikkerhet omkring hvem som bestemmer dersom det oppstår konflikt mellom familiens ønsker og avdødes uttrykte ønsker. Flere av organisasjonene uttrykker problemer med de norske tidsrammene for begravelse: Noen ønsker kortere tid mellom død og begravelse, mens andre ønsker lenger tid. Det fremkommer også problemer knyttet til begravelsesbyråene, for eksempel er det et ønske at de bør ha plikt til å opplyse om valgmuligheter i forbindelse med gravferd og at de er bedre informert om utregningen av ønsket tidspunkt for gravlegging. Av intervjuene fremgår det også at kravet om kiste bør kunne fravikes for muslimer.

Gravferdsloven (lov 1996/32) med forskrifter og dels også kirkeloven regulerer forhold knyttet til gravferd. Beslutningsmyndighet følger av de tre første avsnittene i § 7. Gravferdslovens ordning er at beslutningsmyndigheten overlates en person, men at avdøde ikke gjennom testamente og lignende kan instruere denne personen i detalj. I teorien vil da avdødes ønsker om gravferdsordning kunne overstyres av vedkommende som er utpekt av avdøde til å «sørge for gravferden». Loven oppstiller en rekkefølge over personer som skal sørge for gravferden. Dersom det er uenighet blant de gjenlevende om hvem som kan bestemme, for eksempel om et samlivsforhold kvalifiserer til samboerskap, eller om faktisk separasjon kvalifiserer

til separasjon, er det kommunen som har myndighet til å bestemme hvem som skal sørge for gravferden. Igjen er kompetansen begrenset til å utpeke personen, ikke til instruksjon av vedkommende (med visse unntak, for eksempel for kremasjon etter § 10 første ledd). Gitt tidsperspektivet kan ikke kommunens avgjørelse påklages. Spørsmål om beslutningsmyndighet har for øvrig vært behandlet av Europarådets menneskerettighetsdomstol, men da med hensyn til flytting av en grav.¹²⁸

Den avdødes ønsker for gravferden avgrenses av annen lovgivning, for eksempel der avdøde stilte krav om at obduksjon ikke skulle skje, at han eller hun ønsket å bli gravlagt i egen hage, eller at kremasjon først skulle skje to uker etter at døden inntraff. Tilsvarende vil avdødes ønsker bli avgrenset av at vedkommende ikke hadde kompetanse til å treffe beslutninger som involverer andre: Et klart ønske om musikk og utsmykning av kirkerommet avgjøres av kirken (avdøde har dermed ingen bestemmende myndighet i så tilfelle), og ønsker om hvem som skal bære båren eller hva slags klær de sørgende skal ha på seg, avgjøres av personene det gjelder.

Tidspunkt for gravlegging og kremasjon følger også av gravferdsloven. Kremasjon skal skje senest åtte dager etter dødsfallet (§ 10 tredje ledd), og tilsvarende frist settes for gravlegging av personer som ikke kremeres (§ 12 første ledd). Gravlegging av kremerte skal skje senest seks måneder etter dødsfallet (§ 12 annet ledd). Kremasjon kan ikke skje før det har gått tre dager etter dødsfallet (§ 10 femte ledd). Det kan argumenteres for å forkorte og forlenge disse fristene, men så lenge dette er lovens ordning, er dette den ordningen som vil bli fulgt i praksis. Den som måtte ønske å forlenge eller forkorte fristene, vil kanskje kunne hente argumenter fra tros- og livssynsfriheten, men her vil myndighetenes inngrep relativt lett kunne forsvares (for eksempel knyttet til behov for tilstrekkelig tid for undersøkelse av om det har inntruffet kriminelle forhold, kapasitet til å oppbevare lik, ønsket om å hindre unødige prosesser, ivaretagelse av tradisjoner og lignende). Det som ikke vil være så lett for myndighetene å forsvare, er de absolutte tidsfristene. Det norske systemet er så vidt stivbent at det kan komme i konflikt med kravet om at inngrep i tros- og livssynsfrihetens skal være «nødvendig i et demokratisk samfunn», og at myndighetene bare kan iverksette de minst inngripende tiltakene der de har valgmuligheter. Når begge endene av tidslinjen kritiseres gjennom intervjuene, vitner det om at fristene ikke er tilstrekkelig tilpasset dagens norske samfunn. Det synes også som at de ulike trossamfunnene ikke fullt ut likebehandles på dette feltet, noe som kanskje skyldes at myndighetene har bedre kjennskap til noen organisasjoner enn andre. Den rettslige argumentasjonen vil kanskje ikke være den sterkeste for den som måtte ønske å endre lovens ordning, men argumentasjonen kan være viktig i et arbeid for å sikre oppmykning av lovens frister gjennom dialog med myndighetene. Jeg vil anbefale

at myndighetene utreder dette spørsmålet ytterligere, med sikte på å finne fram til ordninger som er akseptable for både dem og de ulike organisasjonene, og samtidig innenfor rammene som settes av tros- og livssynsfrihet og forbudet mot diskriminering.

Begravelsesbyråene vil for mange etterlatte være deres koblingspunkt til gjennomføring av gravferden. Selv om begravelsesbyråene er private organisasjoner, og ikke myndighetsorganer, vil deres oppgave til en viss grad strekke seg lenger enn kun ivaretagelse av næringsinteresser. Det er derfor ønskelig at begravelsesbyråene i størst mulig grad har innsikt i de ulike ritualene på dette området, samtidig som de har innsikt i kravene som følger av gravferdsloven og forskrifter. Dette ønsket kan likevel ikke strekkes til å bli en rettslig plikt. Her vil næringsinteressene være avgjørende i og med at det er konkurranse mellom de ulike byråene og kjedene. Det vil nok også være mer å hente i direkte dialog med byråene, og med egeninitiert opplæring i regi av organisasjonene rettet mot foretrukne byråer.

Selve gjennomføringen av gravferden er også blitt problematisert. Her vil ressursulikheten mellom Den norske kirke og de øvrige tros- og livssynsorganisasjonene komme til uttrykk, dels knyttet til lokal tilstedeværelse og dels til opplæring av personer som forestår selve gjennomføringen. Disse forholdene er blitt drøftet i andre deler av dette kapitlet, og skal ikke gjentas her.

Kistepåbudet følger ikke av selve gravferdsloven, men av forskriften gitt i medhold av denne. Forskriften § 28 (Krav om kiste) slår kort fast: «Ved gravlegging og kremasjon skal kiste benyttes.» Det er ikke anledning for den enkelte gravlund å fravike denne bestemmelsen (jf. forskriften § 39). Ønsket om gravlegging uten bruk av kiste faller klart nok innenfor religionsfriheten (jf. for eksempel Europarådets menneskerettighetskonvensjon artikkel 9). Norske myndigheter kan innskrenke denne rettigheten gitt at vilkårene er til stede (jf. EMK artikkel 9 annet ledd). To av de tre vilkårene for å foreta inngrep er oppfylt (lovregulering og formål), men det er ikke gitt at det er tilfellet med nødvendighetskravet (at inngrepet skal være nødvendig i et demokratisk samfunn). Kistepåbudet kan ha mange gode grunner for seg, blant annet knyttet til smittefare, praktisk håndtering av lik, forvaltning av gravlunder og anstøtelighet (jf. for eksempel forskriften § 29 om krav til kiste og forskrift om transport, håndtering og emballering av lik samt gravferd [FOR 1998 nr. 327]). Det er imidlertid ikke åpenbart at disse hensynene eller andre hensyn er så tungtveiende at det absolutte kistepåbudet står seg. I samme retning trekker at andre europeiske land med lignende gravtradisjoner som den norske, for eksempel Nederland og Storbritannia, har åpnet for at påbudet kan fravikes. Mindre inngripende tiltak, for eksempel at påbudet kan fravikes i avgrensede muslimske gravlunder, at det stilles krav om desinfisering eller til likkledet, vil kunne være aktuelt. Departementet kan endre forskriftene (jf. § 39), også på et avgrenset område. Jeg vil anbefale at denne siden av gravferdsforvaltningen utredes nærmere med sikte på å komme

128 Elli Poluhas Dødsbo mot Sverige, dom av 17. januar 2006.

fram til en ordning som både ivaretar hensynene som ligger bak kistepåbudet og ønskene – og muligens de rettslige kravene – som trossamfunnene har her.

Det er ingen av tros- og livssynsorganisasjonene som har nevnt problemer direkte knyttet til transport av lik ut av eller inn til Norge, men praktiske problemer vil her kunne oppstå, særlig i takt med aldrende førstegenerasjonsinnvandrerbefolkning. Slike forhold reguleres av forskrift om transport, håndtering og emballering av lik samt gravferd (FOR 1998 nr. 327), se særlig §§ 3-2 og 3-3. Sosial- og helsedirektoratet har utarbeidet egne retningslinjer her. Den norske reguleringen bygger dels på avtaler inngått med andre stater (eller ensidige krav fra utsendelses-, transitt- eller mottaksstatene), dels på krav som stilles av transportørene.

En mer overordnet problemstilling er at gravferdsloven og forskriftene i stor grad bygger på at Den norske kirke er i en spesiell situasjon. Mye av dette knytter seg til historikk og tradisjon, og kanskje vel så mye samlokalisering av kirkegård og kirkebygg, men også sammenvevningen av religion og offentlig myndighetsutøvelse. Gravferdsloven er justert for å søke å hindre at diskriminering skjer overfor de øvrige tros- og livssynssamfunnene, men den gjennomgående ulikheten og det vide spekteret av oppgaver som er delegert til kirkelig forvaltning på gravferdsfeltet, viser likevel at hele denne ordningen befinner seg i et problematisk forhold til tros- og livssynsfriheten. Endringer i denne forvaltningsordningen er foreslått en rekke ganger, blant annet ved den siste store gjennomgangen av forholdet mellom staten og Den norske kirke. I St.meld. nr. 17 (2008–2009) avviser Regjeringen Gjønnesutvalgets forslag om reform av gravferdsloven ved å overføre myndigheten til kommunene. Regjeringen begrunner sitt syn i rent pragmatiske forhold (90 prosent av befolkningen følger kristen gravferd, og kommunene er ifølge Regjeringen mer positive enn tidligere til at Den norske kirke skal ha ansvaret for dette). I statskirkeforliket som ble inngått 10. april 2008, heter det i punkt 5. Gravferdsforvaltning: «Dagens lovgivning på området videreføres. Samtidig gjøres det tilpasninger som ivaretar minoritetene.» Denne overordnede problemstillingen er ikke blitt reist i intervjuene, og er i tillegg av mer politisk enn rettslig karakter, så spørsmålet følges ikke videre opp i dette kapitlet. Jeg vil likevel anbefale at myndigheter og organisasjoner fortsatt retter oppmerksomhet mot disse forholdene for å bidra til at konkrete endringer skjer før det eventuelt oppstår rettskrenkelser.

Gravlunder

Kommentarer knyttet spesifikt til gravlunder fremkommer i intervjuene. Blant annet gis det uttrykk for at det er ønskelig med opprettelse av egne minnelunder, urnelunder og eller gravfelt, og at myndighetene – ikke Den norske kirke – bør forvalte gravlundene. Forvaltningsmyndighet er drøftet ovenfor i kapitlet om gravferd, og det vises til drøftelsene der.

Muligheten til å opprette egne gravlunder reguleres av

gravferdsloven § 1 første ledd og trossamfunnsloven § 18, om at trossamfunn utenfor Den norske kirke kan etablere gravsteder. Det blir i utgangspunktet et økonomisk spørsmål, som igjen vil kunne lede til rettslig konflikt i form av diskriminering dersom dette fører til ubegrunnet økonomisk forskjellsbehandling. Samtidig kommer det inn et praktisk element her: Selv om trossamfunn kan opprette egne gravsteder, er Norge et så grisgrendt land at dette i mange tilfeller er helt urealistisk. Selv i Oslo, hvor reiseavstandene er korte, offentlig transport er godt utbygget og hvor mange av trossamfunnene er store nok til i teorien å kunne forvalte egne gravlunder, er det problemer. I intervjuene trekkes for eksempel det muslimske gravfeltet på Høybråten fram i forbindelse med at det ligger for langt unna bostedet til mange av de pårørende.

Diskrimineringselementet er dermed også interessant sett ut fra enkeltindividets ståsted: Dersom det ikke finnes alternativer til Den norske kirkes gravlunder, vil Den norske kirke måtte tilpasse sin forvaltning slik at den i størst mulig grad tar hensyn til andre troendes ønsker: Personer som tilhører andre tros- og livssynsretninger enn Den norske kirke, har krav på behandling på lik linje med kirkens medlemmer. Ordninger som hindrer gjennomføring av ens ritualer, for eksempel krav om retning på kister, bruk av vigslet jord og lignende, vil kunne ses som forskjellsbehandling. For at slik forskjellsbehandling ikke skal oppfattes som diskriminering, må den ha et legitimt formål og, være nødvendig i et demokratisk samfunn for å oppnå disse målene (dvs. at det ikke finnes mindre inngripende måter å oppnå målene på). Men så kommer de praktiske hensynene inn, for eksempel om antallet personer det er tale om, størrelsen på tilgjengelige arealer, uløselige konflikter mellom ulike ordninger og lignende. I tillegg kommer at Den norske kirke ikke er direkte myndighetsorgan, og at kirken dermed ikke kan binde staten i menneskerettslig sammenheng. Men denne argumentasjonen holder ikke: Staten har delegert myndighet til Den norske kirke gjennom gravferdsloven, og det er staten som har ansvaret for at denne forvaltningen skjer på en måte som ikke leder til diskriminering. Her kan også den restriktive bestemmelsen i gravferdsloven § 20 trekkes inn, hvor det ut fra forarbeidene fremgår at bestemmelsen ikke åpner for private gravsteder begrunnet i avdødes religiøse oppfatninger. På denne måten fungerer ikke § 20 som noen sikkerhetsventil i tilfeller der det tilbudte gravstedet ikke er religiøst akseptabelt.

Dette leder tilbake til start: For å redusere faren for at det skjer diskriminering, vil jeg anbefale at myndighetene enten overtar den praktiske og økonomiske forvaltningen av gravsteder eller i større grad tilrettelegger for at andre tros- og livssynssamfunn får gjennomført en for deres medlemmer akseptabel gravferd (enten ved egne gravlunder eller ved særordninger innenfor Den norske kirkes områder). Presset på ordningene som finnes i dag, vil øke i takt med aldringen av førstegenerasjonsinnvandrerne fra kulturområder utenfor Vesten. Forhold knyttet til gravferd er svært sensitive. Dette tilsier at det bør komme på plass ordninger som i større grad enn i dag respekterer tros- og livssynsfri-

heten og forbudet mot diskriminering, samtidig som de er forutsigbare og enkle å praktisere.

Kremasjon

Forhold knyttet til kremasjon er blitt nevnt av noen av de intervjuede organisasjonene. Det er ulike forhold som trekkes inn, for eksempel knyttet til at kremasjonen må respektere det enkelte trossamfunnets skikker, at det er ønskelig med eget krematorium, at det bør være mulig å få raskere tilgang på krematoriene etter dødsfallet, at det er ønskelig å samle flere pårørende ved kremasjonsovnene, at spredning av aske må være fullt tillatt (for eksempel i elver) og at oppbevaring av aske hjemme eller for eksempel i pagoder utenfor templer bør være tillatt.

Kremasjon reguleres av gravferdsloven § 4 og forskrifter i medhold av denne. Gravferdsloven § 4 annet ledd annen setning gir forvaltningen stor myndighet: «Departementet kan sette vilkår for tillatelsen og ellers gi forskrifter om drift og forvaltning av krematorier.» I forskriftene (FOR 1997/16) behandles i liten grad spørsmålene som er blitt reist av organisasjonene. Forskriften § 32 delegerer på den annen side relativt omfattende myndighet til daglig leder ved krematoriet: «Uten særskilt tillatelse fra krematoriets daglige leder kan ikke andre enn krematoriets tilsatte være tilstede ved kremasjon.» Daglig leders avgjørelse vil være en myndighetsutøvelse som kan prøves opp mot tros- og livssynsfriheten. Daglig leders avgjørelse må derfor være «nødvendig i et demokratisk samfunn». Hensyn til sikkerhet, personvern og lignende vil derfor kunne begrunne nektelse av at det er mange personer til stede i lokalet, men dersom slike grunner ikke foreligger, eller dersom det finnes mindre inngripende virkemidler, vil krenkelse kunne skje. På andre områder enn dette har ikke daglig leder fått delegert myndighet direkte. Likevel vil daglig leder innen rammene for den kompetanse som tilsetningen gir, kunne treffe avgjørelser om for eksempel tidspunkt på døgnet, rekkefølge på kremasjoner, hvem som starter forbrenningsovnen, hvem som tar ut asken fra ovnen, utsmykning av kremasjonslokalet og lignende. Dette forvaltningsregimet åpner for store lokale variasjoner, med fare for diskriminering og unødig rettsusikkerhet hos de pårørende. Det vil alltid være behov for lokale variasjoner grunnet i for eksempel ulikhet i bygningsmasse, naboer til krematorier og lignende, men det vil være relativt enkelt å gi mer detaljerte regler i forskrift eller retningslinjer som sikrer større forutsigbarhet, bedre innsyn og enklere overprøving og kontroll. Samtidig vil slike forskrifter og retningslinjer gjøre det mer legitimt for enkeltindivider og grupper å fremme sine ønsker. I et eventuelt forskrifts-/retningslinjearbeid vil myndighetene også kunne trekke klarere grenser mellom den tilretteleggingen som individer og grupper har krav på etter tros- og livssynsfriheten, og den type tilrettelegging som eventuelt gis som følge av politiske og etiske hensyn. Jeg vil derfor anbefale at forskriften her gjennomgås med sikte på å etablere ordninger som i størst mulig grad kan realisere de ulike trosretningenes ønsker, og at disse ordningene nedfelles i forskrift eller retningslinjer.

Spredning av aske reguleres av gravferdsloven § 20 annet ledd («Fylkesmannen kan etter søknad fra person som har fylt 15 år, gi tillatelse til at den som skal sørge for vedkommendes gravferd sprer asken for vinden.»). Forarbeidene tilsier en relativt restriktiv tolkning av loven (Ot.prp. nr. 64 [1994–1995]):

Forslaget er begrunnet i hensynet til religionsfriheten som tilsier at mennesker som av religiøse grunner måtte ønske askespredning bør få sitt ønske oppfylt. Det er imidlertid vanskelig å finne egnede kriterier for prøving av de motiver en person måtte ha for ønsket om å få sin aske spredd for vinden. Myndigheten til å gi slik tillatelse foreslås lagt til fylkesmannen i det fylket asken ønskes spredd. Om tillatelse skal gis, vil bero på fylkesmannens frie skjønn, og det kan settes vilkår for tillatelsen. Fylkesmannen vil således så langt det er mulig kunne forsikre seg om at askespredningen vil foregå i sømmelige former og på et egnet sted. Det legges til grunn at det ikke blir gitt tillatelse til spredning av aske i eller i nærheten av bebyggelse, eller der bebyggelse kan forventes. Som hovedregel bør askespredning kun tillates på åpent hav og i høyfjellet.

Askespredning balanseres i forarbeidene opp mot hensynet til andre personer, som vil kunne finne slik spredning støtende. Ordlyden i forskriften forbyr ikke direkte spredning av aske i for eksempel elver, og forarbeidene åpner da også for dette i unntakstilfeller. Det kan stilles spørsmål ved om unntak bare kan gjøres i individuelle tilfeller, eller om det også kan gjøres for spesifikke grupper. Hensynet bak ordningen, og det at tillatelse bare kan gis etter individuelle søknader, tilsier at det ikke kan gis generelle unntak fra ordningen. Den som søker, vil i stor grad være overlatt Fylkesmannens frie skjønn. Skjønnets avgrensning her som ellers av diskrimineringsforbudet, noe som også styrkes av at ett trossamfunn – Den norske kirke – er blitt gitt særstatus på dette området. Samtidig har det skjedd mye på dette feltet de siste ti årene, både når det gjelder antall døde som vil kunne ønske slik askespredning, og når det gjelder kunnskap om tros- og livssynsfrihetens betydning på dette feltet. De hensynene som ligger bak dagens ordning kan nås gjennom andre virkemidler enn forbud, for eksempel ved at spesifikke og avgrensede områder reguleres til slik spredning, noe som tilsier at den strenge reguleringen kanskje ikke er nødvendig i et demokratisk samfunn. Jussen vil kunne være et nyttig verktøy i dialog mellom fylkesmenn og organisasjoner med sikte på å komme fram til akseptable ordninger. Jeg vil likevel anbefale at forskriften revideres med sikte på bedre tilrettelegging her.

Oppbevaring av aske vil innebære etablering av private gravsteder, noe som i utgangspunktet er forbudt, jf. gravferdsloven § 20 første ledd. De unntakene som der oppstilles – knyttet til historiske personer og lignende – er ikke relevante for de forholdene som diskuteres her. Samtidig sier gravferdsloven § 12 annet ledd at kremerte personer skal gravlegges innen seks måneder. Gravferdsloven § 13 annet ledd åpner for fristforlengelse dersom «det foreligger tungtveiende grunner for det». Lovens forarbeider (Ot.prp.

nr. 64 [1994–1995]) er svært vage: «Hvilke tungtveiende grunner som kan begrunne en forlengelse av lovens frister om kremasjon og gravlegging, vil bero på en konkret vurdering.» En forlengelse av fristen slik at det i realiteten utgjør et gravsted, og hvor forlengelsen grunnes i religiøs praksis, vil ikke være mulig slik loven og forarbeidene er formulert. De samme momentene som er anført ovenfor, får betydning også her: Det norske totalforbudet er etablert for å fremme visse hensyn, men det samme kan kanskje oppnås gjennom regulering og tilrettelegging heller enn totalforbud. Det kan også synes som om totalforbudet er utviklet uten tilstrekkelig kjennskap til – eller vektlegging av – tradisjoner som historisk sett står norsk gravforvaltning fjernt. Det betyr at den norske forvaltningsmodellen kombinert med forbud mot etablering av private ordninger gir høy risiko for krenkelse av tros- og livssynsfriheten og forbudet mot diskriminering. Jeg vil derfor anbefale at bestemmelsene revideres med sikte på å finne fram til ordninger som ivaretar myndighetenes behov og samtidig respekterer ønsker – og mulige rettslige krav – som individer og organisasjoner har på dette feltet.

Obduksjon

Utfordringer knyttet til obduksjon nevnes av noen av organisasjonene, for eksempel relatert til usikkerhet om obduksjon kan gjennomføres uten samtykke gitt av avdøde eller av pårørendes og uten at pårørende er orientert. Noen utsagn dreier seg om forhold som at sykehus bør søke om samtykke før obduksjon, ettersom obduksjon er problematisk ut fra en del livssyn. Det gis også uttrykk for at sykehusene bør gi pårørende informasjon om rettigheter i forbindelse med obduksjon.

Obduksjon kan skje i tilfeller som følger av straffeprosessloven § 228 (mistanke om straffbare forhold eller når dødsårsaken er uvis). § 228 utfylles av påtaleinstruksen (FOR 1985/1679) kap. 13. Særlig § 13-3 er av interesse: «For sakkyndig likundersøkelse foretas etter § 13-2, bør avdødes pårørende om mulig varsles og gis høve til å uttale seg.» Det gis ikke ytterligere detaljer om selve obduksjonen, men obduksjonsforskriften (jf. nedenfor) gjelder generelt.

Obduksjon utenfor tilfellene som oppstilles i straffeprosessloven, kan hjemles i lov av 9. februar 1973 nr. 6. Den sentrale bestemmelsen er § 7:

Av medisinske grunner kan foretas obduksjon av den som er død i sykehus, sykestuer, fødestuer og sykehjem eller av den som er brakt død til slik institusjon.

Obduksjon kan dog ikke foretas når avdøde eller hans nærmeste har uttalt seg mot det, eller det er grunn til å anta at et slikt inngrep vil være i strid med avdødes eller hans nærmestes livssyn eller andre særlige grunner taler mot det.

Obduksjon kan ikke foretas før avdødes nærmeste er blitt underrettet om dødsfallet, og det er gått 8 timer etter dødens inntreden. Foreligger samtykke fra avdøde eller hans nærmeste, kan obduksjon utføres tidligere.

Når det av særlige grunner er nødvendig å få brakt dødsårsaken på det rene uten opphold, kan obduksjon foretas uten hensyn til disse vilkår.

Ved obduksjon etter første ledd kan nødvendig inntrening av behandlings- og operasjonsteknikker skje på liket og på organer som er tatt ut ved obduksjon.

Obduksjon skal utføres på en etisk forsvarlig måte med respekt for den avdøde.

Disse detaljerte bestemmelsene utfylles av en egen forskrift om obduksjon (FOR 2004/542). Viktig her er § 6 første ledd, om at slik obduksjon ikke skal utføres «dersom det er grunn til å tru at eit slikt inngrep vil vere i strid med livssynet til den avlidne eller livssynet til dei nærmaste pårørande til den avlidne». Dette må også leses i sammenheng med § 8 første ledd: «Utsjånaden til den avlidne skal gjenopprettast så godt det lèt seg gjere etter obduksjonen. Biologisk materiale som er teke ut i samband med ein obduksjon, skal om mogleg leggjast tilbake i lekamen til den avlidne.» I merknader til § 8 redegjøres det særlig for hensynet til de pårørende, mens tros- og livssynsmessige forhold ikke nevnes. Det kan være grunn til presisering av § 8, i tråd med de presiseringene som gjøres i § 6, for å sikre at obduksjonen gjennomføres og avsluttes på en måte som er akseptabel for avdøde og pårørende.

Selv om ordningen etter loven og forskriften synes god, vil det lett kunne oppstå situasjoner der intensjonene ikke etterleveres. Det kan skyldes manglende kjennskap til lov og forskrift hos de ansatte og hos pårørende, manglende kjennskap til og forståelse for kravene som følger av avdødes og pårørendes tro, og svakhet i kommunikasjonen mellom myndighetene og de pårørende (språk, kultur). Jeg vil derfor anbefale at myndighetene og relevante trosorganisasjoner gjennomgår regelverk og praktiseringen av dette (for eksempel hjemlet i forskriften § 3 om internkontroll) med sikte på å hindre at fremtidige krenkelser skjer.

Spørsmål knyttet til ekteskap og skilsmisse

Ekteskap

Utfordringer knyttet til ekteskap nevnes av flere av organisasjonene i intervjuene. Typiske utfordringer knytter seg til rundskriv Q 20/2008 om vigselsrett, som er vanskelig å forstå og synes å skape problemer. Det fremkommer også av intervjuene en motstand mot å vie par av samme kjønn, og at noen av organisasjonene ville si fra seg vigselsretten om de skulle bli pålagt slike vigsler. Den norske kirke legger vekt på at den er en folkekirke, og at den strekker seg langt med hensyn til å imøtekomme behov som å vie ikke-medlemmer og å velsigne – om ikke vie – likekjønnede.

Når det gjelder ekteskap, tar de rettslige spørsmålene utgangspunkt i at sivile ekteskap og ekteskap inngått i et tros- eller livssynssamfunn (med vigselsrett) etter loven er likestilt, og at sivilt inngåtte ekteskap kan stå som tillegg til tros- og livssynssamfunnens vigselsriter. Ekteskapsloven (lov 1991/47) er den sentrale loven. Prøving av om

ekteskapsvilkårene foreligger, foretas av sivile myndigheter (lovens kapittel 2). Selve vigselen reguleres av kapittel 3. Formkravene er enkle: Brudeparet erklærer foran vigslere og to vitner at de ønsker å inngå ekteskap, mens vigsleren på sin side erklærer dem for rette ektefolk å være (§ 11). Vigsleren skal på forhånd ha mottatt melding om at vilkårene er prøvet, og har i tillegg en selvstendig prøvingsrett (§ 14). I visse tilfeller kan ikke-sivile vigslere nekte ekteskapsinngåelse (knyttet til medlemskap i organisasjonene, tidligere ekteskap og likekjønnet, se § 13). Hvem som er godkjent vigsler, fremgår av § 12.

Det fremgår av intervjuene og medieoppslag at det er og har vært stor uro knyttet til endringene i ekteskapsloven om at par av samme kjønn kan inngå ekteskap på lik linje med par av ulikt kjønn. Noe av uroen knytter seg til at denne ordningen hevdes å undergrave ekteskapet (med henvisning til blant annet formålet med ekteskap, pakten mellom menneske og gud, etc.), men slike spørsmål må ligge her i denne rettslige gjennomgangen. Andre deler av uroen knytter seg til om myndighetene på denne måten forsøker eller vil forsøke å pålegge tros- og livssynsorganisasjonene å forestå seremonier og godkjenning av ekteskap mellom likekjønnede mot deres egen vilje.

Tros- og livssynsfriheten hindrer myndighetene i å kunne gripe inn i ekteskapsritualene organisasjonene har, såfremt ikke disse ritualene i seg selv krenker norsk lov eller menneskerettighetene gir individer krav på beskyttelse (for eksempel ritualer som krenker fysisk integritet eller barns rettigheter). Ritualene som gjennomføres, vil slik sett være et forhold mellom private (medlemmene i organisasjonen, organisasjonen i seg selv). Noen problemer oppstår der staten overdrar kompetanse til organisasjonene, for eksempel ved at ekteskap som inngås i organisasjonene, også legges til grunn av sivile myndigheter i forholdet mellom ekteparet (formuesdeling, barnefordeling etc.) og mellom ekteparet og samfunnet (samtykkekompetanse, skattemessige forhold etc.). Verken organisasjonene eller de enkelte brudeparene har imidlertid noen plikt til å la disse ritualene meldes inn som ekteparkonstituerende i en sivilrettslig sammenheng. Det innebærer at organisasjonene eller parene, dersom de opplever at vilkårene som myndighetene oppstiller, ikke kan aksepteres, kan gjennomføre sine ritualer for seg, og deretter gjennomføre inngåelse av et sivilrettslig ekteskap hos offentlig myndighet (eller omvendt). Denne ordningen praktiseres allerede av noen organisasjoner i Norge.

Reelt sett vil likevel problemer kunne oppstå der myndighetenes krav er vanskelige for det store flertall av organisasjoner, men akseptable for Den norske kirke. Dette vil kunne tenkes når det gjelder gjengifte etter skilsmisse, og kanskje i fremtiden også i forbindelse med likekjønnede ekteskap. Dersom myndighetenes krav på denne måten medfører at Den norske kirke blir mer attraktiv for brudepar (og nye medlemmer) enn de andre trossamfunnene, vil dette kunne hevdes å være en form for indirekte støtte til kirken som vil kunne kvalifisere til diskriminering.

Tersekelen her er likevel svært høy, og jeg kan ikke se at vilkårene her er oppfylt. Et annet problem kan knytte seg til om myndighetene misbruker sin maktposisjon til å presse fram ordninger som organisasjonene ikke ønsker. Igjen er terskelen for slikt maktmisbruk så høy at jeg tviler på at de nevnte tilfellene vil kunne være rettslig relevante.

En noe annen tilnærming til dette problemet er anerkjennelsen av organisasjonenes egne ritualer. Svaret er i grunn det samme: På den ene siden har ikke organisasjonene noe menneskerettslig krav på at myndighetene skal gi deres ekteskapsritualer sivilrettslig betydning, og på den andre siden kan ikke myndighetene gjøre inngrep i organisasjonenes ritualer annet enn for å sikre andres rettigheter. I begge tilfeller kreves det at organisasjonene gis likeverdig behandling. Det kan være at begrensningene organisasjoner opplever, er i konflikt med kravet om likeverdig behandling, eller at de ikke oppfyller inngreps hjemmelen til tros- og livssynsfriheten, men her har jeg ikke nok detaljer til å kunne gi noen rettslige vurderinger.

Problemer knyttet til at vigslere har begrenset geografisk kompetanse, er nevnt av flere av organisasjonene, særlig de mindre organisasjonene som ønsker å tilby vigsel lokalt. Geografisk kompetanse knyttes til tjenstedistrikt, som nevnes i rundskriv Q-20/2008.¹²⁹ Dette rundskrivet bygger på tidligere rundskriv. Kravet om tjenstedistrikt følger av trossamfunnsloven § 14, ikke av selve ekteskapsloven. I rundskriv Q-20/2008 heter det (side 23–24):

Den stedlige kompetansen til prest/forstander i trossamfunn eller tilsvarende i livssynssamfunn er ikke nærmere regulert i ekteskapsloven § 12 a. Det er det tjenstedistrikt som er oppgitt i registreringsmeldingen etter trossamfunnsloven § 14 som er bestemmende for vedkommendes stedlige kompetanse, jf. Norske lovkommentarer til trossamfunnsloven. Det er ikke gitt særskilt hjemmel i ekteskapsloven for at forstandere eller prester i registrerte trossamfunn eller livssynssamfunn skal kunne få vie utenfor eget tjenstedistrikt.

Vigslerne i Human-Etisk Forbund er registrert hos Fylkesmannen i Oslo og Akershus i tråd med forskrift av 27. september 2004 nr. 1296 om tildeling og tilbaketrekking av vigselsrett for seremonileder eller tilsvarende i livssynssamfunn § 1.

Det følger av forskrift av 19. oktober 1990 nr. 4983 om tjenesteordning for menighetsprester § 12 at en ordinær prest i Den norske kirke kan vie utenfor sitt eget tjenstedistrikt med samtykke fra sokneprest i det aktuelle tjenstedistrikt.

Argumentasjonen om at ekteskapsloven ikke hjemler vigsel utenfor tjenstedistrikt, virker i og for seg grei nok, men ordningen fører helt klart til unødige problemer for de mindre organisasjonene. Brudd på denne delen av forskriften fører ikke til konsekvenser for selve ekteskapet, og det er

129 www.regjeringen.no/upload/BLD/Rundskriv/2008/Q-20_2008.pdf

lite sannsynlig at brudd får noen konsekvenser for organisasjonene. I rundskrevet er det formulert slik på side 24: «Et ekteskap er ikke ugyldig selv om prest/forstander har viet utenfor sitt tjenestedistrikt. Dette kan imidlertid være et forhold som kan føre til sanksjoner etter trossamfunnsloven § 27.» En løsning vil kunne være endring av ekteskapsloven eller trossamfunnsloven slik at det åpnes for unntak i slike tilfeller. Dersom endringer ikke gjøres, er det risiko for at loven uthules fordi dens ordning oppfattes som så urimeelig eller fordi det er lite trolig at brudd vil få konsekvenser for organisasjonene (for brudeparet vil den ikke få konsekvenser, jf. ovenfor). Dersom brudd sanksjoneres, må disse sanksjonene stå i forhold til lovbruddet som organisasjonene har begått. Jeg vil anbefale at loven endres for å unngå problemene som er skissert ovenfor.

Skilsmisse

Noen av organisasjonene har nevnt utfordringer knyttet til skilsmisse, men denne tematikken har ikke vært fremtredende i intervjuene. Utfordringene som er nevnt, knytter seg til ulikhet i formkrav og prosess særlig for tros- og livssynsmedlemmer med en annen nasjonal bakgrunn (som Pakistan), der det er andre tradisjoner og regler for dette enn i den norske sivilrettslige ordningen.

Når det gjelder skilsmisse, er det to spor som følges. Det ene er overfor verdslige myndigheter, det vil si offentlig godkjenning av oppløsning av ekteskap gjennom skilsmisse og de rettsvirkningene dette får for paret og samfunnet for øvrig. Dette reguleres i hovedsak av ekteskapsloven (lov 1991/47), og har få eller ingen berøringer med tros- eller livssynsfriheten.

Det andre er i forbindelse med organisasjoner som partene er tilknyttet (og andre relasjoner, som familie og slekt). Dette siste spørsmålet er det som eventuelt kan reise problemer i praksis, men siden disse problemene ikke tas opp av organisasjonene, og i tillegg i hovedsak er å regne som interne problemer (et forhold mellom organisasjonen/ personene og de som ønsker skilsmisse), drøftes de ikke ytterligere her.

Spørsmål knyttet til riter for barn og unge

Omskjæring av gutter

Omskjæring av gutter nevnes i intervjuene av to organisasjoner¹³⁰. Omskjæring omtales som ressurskrevende, og det fremgår av intervjuene at helsepersonell og religiøst personell blir trukket inn i forbindelse med seremonien. Samtidig er det klart av intervjuene at omskjærere må kjenne den enkelte organisasjonens religiøse skikk, og at det er problem å finne slike omskjærere i Norge.

Lov om forbud mot kjønnslemlestelse (LOV 1995 nr. 74) gjelder etter § 1 bare for «inngrep i en kvinnes kjønnsorgan», og dermed ikke for omskjæring av gutter. Det betyr at denne form for omskjæring ikke rammes av loven om

kjønnslemlestelse, men innebærer på den annen side ikke at området er helt uregulert rettslig sett.

Det er flere ulike rettslige problemstillinger knyttet til omskjæring av gutter. For det første gjelder det rettighetene til den som blir omskåret (helse, sikkerhet, ansvar) og hans foreldre, og om norsk lov tillater slik omskjæring eller ikke. I tillegg er det et spørsmål hvem som i så fall kan gjennomføre omskjæringen (kompetanse), og hvem som skal dekke de direkte utgiftene. En ytterligere problemstilling er hvem som skal sørge for at religiøst akseptable omskjærere er tilgjengelige.

Disse spørsmålene er for tiden under utredning i Helse- og omsorgsdepartementet. I e-post av 24. april 2009 skriver departementet:

Blant annet på bakgrunn av innspill fra Helsedirektoratet har departementet over noe tid arbeidet med et høringsnotat om rituell omskjæring av gutter. Dette arbeidet er ikke avsluttet og vi kan derfor dessverre ikke si noe om innholdet eller hvilke linjer vi arbeider etter.

Helsedirektoratet svarer i e-post av 24. april 2009:

Denne saken hører til i Helse- og omsorgsdepartementet [...].

Helsedirektoratet har tidligere anbefalt at man regulerer rituell omskjæring av gutter i lov, og på den måten skaper klarhet i ansvarsforhold, samtykkeregler og kompetansekrav, samt sikrer adekvat smertelindring og oppfølging etter inngrepet. Vi har ingen oppgaver på dette feltet nå.

Den anbefalingen Helsedirektoratet viser til i sitatet ovenfor, fremgår av brev til Helsedepartementet datert 11. november 2003 (ref. 02/10908-6). Vurderingene her bygger i stor grad på regulering i Sverige, som igjen vektlegger hensynet til barnet. Både den norske og den svenske utredningen har referanse til internasjonale menneskerettigheter. De mest aktuelle rettighetene er retten til respekt for privatliv, forbudet mot nedverdiggende eller umenneskelig behandling, retten til høyest oppnåelig helsestandard, regelen om barnets beste og tros- og livssynsfriheten (særlig foreldrenes oppdragsfrihet).

Rettslige forhold knyttet til omskjæring av gutter er komplekse og omfattende. Siden saken er til utredning i Helse- og omsorgsdepartementet, drøftes ikke disse spørsmålene ytterligere her. Jeg vil imidlertid anbefale at dette utredningsarbeidet gis prioritet, og at departementet sørger for at også de rettslige sidene ved dette spørsmålet, herunder de menneskerettslige spørsmålene, utredes grundig.

Navn på nyfødte

Én organisasjon trekker fram offentlig registrering av navn på nyfødte som en utfordring i forbindelse med riter knyttet til fødsel og navngivning.

¹³⁰ Det Mosaiske Trossamfund og Islamsk råd Norge.

Registrering av navn er folkeregisterets oppgave, jf. navneloven av 1. januar 2003. Den som vil ta, endre eller sløyfe et navn, skal sende melding til folkeregisteret. Melding sendes folkeregisteret der vedkommende er registrert bosatt. Dette gjøres på et fastsatt skjema som fås hos folkeregistret. Innenfor lovens regler avgjør folkeregisteret om meldingen skal godtas. Loven utfyller – og utfylles av – Barnekonvensjonens bestemmelser.

Folkeregisteret vil i de aller fleste tilfeller være styrt av foreldrenes melding, men det kan være situasjoner der registeret ikke er formatert til å kunne håndtere foreldrenes ønsker, eller der informasjonen som gis, ikke fyller alle krav som myndighetene setter (for eksempel knyttet til både etternavn og fornavn). Det er også slik at folkeregisterets primæroppgave er å sikre en rask og presis identifikasjon av personer i Norge. Noen hensyn begrenser denne oppgaven, for eksempel hensynet til barnet selv (der navn kan oppfattes som sterkt belastende) eller hensyn til slektsnavn som bæres av et sterkt begrenset antall personer. Folkeregisteret har ingen tilsvarende funksjon for å sikre allmennhetens interesser, for eksempel der tredjepersoner oppfatter navnet som krenkende, at slekten ønsker å legge føringer på navnebruk ut fra tradisjon, eller der organisasjoner stiller krav til sine medlemmers bruk av navn.

På den andre siden skal offentlige registre være organisert på en måte som ikke fører til krenkelse av menneskerettigheter, jf. for eksempel Christine Goodwin mot Storbritannia, dom av 11. juli 2002. En eventuell konflikt vil dermed kunne oppstå i forhold til retten til respekt for privatliv (EMK artikkel 8), alternativt tros- og livssynsfriheten (EMK artikkel 9) og ytterligere alternativt som frihet fra diskriminering (EMK artikkel 14 jf. artikkel 8 og 9). Selv om navnespørsmål dermed omfattes av menneskerettighetsbestemmelsene, er terskelen for krenkelse temmelig høy (dvs. at myndighetene har en vid skjønnsmargin).

Den skisserte problemstillingen gjelder et lite antall mennesker, og bør kunne løses gjennom direkte dialog mellom sikker (som har beskrevet dette problemet i intervjuene) og folkeregisteret.

Medlemskap i organisasjoner

Det er mange ulike problemstillinger knyttet til medlemskap i organisasjoner som har kommet til uttrykk i intervjuene. Noen problemstillinger knytter seg til usikkerhet i hva som ligger i at noen er «medlem», for eksempel satt opp mot «krets», «den som er innenfor», gruppe etc. Tilsvarende usikkerhet kommer til uttrykk med hensyn til hvilken betydning det har for økonomien om barn er med som medlem, og hvilke krav som i så fall stilles. Muligheten for splittet medlemskap tas også opp: Hvis kun én av foreldrene er medlem, må da den andre forelderens tillatelse innhentes for at barnet skal bli registrert som medlem av organisasjonen? Av intervjuene fremkommer det kritikk mot registrering av medlemmer som administrativt krevende, at det er vanskelig å finne ut hvor personer

er registrert og at det forekommer dobbeltregistrering og feilregistrering av medlemmer.

Noen av disse problemstillingene er ikke i seg selv å regne som overgangsriter, men er en konsekvens av ritene eller underliggende forutsetninger for at disse kan gjennomføres. Samtidig er dette viktige deler av mer generelle spørsmål om tros- og livssynsfrihetens stilling i Norge, og antall medlemmer er avgjørende for størrelsen på de økonomiske overføringene fra myndigheter til organisasjoner. Tilgrensende og overlappende problemstillinger er drøftet i forbindelse med registrering av personopplysninger.

Det norske forvaltningsregimet knyttet til tros- og livssynsorganisasjoner har vært gjenstand for stor interesse fra flere hold i mange år, og det er ikke mulig å gi noen dekkende gjennomgang av dette regimet innen de rammene som settes for denne utredningen om overgangsriter. Noen forhold skal likevel nevnes.

Medlemskap i tros- og livssynsorganisasjoner reguleres særlig av kirkeloven, trossamfunnsloven og livssynssamfunnsloven. Reguleringen er relativt sammenfallende etter de tre ulike lovene. Ordningen er slik at alle barn over 15 år og alle myndige personer står fritt til å melde seg inn i og ut av organisasjonene (jf. trossamfunnsloven § 3). Ved innmelding kommer i tillegg vilkårene som organisasjonene stiller (jf. trossamfunnsloven § 7 annet ledd), men hvilke krav som kan stilles til medlemmer, begrenses av kravene som myndighetene stiller til organisasjonene (jf. særlig trossamfunnsloven § 1 og § 13). Slik sett kan en si at tros- og livssynsorganisasjoner ikke stiller særlig annerledes enn andre ikke-statlige organisasjoner i Norge.

Noen problemer oppstår for barn under 15 år. Der er ordningen den at foreldrene sammen avgjør barnets medlemskap. Dette gjelder likevel ikke der foreldrene ikke er gift, for da bestemmer enten moren alene (ved samboerforhold) eller den som har foreldreansvaret. Og det gjelder egne regler der én av foreldrene er medlem av Den norske kirke.

Et annet problem dukker opp gjennom ordningen med at barn såkalt kan «høre til» organisasjonene (trossamfunnsloven §§ 5 og 6). Barna hører til den samme organisasjonen som foreldrene er medlemmer av dersom foreldrene er gift, og morens organisasjon dersom foreldrene ikke er gift. Dersom én eller begge av foreldrene – eller moren alene hvis foreldrene ikke er gift – er medlemmer av Den norske kirke, blir barna automatisk regnet som tilhørende kirken, mens det for de andre organisasjonene kreves en aktiv handling fra foreldrene (jf. trossamfunnsloven § 5 annet ledd). Ordningen med at man hører til trossamfunnet, avløses for de flestes del av dåpen i Den norske kirke, hvoretter barnet regnes som medlem av kirken.

Her er det etablert en ordning som er problematisk i flere retninger. Dels forskjellsbehandler den foreldrene, der moren gis rettigheter på bekostning av faren. Dels fungerer ordningen på den måte at barn relativt automatisk og

raskt knyttes til trosformer og organisasjoner, i kontrast til Barnekonvensjonens ordning om medbestemmelsesrett, foreningsfrihet og tros- og livssynsfrihet, men i tråd med dens bestemmelse om foreldrenes oppdragelsesfrihet. Og dels favoriserer den Den norske kirke fremfor de øvrige organisasjonene.

De økonomiske overføringene fra myndighetene til tros- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke knytter seg til hvor mange personer som hører til samfunnet (jf. trossamfunnsloven § 19). Derfor vil tros- og livssynssamfunnene i utgangspunktet ha interesse av en ordning som gir dem flest mulig tilhørende (og medlemmer). Samtidig vil de ha interesse av at medlemstallene i Den norske kirke er så lave som mulig, for overføring per medlem reduseres med antall personer som er knyttet til Den norske kirke (dvs. at det blir flere personer å dele de totale utgiftene på). Den norske kirke vil også ha interesse av så høye medlemstall som mulig, for det gjør kirken mindre sårbar for budsjettkutt samtidig som det bidrar til å sikre den en samfunnspolitisk plattform.

Ordnningen med at barn etter loven hører til trossamfunnet, kan ha mange gode grunner. I de fleste tilfeller vil barn og foreldre ha rimelig sammenfallende tros- og livssynstilhørighet, og en slik formell bekreftelse vil kunne være med på å styrke identitet og samhold. Det kan også være gode administrative grunner for ordningen. I tillegg vil overgangen fra det å «høre til» til det å bli «medlem» i mange tilfeller være kort. Et ytterligere argument er organisasjonsfriheten, hvor myndighetene skal ha gode grunner (dvs. lovgrunnlag, aksepterte formål som søkes nådd og at det er nødvendig i et demokratisk samfunn) for å stille krav til hvordan organisasjonene ordner sitt forhold til medlemmene. Jeg kan likevel ikke fri meg fra et inntrykk av at en viktig underliggende begrunnelse for denne lovreguleringen – eller den manglende lovrevisjonen – er å bidra til høye medlemstall i organisasjonene, særlig i Den norske kirke. Dette inntrykket styrkes når en trekker inn sendrektigheten og de problematiske løsningene myndighetene har valgt i forbindelse med opprydning i Den norske kirkes medlemsregister. En mulig løsning kunne ha vært å snu ordningen på hodet: Det er først når barn er myndige til å treffe egne beslutninger om medlemskap i tros- og livssynssamfunn at de kan tas opp som fullverdige medlemmer og dermed kan utløse organisasjonens krav på støtte. Men en slik løsning ville kunne være i konflikt både med barnets egen tros- og livssynsfrihet og foreldrenes oppdragelsesfrihet på den ene siden og organisasjonsfriheten på den andre siden. En alternativ ordning er å skille mellom medlemmer som utløser krav på pengestøtte fra myndighetene, og medlemmer som ikke gjør det, og slik at det overfor den førstnevnte gruppen kan stilles krav om alder. En enklere løsning kunne være at det stilles krav om aktiv innmelding av barn for at de skal kunne regnes som medlemmer av organisasjonen (og dermed også utløse krav på støtte). En slik aktiv innmelding bør praktiseres på samme måte som innmelding i andre organisasjoner. Dermed likestilles foreldrene, samtidig som man unngår det høyst problematiske i at det stilles andre

og strengere krav til medlemskap i tros- og livssynsorganisasjoner utenfor Den norske kirke enn i kirken. Uansett: Jeg vil sterkt anbefale at ordningene knyttet innmelding av barn i tros- og livssynssamfunn – og konsekvensene av dette – revideres med sikte på å komme fram til ordninger som ikke står i strid med tros- og livssynsfriheten og diskrimineringsforbudet.

Etter trossamfunnsloven § 1 kan alle etablere sitt eget trossamfunn, så lenge det ikke krenker «rett og sømd». Dette reguleres mer detaljert i §§ 12 følgende. Et skille trekkes mellom registrerte og ikke-registrerte trossamfunn. De første stilles det en del ytterligere krav til, samtidig som de gis flere rettigheter (for eksempel kan de gis vigselsmyndighet). De registrerte og de uregistrerte trossamfunnene må sende inn lister over sine medlemmer dersom de krever tilskudd (jf. § 19 og § 19a), og i listene identifiseres medlemmene gjennom navn og personnummer (jf. § 19b). Medlemsinformasjonen samkjøres med informasjon fra folkeregisteret, andre tros- og livssynsorganisasjoner og medlemsregisteret til Den norske kirke. Ordningen er den samme etter livssynssamfunnsloven, men her kreves i tillegg at organisasjonen har minst 500 medlemmer.

Begrunnelsen for å avkreve medlemslister med personidentifiserende informasjon er å hindre dobbeltmedlemskap (eller snarere: å hindre dobbeltutbetaling), og det er jo et aktverdig formål. Men samtidig åpner denne ordningen for misbruk av opplysninger i mange henseende (se mer om dette i underkapitlet om personvern). De negative sidene vil relativt lett kunne reduseres gjennom ett sentralt medlemsregister som benytter teknologi som øker personvernet. En slik ordning vil også bedre kunne forvalte medlemmer som flytter fra et geografisk område til et annet, eller fra en organisasjon til en annen. (Jf. mer om dette nedenfor.)

Kultur- og kirkedepartementet har nedsatt en arbeidsgruppe som jobber med spørsmål knyttet til dobbeltregistrering. Arbeidsgruppen skal ha fått mandat til også å se på utregning av beregningsgrunnlaget. Jeg har likevel ikke fått inntrykk av at dette arbeidet er gitt særlig prioritet fra verken departementets eller Regjeringens side. Problemstillingene har vært kjent i lang tid, mens det skorter på gjennomføringstiltak. Samtidig er det kommet signaler om at noen av organisasjonene er misfornøyde med arbeidet som gjøres her. Problemene som arbeidsgruppen er satt til å drøfte, er komplekse, og de har stor betydning ikke bare for de ulike tros- og livssynsorganisasjonene, men også for den norske tros- og livssynspolitikken og -jussen fremover. Jeg vil derfor anbefale at dette arbeidet løftes opp til et mer uavhengig plan og med et klarere, mer løsningsorientert og mer forpliktende mandat.

Offentlig registrering – personvern

I intervjuene kommer det fram at noen av organisasjonene ser utfordringer relatert til offentlig registrering av medlemmer. Dette knytter seg til mange og ulike forhold. Ett tema er at noen organisasjoner etterlyser beskjed fra sykehus om

at et barn er født av foreldre som tilhører organisasjonen. Et annet tema er at noen, men ikke alle, sykehus og sykehjem registrerer hvilket tros- og livssynssamfunn pasienten ønsker kontakt med ved behov. Et tredje tema er at noen av organisasjonene synes det er vanskelig at det føres lister over medlemmer, og at disse knyttes opp til personnummer, og det igjen innebærer at noen kvier seg for å være medlem.

Offentlig registrering av trostilhørighet faller inn under personopplysningsloven (lov 2000 nr. 31), og vil etter § 3 være sensitiv informasjon. Slik registrering er høyst problematisk. På den ene siden vil registrering gjøre det lettere for myndighetene å gi de registrerte det tilbudet de måtte ønske, for eksempel med hensyn til kosthold for pasienter. Tilsvarende slipper en å komme opp i vanskelige situasjoner der pasienter og pårørende kontaktes av representanter for tros- eller livssynsorganisasjoner. Kritikken mot sykehuspresteordningen knytter opp mot dette, også retningslinjene som er gitt for å motvirke krenkende misjonering (se omtale annet sted i dette kapitlet). Registrering vil videre kunne ha stor betydning for å motvirke – og dokumentere – indirekte diskrimineringer.

På den andre siden vil registrering av tros- eller livssynstilhørighet kunne være svært problematisk for den enkeltes privatliv. Den systematiske og detaljerte registreringen av jøder i Norge var en forutsetning for effektiv arrestasjon og utsendelse av jøder under annen verdenskrig. Selv om samfunnet i dag er et annet, vil det alltid være fare for at slik informasjon kommer på avveie og kan misbrukes. Det kan også oppstå konflikter og problemer med hensyn til overskuddsinformasjon, for eksempel der personalet ved sykehjem får tilgang til informasjon de ikke har behov for, for å utøve sitt arbeid. Tilsvarende vil det være for den enkelte der informasjon fra myndighetene viderebringes til organisasjonene, for eksempel der trossamfunnet orienteres om fødsler (jf. også nedenfor). Problemstillinger tilsvarende de som er drøftet under kapitlet om misjonering, dukker derfor opp også her.

Jeg har ikke lyktes i å finne noen klar lovhjemmel for registrering av tros- eller livssynsmessig tilhørighet hos personer som er innlagt på sykehus og sykehjem. Det kan være at dette kan hjemles i pasientrettighetsloven, eventuelt etter endringer. Det viktigste i så fall er å ha ordninger hvor registrering er basert på frivillighet, at de i størst mulig grad sikrer mot misbruk av registrert informasjon, at de er felles for alle sykehus og sykehjem, og at det ikke gjøres automatikk i å knytte tros- og livssynsmessig tilhørighet til det å ønske å bli oppsøkt av representanter for disse organisasjonene.

Når det gjelder registrering av nyfødtes (eller deres foreldres) tilhørighet til tros- og livssynssamfunn, er hjemlene noe uryddige. Det følger av folkeregisterloven § 6 første ledd at enkeltpersoner er pliktige til å gi opplysninger til myndighetene, også om sin egen og husstandens tilhørighet i trossamfunn:

Ved undersøkelser som nevnt i § 5, plikter enhver som er bosatt eller er midlertidig tilstede i en kommune, å gi

registermyndigheten følgende opplysninger om seg selv og sin husstand: Fullt navn, fødselsdato, fødested, kjønn og sivilstand, foreldreansvar for barn, utdanning, yrke, arbeidsgiver, bosted i kommunen (for midlertidig tilstedeværende også i hvilken kommune de er bosatt), trossamfunn, statsborgerforhold og for personer som er tilflyttet kommunen i løpet av de siste fem år, også når og hvorfra de er flyttet inn.

Dette er drøftet i forarbeidene til loven (Ot.prp. nr. 73 [1989–1990]):

Datatilsynet har i sine merknader til lovutkastet foreslått at hjemmelen for å kreve opplysning om trossamfunn oppbeves. Dette har sammenheng med at Datatilsynet tidligere har avgitt negativ uttalelse om å registrere trossamfunn i Det sentrale personregister. Når Finansdepartementet likevel har foreslått å beholde hjemmelen for å innkreve opplysninger om trossamfunn, har det sammenheng med at folkeregistrene må ha med denne opplysningen for å kunne registrere en fødselsmelding på foreskrevet måte. Etter § 5 annet og tredje ledd (forskrift av 25. oktober 1982 om melding av fødsler, erkjennelse av farskap og melding om valg av navn), skal en kopi av fødselsmeldingen sendes presten/forstanderen i det trossamfunn som foreldrene/ev. moren (bvis hun ikke er gift), tilhører. For å tilfredsstille Den norske kirkes behov, senest kommet til uttrykk på kirkemøtet høsten 1989, kan det bli aktuelt å registrere bare tilhørighet til Statskirken. For de som ikke tilhører Den norske kirke, vil det imidlertid ikke, i tråd med Datatilsynets merknader, være aktuelt å foreta noen registrering av tilhørighet til trossamfunn i Det sentrale personregister.

Loven er relativt kronglete når det gjelder oppbevaring av informasjonen som hentes inn. I selve lovteksten heter det i § 6 første ledd: «Opplysning om tilhørighet i Den norske kirke kan tas inn i det sentrale register som nevnt i § 1 første ledd.» Når det gis en eksplisitt hjemmel for å innta opplysninger knyttet til Den norske kirke i det sentrale registeret, innebærer det antitetisk at tilsvarende informasjon ikke kan registreres for andre tros- og livssynsorganisasjoner i det sentrale registeret. Dette bekreftes av de siste to setningene i sitatet fra forarbeidene ovenfor. Tilsvarende følger av forskrift til folkeregisterloven (FOR 2007/1268) § 2-1, som kun hjemler «[t]ilhørighet til Den norske kirke». Det som forblir uklart, er imidlertid hvordan disse opplysningene registreres og lagres i andre registre enn det sentrale registeret.

Forskrift om innsamling og behandling av helseopplysninger i medisinsk fødselsregister (medisinsk fødselsregisterforskriften) (FOR 2001/1483) gir ikke hjemmel for å registrere denne type opplysninger (men kan etter samtykke åpne for registrering av yrke og røykevaner). Det gjør derimot forskrift om melding av fødsler med videre (FOR 1982/1524), som i § 5 gir detaljerte regler for melding av foreldres trostilhørighet ved fødsler:

Dersom en eller begge foreldre tilhører Den norske kirke, skal den som har meldeplikt etter § 1 gi opplysning om kir-

ketilbørigheten i fødselsmeldingen. Folkeregistermyndigheten for morens bostedskommune skal sende særskilt melding om fødsel til presten i det kirkesognet moren er registrert som bosatt.

Dersom en eller begge foreldre tilhører et registrert trossamfunn og foreldrene er gift med hverandre, skal den som har meldeplikt etter § 1 sende separat papirbasert melding om trossamfunnets navn og adresse til folkeregistermyndigheten for morens bostedskommune. Tilbørighet til trossamfunn oppgis ikke i den delen av fødselsmeldingen som sendes Skattedirektoratet. Er barnets foreldre ikke gift med hverandre eller moren er formelt separert fra faren, skal bare melding om det trossamfunn moren tilhører sendes til folkeregistermyndigheten. Folkeregistermyndigheten for morens bostedskommune skal sende særskilt melding om fødsel til presten (forstanderen) for det/de trossamfunn som foreldrene tilhører.

Elektronisk melding sendes Skattedirektoratet, mens papirmeldinger sendes den lokale folkeregistermyndigheten (jf. § 1 i forskriften), som etter loven § 3 er skattekontoret. Det sies i forskriften intet om hvordan disse opplysningene skal registreres og lagres, fokus her er videresending av informasjon til trossamfunn.

Hva som da skjer med informasjonen som er hentet inn, er for meg mer uklart. Dette knytter seg også til om skillet mellom de lokale og det sentrale registeret også innebærer et skille med hensyn til hva slags opplysninger som lagres, eller om dette skillet nå ikke er noe annet trinnhøyde i forhold til myndighetsstruktur.

Forskriften om fødselsmeldinger er hjemlet i den gamle folkeregisterloven, men ordningen må sies å være mer tuftet på kirkeloven (lov av 7. juni 1996 nr. 31) § 3 (tilhørighet og medlemskap) og § 37 (kirkebokføring) og trossamfunnsloven enn folkeregisterloven. Grunnen er at kirkeloven § 3 punkt 2 hjemler en form for automatisk registrering av barn dersom minst én av foreldrene er medlem, i tillegg til den mer aktive registreringsordningen for barn hvis foreldre ikke er medlem av Den norske kirke (jf. § 3 punkt 3). Registreringen skjer ved fødsel, og etter § 3 punkt 4 skal melding gis av foreldre i fellesskap.

Det er her ordningen med fødselsmeldinger kommer inn, ved at foreldrene gjennom denne informerer om tilhørighet til trossamfunn, og sykehus eller andre med meldeplikt sender denne inn til folkeregistermyndigheten (jf. skjema RF-1420B 122008 av 01.2009). Denne fødselsmeldingen igjen bygger på helsekort for gravide (nr. 704528, Sem & Stenersen Prokom, 2-2005). Helsekortet fylles ut i det første møtet på de kommunale helsestasjonene, og følger moren fram til etterkontroll. Helsekortet inneholder mange sensitive personopplysninger om moren, som vil kunne være relevante med hensyn til fosterets utvikling og selve fødselen. Men helsekortet inneholder også informasjon om trossamfunn, både for moren og faren. En av helsekortets fire deler brukes som søknad om fødeplass. To deler går til

fødeavdelingen ved fødselen. Den siste delen beholdes av helsestasjonen. I tillegg vil helsekortet kunne bli benyttet ved konsultasjoner hos fastlege og spesialister, og muligens ved ultralydundersøkelse. Poenget her er: Informasjon om trossamfunn er av ytterst liten interesse i forbindelse med graviditet og fødsel (annet enn i ekstreme tilfeller knyttet til for eksempel nøddåp), samtidig som denne informasjonen spres til et relativt stort antall personer.

Registreringen fører til at barnet – slik det er formulert i loven – «hører inn under» Den norske kirke dersom en av foreldrene er registrert som medlem av statskirken. Kirken er informert om at et barn er født, og at foreldrene enten tilhører kirken eller ønsker at barnet skal gjøre det. Tilsvarende vil gjelde for andre trossamfunn. (For at noen skal kunne bli medlem av Den norske kirke kreves i tillegg aktiv handling i form av dåp [jf. § 3 punkt 5] – se mer om krav til medlemskap i et eget underpunkt ovenfor i dette kapitlet.)

Det kan være mange gode grunner for at det opprettholdes en slik ordning, og her er mye historikk som jeg må la ligge. Det viktigste argumentet i dag er vel at ordningen er enkel og rimelig å administrere. Siden det store flertallet av den norske befolkningen uansett er medlem av en tros- eller livssynsorganisasjon, vil det fra et myndighetsperspektiv være praktisk å kombinere registrering med fødselsmeldingen. Tilsvarende vil organisasjonene være tjent med mest mulig ryddighet, og de vil være interessert i å få informasjon om potensielle nye medlemmer.

Men denne ordningen har opplagte problemer når det kommer til personvern og tros- og livssynsfrihet. Når det gjelder personvern, er et grunnleggende hensyn å hindre spredning av sensitiv informasjon. Det innebærer dels at så få opplysninger som mulig skal registreres, dels at så få personer som mulig skal få innsyn i opplysningene.

Sett i forhold til trossamfunnene vil det å få barn i seg selv kunne være sensitiv informasjon, i tillegg til at det kan være særskilte grunner som gjør det enda mer sensitivt (prematur fødsel, barn født utenfor ekteskap, barnets far er en annen enn samboer/ektefelle og lignende). Det kan være mange grunner til at foreldrene ikke ønsker at denne informasjonen skal spres til trossamfunnene, for eksempel fordi de er redde for kritikk eller sanksjoner fra organisasjonen fordi de har krenket dennes normer. Hensynet til organisasjonene kan like gjerne ivaretas på annet grunnlag, for eksempel ved at foreldrene selv sender inn eget skjema direkte til trossamfunnene.

For helsepersonell og registreringsmyndigheter er både tro og medlemskap i en trosbasert organisasjon sensitiv informasjon. Tilsvarende vil det være i de tilfellene der foreldrene ikke har samme tro og eller er medlem av samme organisasjon. Denne siden av personvernet er problematisk også med hensyn til tros- og livssynsfriheten.

Det synes for meg at lovgiver ikke har vurdert denne registrerings- og meldingsordningen godt nok opp mot

personvern hensyn. Ordningen balanserer etter mitt skjønn på kanten av krenkelse av Europarådets menneskerettighetskonvensjon artikkel 8, om rett til respekt for privatliv. Tilsvarende er den problematisk i forhold til artikkel 9 om tros- og livssynsfrihet.

Det er ikke så veldig sannsynlig at noen tar en slik konflikt inn for domstolene. Tilsvarende er det lite sannsynlig at nybakte foreldre som motarbeider ordningen, for eksempel ved å feilinformere sykehuspersonell i meldeskjemaet, blir rettsforfulgt av myndighetene. En eventuell endring av ordningen vil derfor helst skje gjennom endringer i loven og eller forskriftene.

Den rettslige reguleringen av personvern er for tiden under utredning. Personvernkommisjonens omfattende rapport (NOU 2009:1 Individ og integritet) er nylig sendt på høring, med høringsfrist 20. august 2009. I utredningen drøftes ikke disse spørsmålene, ei heller i kapittel 16 (personvern i helsesektoren). Det er å håpe at slike spørsmål tas opp av høringsinstansene.

Ovenfor er de rettslige ordningene beskrevet. Forskriften legger klart opp til at tros- og livssynsorganisasjonene likebehandles ved at melding også skal sendes dem (og ikke bare Den norske kirke), men informasjon gitt i intervjuene tyder på at dette ikke skjer i praksis. Forutsatt at disse opplysningene er korrekte, og at feilen ligger hos myndighetsrepresentanten som sender inn fødselsmelding eller hos folkeregistermyndighetene, er dette et rettslig relevant problem. Det kan ses som diskriminering ved at myndighetene uten tilstrekkelig saklig begrunnelse behandler noen av organisasjonene dårligere enn andre (det vil si Den norske kirke). Det kan også ses som saksbehandlingsfeil, men her støter en an mot problemer knyttet til rettslig interesse. Uansett: De beskrevne problemene ved gjennomføringen av dagens ordning kommer som et tillegg til de prinsipielle betenkelighetene, og understreker behovet for en rettslig og administrativ revisjon av denne ordningen.

Jeg vil på bakgrunn av det ovenstående sterkt anbefale at utfordringer knyttet til offentlig registrering av medlemmer av tros- og livssynssamfunn, og behandlingen av denne informasjonen, utredes grundig med sikte på å finne fram til ordninger som respekterer tros- og livssynsfriheten og retten til respekt for den enkeltes privatliv.

Organisasjoners behandling av personopplysninger

Noen av organisasjonene reiser spørsmål knyttet til behandling av personopplysninger. Typiske spørsmål er om det er forbudt å offentliggjøre lister over døpte og konfirmanter, og om det er forbudt å lage lister over personer i organisasjonen, for eksempel hva angår verv og gjennomførte riter.

Personopplysningsloven (lov 2000 nr. 31) gir regler om behandling av personopplysninger. Lovens formål fremgår av § 1:

Formålet med denne loven er å beskytte den enkelte mot at

personvernet blir krenket gjennom behandling av personopplysninger.

Loven skal bidra til at personopplysninger blir behandlet i samsvar med grunnleggende personvern hensyn, berunder behovet for personlig integritet, privatlivets fred og tilstrekkelig kvalitet på personopplysninger.

Personopplysningsloven er detaljert, og støttes opp av forskrifter. Både det å registrere informasjon om enkeltindivider og spre denne informasjonen, favnes av loven. Ytterligere krav stilles ved sensitive personopplysninger. Unntak kan gjøres for «ideelle organisasjoner og sammenslutninger», jf. § 9. Etter § 31 og § 33 etableres det melde- og konsesjonsplikt. Ordningen forvaltes av Datatilsynet, som har en tilsyns- og ombudsfunksjon.

I mange saker om behandling av personopplysninger viser loven en strengere ramme enn hva den mer alminnelige oppfatning av disse spørsmålene kanskje skulle tilsi. Det finnes rikholdig praksis på dette feltet, samlet på Datatilsynets hjemmesider (www.datatilsynet.no). En grei gjennomgang av reguleringen av personvernet finnes i NOU 2009:1 Individ og integritet. Siden vurderingene her vil måtte bli konkrete, og siden behandling av personopplysninger uansett skal meldes Datatilsynet, vil disse problemstillingene måtte tas opp med Datatilsynet.

Invitasjoner til barn og unge i forbindelse med konfirmasjon

Noen organisasjoner har i intervjuene pekt på utfordringer knyttet til misjonering, særlig i form av at Den norske kirke og Human-Etisk Forbund kan sende ut invitasjoner til alle i åttende klasse i grunnskolen (forut for konfirmasjon). Problemstillingen her knytter seg dels til misjonering, dels til økonomisk ulikebehandling. Den siste problemstillingen illustreres gjennom påstander om at små trossamfunn ikke har råd til noe slikt.

Misjonering er tillatt i Norge, noe annet ville være i direkte strid med tros- og livssynsfriheten. Misjoneringen som her beskrives, er på ingen måte så inngripende for dem som blir gjenstand for den at myndighetene har rett eller plikt til å gjøre inngrep i rettigheten (jf. her Europarådets menneskerettighetsdomstol Kokkinakis mot Hellas, dom av 25. mai 1993, dels også strid knyttet til Scientologikirkens metoder). Tenkte inngrep ville kunne være økonomisk sanksjonering i trossamfunnsloven (med hensyn til «rett og moral»), jf. her også diskusjonene vinteren 2008–2009 om støtte til ungdomsorganisasjoner tross deres diskriminering av homofile (jf. ovenfor i underkapitlet om diskriminering).

Det at det bare er de mest pengesterke organisasjonene som har råd til denne type misjonering, kvalifiserer heller ikke til å kalle virksomheten diskriminerende. Her vil størrelsen i medlemsmassen gjenspeiles i organisasjonens økonomi, og organisasjonen står rimelig fritt til selv å velge hva midlene skal benyttes til. Noen tiltakslighet krever menneskerettighetene ikke så lenge tiltaket er

åpent for alle organisasjonene som har råd til slik masseutsending.

Trosopplæring

For noen trossamfunn er trosopplæring uløselig knyttet til overgangsrundene, og det er mange utsagn i intervjuene som knytter seg til dette. Jeg har derfor valgt å ta det opp her. Noen problemstillinger som reises, er relatert til at det bare er Den norske kirke som er pålagt å rapportere og evaluere trosopplæringstiltakene, at det er ulik lokal praksis knyttet til skolegudstjenester ved jul og påske, og at støtten som gis til trosopplæring, ikke er tilstrekkelig. Spørsmål i forbindelse med trosopplæring er komplekse, og det vil føre for langt innenfor disse rammene å ta opp alle spørsmålene som knytter seg til dette.

Problemer kan ses i to retninger: dels spørsmål om økonomi (får man penger automatisk, må man søke om det, blir man behandlet dårligere enn Den norske kirke?), og spørsmål om praktiske forhold (kan man tilby trosopplæring på skolen i SFO-tiden, kan man bruke skolens lokaler til aktivitet knyttet til trosopplæring?).

Midlene som myndighetene gir Den norske kirke i forbindelse med dens dåpsopplæring, skal legges inn i beregningsgrunnlaget for støttebeløpet som overføres de andre tros- og livssynsorganisasjonene. Det er dermed tale om en generell overføring, og ikke en spesiell overføring som de ulike organisasjonene må søke om. Siden ordningen er slik at det bare er registrerte organisasjoner som får midler, og de får midlene per medlem ved utgangen av året, er en underliggende forutsetning at organisasjonene er registrert og at de sender inn medlemslister (jf. vilkårene i trossamfunnsloven).

Den rettslige reguleringen på dette feltet følger av forbudet mot diskriminering: Siden staten gir penger til Den norske kirke på dette feltet, må de andre organisasjonene få en likeverdig behandling. Men dette slår også den andre veien: Myndighetene har ingen menneskerettslig plikt til å gi tros- og livssynssamfunn slik støtte, og vil derfor kunne avvikle støtteordningen dersom denne gjøres gjeldende for alle.

At myndighetene bare stiller rapporterings- og evalueringskrav til Den norske kirke, kan forsvares ut fra størrelsen på beløpet. Skulle tilsvarende krav stilles til de små organisasjonene, vil de administrative kostnadene fort overstige midlene som overføres fra myndighetene. Det kan likevel tenkes at en slik rapporteringsordning kan gjøres gjeldende for de større organisasjonene uten at det dermed kvalifiserer til ulovlig forskjellsbehandling. En annen tilnærming til dette er at det er vanlig praksis at alle som mottar offentlige midler, rapporterer tilbake til myndighetene (slik trossamfunnene gjør rent summarisk etter trossamfunnsloven), og at overføringene regelmessig evalueres.

I tillegg til å søke om generelle midler vil tros- og livssynssamfunn, på lik linje med andre organisasjoner i samfunnet, kunne de søke om støtte til konkrete tiltak. Offentlige

midler til leksehjelp, språkopplæring, integreringstiltak, kvinnespesifikke tiltak, utsatte barn og lignende vil i noen sammenhenger direkte eller indirekte også kunne knyttes til trosopplæring. Tilsvarende vil gjelde i forbindelse med drift av barnehager og private skoler. Den norske kirke har videre tilgang på midler knyttet til lokale fond og Opplysningsvesenets Fond. Bildet er dermed relativt sammensatt, med store lokale forskjeller og vesentlige variasjoner fra organisasjon til organisasjon. (En annen side av dette er risikoen for sammenblanding av roller og oppgaver, men det er et tema som faller utenfor rammene for denne rapporten.) Fundamentet er likevel felles for alle de registrerte trossamfunnene når det gjelder den generelle økonomiske støtten.

Ut fra kommentarene som er gitt i intervjuene, og ut fra det komplekse støttebildet som finnes, mener jeg myndighetene har en oppgave når det gjelder å gi bedre informasjon til organisasjonene.

De praktiske problemene knyttet til gjennomføring av trosopplæringen er mange og ulikartede. En del av dem springer ut av de gradvise endringene i kristendomsundervisningen i offentlig skole de siste tiårene, hvor historiske ordninger videreføres på lokalt plan. Noen av disse problemene vil måtte få en lokal og konkret løsning basert på etterspørsel, tilgjengelige lokaler, reisetid, befolkningssammensetning og lignende, i den grad løsningene faller innenfor den lokale forvaltningens skjønnsmyndighet. Men slik situasjonen er nå, gjenspeilet i intervjuene og mediene mer generelt, åpnes det for ulik behandling også på områder som faller utenfor myndighetenes frie skjønn. Jeg vil derfor anbefale at myndighetene setter i verk tiltak rettet inn mot løpende klargjøring og aktivt informasjonsarbeid, i tillegg til å utvikle samlede nasjonale retningslinjer som støttes opp av relevante eksempler og gode begrunnelser. Samtidig må denne klargjøringen skje innenfor de rammene som tros- og livssynsfriheten setter, og respektere forbudet mot diskriminering.

Gjennomføring av ritualer i skolen

Flere av organisasjonene nevner i intervjuene problemer relatert til de offentlige skolene. Utsagn gir inntrykk av problemer forårsaket av at skolen ikke alltid forstår at faste er mulig også for skolebarn, og at de fint kan kombinere dette med skolearbeid. Det gis også uttrykk for at skolen ikke respekterer at enkeltelever kan velge å faste til tross for at faste ikke er noen religiøs plikt for skolebarn, og at skolen må respektere denne avgjørelsen. Problemer knyttet til bønnerom tas også opp, og det gis uttrykk for at mange ville satt stor pris på et slikt rom.

Faste er en religiøs praksis som kan ses som en konsekvens av en overgangsrite. Faste omfattes av religionsfriheten, og myndighetene kan gjøre inngrep bare dersom det finnes hjemmel i lov, tiltaket følger visse formål og det er nødvendig i et demokratisk samfunn. Den som ønsker å faste, trenger ikke «bevise» at dette er en del av ens religion, det er tilstrekkelig å få fram at dette er noe en gjør ut fra en

religiøs overbevisning. Kravene skolene kan stille til elevene, følger av opplæringsloven og ordensreglement hjemlet i denne. Disse normene er satt for å sikre at myndighetene får oppfylt sin plikt til å gi barn utdanning. Dette formålet setter dermed også grenser for hvilke situasjoner skolen kan regulere. Dialog med foreldre om for eksempel kosthold og hvile for barna ligger dermed godt innenfor formålet med loven og ordensreglementet. En dialog knyttet til faste vil også være det, i den grad den føres langs de samme linjene som andre dialoger om kosthold og hvile. Dersom faste gjennomføres riktig, vil det ikke være noe problem å kombinere dette med vanlig skolegang. Det vil derfor falle utenfor skolens myndighet å sanksjonere eller motarbeide faste. Denne problemstillingen knytter seg mer til informasjon og dialog med skolene enn rettslige spørsmål, og bør håndteres slik.

Bønnerom og lignende i skolen kan ses langs to akser. For det første har myndighetene ingen generell plikt til å tilrettelegge for utøvelse av religion som skulle innbefatte etablering og drift av bønnerom i skolene. Der myndighetene tilbyr bønnerom, er det derfor tale om tiltak som går ut over det som følger av bestemmelsene om tros- og livssynsfrihet. Den andre akselen knytter seg til diskriminering. Der myndighetene tilbyr bønnerom, må tilbudet være ikke-diskriminerende i forhold til andre tros- og livssyn. Det innebærer for eksempel at bønnerommet må være akseptabelt for andre med hensyn til utsmykning, plassering i bygningen, åpningstider og lignende. En annen side av dette er at slike tilbud må ses i en større sammenheng: Dersom bønnerom er aktuelt kun for en liten del av elevene, vil myndighetene lett komme i den situasjonen at de må tilby goder som de andre etterspør. Dette speiler det paradokset at jo mer myndighetene tilrettelegger for tros- og livssynssamfunnene, jo sterkere blir det rettslige kravet på tilrettelegging, og dess bredere må myndighetene engasjere seg. Det eventuelle rettslige kravet på bønnerom må derfor avgjøres konkret i hvert enkelt tilfelle, basert på den øvrige tilretteleggingen for utøvelse av religion og livssyn på den enkelte skole. Jeg vil anbefale at myndighetene søker å etablere nasjonale standarder og retningslinjer som deretter kan tilpasses den enkelte skole, med sikte på å hindre at det skjer krenkelser på dette feltet.

Spørsmål knyttet til riter på sykehus og sykehjem

Flere problemstillinger relatert til praksis ved sykehus og sykehjem er blitt nevnt i intervjuene, både fra organisasjonenes og sykehusenes/sykehjemmenes side. Mange av problemstillingene som knytter seg til praksisen her, er omtalt ovenfor, for eksempel i forbindelse med personvern/registrering, tilstrekkelig kunnskap og seremonilokaler. I tillegg kommer utfordringer knyttet til at private tros- eller livssynsbaserte tilbud er en integrert del av det offentlige tilbudet, en problemstilling som har stor parallellitet med debatten rundt gravlundforvaltningen (se ovenfor). Problemstillinger som omtales nedenfor, knytter seg til bruk av alminnelige lokaler på sykehus og sykehjem og i hvilken grad myndighetene er pliktige til å tilrettelegge for at pasienter og pårørende settes i kontakt med relevante tros- og livssynsorganisasjoner.

I intervjuene nevnes det problemer knyttet til privates bruk av lokaler som inngår i sykehusets/sykehjemmets alminnelige virksomhet, for eksempel til rituell vask av døde, til forskjell fra bønnerom og lignende, som er omtalt annet sted i dette kapitlet. I disse tilfellene vil institusjonene ofte ha gode grunner for å begrense bruken, for eksempel av hensyn til smittevern, andre pasienter og pårørende, effektiv gjennomføring av andre arbeidsoppgaver og lignende. Det er vanskelig å se at myndighetene har noen rettslig plikt til å tilrettelegge for bruk av disse lokalene, siden myndighetenes utgifter til Den norske kirkes lokaler inngår i beregningsgrunnlaget for støtte som gis til de andre tros- og livssynssamfunnene (jf. kirkeloven § 15a). Dersom myndighetene først åpner for at private har tilgang til lokalene, må imidlertid forvaltningen av dette skje på en ikke-diskriminerende måte. Det kan være at ulikhet i tilretteleggingsnivået kan kvalifisere til å kunne kalles diskriminering, men her må det skytes inn at forskjellsbehandlingen må være omfattende og savne tilstrekkelig begrunnelse før diskriminering kan slås fast. I tillegg må dette balanseres opp mot ordningen med lokalt selvstyre, særlig hva gjelder bruken av midler ved sykdom og død. Det lokale selvstyret gir ikke myndighetene noen blankofullmakt, men går inn som en del av begrunnelsen for hvorfor forskjellsbehandling skjer. Tilsvarende problemstillinger er blitt reist i forbindelse med sosialhjelp, fra Sivilombudsmannen, og støtte til barn med særlige behov, fra Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon. En annen side av dette er at dersom norsk forvaltningspraksis er tuftet på evangelisk-lutherske tradisjoner, vil denne favoriseringen kunne føre til krav om lignende tilpasning for organisasjonene som ikke deler denne praksisen. Jussen kommer her fort til kort sammenlignet med det som i intervjuene gjennomgående uttrykkes som institusjonenes ønske om å tilrettelegge for ulike brukere i den grad det er mulig. Likevel vil jeg anbefale at det utvikles klarere nasjonale minstestandarder på dette feltet, særlig med sikte på å hindre diskriminering, men også for å hindre brudd på religions- og livssynsfriheten.

Mange ulike problemstillinger knytter seg til i hvilken grad myndighetene er pliktige til å tilrettelegge for at pasienter og pårørende settes i kontakt med relevant tros- og livssynsorganisasjon. Det menneskerettslige utgangspunktet er klart: Dette er forhold som den enkelte selv har ansvar for, og myndighetene har ingen tilretteleggingsplikt. På den andre siden har myndighetene heller ingen rett til å hindre eller vanskeliggjøre slik kontakt, men det er intet i intervjuene som tilsier at så skjer. Det som gjør de rettslige vurderingene her mer kompliserte, er at lokale og statlige myndigheter gir Den norske kirke en særstilling. Særstillingen har i stor grad historiske og praktiske årsaker, men videreføres også i dag.

Den norske kirkes særstilling knytter seg til ordningen med pastoralkliniske tjenester ved sykehusene, som er stillinger finansiert av de enkelte sykehusforetakene. I henhold til virksomhetsbeskrivelse for den pastoralkliniske tjeneste i Sykehuset Innlandet HF, som igjen bygger på anbefalinger

fra European Network of Health Care Chaplaincy, skal prestene tjene alle pasienter og pårørende ut fra deres ståsted:

Den pastoralkliniske tjenesten er tilgjengelig for pasienter; pårørende, andre nærstående personer; besøkende og personalet for å:

- *Sørge for at åndelige behov hos mennesker med ulik religiøs og kulturell bakgrunn blir møtt, og at hver enkeltes tro og livssyn blir respektert*
- *Søke å verne pasienter mot utilbørlig og uønsket religiøs og livssynsmessig invadering og proselyttering*
- *Gi støttende åndelig omsorg gjennom empatisk tilstedeværelse og ved å vise forståelse for dem som er i krise*
- *Legge til rette for religiøse seremonier, gudstjenester og sakramentforvaltning i henhold til den enkeltes tros- og tradisjon*
- *Delta som medarbeider i det tverrfaglige arbeidet*
- *Bidra og delta i undervisningsprogram for helsesektorens faggrupper*
- *Støtte og bidra i forskning omkring åndelig omsorg*

Helsetjenesten er ikke pålagt å ha ansatt prester. Noen reguleringer, ut over ovennevnte, knytter seg til standard for palliasjon, som forutsetter at prest er tilknyttet palliative team. Prester er også nevnt i merknadene til § 3 i helsepersonelloven (sykehusprester er en yrkesgruppe som vil falle inn under loven når de er ansatt i helsetjenesten).¹³¹

Det synes ut fra dette som at de enkelte helseforetakene står rimelig fritt med hensyn til å bestemme om, og i hvor stor grad, de har behov for kompetansen prester kan bidra med inn i helsetjenesten. Noen grenser settes da av annen lovgivning.

Den første grensen settes av at de enkelte sykehusene er arbeidsgivere for sykehusprestene. Dersom de ansatte ikke gjennomfører oppgavene de er satt til å gjøre på en tilfredsstillende måte, vil dette kunne tas opp med sykehusene direkte. Dersom det er større systematiske svakheter ved ordningene, for eksempel at pasienter og pårørende finner det vanskelig å kontakte myndighetspersoner som representerer et annet tros- eller livssyn enn deres eget, bør disse problemstillingene løftes til et høyere plan, for eksempel Likestillings- og diskrimineringsombudet eller Sivilombudsmannen.

En annen grense settes av kravet om ikke-diskriminering (siden helseforetakene i denne sammenheng er i posisjon til å binde myndighetene menneskerettslig). Arbeidsoppgavene som disse prestene er gitt, virker på meg relativt vanskelige å gjennomføre på en ikke-diskriminerende måte overfor personer som enten tilhører andre trossamfunn enn Den norske kirke eller ikke tilhører noe tros- eller livssynssamfunn. Her må en også legge inn at pasientene er i en særdeles sårbar situasjon, og at kontakt med represen-

tanter for andre trossamfunn enn ens eget kan oppfattes som problematisk og støtende. Et tilleggsmoment er at mange av dem som ønsker seg alternative kontaktpersoner, er mennesker som kanskje ikke behersker norsk språk og norske kulturkoder like godt som dem som er medlem av Den norske kirke. Og at prestene gjennom sin sykehustilsetning formelt og reelt kan fremstå som myndighetspersoner, noe som gjør at disse prestene stilles i en annen og sterkere kategori enn representanter for andre organisasjoner.

En tredje grense – som også knytter seg til diskriminering – ligger i det forhold at det uklare hjemmelsbildet kan åpne for ulik praksis ved de enkelte enhetene, og kanskje også at noen enheter legger til grunn at de er forpliktet til å ha en prest fra Den norske kirke til å utføre denne rollen (eller at den tilsatte presten utestenger andre tros- og livssynsretninger). I dette ligger både rettsvilkårighet og fare for diskriminering.

En fjerde grense er relatert til hva jeg oppfatter som uklarhet rundt den generelle finansieringsordningen. Beregningsgrunnlaget knytter seg til midlene som overføres til Den norske kirke fra Kirkedepartementets budsjett. Dersom norske myndigheter – her knyttet til helsevesenet – tilsetter prester knyttet til Den norske kirke, bør disse utgiftene inngå i beregningsgrunnlaget.

Ordningen med sykehusprester har flere rettslige svakheter, jf. ovenfor, og vil kunne ses som stridende mot tros- og livssynsfriheten og problematisk i forhold til forbudet mot diskriminering. Den enkleste løsningen rettslig sett er en åpen og ryddig ordning hvor de tros- og livssynsneutrale oppgavene forvaltes av fagpersoner med relevant utdanning heller enn representanter for Den norske kirke eller andre tros- og livssynssamfunn. Denne ordningen kan – men trenger det ikke rettslig sett – utvides med en ordning der sykehus og sykehjem inngår rammeavtaler med de ulike tros- og livssynsorganisasjonene, slik at relevante personer kan kalles inn for å fylle den enkelte pasientens behov. På denne måten unngår man også den doble lojalitetsplikten for disse prestene – dels som sykehusansatte med ansvar for betjening av pasienter med ulik tros- og livssynsbakgrunn, dels som underordnet Den norske kirke. Et tredje alternativ kan være utvikling av «multifaith counselling» der en utdanner folk til å møte behovene til pasienter fra flere religiøse tradisjoner.

Ordningen med sykehusprester er for tiden under utredning av Helsedirektoratet, hvor forhåpentligvis også slike spørsmål vil bli drøftet. Ullevål universitetssykehus og Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn arbeider for å få midler til et prøveprosjekt knyttet til alternative ordninger. Jeg lar ytterligere diskusjon hvile her, men vil sterkt anbefale at myndighetene kommer fram til ordninger på dette feltet som er i bedre harmoni med religions- og livssynsfriheten og diskrimineringsforbudet enn hva tilfellet er under den ordningen som finnes i dag.

¹³¹ Arbeidsoppgavene er generelt beskrevet, men ikke problematisert, i NOU 1999: 2 Livshjelp, St.meld. nr. 14 (2000–2001) Børs og katedral, NOU 2006: 2 og St.meld. nr. 17 (2007–2008) Staten og Den norske kirke.

Avslutning

Utfordringene og problemene som er fremhevet av organisasjonene og de ansatte ved sykehus og sykehjem under intervjuene, er blitt drøftet fortløpende ovenfor. Med unntak for det innledende kapitlet om diskriminering er gjennomgangen preget av stor variasjon når det gjelder detaljeringsnivå og ikke minst hvor mange personer som i realiteten møter disse utfordringene og problemene. Den kasuistiske tilnærmingen bidrar videre til at det kanskje ikke er så lett å se hele bildet.

Men menneskerettigheter dreier seg om detaljer. Det er overfor enkeltindivider, i konkrete og avgrensede saker testen står. Krenkelse kan skje selv der loven er aldri så god dersom det svikter ved gjennomføring av loven, eller der loven ikke beskytter tilfeller som kanskje aldri var påtenkt og drøftet da den ble til. For enkeltpersonene blir lovverket dermed en form for ytre formell ramme som kan speile behandlingen de er blitt gitt av myndighetene.

For organisasjonene er bildet et noe annet. Tros- og livssynsorganisasjonene skal verne om medlemmenes interesser, for eksempel i form av veiledning og støtte i konkrete enkeltsaker, men dette er bare en del av deres oppgaver. Viktigere er den politiske dialogen og kontakten organisasjonene har med myndighetene for å hindre at fremtidig urett skjer. Presiseringen av hvor langt rettsreglene strekker i de konkrete tilfellene, er dermed ikke så viktig for organisasjonenes arbeid som for enkeltindividene. Slik sett er det mer naturlig for organisasjonene å fokusere på den potensielle systematiske diskrimineringen som kan skje på grunn av Den norske kirkes særstilling og størrelse enn det er for enkeltindividene.

En utfordring som har blitt berørt flere ganger ovenfor, er hvem som er parter i det rettslige bildet. Stor urett kan skje i forholdet mellom private og innenfor organisasjonslivet, også når det gjelder overgangsriter. Spørsmål knyttet til diskriminering av kvinner, undertrykkelse av homofile og manglende respekt for barns rettigheter er ofte trukket fram når det gjelder trosfrihet. Dette er forhold som ikke i særlig grad berøres her, dels fordi slike spørsmål ikke har vært reist under intervjuene, dels fordi partsforholdet da gir nye utfordringer. I en menneskerettslig ramme er det myndighetene som står til ansvar for handlinger som utføres, mens myndighetenes ansvar for privates handlinger er sterkt begrenset. Det bør likevel nevnes at FNs kvinneskonneksjonskonvensjon pålegger statene å treffe egnede tiltak for å motvirke alle former for kjønnsrelatert diskriminering innenfor organisasjonslivet. Hvordan denne forpliktelsen skal balanseres mot religions- og livssynsfriheten, blir ikke diskutert i denne rapporten.

Gjennomgangen ovenfor har vist at myndighetenes ansvar utvides i takt med bredden og dybden på det engasjementet de har i religions- og livssynsrelaterte spørsmål. Jo sterkere myndighetene engasjerer seg, jo flere rettslige problemer oppstår. Dette gjelder særlig med hensyn til likeverdig behandling av de ulike tros- og livssynsretning-

gene. En nattvekterstat vil dermed møte færre problemer enn en velferdsstat, som igjen vil møte færre problemer enn en velferdsstat som har gitt særrettigheter til ett bestemt trossamfunn – slik tilfellet er her i Norge.

Det er vanskelig å si ut fra det ovenstående at organisasjonene og individene har krav på ytterligere positiv tilrettelegging enn vernet mot diskriminering tilsier. Det er snarere tale om justeringer av ordningene som finnes, og endring av noen relativt beskjedne forhold (det vil si beskjedne sett ovenfra i et myndighetsperspektiv). Det synes også som om mye kan vinnes gjennom bedre informasjon til tros- og livssynssamfunnene, og motsatt. I tillegg er noen av de positive tilretteleggingsordningene preget av uryddighet, og på grensen til å være en utfordring med hensyn til rettslig forutsigbarhet og kontroll- og innsynsmulighet.

Når det gjelder den mer klassiske tilnærmingen – å hindre urettmessige inngrep fra myndighetene – er det flere forhold som er påpekt ovenfor hvor det vil være klokt med en gjennomgang av lovregler og eller praksis for å redusere sannsynligheten for mulige krenkelser av tros- og livssynsfriheten og for å styrke vernet mot diskriminering. Flere av disse forholdene er allerede gjenstand for utredning fra myndighetenes side. Jeg vil likevel fremheve betydningen av å rydde opp når det gjelder personvern, innmeldingsregimet i tros- og livssynssamfunn og ordningen med sykehusprester, og generelt styrke rettsikkerheten også her.

Gjennomgangen ovenfor har ikke vist at norske myndigheter ut fra menneskerettighetene har en rettslig plikt til å gjøre inngrep i praksis knyttet til overgangsriter. Det kan her som over være tilfeller der norske myndigheter ønsker å gjøre inngrep ut fra politiske hensyn, men noen rettslig plikt kan ikke ses på det generelle planet ut fra det som er fremkommet gjennom intervjuene.

TILTAK OG RELIGIONSPOLITISKE VURDERINGER

Ingvill Thorson Plesner

Undersøkelsene gjennomført i dette prosjektet viser at representanter for tros- og livssynssamfunn i Norge sier de generelt opplever at de har gode vilkår for gjennomføring av livsfaseriter (overgangsriter) samtidig som de opplever en del utfordringer i forbindelse med gjennomføring av slike riter. Der det oppstår utfordringer i møte med norsk lov eller innarbeidet praksis forsøker minoritetene ofte å tilpasse sin praksis. Også lokalt ansatte i for eksempel gravferdsetat og helsevesen forsøker gjerne å bidra til å finne gode løsninger i de enkelte tilfelle. Likevel kan det være grunn til å vurdere enkelte tiltak som er egnet til å møte de skisserte utfordringene, herunder visse endringer av regelverk og innarbeidet praksis.¹³²

Dette kapitlet gir en oversikt over mulige tiltak som vi mener bør vurderes nærmere av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) og eller av offentlige myndigheter for å møte noen av de utfordringene som er kartlagt i rapporten. Noen tiltak er foreslått av informantene selv eller er tiltak forfattere av ulike kapitler i rapporten ser som mulige svar på de utfordringer og behov informantene har rapportert om på det enkelte felt. Dermed vil dette kapitlet samtidig tjene som en oppsummering av noen slike hovedfunn.

Menneskerettslige og religionspolitiske vurderinger

Menneskerettigheten til tros- og livssynsfrihet og det rettslige vernet mot diskriminering kan begrunne en gjennomgang av regelverk og praksis og i visse tilfeller også lov- eller praksisendringer. I kapittel 7 ga Høstmælingen noen slike anbefalinger ut fra en juridisk vurdering der utfordringene informantene har presentert ble sett i forhold til norsk og internasjonal rett.

Den følgende oversikten inkluderer henvisning til slike anbefalinger gitt ut fra en rettslig vurdering av utfordringene i kapittel 7. Noen av de mer generelle anbefalingene som ble gitt i kapittel 7 ut fra en juridisk vurdering kan følges opp av mer konkrete tiltak. Også noen slike tiltak skisseres.

Til forskjell fra foregående kapittel 7 (juridiske vurderinger) er imidlertid ikke fokus her kun på tiltak som kan sies å

være nødvendige eller tilrådelige ut fra de juridiske minimumskrav menneskerettighetene oppstiller. Oversikten inkluderer også tiltak som kan være egnet til å gi en tryggest mulig sikring av retten til religions- og livssynsfrihet og av de hensyn denne retten vil sikre, eller som går lenger i å sikre reell likebehandling enn det som følger av menneskerettighetenes minimumskrav.

Dette skyldes for det første at vi – som skissert i kapittel 1 – tolker prosjektets mandat slik at Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) legger til grunn et likebehandlingsprinsipp som favner videre enn den rent juridiske tilnærmingen til ikke-diskrimineringsprinsippet og retten til tros- og livssynsfrihet. En slik reell likebehandling innebærer at like rettigheter sikres i praksis for enkeltmennesker og grupper som på en del områder har ulike behov ut fra sitt ulike religiøse og livssynsmessige ståsted. Dette vil i noen tilfeller forutsette særskilt tilrettelegging for enkelte grupper, mens det i andre tilfeller er nok med formell likebehandling.

Det kan dessuten være mange gode grunner for at myndighetene bør gå lenger enn de juridisk sett er forpliktet til i å sikre tros- og livssynsgrupper gode vilkår for å gjennomføre riter i henhold til egen tradisjon så lenge det ikke krenker andre grunnleggende rettigheter.

Tro og livssyn er grunnleggende for de fleste menneskers identitet. For mange er også livssynet utgangspunkt for tilhørighet til en bestemt religiøs eller livssynsmessig tradisjon eller gruppering. Denne tilhørigheten blir viktig ikke minst ved gjennomføring av det vi i denne rapporten har kalt «livsfaseriter» eller «overgangsriter», særlig i forbindelse med fødsel, navngivning, ekteskap og død. Det er disse koblingene mellom tro og praksis, mellom individ og gruppe som ligger til grunn for tros- og livssynsfrihetens ulike dimensjoner: Retten til å ha eller ikke ha en tro eller et livssyn, og til å praktisere denne troen eller dette livssynet – alene eller sammen med andre, offentlig eller privat.¹³³

FNs menneskerettighetskomite og Europarådets menneskerettighetsdomstol har slått fast at tros- og livssynsfrihet

¹³² Mandatet for prosjektet etterspør en slik oversikt over mulige tiltak, jf. kap. 1.

¹³³ Jf. SP artikkel 18, se kap. 7.

inkluderer retten til å uttrykke sin tro eller sitt livssyn, for eksempel gjennom riter og seremonielle handlinger, for eksempel knyttet til bestemte livsfaser.¹³⁴ Den inkluderer også retten til å bygge egnede steder for gjennomføring av slike riter og for tilbedelse. Retten til å praktisere sin religion og sitt livssyn kan videre innebære rett til fri pga. religiøse høytidsdager, retten til å følge religiøst eller livssynsmessig begrunnede regler for kosthold, rett til å gå med bestemte religiøse plagg eller symboler.¹³⁵

Som vist i kapittel 7 skal det sterke grunner til for å begrense denne retten til å praktisere sin religion eller sitt livssyn.¹³⁶ Kapittel 7 klargjorde videre at myndighetene først og fremst har en plikt til ikke å forhindre at folk får praktisere sin religion og sitt livssyn, mens deres rettslige plikt til å aktivt tilrettelegge for slik praksis er begrenset.

Samtidig er det en rekke områder det er vanskelig å si klart hvor grensene går mellom å hindre og å unnlate å tilrettelegge. For eksempel kan i praksis minoriteter oppleve hindringer for egen tros- og livssynspraksis på grunn av myndighetenes tradisjonelle tilrettelegging ut fra majoritetens behov innen en del offentlige institusjoner og etater (som helsevesen og gravferdsetat). Slik vil i noen tilfelle en tilrettelegging for minoriteter i praksis være en kompensasjon for en tradisjonell tilrettelegging for majoritetene. Retten til å ta ut et par dager fri uten lønn i forbindelse med religiøse høytider og markering vil for eksempel i praksis være en kompensasjon for minoriteter i et samfunn der offentlige helligdager og fridager i stor grad følger majoritetstradisjonens religiøse årskalender (jul, påske, pinse, Kristi himmelfart, søndager).

En aktiv statlig tilrettelegging for både majoritetens og minoriteters gjennomføring av riter og seremonier kan begrunnes både ut fra hensynet til enkeltmennesker og ut fra hensynet til samfunnet som helhet. Den som opplever seg og sin tradisjon anerkjent og respektert av staten og storsamfunnet vil lettere kunne identifisere seg med dette videre fellesskapet. En slik identifisering – fra majoritet så vel som minoriteter – er grunnleggende for samhold og stabilitet og dermed for fredelig sameksistens i et pluralistisk samfunn. Det kan dermed være klokt av myndighetene, også i et samfunnsperspektiv, å sikre gode rammevilkår for tros- og livssynsmessig begrunnede riter og seremonier i forbindelse med overganger i ulike livsfaser, så lenge ikke ritene medfører noen krenkelse av helse eller andre grunnleggende rettigheter eller innebærer noen trussel mot den offentlige orden.

Både hensynet til den enkelte og til samfunnet begrunner den brede oppslutningen det i dag er for det vi kan kalle en «aktivt støttende religionspolitikk».¹³⁷ Et offentlig engasje-

ment for å sikre gode vilkår for gjennomføring av livsfaseriter vil være i samsvar med en slik politikk.

Hovedkategorier av tiltak

De empiriske undersøkelsene i dette prosjektet (jf. kap. 3–6) viser som nevnt over at tros- og livssynssamfunnene i all hovedsak er svært fornøyde med rammevilkårene de har for gjennomføring av livsfaseriter. Likevel viser undersøkelsene at det er en del punkter der representanter for disse organisasjonene opplever at det er utfordringer som i praksis gjør det vanskelig for dem å gjennomføre ritene i henhold til egen tradisjon. Noen av disse utfordringene finnes det stort sett gode eller akseptable løsninger på lokalt. Men på en del områder kan det være grunn til å vurdere tiltak som legger forholdene bedre til rette for slik praksis og som sikrer bedre kår ikke minst for minoritetene. I det følgende skisseres noen slike tiltak. Jeg har valgt å gruppere tiltaksoversikten i følgende hovedkategorier:

- Informasjon, opplæring og kontaktformidling
- Praksisendringer
- Lovendringer / endring av regelverk
- Lokaler
- Økonomisk støtte
- Annet (videre utredning og forskning)

Det vil selvsagt være glidende overganger og overlapping mellom disse hovedkategoriene. Jeg mener likevel de kan utgjøre en ryddig og nyttig måte å presentere de ulike tiltakene på.

Noen av tiltakene – som visse typer praksisendringer – kan gjennomføres uten inngripen eller medvirkning fra offentlige myndigheters side, men myndighetene kan likevel være pådrivere for disse. Andre tiltak – som lovendringer – er det kun myndighetene som kan gjennomføre. Tiltakene som krever medvirkning fra myndighetenes side, kan være av ulike slag. Noen av dem kan for eksempel forutsette at myndighetene gir tillatelser / opphever forbud, mens andre forutsetter at de tilrettelegger på nye eller bedre måter for gjennomføring av riter gjennom enten praktisk tilrettelegging, informasjonsarbeid eller økonomisk støtte.

Til tross for kunnskapen intervjuundersøkelsene ga (jf. kap. 3–6), må det tas forbehold om at disse undersøkelsene ikke gir full oversikt over hvilken betydning de ulike tiltakene vil ha for hvert enkelt tros- eller livssynssamfunn, langt mindre for deres medlemmer (jf. kap. 1 og 3 om metodiske utfordringer). Mandatet er også tydelig på at prosjektet skulle gi et grunnlag for STLs videre arbeid med disse problemstillingene. Jeg legger derfor til grunn at STL benytter den følgende oversikten over tiltak og vurderingene av disse som et utgangspunkt for dialog om hvilke tiltak som eventuelt bør prioriteres.

Noen av tiltakene som skisseres, vil være viktige for alle eller de fleste tros- og livssynssamfunn ved deres gjennomføring av riter og seremonier. Andre vil være av betydning kun for ett eller noen få av dem. Noen tiltak vil ha betydning med hensyn til flere forskjellige overgangsriter, mens

134 Jf. blant annet FNs menneskerettighetskomité's General comment to Article 18, No. 22/1993.

135 Ibid.

136 Jf. kap. 7 om hvilke hensyn som kan begrunne begrensning av retten til å praktisere sin religion eller sitt livssyn.

137 Plesner 2001; Kirke-stat-utvalget (2002).

andre vil være knyttet til én bestemt rite. Også slike forhold vil jeg tydeliggjøre der det er relevant.

Informasjon, opplæring og kontaktformidling

Både undersøkelsene blant tros- og livssynssamfunnens representanter og blant helsepersonell på sykehus og sykehjem har vist at disse opplever et klart behov for mer informasjon, kunnskap og kompetanse om overgangsriter og praksis knyttet til disse. Særlig synes det klart at ansatte ved offentlige institusjoner kunne ha nytte av mer slik informasjon (jf. kap. 3–6). Der er det uttrykt ønske om enklere tilgang til kontakt med representanter for ulike tros- og livssynssamfunn.

Blant annet er det uttrykt behov for mer kunnskap blant helsepersonell om riter og deres betydning knyttet til dødsleie og gravferd i forbindelse med både våke- og sørgeriter og rituell vask av avdøde. Flere har også uttrykt behov for mer kunnskap blant helsepersonell om riter i forbindelse med fødsel generelt og med nøddåp rett etter fødsel ved akutte kriser. Noen ansatte ved sykehus og sykehjem har gjennom sitt arbeid opparbeidet en viss kunnskap om religioner og livssyn generelt og om tilhørende riter i forbindelse med fødsel, dødsleie og død spesielt. Undersøkelsene blant helsepersonell tyder likevel på at det er tilfeldig om ansatte har slik kunnskap og kompetanse. Uttalelser fra representanter for tros- og livssynssamfunn støtter opp under dette inntrykket.

Enkelte begravelsesbyråer, særlig i større byer som Oslo, har spesialisert seg på begravelser for muslimer. Det Mosaiske Trossamfund har et begravelsesselskap som bistår de pårørende, ellers benyttes vanlige begravelsesbyråer. I store deler av landet vil det ikke være tilgang på slike spesialiserte byråer i nærmiljøet. Våre undersøkelser kan tyde på at det er et behov for økt kunnskap blant ansatte i begravelsesbyråer generelt om bestemte tros- og livssynssamfunns praksis vedrørende tiden før gravlegging eller kremering. Sist, men ikke minst, kan det på arbeidsplasser og innenfor ulike utdanningsinstitusjoner være behov for mer kunnskap om visse tros- og livssynsretningers tradisjoner for sørgeriter og sørgetid etter dødsfall.

I noen grad vil det være mulig for tros- og livssynssamfunnene selv og de institusjoner det gjelder, å skaffe og formidle noe slik informasjon om riter og den praktiske gjennomføringen av disse. Det finnes for eksempel en del lærebøker om ulike riter, men ingen samling som sikter mot den kunnskapsformidlingen som etterlyses her. Det foreligger også noe informasjon på nettsidene til noen av tros- og livssynssamfunnene og på internett for øvrig.

Det påligger neppe myndighetene noen rettslig plikt verken til å utvikle eller spre slik informasjon.¹³⁸ Likevel kan det være gode grunner for at myndighetene engasjerer seg noe mer aktivt i slikt informasjonsarbeid, helst i nær dialog

med Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn. For det første vil dette kunne bidra til samordning og sikre mot unødig merarbeid ved at en rekke ulike aktører produserer materiell uten at noen har oversikt over hvor dette er å finne. Derneft vil dette være en måte myndighetene mer aktivt kan bidra til at en unngår unødige misforståelser og sikrer en best mulig tilrettelegging for gjennomføring av ritualer og seremonier i praksis på, så lenge disse ikke strider mot norsk lov. Ikke minst er det slik at det i befolkningen og dermed blant de ansatte ved offentlige institusjoner naturlig nok er langt større kunnskap om riter og praksis knyttet til majoritetsreligionen, slik at særlig Den norske kirkes medlemmer har en klar fordel fremfor dem med annen tros- og livssynstillørighet.

Informasjonstiltak

På denne bakgrunnen er det en rekke mulige informasjons-tiltak som kan vurderes og eventuelt gjennomføres.

Utforming av egne brosjyrer/veiledninger om aktuelle riter og praksis rettet mot henholdsvis helsepersonell på sykehus/sykehjem, ansatte i begravelsesbyråer og arbeidsgivere eller skoleledelse vil være en mulighet. Man kunne for eksempel tenke seg én brosjyre om riter knyttet til fødsel og navngivning og én om riter i forbindelse med dødsleie, død og gravferd, subsidiært én brosjyre rettet inn mot helsepersonell (særlig på sykehus og sykehjem) og én rettet inn mot ansatte i begravelsesbyråer.

Ettersom slike brosjyrer lett kan bli utdatert og vil være kostbare å trykke og dele ut dersom man skal nå flertallet av de ansatte, vil det trolig være vel så effektivt at det – i tillegg eller alternativt – utvikles en nettside/nettportal med oversikt over praksis knyttet til ulike riter og hvor man kan finne mer informasjon om dette. Et slikt nettsted ville lett kunne oppdateres, det vil være lite kostnadskrevenne sammenlignet med opptrykk, oppdatering og distribusjon av brosjyrer, og ikke minst vil det enkelt kunne benyttes også av andre enn dem som er i primærmålgruppene for informasjonen.

Utvikling av et slikt nettsted kunne da følges opp av at myndighetene sprer informasjon til ledelsen i de aktuelle offentlige etater og institusjoner om at nettstedet finnes. Disse kan igjen gis ansvar for å spre informasjonen videre til sine ansatte. Nettsidene bør lages slik at de lett kan skrives ut og slik bli enda mer tilgjengelige.

Nettstedet kunne for eksempel initieres og driftes av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL). STL har en nettportal som dette nettstedet kunne kobles til der det allerede finnes noe informasjon om ulike tros- og livssynssamfunn. STL har i tillegg lett tilgang til oppdatert informasjon fra en rekke tros- og livssynssamfunn om deres riter og om praktiske utfordringer knyttet til gjennomføring av disse ritene. Siden burde også utvikles i nær dialog med helsepersonell og ansatte i gravferdsetaten og andre offentlige institusjoner for at de sentrale problemstillingene og praktiske utfordringene ansatte der står overfor, skal kunne

¹³⁸Jf. kap. 7.

reflekteres. Alternativt kunne siden driftes av en offentlig etat, men da i nær dialog med STL. Ettersom flere etater berøres av denne tematikken (helse, utdanning, gravferd), er det mye som taler for at STL drifter siden, med statlige midler til å grunnfinansiere prosjektet og i nær dialog med de aktuelle offentlige etater. Prosjektet burde evalueres etter en periodes drift, både så man finner ut hvorvidt informasjonen når fram til og er til nytte for primærmålgruppen (offentlig ansatte), og for å vurdere om nettsiden er oppbygget, oppdatert og drevet på en hensiktsmessig måte.

I tillegg vil trolig distribusjon av og informasjon om denne rapporten («Livsfaseriter som religions- og livssynspolitisk utfordring») i seg selv kunne være et effektivt tiltak for å spre slik kunnskap både om riter og seremonier, deres betydning og ikke minst hvordan ulike utfordringer kan håndteres. En mulighet er å trykke rapporten, eller en kortversjon av den, og distribuere blant annet til aktuelle helseforetak og gravferdsetat. Dette kan suppleres av at rapporten gjøres tilgjengelig som PDF-fil på nettsiden til Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn og eventuelt også gjennom den nettportalen som er skissert over.

Kontaktformidling

Det fremkommer av prosjektets undersøkelser at både brukere, pårørende og personell på sykehus og sykehjem har behov for å kunne finne fram til det enkelte tros- eller livssynssamfunn på en enkel måte, for eksempel når en munk eller annen religiøs leder skal kontaktes. Behovet for slik kontakt er der ved gjennomføring av riter, enten ved fødsel eller død, eller når den døende eller pårørende har behov for samtale. For eksempel ga enkelte ansatte ved barneavdelingene på sykehus uttrykk for at de har behov for en slik oppdatert liste med navn og telefonnummer på religiøse ledere og eksperter som kan kontaktes raskt i tilfeller av dødfødthet eller alvorlig syke nyfødte og små barn. Flere steder er det lagt opp til at sykehus- eller sykehjemspresten skal formidle slik kontakt med andre tros- eller livssynssamfunn ved behov, men undersøkelsene i dette prosjektet tyder på at en del ansatte og pårørende kvier seg for å benytte denne muligheten. Noen kvier seg fordi de opplever det som at de spør om en tjeneste og er til bry dersom det ikke finnes faste vaktlistor for slik betjening i eget tros- eller livssynssamfunn. Andre opplever det som unaturlig å ta en slik kontakt via en prest i et annet tros-samfunn (Den norske kirke). Også ansatte i gravferdsetaten vil kunne ha bruk for en slik liste.

Den samme nettsiden/nettportalen som skal formidle informasjon om tros- og livssynssamfunns behov i forbindelse med ulike riter (jf. tiltakspunktet over), ville også kunne brukes til å formidle kontaktinformasjon til representanter for ulike tros- og livssynssamfunn. Også denne siden kunne det være naturlig at Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) fikk midler til å oppdatere, om ikke annet så for de organisasjoner som er tilknyttet rådet. I det minste vil det være hensiktsmessig at et slikt nettsted med oversikt over kontaktpersoner i ulike tros- og livssynssamfunn utvikles og driftes i nær dialog med STL. Også denne nettsiden

bør lages slik at den lett kan trykkes og slik gjøres enda mer tilgjengelig.

I områder der det er større grupper pasienter med en bestemt religiøs bakgrunn, vil hensynet til likebehandling tale for at man vurderer ansettelse av en eller flere som kan ha samme funksjoner som sykehuspresten har for majoriteten som tilhører Den norske kirke, blant annet når det gjelder gjennomføring av riter for og samtaler med alvorlig syke, døende og pårørende. I enkelte fengselsdistrikt har man prøvd ut eller vurdert tilsetning av en «fengselsimam» med ansvar for muslimske innsatte i flere fengsler. Tilsvarende ville det for eksempel kunne ansettes en «sykehusimam» der det er store pasientgrupper som er muslimer. En slik imam kunne ha flere sykehus i sitt tjenestedistrikt, som for eksempel kunne være Oslo-området. I tillegg kan det gjøres kjent at pasienter og pårørende med annen eller ingen religiøs tilknytning kan få samtaler med en psykolog som alternativ til sjelesorgssamtaler med en sykehusprest. Forutsatt at det i tråd med tidligere skisserte tiltak etableres et nettsted med oppdaterte lister over personer fra ulike tros- og livssynssamfunn som kan kontaktes i tilfeller som de overnevnte, bør det også gis informasjon om dette.

Opplæring

I tillegg til at det iverksettes nettbaserte informasjons- og kontaktformidlingstiltak som skissert over, vil et egnet tiltak kunne være å få inn noe kunnskap om ulike religioner og livssyn og deres riter og seremonier i utdanningen av helsepersonell. I intervjuene med ansatte på sykehus og sykehjem kommer det fram at de får en viss opplæring om ulike kulturer som del av sin grunnutdanning, men uten noe særskilt fokus på riter og seremonier knyttet til ulike religioner og livssyn. Det arrangeres enkelte steder temadager og kortere kurs om slik tematikk, knyttet til utfordringer i helsevesenets møte med pasienter med ulike trostilørighet. På grunn av stor gjennomtrekk blant personalet er imidlertid slik ny kunnskap som enkelte får eller opparbeider seg gjennom sitt arbeid, lite stabil på den enkelte arbeidsplass.

En grunnleggende forståelse av hva riter og seremonier innenfor tros- og livssynssamfunn kan innebære i forbindelse med for eksempel fødsel og død, vil trolig gjøre helsepersonell bedre i stand til å gjøre en god jobb. Særlig gjelder dette overfor brukere og pårørende som ikke tilhører majoritetsreligionen, ettersom denne religionens riter er mer kjent. Slik kunnskap vil gjøre det lettere for de ansatte å forstå brukernes og de pårørendes ønsker og behov i forbindelse med slike riter, og det vil også gjøre det enklere for dem å bidra til å finne gode løsninger på praktiske utfordringer. En grunnleggende innføring i dette feltet kunne derfor bli en del av den formelle grunnopplæringen for helsepersonell, og blant annet tas inn i pensum for leger, sykepleiere og hjelpepleiere.

Praksisendringer

I intervjuene med representanter for ulike tros- og livssynssamfunn kom det fram at mange av disse opplevde

at helsepersonell ved sykehus og sykehjem i stor grad var imøtekommende overfor pasienters og pårørendes ønsker og behov i forbindelse med gjennomføring av riter som vask av den døde m.v. Dette inntrykket av et ønske om å finne løsninger bekreftes gjennom holdningene helsepersonellet gir uttrykk for i intervjuene. Likevel nevnte både noen av de ansatte ved sykehus og sykehjem og enkelte representanter for tros- og livssynssamfunn visse tilfeller der det var utfordringer knyttet til gjennomføring av riter i praksis. Også i forbindelse med gravferd nevnte informantene bestemte utfordringer knyttet til den praktiske gjennomføring av riter og seremonier, selv om de generelt ble møtt med velvilje fra de ansatte i gravferdsetaten og begravelserbyråer.

I det følgende skisseres noen av disse utfordringene og mulige tiltak som kan gjennomføres. Den konkrete vurderingen av hvorvidt hvert enkelt tiltak skal gjennomføres, vil måtte avveies mot andre hensyn, og noen av disse hensynene nevnes underveis. De fleste tiltakene knytter seg til dødsleie, død og gravferd/kremasjon, ettersom det var på disse områdene det ble rapportert om flest utfordringer. Det skisseres også noen tiltak som kan møte praktiske utfordringer knyttet til riter i barne- og ungdomsfasen samt til riter relatert til inngåelse av ekteskap.¹³⁹

Egnede rom for rituell vask¹⁴⁰

Flere nevnte at ikke alle sykehus og sykehjem har egne vaskerom eller egnede rom der det kan gjennomføres rituell vask av den avdøde, gjerne gjennomført av de pårørende. Slik rituell vask er viktig innen flere tradisjoner, og en del sykehus og sykehjem arbeider derfor med å legge forholdene bedre til rette for denne. Som påpekt i den juridiske vurderingen (kap. 7) er offentlige institusjoner ut fra menneskerettighetene neppe rettslig forpliktet til å tilrettelegge for slik vask gjennom å lage egne vaskerom etc. for dette. Samtidig bør det ut fra hensynet til religions- og livssynsfrihet foreligge gode grunner dersom en nekter pårørende å gjennomføre slik vask, særlig der dette verken medfører noen ekstra omkostninger for sykehuset/sykehjemmet eller byrder for personalet. Normalt vil det trolig ikke innebære verken store praktiske problemer og belastninger for personalet eller større økonomiske belastninger for institusjonen å være imøtekommende overfor slike ønsker og tilrettelegge for rituell vask.

Tid med den avdøde

Et trossamfunn¹⁴¹ nevnte også behovet for at de pårørende kunne være lenger sammen med den avdøde på enerom etter at døden hadde inntruffet, ettersom det var viktig i deres religiøse tradisjon. I visse tilfelle kan det foreligge tungtveiende grunner for at det ikke kan legges til rette for dette. Slike grunner vil for eksempel kunne være at den

avdøde ligger på en sykehuspost der det er mangel på rom for behandling av alvorlig syke slik at vedkommende ville oppta plass for sterkt pleietrengende pasienter. På sykehjem og hospits vil det normalt ikke være akutt behov for å frigi rommet den avdøde ligger på dersom dette er enerom.

Levende lys og røkelse

Flere trossamfunn¹⁴² nevnte at det i deres religiøse tradisjon var viktig å kunne bruke levende lys eller røkelse i forbindelse med dødsleiet på sykehus eller sykehjem. Hensynet til dette behovet bør ut fra en menneskerettslig vurdering vike dersom det skaper brannfare og slik truer liv, helse og sikkerhet. Men dersom det er mulig å gjennomføre dette på en trygg måte, kan det vurderes å gjøre unntak fra det generelle forbudet mot levende lys på dødsleiet, for eksempel i tilfeller der det våkes over den døende, og pårørende hele tiden er til stede i rommet og passer på for å unngå brannfare. Når det gjelder brenning av røkelse, er vel heller faren at brannalarmen kan utløses dersom det brennes for mye røkelse. Også her vil de pårørende og pleierne gjennom dialog normalt kunne finne gode og trygge løsninger i praksis som tar hensyn til den døendes og pårørendes religiøse tradisjon i den grad det er mulig, for eksempel ved at de pårørende får vite hvor store mengder røkelse som kan brukes uten at alarmen utløses. Det vil uansett være en fordel at ansatte har kjennskap til at levende lys og røkelse kan være viktige elementer for de sørgende innen flere tradisjoner.

Samtykke til obduksjon

Intervjuene i denne undersøkelsen viser at det innenfor flere trosretninger er sterke religiøse motforestillinger mot å tillate obduksjon. Samtidig tyder samtaler med representantene for disse trosretningene på at det er liten kjennskap til at det etter dagens lov og praksis er slik at sykehuset kan gjennomføre obduksjon uten å forespørre de pårørende med mindre den døde eller de pårørende på forhånd har motsatt seg dette. Et trossamfunn¹⁴³ mente sykehus burde være pålagt å be om samtykke til obduksjon i det enkelte tilfelle, samt å kunne gi en garanti for at alle kroppens organer er til stede etter obduksjonen.

Respekten for den avdøde og de etterlatte taler for at myndighetene eller det enkelte sykehus og sykehjem gjør mer enn i dag for å gjøre det kjent for døende og pårørende at de aktivt må motsette seg obduksjon dersom denne ikke skal kunne gjennomføres. En annen mulighet er å gjenoppta den tidligere praksis med at obduksjon kun skjer ved samtykke, unntatt i tilfeller der det er mistanke om en kriminell handling som dødsårsak.¹⁴⁴

Tidspunkt for gravferd eller kremasjon

Dagens praksis med tidspunkt for gravferd (innen åtte dager etter at døden har inntruffet) er i stor grad lagt opp etter

¹³⁹ Behovet for lovendringer eller justering av retningslinjer og forskrifter tas opp i et eget punkt under.

¹⁴⁰ Spørsmålet om tilgang til egne «livssynsøytrale» lokaler eller «fellesrom» på sykehjem og sykehus for gjennomføring av riter i forbindelse med død behandles som eget punkt under, sammen med spørsmålet om tilgang til slike lokaler generelt.

¹⁴¹ Tilknyttet Buddhistforbundet.

¹⁴² Blant annet representanter for Den ortodokse kirke, Den katolske kirke, et buddhisttempel og hindutempelet.

¹⁴³ Det Mosaiske Trossamfund.

¹⁴⁴ Det siste alternativet ville forutsette en lovendring jf. under om lovendringer.

majoritetskirkenes tradisjon og praksis knyttet til gravferd. En rekke representanter for ulike tros- og livssynsgrupper¹⁴⁵ nevnte at det innenfor åttedagersregelen for gravlegging var vanskelig å gjennomføre i samsvar med deres særegne kremasjons- eller gravferdsriter og -tradisjoner. Noen ønsket langt raskere gravlegging, mens andre ønsket å kunne gjennomføre gravferd eller kremasjon senere.

Der det ikke foreligger tungtveiende grunner for ikke å søke å imøtekomme disse behovene knyttet til tidspunkt for gravferd og kremasjon, bør man vurdere å endre praksis slik at de kan møtes i større grad enn i dag. Det vil trolig være til stor hjelp dersom sykehus, sykehjem og gravferdsstat får informasjon om de ulike tros- og livssynssamfunns ulike tradisjoner knyttet til tidspunkt for gravferd eller kremasjon. Dette vil blant annet kunne gjøres ved at den nevnte nettsiden/nettportalen (se tiltakspunkt om informasjon over) også inkluderer slik informasjon, og at denne nettsiden gjøres kjent på de aktuelle institusjonene.

Gravlegging

Noen trossamfunn har tradisjoner for at liket skal gravlegges liggende i en bestemt retning. Dette imøtekommes ofte, men etablering av flere egne områder på gravlundene (for eksempel for muslimer og ortodokse) ville medføre at de ikke trenger be spesielt om dette hver gang. Andre ønsker selv å få mulighet til å fylle igjen graven etter gravferden, og savner større forståelse for dette ved gravlundene. Det bør i større grad enn i dag skilles ut egne områder på gravlunder der det er lagt til rette for gravlegging i henhold til skikken der liket skal legges en bestemt vei.

En del andre utfordringer og ønsker om endringer knytter seg til lovbestemmelser og retningslinjer eller forskrifter, for eksempel i forbindelse med kistepåbud, oppbevaring av urner, askespredning eller gravplasser i naturområder. Disse spørsmålene tas opp under i avsnittet om lovendringer.

Praksisendringer knyttet til barne-/ungdomsriter

Registrering: Som påpekt i kapittel 7 er det utfordringer knyttet til både registrering og dobbeltregistrering av nyfødtes tros- eller livssynstilhørighet, for eksempel i forbindelse med at sykehuspersonell sender melding til folkeregisteret om nyfødtes trostilhørighet. Særlig gjelder dette i tilfelle der barna har foreldre med tilknytning til ulike tros- og livssynssamfunn. For å sikre bedre mot slike problemer bør myndighetene generelt og sykehus spesielt gjennomgå praksis vedrørende registrering av medlemmer eller tilhørende i ulike tros- og livssynssamfunn i forbindelse med fødsel slik at en unngår dobbeltregistrering og samtidig sikrer personvernet.

Nøddåp: Det er ofte stort tidspress knyttet til nøddåp og avgjørende for en del pårørende at den skjer før barnet

dør. Ifølge informanter i denne undersøkelsen (se særlig kap. 3 og 6) er det ofte ikke nok kunnskap om betydningen slik dåp har for en del mennesker med ulike trosretninger. Helsepersonell ved fødeavdelinger kan få særskilt informasjon om utfordringer knyttet til nøddåp gjennom en slik nettportal som skissert over. I tillegg kan informasjon om dette tas inn som del av jordmorutdannelsen, jf. over om opplærings- og utdanningstiltak.

Omskjæring: Helsepersonell bør få noe informasjon om hva omskjæring av gutter (innen jødedom og islam) innebærer, samt at dette er tillatt etter norsk lov, til forskjell fra omskjæring av jenter, som er forbudt ettersom det er et langt mer alvorlig inngrep. Det kan trolig redusere helserisikoen ved slik omskjæring dersom denne foretas på sykehus i stedet for i privat regi. Offentlige sykehus gjennomfører ikke lenger slik omskjæring. Dersom foreldre henvender seg om dette kan helsepersonell henvise dem til private sykehus som har dette tilbudet.

Praksisendringer knyttet til ekteskap

Flere av tros- og livssynssamfunnene ga uttrykk for sterk uro og bekymring for klimaet i den offentlige debatten om blant annet kjønnsnøytrale ekteskap. De uttrykte både frykt for å bli stigmatisert på grunn av sin holdning til slike ekteskap (som de verken anerkjenner eller åpner for i sin tradisjon) og for at politikerne i fremtiden vil påtvinge dem å vigse likekjønnede dersom de vil beholde vigselfretten eller frata dem den økonomiske støtten dersom de ikke endrer sitt syn.

Per i dag slås det klart fast både i ekteskapsloven og i dens forarbeider at tros- og livssynssamfunn har en rett og ikke en plikt til å vie likekjønnede, noe som også gjelder for Den norske kirke. Dette kan begrunnes ut fra religions- og livssynsfriheten. Ut fra dette prinsippet er det også uheldig dersom tros- og livssynssamfunn som avviser likekjønnede ekteskap frykter at de vil bli utsatt for økonomiske sanksjoner på grunn av sin lære og overbevisning i dette spørsmålet. En klar respekt for religions- og livssynsfriheten i denne saken er likevel ikke i veien for at det gis støtte til grupper innad i det enkelte trossamfunn som har en annen oppfatning enn det som er trossamfunnets offisielle syn i denne saken, som Åpen Kirkegruppe i Den norske kirke.

Lovendringer

Per i dag er det enkelte rettsregler som enten eksplisitt eller slik de i praksis fortolkes, er til hinder for gjennomføring av en del riter. I det følgende pekes det på noen områder der det i det minste er grunn til å gjennomtenke hvor tungtveiende grunner som foreligger for at forbudene opprettholdes, og der det i enkelte tilfelle synes klart at regelverket bør justeres.

I tillegg til å ta opp de enkelte utfordringene som beskrives under, bør man vurdere å samordne lovverket som gjelder Den norske kirke og andre tros- og livssynssamfunn. Om den norske stat kun har én lov om trossamfunn, og denne også omfatter Den norske kirke, blir det overflødig med en egen lov om statskirken. I tillegg bør bestemmelser fra

¹⁴⁵ Den ortodokse kirke, Det Mosaiske Trossamfund, Islamsk Råd Norge, Human-Etisk Forbund, et hindutempel, et buddhisttempel og sikhtempel.

loven om tilskott til livssynssamfunn tas inn i en slik felles lov. En felles lov kan være naturlig særlig dersom de avtalte endringer av statskirkeordningen skal gjennomføres, slik det omtalte stat-kirke-forliket i Stortinget 10. april 2008 la opp til. En slik samordning vil kunne bidra til å forebygge mot krenkelser og diskriminering både fordi den gir en bedre oversikt, og fordi en samordning i seg selv gir signaler om større likebehandling. I forbindelse med en slik samordning av lovverket om tros- og livssynssamfunn bør man også vurdere å inkludere bestemmelser knyttet til religions- og livssynsutøvelse i andre lover. Også andre lovendringer som i det følgende foreslås vurdert, vil kunne bidra til å forebygge og gi et tryggere vern mot krenkelser og diskriminering, selv der det ikke ennå er skjedd menneskerettighetskrenkelser som gjør lovendringene nødvendige.

Som påpekt i kapittel 7 er det på en del områder svært ulik praksis på lokalplanet for eksempel når det gjelder minoriteters tilgang til egnede lokaler for seremonier og riter og ikke minst vedrørende premissene for deres bruk av slike lokaler. Hensynet til det lokale selvstyret og behovet for å finne egnede og tilpassede løsninger lokalt må her veies mot hensynet til forutsigbarhet, likebehandling og rettssikkerhet. Som påpekt i kapittel 7 bør myndighetene vurdere å lage felles retningslinjer på enkelte områder for å unngå lokal ulovlig forskjellsbehandling. Også dette taler for en større samordning mellom religions- og livssynspolitikkenes ulike områder.

Det ligger med andre ord, også her, en religions- og livssynspolitisk tilnærming til grunn for flere av forslagene til mulige tiltak, samtidig som disse er i samsvar med forståelsen av menneskerettighetene som minimumsstandarder.

Dødsbudskap

Human-Etisk Forbund har sagt de ønsker at dagens ordning med at Den norske kirkes prestes går med dødsbudskap ved ulykker, bør fjernes. Deres medlemmer opplever det krenkende at en representant for Den norske kirke skal ha en slik funksjon både overfor dem og overfor andre som ikke er medlem av majoritetskirken.

Praksis på dette feltet bør evalueres med tanke på å finne en løsning som sikrer hensyn til både majoritet og minoritet. En mulighet ville være at bestemmelsen endres, slik at det alltid er en politibetjent som går med dødsbudskap, og at han/hun samtidig tilbyr informasjon om hvor de pårørende kan kontakte prest i Den norske kirke eller representanter for andre tros- og livssynssamfunn (jf. informasjonstiltak skissert over).

Justering av åttedagersregelen

Undersøkelsene viser at flere tros- og livssynssamfunn ønsker å gravlegge eller kremere sine døde enten langt raskere eller senere enn åttedagersregelen legger opp til (jf. kap. 5). Der det er praktisk mulig er det som undersøkelsene viser gode grunner for at formuleringen av åttedagersregelen bør justeres slik at det i større grad enn i dag vektlegges at gravlegging og kremasjon bør skje innen få dager der det er ønsket av de pårørende.

Gravplasser, kister og gravlegging

Flere trossamfunn har oppgitt at de ønsker det skal bli enklere å få egne gravlunder eller felt på gravlund.¹⁴⁶ Dette er det jo tillatelse til i dag, men det kan synes som det i praksis ikke er lett å få egne gravlunder eller felt i nærmiljøet, og at de pårørende må reise til en gravlund langt fra sitt hjemsted. Et trossamfunn¹⁴⁷ ønsker også fritak fra kistepåbudet, slik det gis i en del andre europeiske land. Andre ønsker at det blir opprettet flere minnelunder, eller at det skal bli lettere å få gravplasser i naturområder.¹⁴⁸

Myndighetene bør vurdere disse sidene ved gravferdsforvaltningen med sikte på å finne en ordning som både ivaretar hensynene bak dagens forbud og som samtidig gir en god sikring av tros- og livssynsfriheten. Et egnet tiltak vil her være å åpne for unntak fra kistepåbudet for de grupper som i henhold til sin religion ikke ønsker kiste, så lenge hensynet til helse og hygiene kan sikres på annet vis, som gjennom bruk av likklede. Et slikt unntak bør klargjøres i rettsgrunnlaget (forskriftene til gravferdsloven). Det bør også vurderes om det er behov for flere minnelunder for oppbevaring av urner.

Kremasjon, askespredning og oppbevaring av urner

Noen trossamfunn ønsker i henhold til sin tradisjon å oppbevare urner i eller i nærheten av eget tempel,¹⁴⁹ og eller få tildelt et område for askespredning i en elv eller bekk (for eksempel i nærheten av Oslo).¹⁵⁰ Et trossamfunn opplever at det ikke er mulig å følge tradisjonen med at mange pårørende deltar ved selve kremasjonen ettersom det ikke er plass til mer enn to eller tre i krematoriene av gangen. Det er i tillegg store lokale variasjoner i praksis på dette feltet. Et egnet tiltak vil her være at forskriftene gjennomgås så det kan etableres enhetlige ordninger som i større grad enn i dag understreker viktigheten av å ta høyde for ulike gruppers behov på dette området så lenge de hensyn som ligger til grunn for dagens restriktive praksis, kan ivaretas på en mindre inngripende måte (både når det gjelder kremasjon og askespredning i elver etc.).

Ansvar for gravlundene

Kun én av informantene¹⁵¹ har uttalt at de opplever det som problematisk at det er ett bestemt trossamfunn (Den norske kirke) som har ansvar for gravlundene som alle tros- og livssynssamfunn skal kunne benytte. Selv om dette temaet ikke tas eksplisitt opp av øvrige informanter, nevner flere av dem ulike utfordringer i sammenheng med at det nettopp er ett bestemt trossamfunn (Den norske kirke) med sine spesifikke tradisjoner som forvalter gravlundene. Det bør derfor vurderes om dette er en hensiktsmessig ordning i en tid da det livssynsmessige mangfoldet øker slik at det merkes også i forbindelse med gravferdspraksis. Dersom Den norske kirke beholder ansvaret for gravlundene, bør ansvaret for å sikre hensyn

146 Den katolske kirke, Den ortodokse kirke og Islamsk Råd.

147 Islamsk Råd.

148 HEF og Holistisk forbund.

149 Hindutempelet og Thai Wat-tempelet.

150 Hindutempelet og sikhtempelet.

151 HEF.

til minoritetene uansett kunne innskjerpes gjennom både forskrifter og praksis (for eksempel i forbindelse med gravlegging i en bestemt retning eller uten bruk av likkiste, jf. over).

Sørgeperiode

Representanter for flere trossamfunn forteller at det i deres tradisjon er viktig å kunne sette av tid til en sørgeperiode når en av ens nærmeste er død.¹⁵² Det bør utredes om det skal gis anledning til avspasering uten lønn i et visst antall dager etter at en av ens nærmeste er gått bort. Alternativt – eller i tillegg – bør det vurderes om det skal innarbeides en egen rubrikk i fraværsmeldinger til arbeidsgiver og NAV for fravær grunnet sorg etter slikt tap.

Visum

Selv om det er gitt instruks om at visum i forbindelse med gravferd skal prioriteres, fungerer dette ifølge våre informanter ikke alltid slik i praksis. Dessuten er det ikke gitt tilsvarende instruks om prioritering av visum for innreise i forbindelse med andre livsfaseriter, som ekteskap. Et egnet tiltak kan være å innskjerpe overfor utlendingsmyndighetene at de skal sikre rask saksbehandling og prioritering av søknader knyttet til innreisetillatelse for religiøse ledere og eller pårørende i forbindelse med gravferd eller kremasjon pga. tidspresset som særlig knytter seg til disse. Det kan også innføres et pålegg om prioritering av visum også i forbindelse med andre livsfaseriter.

Import

Forskrifter og praktisering av disse bør gjennomgås med tanke på unntak for import av jord og olje til gjennomføring av riter. Regelverk og praksis bør endres dersom de hensyn som ligger bak forbudet i slike tilfeller (helse etc.) kan sikres på mindre inngripende måte, og unntak bør da hjemles i forskrift.

Religiøs slakt

I forbindelse med gjennomføring av ulike livsfaseriter har særskilte matretter og måltidet generelt stor betydning innenfor flere trossamfunn. Religiøs slakt (uten bedøvelse) inngår som et viktig element for flere av disse. Forbudet mot religiøs slakt bør revurderes i lys av både den europeiske rettsutviklingen på dette området (i EU og ved EMD)¹⁵³ samt i lys av tillatelse til lignende slakt og avlivning innen norske jakttradisjoner generelt og samenes jakt- og avlivningsmetoder spesielt.

Sikhenes dolk

Det bør klargjøres hvorvidt sikher har rett til å gå med dolk som en del av sin religiøse drakt etter gjennomført overgangsrituale (ungdomsfasen) i henhold til dagens regelverk på dette området. Likebehandling tilsier at slik tillatelse innvilges så lenge det gis til bruk av kniv i tradisjonelle norske folkedrakter (bunader) m.v. Den enkeltes rett til å prakti-

sere sin religion tilsier at dolk bør kunne tillates for sikker som har dolk som del av sin religiøse drakt forutsatt at det ikke er grunn til å tro at den vil brukes til vold eller trusler.

Vigselsrett og tjenestedistrikt

Flere¹⁵⁴ har påpekt praktiske problemer med gjennomføring av vigsel forårsaket av rundskrivet. Regelen om vigsel kun i eget tjenestedistrikt som direktivet innfører, fremstår som rigid og ubegrunnet og som et praktisk hinder for gjennomføring av sentrale livsfaseriter innen ulike tros- og livssynssamfunn. Rundskriv Q 20/2008 om vigselsmyndighet bør derfor vurderes endret.

Lokaler

En rekke representanter for tros- og livssynssamfunn har uttrykt ønske om at myndighetene engasjerer seg i utviklingen av «livssynsnøytrale» seremonirom, både i lokalmiljøer rundt om i landet og innenfor offentlige sykehus og sykehjem. Slike rom vil være viktige for gjennomføring av ulike livsfaseriter. De vil kunne supplere rom og kapeller som er utformet særlig med tanke på majoritetskirken praksis eller vigslet for bruk primært av Den norske kirke.

Med «livssynsnøytrale» rom sikter vi her til fellesrom som vil kunne benyttes av ulike tros- og livssynsretninger og som derfor ikke er preget av eller vigslet for bruk av et bestemt trossamfunn. Dersom rommet inneholder symboler og innredning som kan kobles til en bestemt trosretning, bør det være innrettet slik at dette kan skjules når andre benytter rommet (jf. kap. 7 om «altertavlen» som kan lukkes slik at det kun synes et bilde med et naturmotiv). Dersom rommet inneholder bøker knyttet til én eller flere bestemte trosretninger (som Koranen, Bibelen, salmebøker o.a.), bør det være skap tilgjengelig slik at disse kan legges bort når andre bruker rommet.

Behovet for vaskerom for rituell vask av avdøde er omtalt over under praksisendringer.

Økonomi

De fleste tros- og livssynssamfunn, inkludert Den norske kirke, nevnte stram økonomi som en vesentlig utfordring med hensyn til gjennomføring av riter og seremonier. Dette har dels sammenheng med de ulemper det innebærer å være minoritet som skal betjene medlemmer i hele landet og dels med at det ikke på alle områder fullt ut er kompensert for støtten Den norske kirke mottar. De økonomiske støtteordningene til Den norske kirke og til andre tros- og livssynssamfunn bør gjennomgås. Særlig bør det foretas en kritisk gjennomgang av hvorvidt all indirekte støtte til Den norske kirke er med i beregningsgrunnlaget. For eksempel bør det vurderes om

- utgifter til opplæring av religiøse ledere bør tas inn i beregningsgrunnlaget for støtten som gis øvrige tros- og livssynssamfunn

¹⁵² Det Mosaiske Trossamfund, hindutempelet og buddhisttempelet.
¹⁵³ Jf. kap. 7.

¹⁵⁴ Den katolske kirke, Den ortodokse kirke etc.

- utgifter til reisekostnader for prester o.a. i ulike trossamfunn med begrenset betjening i distriktene skal kunne dekkes av NAV eller annen etat der dette er en forutsetning for gjennomføring av riter grunnet de pårørendes svake økonomi

I tillegg kan myndighetene med fordel vurdere å gi bedre informasjon enn i dag til tros- og livssynssamfunnene om hva som inngår i beregningsgrunnlaget.

Videre kartlegging og forskning

Denne utredningen har vist at tros- og livssynssamfunn i Norge i stor grad kan gjennomføre sine livsfaseriter, og at det stort sett finnes gode løsninger lokalt der det oppstår utfordringer. Den har likevel også kartlagt en rekke utfordringer som krever eller taler for oppfølging fra myndighetenes side, som påpekt over i dette kapitlet samt i kapittel 8. På grunn av utredningens begrensninger både når det gjelder ressurser og tid, er det en rekke problemstillinger vi ikke har kunnet gå inn på. Vi har heller ikke hatt muligheten til å gå i dybden på noen av utfordringene som er kartlagt. Det er derfor viktig at denne utredningen følges opp av videre forskning som kan sikte mot å gi et enda bredere og mer nyansert grunnlag for både myndighetenes og STLs videre arbeid med denne viktige delen av norsk religions- og livssynspolitik.

VEDLEGG 1: MANDAT FOR UTREDNINGSPROSJEKTET «LIVSRITER OG LIVSFASER SOM RELIGIONS- OG LIVSSYNSPOLITISK UTFORDRING».

«Livsriter og livsfaser som religions- og livssynspolitisk utfordring» er et forskningsbasert utredningsprosjekt som ledes og gjennomføres av Senter for Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) etter initiativ og med finansiering fra Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL).

1. Mål, resultater og problemstillinger

Hovedmålet med utredningen er å kartlegge og analysere religionspolitiske utfordringer forbundet med tros- og livssynssamfunns tilretteleggelse for sine medlemmers behov knyttet til bestemte livsriter og livsfaser, særlig i forbindelse med *livets begynnelse* (for eksempel navnedag/dåp og barns medlemskap i tros-/livssynssamfunn), ved *overgang fra barn til ungdom/voksen* (religiøs/borgerlig konfirmasjon, Bar Mitzwa etc.), *ekteskap* (bryllup og skilsmisser) og ved *livets slutt* (sykehjemsopphold, begravelse, gravplass m.m.), samt å vurdere hvordan disse utfordringene bør håndteres i lys av retten til religions- og livssynsfrihet og prinsippet om likebehandling.

Utredningens dokumentasjon, hovedfunn og konklusjoner skal legges fram i en sluttrapport som blir offentlig tilgjengelig. Rapporten skal gi et grunnlag for STLs videre arbeid med tematikken. Den skal derfor blant annet gi dokumentasjon om

- de ulike tros- og livssynssamfunns medlemmers praksis og behov i forbindelse med de nevnte livsfaser og livsriter, herunder om hvordan tros- og livssynssamfunnene forsøker å møte medlemmenes behov gjennom tilbud og tjenester av ulike slag og om deres religiøse/livssynsmessige begrunnelse for denne praksisen
- hvilke behov for støtte og tilrettelegging fra myndighetenes side norske tros- og livssynssamfunn har i forbindelse med betjeningen av medlemmer ved bestemte livsriter og i bestemte livsfaser
- dagens norske lovgivning og religionspolitikk på området, herunder hvordan myndighetenes tilrettelegging og regelverk møter tros- og livssynssamfunnens behov
- hvorvidt myndighetenes tilrettelegging og norsk lovverk ivaretar Norges internasjonale menneskerettighetsforpliktelser (herunder religions- og livssynsfriheten) og er i samsvar med prinsippet om likebehandling på grunnlag av religion og livssyn
- tiltak som eventuelt kan bidra til at norsk religions- og livssynspolitikk blir mer i samsvar med menneskerettighetene og med prinsippet om likebehandling på dette området

Utredningen bør ha et hovedfokus på tros- og livssynssamfunn som er medlemmer av STL. HL-senteret har ansvar for den nærmere avgrensning og konkretisering av prosjektet slik at det blir gjennomførbart innenfor de gitte økonomiske og tidsmessige rammer, og slik at arbeidet tilfredsstillende faglige krav til en forskningsbasert utredning. Den tematiske avgrensning og konkretisering av prosjektets

problemstillinger skal skje i dialog med STL slik at utredningen skal få størst mulig nytteverdi for STL.

2. Organisering

Det overordnede faglige ansvar for prosjektet ligger hos HL-senterets ledelse som engasjerer/oppnevner en forsker til prosjektleder. Prosjektleder får det løpende ansvar for faglig ledelse og koordinering av utredningsarbeidet (utforming av metodisk opplegg, datainnsamling, analyse og rapport-skriving). I samarbeid med HL-senterets ledelse rekrutterer prosjektleder de øvrige deltagere i prosjektgruppen som skal gjennomføre utredningsarbeidet og etablerer en tverrfaglig referansegruppe for prosjektet. Referansegruppen skal fungere som en faglig ressurs for prosjektleder og resten av prosjektgruppen, og skal ha en rådgivende, ikke styrende funksjon. Medlemmer av referansegruppen kan også bes om å påta seg noe utredningsarbeid, særlig i forbindelse med de overordnede analytiske problemstillingene (jf. pkt. a–e under pkt. 1 i mandatet) og i forbindelse med ferdigstilling av selve rapporten.

3. Fremdriftsplan

Prosjektet har oppstart i januar 2008, og skal ferdigstilles innen utgangen av juni 2009.¹⁵⁵ For øvrig gjelder følgende tidsplan:

- Prosjektleder oppnevnes/engasjeres innen oppstarten ved årsskiftet 2007/2008
- Referansegruppen skal etableres og ha sitt første møte i løpet av januar 2008
- En prosjektbeskrivelse som særlig skisserer det metodiske opplegget for utredningen skal være utarbeidet innen utgangen av januar 2008
- Øvrige deltagere i prosjektgruppen (forskere og eller vit. ass./mastergradsstudenter) rekrutteres i løpet av første kvartal 2008. Disse kan rekrutteres til enkelte mer avgrensede utredningsoppdrag eller til deltagelse i ulike faser av prosjektet
- Systematisk innsamling av data begynner ved STLs første rådsmøte i 2008, og avsluttes ved siste rådsmøte 2008
- Utkast til sluttrapport legges fram for STL første kvartal 2009, og endelig rapport leveres før sommeren 2009

4. Finansiering

STL bidrar med grunnfinansieringen av prosjektet, i første omgang med kr 250 000 for gjennomføring av datainnsamlings- og analysearbeidet fra oppstart årsskiftet 2007/2008 fram til årsskiftet 2008/2009, og vil i tillegg stille midler til rådighet for avsluttende analyser og ferdigstilling av utredningsrapporten i første halvår 2009. Midlene skal primært gå til deltagere i prosjektgruppen som forestår utredningsarbeidet, til godtgjørelse for deltagere i referansegruppen samt til dekking av faktiske utgifter i forbindelse med datainnsamlingen. Utgifter forbundet med trykking og publisering av sluttrapporten dekkes av STL.

¹⁵⁵ Mulighet for forlengelse dersom prosjektet tilføres økte midler og mandatet utvides. Slik utvidelse av tidsrammer og mandat forutsetter enighet mellom STL og HL.

VEDLEGG 2: KORT PRESENTASJON AV DE ULIKE TROS- OG LIVSSYNSAMFUNNENE¹⁵⁶

Bahá'í-samfunnet i Norge

Bahá'í-samfunnet i Norge ble etablert i 1947 og har 1080 medlemmer. Bahá'í-samfunnet er administrert gjennom lokale, nasjonale og internasjonale råd. Den øverste myndighet er Det Universelle Rettfærdighetens Hus med sete i Haifa i Israel. I Norge er det et sentralt råd, Nasjonalt Åndelig Råd for Bahá'í-er i Norge, og 18 lokale råd. Medlemmene har ulik nasjonal bakgrunn, herunder en del etnisk norske, men majoriteten er flyktninger/immigranter fra Iran.

Buddhistforbundet

Buddhistforbundet i Norge ble registrert som trossamfunn i 1979. Det samler en rekke buddhisttempler som tilhører ulike retninger innen buddhismen og er dermed også en paraplyorganisasjon for buddhister i Norge. 11 organisasjoner er i dag medlemmer av Buddhistforbundet. Forbundet ledes av et styre som består av representanter for de tilsluttede organisasjonene. Forbundet arbeider for å ivareta buddhisters rettigheter, informere om buddhismen, arrangere høytider og bidra til dialog på tvers av tros- og livssynssamfunn. Det Vietnamesiske Buddhistsamfunns tempel *Khuong Viet* (Mahayana-retningen) og Den Thailandske Buddhistforenings tempel *Wat Thai* (Theravada-retningen), er i denne rapporten representanter for Buddhistforbundet. Begge templene består av medlemmer fra buddhismens tradisjonelle utbredelsesområde, men har også en del konvertitter. Ca. 20 000 personer tilhører ulike buddhistiske retninger i Norge.

Den katolske kirke ved Oslo katolske bispedømme

Den romersk-katolske kirke er Norges eldste kirke, men er i dag også preget av å være en migrasjonskirke der mange av medlemmene har bakgrunn fra et annet land. Paven i Roma er leder av den verdensvide katolske kirken og symbolet på kirkens universelle enhet. I Norge finnes det to fungerende katolske biskoper, som har ansvar for hvert sitt katolske bispedømme i Norge med tilhørende menigheter (Oslo, Trondheim og Tromsø stift) som i alt samler over 56 000 katolikker. Oslo katolske bispedømme har 23 menigheter. Oslo katolske bispedømme er medlem i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn og Norges Kristne Råd.

Den norske kirke

Den norske kirke er en nasjonal, evangelisk-luthersk kirke som dekker hele landet gjennom en geografisk organisering der ethvert område (sogn) er tilknyttet en eller flere

prester og en kirkelig administrasjon. Sognene er organisert innen 11 bispedømmer. I 2008 var 82 % av befolkningen medlemmer i Den norske kirke, som også er en statskirke. Mange av kirkens medlemmer er særlig i kontakt med kirken i forbindelse med overgangsritualer (dåp, konfirmasjon ekteskap og gravferd). Den norske kirke er medlem av Norges Kristne Råd og av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.

Norges Kristne Råd

Norges Kristne Råd ble etablert i 2006 som resultat av en fusjon mellom Norges frikirkeråd og det gamle Norges Kristne Råd. Norges Kristne Råd har i dag 19 kristne kirker og trossamfunn som medlemmer, 4 kirke eller kristne trossamfunn som p.t. er observatører samt 4 økumeniske observatørorganisasjoner. Norges Kristne Råds formål er blant annet å være et møtested for kristne kirker og trossamfunn og er et redskap for samhandling i kirke og samfunn. Norges Kristne Råd er også en serviceorganisasjon for sine medlemmer, og bistår sine medlemmer med råd i forvaltningssaker og andre spørsmål knyttet til deres funksjon som trossamfunn

Den ortodokse kirke i Norge, ved Hellige Nikolai menighet, er medlem i Norges Kristne Råd. Antall registrerte ortodokse har steget fra ca. 1200 i 1990, til ca. 7000 i 2008. *Hellige Nikolai menighet* ble dannet i 1931 av russiske flyktninger som kom rundt år 1920. Menigheten er underlagt erkebispedømme med senter i Paris, men har lite menighetskontakt over grensene. Den har ca. 1000 medlemmer med bakgrunn i flere land. Den Russisk-ortodokse menigheten, *Hellige Olga menighet*¹⁵⁷, som også er intervjuet i denne studien, ble dannet i 1996 og har over 1000 medlemmer, stort sett immigranter fra Russland hvorav de fleste kom til Norge i løpet av 90-tallet.

Det Mosaiske Trossamfund

Det Mosaiske Trossamfund ble etablert i Norge i 1892.¹⁵⁸ Medlemsantallet ble halvert under annen verdenskrig. I dag er det Det Mosaiske Trossamfund i underkant av 1000 medlemmer, men ikke alle jøder er formelt tilknyttet organisasjonen. Det Mosaiske Trossamfunds (DMT) formål er særlig å ivareta jødiske interesser i Norge og å samle medlemmene til gudstjeneste i egnede lokaler. Det er to jødiske menigheter i Norge, i Oslo og Trondheim. Det er i denne rapporten gjort intervjuer med representanter for menigheten i Oslo.

Hinduene

Samlet er det rundt 4500 hinduer i Norge. Menighetene i Norge er grunnlagt av migrasjonsmiljøer fra ulike land, hovedsakelig fra asiatiske land (særlig India og Sri Lanka). Det er flere hindutempler i Norge, hvorav to på Østlandet. Hindutempelet *Sanatan Mandir Sabha* på Slemmestad er vishnuittisk (trosretning innen hinduismen), og er medlem

¹⁵⁶ Fokus her er de 13 medlemsorganisasjonene i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL). Der det er en paraplyorganisasjon som er medlem i STL (som Buddhistforbundet) vises det til denne organisasjonen og det enkelte trossamfunn eller menigheter tilknyttet denne som er med i undersøkelsen. Oversikten som gis her er ordnet alfabetisk, slik også presentasjonen i rapportens ulike empiriske kapitler er. De medlemstall som oppgis er fra SSBs statistikk for 2008 (www.ssb.no). For nærmere presentasjon av de ulike tros- og livssynsgrupperinger og deres læregrunnlag, se litteraturliste samt www.trooglivssyn.no

¹⁵⁷ Hellige Olga menighet er ikke medlemmer i Norges Kristne Råd.
¹⁵⁸ Inntil 1851 forbød den norske grunnloven jøder «adgang til riket».

i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn. Menighetene ble registrert i 1988 og har ca. 1000 medlemmer der de aller fleste har migrasjonsbakgrunn fra Punjab i India. Undersøkelsene i denne rapporten omfatter også *Sri Jeya Durgai Ammen-tempelet* på Ellingsrud i Oslo, som er observatører i STL.¹⁵⁹

Holistisk Forbund

Holistisk Forbund i Norge ble etablert i 2001 og har i dag noe over 1000 medlemmer fordelt på lokallag spredt over ulike deler av landet. Forbundet definerer seg selv om en livssynsorganisasjon med en åndelig dimensjon. Holistene har en formålsparagraf som understreker det udogmatiske, de vil praktisere sin åndelighet uten å måtte definere den. Holistisk Forbund har de siste årene arbeidet med å utvikle og tilrettelegge for ulike typer ritualer for sine medlemmer. Disse skal imøtekomme medlemmers og andre interessertes behov for ritualer, særlig som et alternativ til andre etablerte ritualformer i det norske samfunnet.

Human-Etisk Forbund

Human-Etisk Forbund (HEF) ble stiftet i Oslo i 1956. HEF har nå ca. 80 000 medlemmer (2008). Human-Etisk Forbund har lokalavdelinger over hele landet, men hovedkvarteret er i Oslo. HEF definerer seg som «en organisasjon for mennesker, som ubundet av religion, vil bygge sitt livssyn og sin etikk på medmenneskelighet, personlig erfaring, egen kritisk tenkning og en oppfatning av verden og tilværelsen som har støtte i vitenskapelige metoder og resultater».¹⁶⁰ Human-Etisk Forbund deltar i den internasjonale humanistorganisasjonen *International Humanist and Ethical Union* (IHEU) som rommer ca. 70 organisasjoner i mer enn 30 land.

Islamsk Råd Norge

Islam er den største ikke-kristne religionen i Norge. I 2008 var det til sammen ca. 84 000 medlemmer i landets over 100 ulike muslimske trossamfunn.¹⁶¹ Islamsk Råd Norge (IRN) er en paraplyorganisasjon for islamske trossamfunn og har 41 medlemsorganisasjoner. IRN ble formelt stiftet i 1993. Rådet arbeider både for muslimers rettigheter, og for å bedre dialog mellom ulike tros- og livssynssamfunn og samfunnet for øvrig. De moskéene som er representert i rapporten er alle medlemmer av IRN og representerer moskémiljøer med ulike etniske grupper og ulike religiøse retninger innen islam: *Islamic Cultural Centre*,¹⁶² *World Islamic Mission*¹⁶³, *Det Islamske Forbundet*, *Rabita-moskéen*¹⁶⁴,

*Det islamske fellesskapet Bosnia-Herzegovina*¹⁶⁵ og *Taubeed Islamic Centre*¹⁶⁶.

Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige (Mormonerne)

Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige, hvis medlemmer blir kalt «mormonere» (etter den hellige boken *Mormons bok*), ble organisert i staten New York i 1830. Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige er i dag et verdensomspennende kirkesamfunn med hovedkvarter i Salt Lake City (Utah) i USA. Allerede i 1851 kom de første misjonærene til Norge, og i løpet av de neste 2–3 årene ble det opprettet menigheter i flere byer langs kysten. Kirken er i dag et registrert trossamfunn i Norge, med vigselfrett. Antall medlemmer i Norge er i overkant av 4000, og det er menigheter i de fleste større byer i landet. Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige er medlem av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.

Kristensamfunnet

Kristensamfunnet er et kristent, frittstående trossamfunn, grunnlagt i det 20. århundre. Kristensamfunnet i Norge ble grunnlagt i 1927. Det finnes menigheter i Bergen, Stavanger, Trondheim og Hamar i tillegg til Oslo. Til sammen har samfunnet rundt 2500 medlemmer og 5 prester. I Oslo har samfunnet en egen kirke innviet i 1990. Kristensamfunnet er medlem av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.

Sikhene: Gurdwara Sri Nanak Dev Ji

I 1983 startet Sikh Center & Gurudwara Organization sitt arbeid i Norge, og driver tempelet Gurdwara Sri Nanak Dev Ji på Alnabru. I dag har menigheten ca. 2500 medlemmer. De aller fleste medlemmene har migrasjonshistoriske røtter i Punjab i Nord-India. Arbeidsmigrasjon regnes som den vanligste årsaken, men flere har også flyktningbakgrunn knyttet til sikhenes utsatte posisjon i India.

159 I 2009 ble Norges Hindu Kultur Senter, med sitt tempel Sri Jeya Durgai tatt opp som observatører i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.

160 http://www.human.no/templates/Page_154.aspx

161 I tillegg er det en rekke nordmenn som har bakgrunn i land med muslimsk majoritet. Om disse også regnes som muslimer, er tallet på muslimer i Norge om lag 150 000 (www.ssb.no).

162 Norges eldste islamske organisasjon registrert i 1981 med ca. 2000 medlemmer, en sunniislamsk menighet med pakistansk opphav.

163 Norges største islamske menighet etablert i 1984 og med ca. 5000 medlemmer, en sunniislamsk menighet med pakistansk opphav.

164 Menigheten ble registrert i 1992 og har ca. 1700 medlemmer, en sunniislamsk menighet med arabisk/nordafrikansk tyngdepunkt.

165 Menigheten ble registrert i 1995 og har i overkant av 8000 medlemmer, en sunniislamsk menighet med kosovoalbansk/bosnisk opphav.

166 Menigheten ble registrert i 1994 og har ca. 500 medlemmer, en sjiaislamsk menighet med tyngdepunkt i medlemmer fra Libanon, Irak og Iran.

VEDLEGG 3: RELIGIONS- OG LIVSSYNSRELATERT LOVGIVNING I NORGE

• Grunnlagsdokumenter

Norges grunnlov
Menneskerettighetsloven

• Tros- og livssynssamfunn

Lov om trdomssamfunn og ymist anna
Forskrift om registrerte og uregistrerte trossamfunn
Lov om tilskott til livssynssamfunn
Forskrift om tilskott til livssynssamfunn
Lov om helligdager og helligdagsfred
Kirkeloven

• Barne- og ungdomsfasen

Barneloven
Lov om forbud mot kjønnslemlestelse
Barnehageloven
Opplæringsloven

• Ekteskap og skilsmisse

Ekteskapsloven

• Dødsleie og gravferd

Gravferdsloven

• Likestilling og diskriminering

Diskrimineringsloven
Likestilingsloven
Arbeidsmiljøloven, § 13-3

• Religiøs slakt

Dyrevernloven

• Visum

Utlendingsloven
Utlendingsforskriften

• Ytringsfrihet

Grunnloven § 100
Straffeloven, §§ 135a og 142

• Personvern

Personopplysningsloven

Norges Grunnlov

Grunnloven ble vedtatt på Eidsvoll den 17. mai 1814. Grunnloven var inspirert av USAs uavhengighetserklæring (1773) og den franske revolusjonen (1789). Grunnloven er den høyeste rettskilden i Norge. Andre bestemmelser som kommer i strid med den, må vike. Grunnloven inneholder bestemmelser om statsformen, om menneskerettigheter, den lovgivende makt (Stortinget), den utøvende makt (regjeringen) og den dømmende makt.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-18140517-000.html>

Menneskerettighetsloven

Menneskerettigheter er grunnleggende rettigheter som ethvert menneske har krav på, uansett rase, kjønn, religion eller sosial status.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-19990521-030.html#map003>

Lov om trdomssamfunn og ymist anna

Et trossamfunn er en organisert gruppe mennesker innen en viss religion. Omtrent 9 % av Norges befolkning er medlemmer i tros- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke, som omfatter 82 % av befolkningen. Vel halvparten av de 9 % er medlemmer av andre kristne trossamfunn. De øvrige tilhører andre religions- og livssynssamfunn.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-19690613-025.html>

Forskrift om registrerte og uregistrerte trossamfunn

Forskrifter må ha hjemmel i gyldig lov. Forskriften må holde seg innenfor lovhjemmelen og må ikke være i strid med andre lover. Denne forskriften gir nærmere detaljer om navn, registrering, statstilskudd og føring av register.

<http://www.lovdatab.no/for/sj/kk/xk-20050419-0345.html>

Lov om tilskott til livssynssamfunn

Denne loven regulerer offentlig støtte til livssynssamfunn.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-19810612-064.html>

Forskrift om tilskott til livssynssamfunn

Forskrifter må ha hjemmel i gyldig lov. Forskriften må holde seg innenfor lovhjemmelen og må ikke være i strid med andre lover. Denne forskriften gir nærmere vilkår for offentlige tilskudd, bruksformål og regnskap.

<http://www.lovdatab.no/for/sj/kk/xk-19881201-0996.html>

Lov om helligdager og helligdagsfred

Lovens formål er å verne om den alminnelige fred på helligdager for å gi høytiden ro og verdighet.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-19950224-012.html>

Lov om Den norske kirke (kirkeloven)

Den norske kirke blir også kalt statskirken, siden den er forankret i grunnloven. Ansvaret for administrasjonen av kirken ligger hos Kultur- og kirke departementet.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-19960607-031.html>

Lov om barn og foreldre (barneloven)

Gjelder barn og unge under 18 år og regulerer blant annet foreldrenes plikter og funksjoner overfor barna og barnas rettigheter i forhold til foreldrene. Barneloven gir også rett til selvbestemmelse i noen viktige spørsmål fra fylte 15 år.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-19810408-007.html>

Lov om forbud mot kjønnslemlestelse

Loven handler om kjønnslemlestelse eller kvinnelig omskjæring. Kjønnslemlestelse er et ødeleggende inngrep i de kvinnelige kjønnsorganene.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-19951215-074.html>

Lov om barnehager (barnehageloven)

Barnehagen skal være en pedagogisk tilrettelagt virksomhet for barn under opplæringspliktig alder. Loven regulerer barnehagevirksomhet i Norge.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-20050617-064.html>

Lov om grunnskolen og den videregående opplæringa (opplæringsloven)

Loven gjelder både for grunnskolen og videregående opplæring. Den gjelder også for private grunnskoler som ikke mottar statsstilskudd etter friskoleloven, og opplæring i hjemmet. Loven omhandler rettigheter og plikter forbundet med opplæring og skolegang i Norge.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-19980717-061.html>

Lov om ekteskap (ny lov trådte i kraft 1.1.09)

Ekteskap er en samlivspakt mellom mann og kvinne, eller mellom to av samme kjønn. Ekteskap inngås gjennom vigsel i nærvær av to vitner. En forlover for hver part. Begge partene skal være tilstede. De skal hver for seg svare bekræftende på spørsmål fra vigsleren om at de samtykker til ekteskapet. Selv om tros- og livssynssamfunnene har vigselfrett er det opp til tros- og livssynssamfunn om de ønsker å forestå vielser mellom likekjønnede.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-19910704-047.html>

Gravferdsloven

Lov som regulerer gravferd, kremasjon, gravlegging og krav til kirkegårder. Loven regulerer også feste (leie) av grav og gravminner. Loven inneholder også bestemmelser rundt private gravsteder og spredning av aske.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-19960607-032.html>

Lov om forbud mot diskriminering på grunn av etnisitet, religion mv. (diskrimineringsloven)

Lovens formål er å fremme likestilling, sikre like muligheter og rettigheter og å hindre diskriminering pga. etnisitet, nasjonal opprinnelse, avstamning, hudfarge, språk, religion og livssyn.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-20050603-033.html>

Lov om likestilling mellom kjønnene (likestillingsloven)

Loven skal fremme likestilling mellom kjønnene og bedre kvinners stilling i samfunnet. Den skal sikre at kvinner og menn gis like muligheter til utdanning, arbeid og kulturell og faglig utvikling.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-19780609-045.html>

Arbeidsmiljøloven

Arbeidsmiljøloven skal ivareta likebehandling og et inkluderende arbeidsliv. Særlig § 13-3 er relevant i denne sammenheng.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-20050617-062.html>

Dyrevernloven

Dyrevernloven er en lov som regulerer dyrs velferd i Norge.

<http://www.lovdatab.no/all/nl-19741220-073.html>

Lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her (utlendingsloven)

Denne loven regulerer adgang til og opphold i Norge.

<http://www.lovdatab.no/all/bl-19880624-064.html>

Utlendingsforskriften

<http://www.lovdatab.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/lovdatab/for/sf/ai/ai-19901221-1028.html&dep=alle&kort+,+titt=utlendingsforskrifta&>

Ytringsfrihet bør finde Sted (Grunnloven § 100)

Ytringsfrihet er beskyttet i Grunnloven. Ytringsfrihetens grenser slik den er trukket opp gjennom Almindelig borgerlig Straffelov (Straffeloven) i §§ 135 a og 142 er også relevante i denne sammenheng.

<http://www.lovdatab.no/all/tl-18140517-000-006.html#100>

Straffeloven §§ 135a og 142

<http://www.lovdatab.no/all/bl-19020522-010.html>

Lov om behandling av personopplysninger (personopplysningsloven)

Formålet med denne loven er å beskytte den enkelte mot at personvernet blir krenket gjennom behandling av personopplysninger. Loven skal bidra til at personopplysninger blir behandlet i samsvar med grunnleggende personvern hensyn, herunder behovet for personlig integritet, privatlivets fred og tilstrekkelig kvalitet på personopplysninger. Ifølge personopplysningsloven er religiøs oppfatning sensitiv personopplysning og behandles deretter.

<http://www.lovdatab.no/all/nl-20000414-031.html>

LITTERATURLISTE

- Ackerman, R. (1991): *The Myth and Ritual School. J.G. Frazer and the Cambridge Ritualists*, London: Garland Publishing
- Al-Ghazali (1989): *The Remembrance of Death and Afterlife*, Cambridge: The Islamic Text Society
- Alpers, L. og Hanssen, I. (2008): *Sykepleieres kompetanse om etniske Minoritetspasienter*, Oslo: Lovisenberg Diakonale Sykehus.
- Bell, C (1992): *Ritual Theory and Ritual Practice*, Oxford: Oxford University Press
- Bell, C (1997): *Ritual. Perspective and Dimensions*, Oxford: Oxford University Press
- Berger, P.L. og Luckmann, T. (1967): *The Social Construction of Reality: a treatise in the sociology of knowledge*, London: Penguin Books
- Bredal, Anja (2004): «Vi er jo en familie» - Arrangerte ekteskap, autonomi og fellesskap blant unge norsk-asiater, Avhandling til dr.polit.-graden, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo
- Bruce, S. (2003): *God is Dead. Secularization in the West*, Oxford: Blackwell Publishers
- Cederroth, S., Corlin, C. og Lindstrøm, J. (1988): *On the meaning of Death. Essays on Mortuary Rituals and Eschatological Beliefs*, Stockholm: Almqvist & Wiksell international
- Coppet, D. (1992): *Understanding Rituals*, London: Routledge
- Davie, G. (2000): *Religion in Modern Europe. A Memory Mutates*. Oxford: Oxford University Press
- Dessing, N.M. (2001): *Rituals of Birth, Circumcision, Marriage and Death among Muslims in the Netherlands*, Leuven: Macmillan
- Douglas, J. D. (2002): *Death, Ritual and Belief. The Rhetoric of Funerary Rites*, London: Conyinium
- Døving, C.A. (1995): *Grauferd - en praksisstudie av profesjoner i forbindelse med død i Oslo*, Hovedoppgave i religionshistorie, Universitetet i Oslo
- Døving, C.A (2005): *Norsk-pakistanske begravelsesritualer - en migrasjonsstudie*, ph.d. ved Det historisk filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo
- Eidsvåg, I. og Larsen, L. (red.) (1997): *Religion, livssyn og menneskerettigheter i Norge*, Oslo: Universitetsforlaget
- Emberland, Marius (2003): *Menneskerettslige aspekter ved lovforslag* (Dok 8:122), Norsk Senter for Menneskerettigheter
- Firth, S. (1997): *Dying, Death and Bereavement in a British Hindu Community*, Leuven: Peeters
- Fjeld, A. (1997): *Katolsk tro og kristenliv*, Oslo: St. Olav forlag
- Furseth, I. (1999). *Muslims in Norwegian Prisons and the Defence*. KIFO Report no 15, Trondheim: Tapir.
- Furseth, I. (2006): *Flerreligiositet i norske fengsler. I Straffens Menneskelige Ansigt?* Redigert av Lene Kühle og Carl Lomholt, 213-38. Fredriksberg: Anis
- Gardner, K. (2002): *Age, Narrative and Migration. The Life Course and Life Histories of Bengali Elders in London*, Berg: Oxford New York
- Grimes, R. L. (2000): *Deeply into the bone. Re-inventing rites of passage*, Berkeley: University of California Press.
- Groth, B. 2003. *Jødedommen*. Oslo: Pax
- Gupta, R. (2006): *Being a Hindu in Oslo. Youth, Change and Continuity*, Oslo: Novus Press
- Hafstad, K. (2000): *Fribetens festning - så fast en borg? Kirke og samliv - betero og homo*, Oslo: Forum Aschehoug
- Hausken, E.K.Ø. (2002): *Søken mot Selvet i et semiotisk univers: et kulturanalytisk perspektiv*, Hovedoppgave i folkloristikk, Universitet i Bergen
- Heistø, Rigmor (red.) 1997. *Dette tror vi. 37 norske trossamfunn og livssynsorganisasjoner presenterer seg selv*. Oslo: Libretto forlag
- Huntington, R. og Metcalf, P. (1979): *Celebrations of Death. The anthropology of Mortuary Ritual*, Cambridge: Cambridge University Press
- Høeg, I. M. 2009 (under utgivelse): «Velkommen til oss. Ritualisering i livets begynnelse», PhD avhandling, Det historisk filosofiske fakultet, Universitetet i Bergen.
- Høstmælingen, N., Lindholm, T. og Plesner, T. I. (red.) (2006): *Stat, kirke og menneskerettigheter*, Oslo: Abstrakt Forlag
- Høstmælingen, N. (2003): *Internasjonale menneskerettigheter*, Oslo: Universitetsforlaget
- Høstmælingen, N. (2004): *Hijab i Norge*, Oslo: Abstrakt Forlag
- Høye, S. (2008): *Styrken i kulturelt mangfold - synspunkter fra familiemedlemmer og intensivsykepleiere på deres møter i intensivavdelinger: Ph.D. avhandling*. Universitetet i Stavanger.
- Jacobsen, Knut A., red., (2001): *Verdensreligioner i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jacobsen, Knut A. og Thelle, Notto (2003), *Hinduismen. Buddhismen*. Oslo: Høyskoleforlaget.
- Leirvik, O.B. (2007): *Religionspluralisme. Mangfold, konflikt og dialog i Norge*. Oslo: Pax forlag.
- Kvaale, Y. og Pettersen, A. (2001): *Borgerlig konfirmasjon og humanistiske seremonier - en artikkelsamling*, Oslo: Humanist Forlag
- Kværne, Per og Vogt, Kari m.fl. (2002), *Religionsleksikon*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag

- Mir-Hosseini, Ziba (2000), *Marriage on Trial. A study of Islamic Family Law*, I.B.Taurus
- Moen, B. (2002): *Når hjemme er et annet sted. Omsorg for eldre med minoritetsetnisk bakgrunn*, Oslo: Nova rapport 8/02
- Molland, Einar (1976): *Kristenhetens kirker og trossamfunn*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Neegaard, G. (1989): *Religioner og kulturer - skikker og tradisjoner: En veileder for helsepersonell*. Helsedirektoratets veiledningsserie 1-89. Oslo: HelseDirektoratet
- Parry, K. (2007): *The Blackwell dictionary of eastern Christianity*. Oxford: Blackwell
- Person, M. (1997): «Den katolske Kirke», i: Rigmor Heistø: *Dette tror vi. 37 norske trossamfunn og livssynsorganisasjoner presenterer seg selv*, Oslo: Libretto forlag.
- Plesner, I.T. (2001): *Religionsfrihet og religionspolitikk*. Utgitt som Delrapport fra Kirke/stat-utvalget, Den norske kirke (også tilgjengelig som PDF på www.kirken.no)
- Plesner, I.T. (2006): *Skal vi skilles? Veier videre for stat og kirke i Norge*, Oslo: Forlaget Press
- Plesner, I.T. (2008): *Freedom of religion or belief: A quest for state neutrality?* Juridisk fakultet, Universitetet i Oslo, Unipub
- Podhorny, O. (2007): «Mormonere fra Norge som dro til religiøs frihet i USA: hvordan religiøs intoleranse ble årsak til emigrasjon» i Svellingen, R. (red.) *Minoriteter - frå Noreg til Amerika: grupper og personar som drog frå Noreg for å oppnå fridom og betre vilkår i USA*, Bergen: Norsk bokreidingslag
- Reichelt, V. (1998): *Like barn leker best: Et innblikk i sikhene og deres ekteskapsritualer*, Hovedfagsoppgave i religionshistorie, Universitetet i Oslo
- Repstad, P. (2000): *Religiøst liv i det moderne Norge, Et sosiologisk kart*, Høyskoleforlaget. Steinkjer
- Ruud, I. M. (2008): *Den som dør, får se. Gravsikker og forestillinger om døden i noen religioner og kulturer*. Oslo: Universitetsbiblioteket i Oslo. [Tilgjengelig fra: <http://www.ub.uio.no/skrifter/hefte02.pdf>, hentet 15.06.09]
- Ruste, A. (2007): *Babá'í-troens skrifter / utvalg og innledende essay av Arne Ruste*, I serien Verdens Hellige skrifter, Oslo: Bokklubben
- Smith, J. Z. (1982): *Imagining Religion: From Babylon to Jonestown*, Chicago: University Press
- Smith, J. Z. (1998): *Å finne sted. Rommets dimensjoner i religiøse ritualer*, Oslo: Pax Forlag
- Stene Preston, N. (2005): «Det Gud har sammenføyd. Ekteskapstradisjoner blant katolikker i Norge» i: *Evig din? Ekteskaps- og samlivstradisjoner i det flerreligiøse Norge*. Oslo: Abstrakt forlag
- Stifoss-Hanssen H. og Furseth, I. (red.), (2008): *Mellom prinsipper og pragmatisme - analyser av høringen om staten og Den norske kirke*, KIFO Perspektiv nr. 18, Tapir Akademisk Forlag
- Søderpalm, K. (1994): *Dødens riter*, Stockholm: Carlssons
- Thorbjørnsrud, B. (red.) (2005): *Evig din? Ekteskaps- og samlivstradisjoner i det flerreligiøse Norge*, Oslo: Abstrakt forlag
- Thorbjørnsrud, Mari, (2009): «Humanistisk gravferd. En studie av et sekulært livsfaseritual i det flerreligiøse Norge». Masteroppgave i religionshistorie, IKOS, Universitetet i Oslo.
- Van Gennep (1960): *Rites des Passage*, London: Routledge & Kegan Paul
- Vinje, Geir (1999): *Fra bønn til magi; nye religioner og menneskesyn*. Kristiansand, Høyskoleforlaget
- Vogt, Kari (2008): *Islam på norsk. Moskeer og islamske organisasjoner i Norge*. Oslo: Cappelen Damm
- Winsnes, O.G. (red.) (2005): *Tallenes tale 2005. Perspektiver på statistikk og kirke*. KIFO Rapport nr. 28.
- Østberg, Sissel (2005): *Muslim i Norge. Religion og hverdagsliv blant unge norsk-pakistanere*, Universitetsforlaget
- Åkesson, L. (1997): *Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual*, Stockholm: Natur och Kultur Forlag

Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) er en paraplyorganisasjon for 13 ulike tros- og livssynssamfunn, eller sammenslutninger av disse, i Norge. Hovedoppgaven for STL er å fremme gjensidig respekt og forståelse mellom tros- og livssynssamfunn, arbeide for likebehandling av tros- og livssynssamfunn i Norge, samt diskutere sosiale og etiske spørsmål med utgangspunkt i våre tros- og livssynstradisjoner. STL har siden opprettelsen i 1996 spilt en viktig rolle som brobygger mellom tros- og livssynssamfunn, samt sørget for en bevisstgjøring omkring religions- og livssynspolitiske utfordringer og dilemmaer i Norge.